

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЈАНУАР - ЈУН

1960

Уређивачки одбор:

Главни и одговорни уредник: др. Михаило Константиновић.
 Чланови: др. Јован Ловчевић, др. Милош Радојковић, др.
 Радомир Д. Лукић, др. Андрија Гамс, др. Драгослав Јанковић,
 Никола Срзентић, др. Драгаш Ђ. Денковић и Владан Станковић.

С А Д Р Ж А Ј

ЧЛАНЦИ

<i>Рене Родијер</i> , професор Правног и економског факултета у Паризу: Злоупотреба права — — — — —	1
<i>Др. Радомир Д. Лукић</i> , професор Правног факултета у Београду: Поређење између појма својине у социјалистичким и капиталистичким земљама — — — — —	12
<i>Др. Андрија Гамс</i> , професор Правног факултета у Београду: Нешто о фидуцијарним правним пословима — — —	22
<i>Др. Рудолф Лиградић</i> , професор Правног факултета у Загребу: Из теорије вриједносних папира — — — — —	37
<i>Др. Синиша Трива</i> , доцент Правног факултета у Загребу: Закључивање судске нагодбе — — — — —	49
<i>Љубомир Јевтић</i> , судија Врховног суда НР Србије: Судска контрола законитости управних аката — — — — —	61
<i>Др. Војислав Симовић</i> , доцент Правног факултета у Београду: Један вид примене уставног начела јединства правног система Југославије — — — — —	88
<i>Др. Борко Николајевић</i> , професор Правног факултета у Београду: Правни проблеми искоришћавања простора изван ваздушног омотача земље — — — — —	94
<i>Др. Велимир Васић</i> , професор Правног факултета у Београду: Значај и обим неких мера интервенције друштва у пољопривреди Југославије — — — — —	105
<i>Др. Ружица Гузина</i> , професор Правног факултета у Београду: Класни односи у Србији од 1903—1914 — — — — —	121
<i>Др. Љубица Кандић</i> , доцент Правног факултета у Београду: Састав скупштина и почетак претставничког система у Србији у првој половини XIX века (до 1839) — — — — —	134
<i>Др. Михаило Ђурић</i> , доцент Правног факултета у Београду: Анализа појмова у друштвеним наукама — — — — —	152

СУДСКА ПРАКСА

<i>Др. Владимир Јовановић</i> , доцент Правног факултета у Београду: Има ли возар право да захтева исплату возарине од примаоца робе — — — — —	169
<i>Љубиша Лазаревић</i> , асистент Правног факултета у Београду: Однос кривичног дела фалсификовања службене исправе са неким блиским кривичним делима — — — — —	175

А Н А Л И

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Година VIII

Јануар — Јун

Бр. 1—2

ЗЛОУПОТРЕБА ПРАВА*

Француском правнику ова тема може изгледати застарела. Она је занимала научну мисао, и то чак страсно, почетком века, нарочито тридесетих година. Правницима наше генерације још је у памћењу распра Рипер-Жосеран (Ripert-Josserand). Али данас су се духови свикли на мисао да вршење неког права не може бити оправдање за сваки став. Појам злоупотребе права стекао је право грађанства међу правницима. Распре су се стишале, и то не само услед смрти њихових заточника. Једном речју, тема изгледа помало преживела.

И она то јесте ако се остане у оквиру општих ставова, али, ако се са врхова чисте правне спекулације сиђе да би се, без предубеђења, осмотрила стварност која нас окружује, онаква каквом је праве, преображавају, уређују пред нашим очима закони, а посебно законодавне манифестације привредног и социјалног дирижизма, видећемо како је та стара тема богата поукама, а ове са своје стране могу постати извор нових размишљања, вишег степена.

То не значи да није вредно вратити се на ону класичну распру и изложити је онако како су нам је очеви завештали. Поучно је већ само поређење њихове методе којом су приступали том предмету и наше методе. Склоност резонувању много мање нама но њима затвара видике друштвене стварности. Стрпљиво запажање друштвених чињеница мање нас одбија него ли академска распра о начелима. Мање смо математичари а више смо физичари правне науке.

Први део овог извештаја има обележја историске студије. Ту ће се видети како се овај проблем, који је испрва врло уско постављен, постепено проширио. При свем том није достигао неопходну сложеност. Циљ другог дела биће да се направи изванредан ред у шуми законских текстова и судских одлука, трудећи се ипак да не раздваја, не расеца сувише живу стварност друштвених чињеница.

1. Од јединства ка разноврсности

1. — Расправљање о злоупотреби права појављује се пре свега као једно поглавље у теорији кривице (*faute*): да ли кривица, немар или чак и зла

(*) Ово је реферат који је г. Родјејер (René Rodière) професор Правног и економског факултета у Паризу, држао на Француско-југословенским правничким данима у Загребу маја месеца 1959.

намера, услед којих је другоме нанета штета, повлачи обавезу на накнаду штете чак и у случају кад се учинилац користио једним правом или правним овлашћењем (*faculté*)? Другим речима: да ли коришћење права или правног овлашћења оправдавају штету коју је њихов титулар могао да проузрокује вршећи их?

Узмимо одмах два примера:

1) Једно начело нашег уставног права је да нико не сме да трпи због својих политичких гледишта. Значи чини кривицу ко то начело повреди. С друге стране, послодавац има право да отпусти радника за кога је везан радним уговором закљученим на неодрђено време. При таквом стању ствари, да ли послодавац, који се тим правом користи зато што му се политичка гледишта тог радника не допадају, злоупотребљава своје право отпуштања?

2) Зла намера претставља кривицу. Али да ли та кривица повлачи собом обавезу на накнаду штете у случају кад се ставља на терет парничару који употребљава све могуће приговоре и жалбе само да би свом противнику наудио, мада се при том само користи правним могућностима које закон о парничном поступку пружа сваком грађанину?

2. — Овако постављено питање, од стране великих имена с краја XIX века (1), изазвало је најпре живу реакцију Планиола (*Planiol*) (2): формула „употреба права која претставља злоупотребу уствари је логотрија“, један исти поступак не може бити у исти мах и сагласан и супротан праву; злоупотреба почиње тамо где право престаје. Треба само тачно одредити права или овлашћења која припадају носиоцу неког субјективног права; овај не може учинити злоупотребу ако остане у тако обележеном оквиру.

Овај сувише отсечан одговор и сâм претставља неку врсту игре речима. Држи се само на збрци израза: уствари није нимало бесмислено ако се каже да злоупотреба једног одређеног права може да буде супротна праву.

3. — Распра се обновила, још узбудљивија, са појавом дела које је декан Жосеран посветио теорији злоупотребе права под амбициознијим насловом *L' esprit des droits et leur relativité* (3). Тада је распра са деканом Рипером достигала до врхова правне филозофије, да би се понекад изродила у заузимање ставова који нису били толико мисаони. Ево, најпре,

(1) R. Saleilles: *Etude sur la théorie générale de l'obligation d'après le premier projet de code civil allemand, 1890*, p. 370; — *La déclaration de volonté, 1901*, p. 251; — *De l'abus des droits*, Bull. Société études législatives, 1905, 325; A. Esmein, note S. 1898. I. 17. — А у XX веку: L. Josserand: *De l'abus des droits, 1905*; J. Charmont: *L'abus du droit; Rev. trim. droit civil, 1902, 113* (управо у години кад је основан овај часопис он прима чланак из ове области). Овај чланак унер је и у дело: *Le droit et l'esprit démocratique, 1908, 88 sl.* — В. такође из истог доба: Porcherot: *De l'abus du droit, thèse, Dijon, 1902*; Marc Desserteaux, *Rev. trim. dr. civil, 1906, 119*.

(2) Planiol: *Traité élémentaire de droit civil, tome 2, 1900, No. 871*; — *Etudes sur la responsabilité civile. Revue critique de législation, 1905, 157* и *1906, 80*.

(3) Прво издање, 1927. Дело има овај прилично омаловажавајући поднаслов: „Такозвана теорија злоупотребе права“ („*Théorie dite de l'abus des droits*“), који показује да је по Жосерановом мишљењу нова конструкција коју је он предлагао задовољавала веће амбиције. Он је наиме сматрао да треба не само ценити оправданост вршења права, већ пре свега судити о оправданости самог њиховог постојања. — В. такође од истог писца: *Evolutions et actualités, 1936, 72 sq.*

једног што је могуће вернијег извода прилично сложене Жосеранове теорије:

„Права, која су производи друштва као и само објективно право, добијају од друштвене заједнице свој дух и свој крајњи смисао (*finalité*). Кроз заједницу и ради заједнице она постоје; [...] свако од њих управљено је једном циљу и његов носилац није властан да га скрене на другу страну; начињена су ради друштва а не друштво ради њих; њихов крајњи смисао је изван, изнад њих самих; она дакле нису апсолутна, него релативна; треба да буду вршена у оквиру своје установе, сагласно њеном духу, иначе иду погрешним правцем и њихов носилац, који у том случају не би њих употребио него злоупотребио, постао би одговоран према жртви тог неправилног понашања“ (4).

Наше позитивно право испрва је указивало само на злоупотребе које су се испољавале у намери да се другом нашкоди; оно се усавршило осуђујући техничке грешке учињене при употреби правних могућности везаних за субјективно право; данас су судије принуђене да поред побуде учиниоца (личан и субјективан елемент) са телеолошком функцијом права у питању (друштвен и објективан елемент) (5).

Овај развој изведен је у више етапа, и наше садашње право задржало је извесне остатке из етапа које су превазиђене. И тако, с обзиром на права која посматрају, судије употребљавају четири критеријума:

1) психолошки критеријум који осуђује вољу да се другом нашкоди;
2) технички критеријум, кривица у извршењу, који указује на изопачење закона у односу на његов крајњи смисао;

3) економски критеријум, недостатак оправданог интереса, услед чега онај ко се, без стварне користи, опредељује за један правни пут који наноси штету другоме, врши злоупотребу права;

4) критеријум крајњег смисла, скретање права изван њихове друштвене функције. „Поступак којим се врши злоупотреба јесте поступак противан циљу институције, њеном духу, њеном крајњем смислу“ (6).

4. — Ова Жосеранова теорија привлачила је на себе све строже и строже критике декана Рипера, који је с временом и уз напредовање супротне тезе, заузимао све непомирљивији став према новој теорији (7).

„Индивидуално право мора да обезбеди извесну слободу акције, и према томе, изван имунитет за случај да та акција уди другоме; иначе оно не значи ништа. Право је стечена супериорност; та супериорност није никад стечена без разлога; она претпоставља претходни рад или жртвовање каквог другог права. Али кад је стечена, она остаје право само уколико допушта себичну власт. Управо због тога право има извесну новчану вредност. Ако ништа не додаје

(4) *Evolutions et actualités*, p. 73.

(5) *Esprit des droits*, No 266, p. 366.

(6) *Esprit des droits*, No 292, p. 395. — О разним критеријумима судске праксе, в. *Esprit des droits*, No 266 и даље.

(7) На Жосеранов чланак: „*L'esprit des droits et leur relativité*“, Рипер је одговорио чланком: „*Abus ou relativité des droits*“, објављеном у „*Revue critique de législation et de jurisprudence*“, 1929, p. 33. На тај Риперов чланак Жосеран је одговорио чланком објављеним у истом часопису, 1929, p. 277: „*A propos de la relativité des droits*“. — Рипер је доцније објавио: *Le régime démocratique et le droit civil moderne*. Paris, Pichon et Durand-Auzias, 1936. v. No 117 и сл.

слободи, не вреди ништа [...] званично признање индивидуалног права значи да се једном човеку даје извесна власт над другим људима. Акцији се даје извесна инспирација [...] Субјективно право то је човекова моћ: оно је потврда неједнакости”.

И Рипер овако завршава тај битни одломак у свом делу:

„Свако право по природи својој тежи апсолутизму. Релативност права не значи ништа. Право може бити ограничено; али није релативно. Релативно према чему? Ако се сматра да човек своја права мора да врши у складу са друштвеним интересом и да лична повластица претпоставља пристанак заједнице, тада индивидуално право није само потиснуто, оно је укинуто. Субјективно право тада постоји само уколико је корисно заједници. Треба бити логичан: или признати апсолутизам индивидуалног права или порицати да то право постоји” (8).

У тим условима, с обзиром да свако субјективно право даје моћ, човек несумњиво није одговоран кад поступа:

- без кривице,
- у нормалним границама права,
- без намере да науди.

За прекршај сваке поједине од ових забрана везује се:

- деликтна одговорност учиниоца,
- недостатак права код учиниоца,
- злоупотреба права.

Трећи услов и његова санкција потичу од моралних захтева наше савести, док прва два изражавају саму идеју „права”.

Релативност права, онаква како ју је замишљао Жосеран, морала је неминовно водити порицању индивидуалних права. Жосеранова теорија је теорија колективиста, која је у дубокој супротности са политичким наслеђем демократске револуције од 1789 (9).

5. — Ове две екстремне теорије, за које ћемо видети у другом делу овог извештаја да ни једна ни друга не одражавају стање нашег позитивног права, подједнако су противне у својој непопустљивости начелима на којима почива сав наш правни поредак.

а) У нашем позитивном праву постоје заиста извесни посебни прописи (створени судском праксом или изрично одређени законима) који оправданост једног акта условљавају његовом сагласношћу са друштвеном функцијом права које тај акт изражава, али је таквих прописа сувише мало да би се на основу њих могло закључити да су то примене једног општег начела које влада нашим правом.

Поређења која стално прави Жосеран између индивидуалних права и надлежности јавних власти погрешна су. По суштини својој, надлежност коју префект или претседник општине имају за доношење прописа или наредба условљена је циљем за којим је законодавац ишао у напорима ка деконцентрацији или децентрализацији. Префект не располаже правима, он врши једну функцију и да би је вршио наоружан је извесном влашћу наређивања и принуде. Морало му се забранити да ту власт употреби у неком

(8) Le régime démocratique..., No 103.

(9) Le régime démocratique..., No 121 et 126.

другом циљу а не ради задовољавања задатака који му је поверен. Противан пут водио би распарчавању власти, њеним узурпацијама као у Средњем веку.

И зато, иако наше схватање државе и потребе јавних служби захтевају осуду злоупотребе власти и критику њеног легитимног вршења, појам субјективног права отимаће се том схватању догод буде прихваћено поштовање појединца и његова одговорност према самом себи, догод се не приђе идеји заједнице према којој су чланови друштва његови саставни делови који, живећи само кроз друштво, морају живети за њега и деловати само онако како општи интерес налаже.

б) Декан Рипер је своје саговорнике вешто притерао у ову дилему: „или ћете признати апсолутizam субјективних права и одбацити злоупотребу права; или ћете прихватити релативност субјективних права, али онда рушите сам темељ њихов!“

Овакво разлагање сувише је категорично да би одражавало неку друштвену истину. Ако прихватимо да субјективно право потврђује неједнакост људи, зашто бисмо морали признати да та неједнакост може некажњено да се изражава у свим правцима? Прихватајући санкцију намере да се другом науди, декан Рипер је прихватио да је један морални захтев јачи од моћи коју даје субјективно право (10). Ако је тако, зашто на основу једног другог моралног захтева не би било ускраћено вршење права без оправданог мотива (11)? Не разарајући начело субјективних права може се признати да поступање према себичним циљевима, које је обично допуштено, постаје недопуштено, било у извесним посебним околностима (на пример, у ратно доба), било стално.

II. Од сложености до реда

Чак и ако се ограничимо искључиво на подручје приватног права, правних односа између појединаца, јасно је да појам „права“ није јединствен. Треба уочити његове различите видове ако хоћемо да схватимо, кроз промене и разноврсна решења нашег позитивног права, општи смисао развоја који се оцртава пред нашим очима.

„Право“ неког појединца може да спада у једну од следеће три категорије. Свакој од њих одговара извештан појам „злоупотребе права“.

То, пре свега, може да буде *право-моћ*. На, тај једини вид мислио је декан Рипер. Тако поверилац има власт да заплени имовину свог дужника; свака страна уговора о раду закљученог на неодређено време има право да раскине уговор једнострано својом вољом; скупштина акционарског друштва има право да смени чланове управе...

То може да буде и *право-функција*. Отац или мајка одобравају ступање у брак свог малолетног детета; муж одређује место пребивања супру-

(10) La règle morale dans les obligations civiles, 10e édit. 1924.

(11) У делу „La règle morale...“, декан Рипер је то признавао: „Може се сматрати кривим не само који хотимично чини зло, него и онај који га чини несвесно, из слабости или лакоумислености. Огласити кривим и оног који грешти пропуштањем чињења као и оног који грешти чињењем, то је такође замисао морална“ (Но. 103). Тим пасусом завршава се одељак под насловом: „Будућност теорије: оцена оправданости побуда акта од стране судије“.

жника; према извесној конструкцији акционарског друштва, органи друштва имали би уосталом власт за вршење функције. Ми ћемо се још позабавити овим последицама једног значајног развоја који чак превазилази оквир друштава која имају правну личност, али при садашњем разматрању проблема који нас занима не смемо скренути на распре које су саме по себи веома занимљиве, али које би замаглеиле наш проблем или бар отежале запажање чињеница.

Најзад, право може да буде слобода. Ту је реч о „неодређеним правима“. Односећи се на слободе које су свима признате, та права су дата сваком ко је личност у праву. Такво је, на пример, правно овлашћење покретања спора пред судом, или употребе правног лека; правно овлашћење пролажења путем или употребе разних саобраћајних средстава...

Уз та три вида „права“ јављају се три различита вида злоупотребе права.

- A. Злоупотреба једног права које је — *приватна моћ*,
- B. „ „ „ — *друштвена функција*,
- B. „ „ „ — *грађанска слобода*.

A. *Злоупотреба једног права које је приватна моћ*. — Овде имамо знатно обиље материјала. Знатно код нас у Француској, јер би вероватно, у југословенском праву, таква примедба пристајала уз онај други вид злоупотребе (злоупотреба права — *друштвене функције*).

1. — Најпре треба указати на две претходне примедбе.

Прва је да не треба бркати две врсте замерки: замерку што је учињена злоупотреба *при вршењу* права, и замерку да је учињена кривица *поводом или ван оквира вршења* права. Погрешке ове друге категорије спадају просто под општа правна правила чланова 1382 и 1383 *Code civil-a*. Тако, на пример, кад радници у штрајку заузму фабрику, то заузимање није изражај права штрајка, оно је поступак учињен ван оквира вршења права штрајка, и спада под редовна правила о *одговорности*.

Друга примедба односи се на Планиолов одговор. Они који поступају ван свога права, чак и кад би се иза овога крили, чине кривицу. Тако, на пример, ако скупштина акционара, непрописно сазвана и састављена, смени рачунског комесара, она не врши злоупотребу права; акт у питању учињен је *бесправно*, он потпада под редовна правила о *поништају или непостојању правних аката*.

2. — Пошто су искључене те две врсте случајева, запитајмо се да ли се дешава у француском позитивном праву да акти скопчани с вршењем некоег субјективног права претстављају кривицу?

У први мах изгледа да то не претстављају јер сам појам „субјективног права“ претпоставља законито стечену моћ која мора да има извесну слободу кретања и од које се не може захтевати тако строго полагање рачуна какво би се захтевало од оног који се креће у области у којој није господар. У том смислу може се заиста, са деканом Рипером, рећи да ако индивидуално право не би ништа допринело слободи свога носноца оно ништа не би значило.

Али тај одговор је више политички него правни. Кривица се одређује пре свега према дужностима које падају на учиниоца и поставља се питање да ли закон одобрава да учинилац, при вршењу субјективних права, нема више ниједну од оних дужности које оптерећују људе и које им, уопште речено, забрањују да поступају са злом намером, немарно или неспретно. Треба одредити у којој мери сваки поједини тип субјективног права овлашћује на поступке који наносе штету.

3. — Одговор није јединствен. У нашем француском позитивном праву могу се уочити бар три правила. Свако је јасно постављено, али су им области примене понекад неодређене. На ово ћемо се вратити у нашим завршним примедбама.

Прво правило. Извесна права су апсолутна, одн. права без ограничене финалности („*non causés*“), говорио је Жосеран. Тако је било право чињења поклона или завештања у границама расположивог дела (12) или право искључења из наслеђа могућних наследника који немају права на нужни део; право стицања половине једног преградног зида (13); право да се одбије приступ у друштво новом акционару коме неки од старих хоће да прода акције, ако правила изрично дозвољавају управном одбору да пријем одбије не дајући разлоге (14).

Али та прва категорија права, најборбенијих од свих, постепено се сужава. Нека права, која су још јуче сматрана апсолутним, немају више тако чврсте оквири; то више нису тврђаве где је забрањено питати „зашто“ и „како“. Тако је, на пример, са правом одговора које чл. 13 закона о штампи од 28 јула 1881 признаје ономе чије је име поменуто у неком листу (15).

Друго правило. У огромној већини, субјективна права дају њиховим носиоцима себичну моћ; њихови носиоци слободно суде је ли им њихово вршење корисно и погодно. Међутим, ако им је намера зла они су одговорни (16). Судови уосталом не захтевају да је учинилац био потстакнут искључиво намером да науди. Изрицане су осуде и у случајевима где су побуде сложене (17), зла намера и користољубље или намера да другом науди и верски обзирни (18), ако изгледа да је намера да се другом науди била одлучујућа.

То друго правило претставља такође једно од општих правних правила: намера да се другом науди, искључива или помешана са другим по-

(12) Grenoble, 19 mars 1947, D. 1947, 420.

(13) Civ. 3 juin 1850, D. 1840, I. 185.

(14) Trib. Com. Seine, 28 juin 1950, Gaz. Pal. 1950, II. 218.

(15) Trib. civ. Seine, 7 juin 1950, motifs, D. 1950, 679. — В. већ резерве које је изразио Crim. 28 avril 1932, D. P. 1932, I. 68, note M. Nast. — В. насупрот томе старо гледиште да је то право одговора апсолутно; Crim. 21 mai 1924, D. P. 1924, I. 97.

(16) Изванредно обилна судска пракса и једнодушност писаца. Треба нарочито поменути одлуке доношене поводом уметничких критика. Мада је критичарева слобода изражавања и оцењивања по суштини својој потпуна, није му допуштено да то право употреби искључиво да би другом наудио: Aix, 23 juillet 1947, J. C. P. 1948, II. 4031; — Paris, 6 janvier 1953, D. 1953, 199. — В. други пример у вези са нападом на једног чувеног пианисту (Корто): Civ. cass. 26 novembre 1953, motifs, J. C. P. 1953, II. 7897; D. 1956, 154, note Froedel. (17) В. одлуку Касационог суда у чувеној афери дирижабла Clément-Bayard: Req. 10 juin 1902, S. 1903, I. II; D. 1902, I. 454. — В. такође Req. 3 août 1945, D. 1947, I. 79; S. 1920, I. 300.

(18) Lyon, 10 juillet 1896, D. 1896, 2. 496.

будама, повлачи собом осуду носиоца права о коме је реч. Два су вида у којима то правило изражава опште прописе грађанског права: 1) зато што, *a priori*, нема апсолутних права, и што сем изузетака (све ређих и ређих), носилац права одговара ако га врши за злом намером, а у пракси, он не може да прикрива побуде свога делања (19); 2) зато што је, сем изузетака (а ови су све многобројнији), вршење неког права допуштено чим не потиче из зле намере.

Треће правило. Има субјективних права која се не могу вршити не само из зле намере, већ ни из *других неоправданих побуда*. Ту закон признаје суду право да испитује вредност побуда којима се носилац права руководи. Тако, например, није дозвољено из неоправданих разлога раскинути уговор о раду закључен на неодређено време (20), одбити обнављање трговачког закупа (21) или закуп земљишта (22), противити се закупу.

Понекад чак наместо негативно израженог правила (забрањено је поступати из побуде која је неоправдана) ступа један позитиван захтев: тако, например, смењивање одговорних руководилаца у друштвима са ограниченом одговорношћу (24) или рачунских комесара у акционарским друштвима (25), мора потицати из неког оправданог мотива (26).

Б. Злоупотреба права — друштвене функције. — Себичност влада над правима која претстављају приватну моћ, и теорија злоупотребе права труди се само да забрани извесне облике или манифестације те себичности; у крајњем случају она то осећање упућује у једном одређеном правцу.

Са друге тачке се полази ако се права поверена извесним људима посматрају као функције које они треба да врше у интересу другог. Колико год да је *злоупотребу власти* теориски тешко дефинисати и разликовати од *вршења власти* (под претпоставком, и ми то понављамо како бисмо избегли збрке на које смо већ указали, 1^о — да се заиста остаје у оквиру власти и не прелази ван њених граница; 2^о — да се не узима у

(19) Тако је Касациони суд поништио једну одлуку у којој је изречено да је „право преузимања закупног добра које власник има у циљу становања апсолутно право“, и одатле извео закључак да не треба истраживати власникове мотиве (Comm. cass. 16 mai 1950, Gaz. Pal. 1950. II. 167.).

(20) Изванредно су обилне судске одлуке. Ове су анализирани у делима која обрађују „уговор о раду“. В. тако: Beudant: Cours de droit civil français, 2^о ed., 1947, tome XII par R. Rodière, No 148—152; новије: P. Durand et A. Vitut; Traité de Droit du travail, tome 2, 1950, No 460—469; — а још новије: G. Camerlynck; Traité pratique de la rupture du contrat de travail, 1959, pp. 107—135. — Отпуштање извесних категорија службеника није подвргнуто само том општем правилу према коме послодавац не сме да поступа из неоправданих побуда; оно је допуштено само ако су ти службеници скривили крупне грешке. В. о последњем правном стању у тој материји: G. Camerlynck: Le nouveau statut protecteur des délégués du personnel et des membres du comité d'entreprise, J. C. P. 1959. I. 1482.

(21) Закон од 30 јуна 1926, чл. 4.

(22) Уредба Но 45—2380, од 17 октобра 1945, чл. 28.

(23) Уредба Но 45—2394, од 11 октобра 1945, чл. 11.

(24) Закон од 7 марта 1925, чл. 24. В. примене у Паризу, 15 фебр. 1950, J. C. P. 1950 II. 5544, note Bastian; — Douai, 13 mai 1955, J. C. P. 1956, II. 9062, note J. R.

(25) Req. 7 mars 1933, D. Hebd., 1933, 218; — Paris, 26 juin 1943, D. 1945 151, note G. Ripert, J. C. P. 1943. II. 2407; Trib. Com. Seine, 23 janv. 1947, Rev. jurisprudence commerciale, 1957, 186.

(26) Ево и других примера: за одбијање да се уступи трговачки закуп (comm. 23 janvier 1951, D. 1951, 309); за право филмске глумице да одбије сценарио који јој предлаже њен продуцент (Paris, 8 mai 1950, J. C. P. 1951. II. 6110, note R. Plaisant); за одбијање замене стана у извесним условима (закон од 1 септ. 1948, чл. 79).

оцену „околност“ вршења власти, већ баш само њено вршење), колико год, дакле да је, уз речене услове, неизвесна граница између злоупотребе и вршења власти, толико напротив нема тешкоћа да се теориски дефинише употреба овлашћења у неком другом циљу (*détournement de pouvoir*). Јер ту није важан акт већ његов крајњи смисао. Ако је функција вршена у неком другом интересу а не у оном ради којег је поверена, може се рећи да је злоупотребљена.

Такав је случај данас са породичним правима. Вршење власти принуде или одбијања коју ова права понекад дају (право чувања малолетног детета, право одређивања пребивалишта супружника...) оправдава се само мисијом васпитања која је оцу поверена или старањем за обезбеђење брачног јединства које је поверено мужу. Сваки чин који се врши у неком другом циљу претставља злоупотребу овлашћења коју закон осуђује; поред осталих санкција, ту постоји и овлашћење на накнаду штете бесправно проузроковане, на основу члана 1382 (27).

Исте директиве важе и за оне друге правне функције, чија се теорија сада гради у још неодређеном оквиру предузећа, а које одговарају тачно постављеним циљевима друштвеног, техничког или финансиског уређења (28).

Тако, на пример, овлашћења која има послодавац све више се схватају као средства за акцију, која превазилазе себичне интересе шефа предузећа и стављају се на располагање послодавцу у интересу самог предузећа (29). Исто тако у трговачком друштву, извесна овлашћења руководиоца или извесна права на средства заштите ортака морају се користити не у себичном интересу њиховог носиоца, већ у друштвеном интересу или у интересу финансиске групе у којој носилац права учествује (30).

(27) В. тако за овлашћење родитеља да еманципује малолетно дете: Paris, 15 février 1957, J. C. P. 1957. II. 9988; за право мужа да одреди породично пребивалиште: чл. 215 грађ. законика, измењен законом од 22 септ. 1942; за мужа који не допушта жени да врши неки одвојен позив (чл. 223 новог грађ. законика). Судови углавном употребљавају своју надзорну власт само у случајевима где је муж поступао из „претерано самовласних или увредљивих“ побуда (Paris, 5 déc. 140, D. 1941, 15. — Nancy, 24 juillet 1952, J. C. P. 1952, II. 7195, note Voirin). — Напротив, никаква контрола није могућа над влашћу родитеља да својој малолетној деци одобре или не допусте ступање у брак (Rouen, 26 juillet 1949, D. 1951, 532, note Lebrun). Ово правило правда се бригом да се избегне изношење веома личних распри пред суд и да се услед тога не отежају односи родитеља с њиховом децом. Изузетно, та контрола је могућа за децу поверену установама за јавну помоћ, кад родитељи не дају пристанак за брак; у том случају, по њиховом саслушању, одлучује суд (закон од 24 јула 1889, чл. 17, ст. 2).

(28) A. Rouast: Les droits discrétionnaires et les droits contrôlés. „Rev. trim. droit civil“, 1944, pp. 6—7; M. Despax; L'entreprise et le Droit, 1957, No 215 à 219.

(29) В. анализе судских одлука које су извршили: M. Despax: op. cit., No 218—219 и P. Durand et R. Jaussand: Traité de droit du Travail, tome I, 1947, No 348 и сл.

(30) О противности између социјалног интереса и себичног интереса појединца у акционарским друштвима, в. R. David: La protection des minorités dans les sociétés par actions, thèse, Paris, 1928; G. Baelde: La défense des parts de fondateurs, these, Poitiers, 1930, pp. 120—160; Gégout: Filiales et groupements de sociétés, these, Paris, 1929, No 150 sq; Travaux de l'Association H. Capitant, tome X, Journées de Berne, 1956, pp. 204 sq; J. Noirel: La Société anonyme devant la jurisprudence moderne, 1958, passim. — О злоупотреби већине у акционарском друштву, в. нарочито H. Solus, note S. 1922. 2. 100; Neuburger: Le détournement de pouvoirs... thèse, Paris, 1936; P. Coppens: Abus de majorité dans les sociétés anonymes, Louvain, 1947; J. Hamel: Rapport, „Rev. internationale de droit comparé“, 1951, p. 695. — За примену в.: Paris, 18 juillet 1948, J. C. P. 1948. II. 4567, note D. Bastian (овде уствари није било злоупотребе); Paris, juin 1952, D. 1952, 383; Com. 6 février 1957, J. C. P. 1957. II. 10325, note D. B.

В. *Злоупотреба права — грађанске слободе.* — Грађанске слободе дате су поједнако свима грађанима: слобода кретања, слобода рада и трговања, слобода изражавања своје мисли, слобода коришћења судске заштите, слобода удруживања...

Закон обезбеђује максимално вршење ових правних овлашћења, уколико не долази у сукоб са туђом слободом. Кривица настаје кад се те границе пређу. Треба само применити да брига за заштиту тих слобода може довести дотле да се врло далеко помакну границе допуштеног, и да то прилично смета онима који трпе од те слободе, кад њено вршење не доводи у питање одговарајуће туђе право. Тако слобода кретања лица X може непосредно да повреди исту такву слободу лица Y; нема никаквог јаког разлога да се нарочито штити прва на рачун друге. Насупрот томе, слобода коришћења судске заштите лица X не вређа исту слободу лица Y, његовог парничара. Зато нема никакве противречности ако се тој слободи коришћења судске заштите да нарочито пространо поље. И тако и чини Касациони суд који, употребљавајући разне називе да би означио кривицу која се осуђује, „тешка кривица или зла намера“ (*faute grave ou intention malicieuse*), „злоба или груба грешка једнака долусу“ (*malice ou erreur grossière équipollente au dol*), настоји да приступ судовима не буде ометен страхом од трошкова који би упропастили странку чија тужба или правни лек буду одбачени (31).

Наши закључци указаће на развој који је у току. Смисао му је јасан. У грубим цртама, њега обележава све већи значај злоупотребе права и у свакодневној пракси све извеснији успех тужби у којима се захтева накнада штете од туженика који је ипак био остао у оквиру објективних граница свога права.

Посебно треба указати на:

1^о изванредну реткост и скори нестанак тобожњих „апсолутних права“.

2^о све већи број, у законодавству па чак и у судској пракси, субјективних права из групе приватне моћи чије је вршење дозвољено само ако је руковођено оправданом побудом.

А ако бисмо још продубљивали, да бисмо открили видике заклоњене овим запажањима која спадају у строгу правну технику, учинићемо три примедбе:

Прва се тиче *санкције злоупотребе права*. Дуго времена сматрало се да је једино могуће осудити на накнаду штете носиоца права који је ово злоупотребио. Та санкција више не изгледа довољна. И тако, неправилно смењивање једног рачунског комесара не повлачи више за собом само осуду на накнаду штете, већ судови враћају на положај комесаре који су уклоњени одлуком која је противна друштвеним интересима (32). Исто та-

(31) Има безброј одлука. — Много се расправљало о значају извесних формула и писци се не слажу о њиховом смислу, нити о питању да ли разна одељења Касационог суда заузимају исти став (В. о овоме Н. et L. Mazeaud et A. Tunc: *Traité de la responsabilité civile*, 5^о éd., tome I, 1957, No 591 и R. Rodière: *La responsabilité civile*, 1952, No 1437, in fine и примедбу). Али ове појединости овде немају интереса.

(32) Paris, 26 juin 1943, D. 1945, 151, note G. Ripert; J. C. P. 1943. II. 2407. враћа се неправедно смењени рачунски комесар, поред тога што има права на накнаду штете.

ко, ако је отац употребио своје право еманципације малолетног детета само да би га одузео од мајке а не у интересу детета, накнадом штете неће се васпоставити ред поремећен овом злоупотребом овлашћења и зато ће очева одлука бити поништена (33).

Друга примедба се тиче оцене побуда које оправдавају или осуђују вршење права у питању. Има права која је могуће вршити само из оправдане побуде или која се не могу вршити из неоправдане побуде. Али где је мера којом ће се ценити та оправданост? Хоће ли бити довољна здраво схваћена себичност? То више није довољно. Смењивање друштвених органа или вредност одлука скупштине акционара биће оцењени с обзиром на *друштвене интересе* (34). Акти којима се врши породична власт биће оцењени с обзиром на *интересе породице* (35). Још боље, раскид радних уговора закључених на неодређено време биће цењен с обзиром на *интересе предузећа* (36). Одбијање власника куће да једном станару дозволи увођење посебног централног грејања биће сматрано оправданим ако би ова посебна инсталација једног дана сметала увођењу централног грејања *за остале станаре* (37). У свим тим случајевима расправа се не ограничава само на испитивање односа тужиоца и туженика; она излази из оквира интереса странака у парници.

Направили смо разлику између права која су приватна моћ и права која су друштвена функција. Наша трећа примедба односи се на измене границе која их раставља. Она је најзначајнија и баца светлост на две претходне. Мада се још не може рећи да су Французи постали вршиоци службе у извесном економском и социјалном поретку, ми се ближимо таквом обележју. У стварима породичним, отац породице постаје породични службеник. У стварима ванпородичним, послодавац није толико саговорач послопримчев колико први службеник предузећа, као што смо видели да је закуподавац постао нека врста арбитра који се стара о интересима својих станара. И то објашњава промене у санкцијама, јер је корисније поништити акте рђавог службеника него ли осудити га на накнаду штете, као што објашњава и ново мерило за оцењивање туженикових поступака.

(33) Paris, 15 février 1957.

(34) Req. 16 nov. 1943, S. 1947, I. I. note Houin: „нападнута одлука је поништена уз констатацију да је тако решено у општем интересу друштва [...]”. — Trib. Com. Chambéry, 19 août 1927, S. 1928. 2. 97, истражује да ли је одлука управног одбора била донета према оном што, је овај „с правом или не сматрао добро схваћеним интересом друштва”.

(35) Чл. 215 Code civil-a: „Када пребивалиште које је муж одредио представља за породицу неку физичку или моралну опасност [...]” (ст. 2). — Чл. 233: „Ако противљење мужевљево није оправдано интересом породице [...]” (ст. 3).

(36) Soc. 20 décembre 1954, Bull. arrêts de la Cour de cassation, 1954, p. 611: „послодавац је овлашћен да раскине уговор о раду закључен на неодређено време кад поступа искључиво у интересу свога предузећа [...]”. — Soc. 29 janvier 1953 (Bull. arrêts de cass., 1953, IV, No 28) ништи једну пресуду која је усвојила отказ „не испитујући да ли је заиста, као што је тврдио послодавац, овај имао као мотив интерес предузећа”. — Soc. novembre 1952 (Droit social, 1953, 99) потврђује пресуду којом је одлучено да је „услед опште пометње до које је дошло у раду предузећа, кривица коју је група радника учинила својом тежином оправдала отпуштање без претходног отказа [...]” — Кад је реч о казнама које изражавају дисциплинску моћ послодавца, „оправданост или неоправданост предузете мере зависи од тежине учињене кривице по функционисање предузећа” (Despax: op. cit., p. 239).

(37) Trib. civ. Seine, 18 novembre, D. 1949, 37.

Међутим, не треба претерано уопштавати. Ово су зачеци сутрашњег законодавства, тенденције које се запажају, и ми још нисмо дошли дотле да вршење приватних права оцењујемо само по мери интереса нације, државе, заједнице. Уосталом, шта би „приватног“ остало у таквом правном поретку који би увлачио државу у односе између појединаца или нацију додавао броју странака при свакој уговором насталој ситуацији?

Рене Родијер (René Rodière)

ПОРЕЂЕЊЕ ИЗМЕЂУ ПОЈМА СВОЈИНЕ У СОЦИЈАЛИСТИЧКИМ И КАПИТАЛИСТИЧКИМ ЗЕМЉАМА

Кад говоримо о појму својине у социјалистичким земљама, мислимо на својину која се назива *друштвена* или *социјалистичка* — установа која се дубоко разликује од појма тзв. приватне својине (или капиталистичке) — а не на тзв. *личну* својину, која постоји у тим истим социјалистичким државама и која, с извесних гледишта, потсећа на приватну својину, и, разуме се, још мање мислимо на *приватну* својину у строгом смислу речи (било капиталистичку било некапиталистичку), која такође постоји, бар делимично, у извесним социјалистичким земљама. Иако се лична својина и приватна својина у социјалистичким земљама такође више или мање разликују од одговарајућих појава у капиталистичким земљама, оне су, у начелу, иста установа као приватна својина у правом смислу речи, или класична приватна својина, какву познајемо још од Римљана. Оно што је с гледишта упоредног права битно, јесте проучавање битних разлика између социјалистичке својине и приватне капиталистичке својине.

С друге стране, треба утврдити да, кад је реч о социјалистичкој или капиталистичкој својини, обично се мисли на својину на средствима за производњу. Међутим, то није сасвим тачно. Ова својина може бити исто тако и својина на средствима за потрошњу. Између једног и другог случаја може, несумњиво, бити извесне разлике, али ми о томе нећемо водити рачуна. Ми ћемо, дакле, посматрати социјалистичку, односно капиталистичку својину као целину, не водећи рачуна о разлици до које, евентуално, доводи разлика у њеним предметима (средства за производњу, односно за потрошњу).

I.

1. — Да би се могла разумети наша мисао о битној разлици између два појма својине (социјалистичке и капиталистичке), треба најпре изложити наше гледиште о појму субјективног права и појму надлежности, а, потом, о појму својине као субјективног права.

Добро је познато да постоји стара расправа о појму субјективног права, која је постала већ класична, а која је некад супротстављала Виндшајда (*Windscheid*) и Јеринга (*Ihering*). Суштина те расправе састојала се у томе што су једни сматрали да је садржина субјективног права искључиво моћ

воље (личне или нормативне — то није од важности за питање које проучавамо) да дела или не дела на одређен начин, док су други тврдили да је та садржина један правно заштићен интерес. Исто тако је добро познато да се расправа завршила (бар привремено) на тај начин што се нашло (Тон) поравнање повезивањем оба спорна елемента, тако да се субјективно право схватило као моћ воље у циљу заштите и остварења једног интереса.

Не верујемо да се може извршити дубља анализа елемената из којих се склапа право и правни поредак. Заиста, ти елементи су воља (моћ делања) и интерес. Чак верујемо да се обадва ова елемента морају спојити у појму субјективног права, упркос критици на коју је наишло ово синтетичко схватање. Не може се, истина, порећи да, као што је критика показала, може бити случајева где постоји субјективно право, иако не постоји никакав конкретан интерес субјекта тог права. Али против такве критике треба подвући да право има у виду управо типичне ситуације, које се остварују у већини случајева, и да, у једном конкретном случају, конкретан субјект може немати интерес те врсте иза субјективног права које му је дато. Тада, управо, он и неће вршити своје право. А могућност да се своје право не врши управо је оно што субјективно право разликује од обавезе, и та могућност је управо и дата зато што је могуће да конкретна интересна ситуација не одговара субјективном праву које је створено за типичне ситуације.

Дакле, ми се слажемо са синтетичком теоријом у тврдњи да субјективно право садржи два елемента — једну моћ воље и један интерес који је схваћен као типичан. Ако овај интерес не постоји, онда постоји интерес који му је супротан и који чини управо да субјект своје право не врши. Тако се може рећи да оба елемента увек постоје заједно.

Одавде се може извући један веома важан закључак у погледу стања које критика синтетичке теорије често сматра као противречје те теорије. Тврдило се, наиме, са стране теорије интереса, да често постоји субјективно право и онде где постоји само интерес једног субјекта, без икакве воље његове (дете, душевни болесник). У том случају овом субјекту треба да позајми своју вољу неки други субјект, који је способан да је има, али који сам нема никакво субјективно право, већ ради у име за вољу неспособног субјекта који има то право. Овакав став је, међутим, неприхватљив. Две ситуације су, заиста, дубоко различите. У првој, субјект има моћ воље да ради онако како хоће; у другој, правни поредак конструише један типичан интерес једног субјекта који нема способност за вољу и наређује да тај интерес буде заштићен. Ми предлажемо, према синтетичкој теорији, да субјективним правом називамо само прву ситуацију. Може се, разуме се, истим изразом назвати такође и друга ситуација. Али у том случају треба разликовати два дубоко различита значења овог израза, или две врсте субјективног права, што може изазвати непожељну збрку.

Према томе, постоји *субјективно право* у строгом смислу те речи кад је субјект власти, правне воље, истоветан са субјектом интереса који ова власт воље правно штити или остварује, кад субјект својом вољом остварује свој интерес. Кад, међутим, таква истоветност не постоји, треба разликовати две могуће ситуације. У првој, субјект воље остварује интерес другог субјекта. Тада овај субјект врши једну *надлежност*. У другој ситуацији, субјект

једног интереса не остварује тај интерес својом вољом, јер није способан да има вољу. У том случају субјект интереса није ништа друго до једна правна конструкција, пошто, стварно, он не може схватити тај интерес чији је он, сходно праву, субјект, носилац. Тада, уствари, не треба говорити о субјективном праву субјекта интереса већ о *ограничењу надлежности* одговарајућег субјекта воље који треба да остварује тај интерес.

2. — Субјект интереса може бити различит (појединац, заједница лица, установа, која је, обично, призната за правно лице). Ова разлика нема велики значај с овог гледишта. У свим случајевима правни поредак конструише један типичан интерес који одговара датом субјекту. Ова конструкција се прави према ономе што стваралац правног поретка мисли да треба да буде тај интерес — што је, разуме се, условљено разним друштвеним и политичким чиниоцима. Исто тако, типичан интерес може бити више или мање одређен, остављајући више или мање слободе субјекту воље и надлежним органима да врше свој надзор над остварењем интереса од стране субјекта воље.

Овај типичан конструисани интерес разликује се од стварног неконструисаног интереса субјекта који га лично остварује својом вољом утолико што типичан конструисани интерес може бити искључиво рационалан, а ни у ком случају нерационалан. Заиста, правни поредак не може допустити да субјект чији интерес он контролише може бити ирационалан, неразуман. Међутим, стварни субјект није, разуме се, увек рационалан, разуман. Он може чак радити „против“ свог „интереса“.

Разуме се, ово је неприкладан начин изражавања. Јер у овом случају, уствари, стварни субјект схвата свој интерес на супротан начин од оног како други људи мисле да треба да буде његов интерес. „Рационалност“ интереса је само јавно мишљење о дотичном интересу. Ово мишљење је друштвено условљено и променљиво.

Битно је да субјект надлежности који остварује тај интерес субјекта неспособног за вољу мора да ради рационално. Он мора да ради не онако како претпоставља да би радио субјект коме позајмљује своју вољу кад би овај могао радити, него онако како би овај радио рационално, како би он, према јавном мишљењу или правном поретку, имао да ради рационално. Субјект надлежности, дакле, не позајмљује уствари своју вољу у правом смислу речи — тј. он не позајмљује садржај своје воље него само моћ хотења, форму воље, пошто је њен садржај више или мање јасно и коначно одређен правним поретком. Према томе, субјект надлежности нема ништа да стварно, садржајно хоће, он нема никакву моћ одлуке — он има само да изврши оно што је одређено правним поретком.

Ако се суштина субјекта схваћеног као личност, као онај који може да одлучује, састоји управо у његовој одлуци, у слободном избору између више могућности, онда треба заиста признати да уствари нема никаквог стварног субјекта иза субјекта интереса неспособног за вољу. Постоји једна конструкција тог интереса, а субјект није ништа друго до његово оличење. Његов стварни садржај се појављује као одређивање надлежности субјекта надлежности.

Треба још подвући разлику између ситуације кад је субјект субјективног права заједница и оне где та заједница није ништа друго до субјект интереса који остварује један други субјект воље. У првом случају стварна заједница је само један субјект с колективном вољом и као таква она има једно субјективно право, тј. слободна је да свој интерес схвати онако како сама хоће. Према томе, она може бити и ирационална. Обично је тада њена организација таква да сви њени чланови могу подједнако учествовати у стварању правне воље колективног субјекта (*удружење*). У другом случају, заједница није стварна у правном смислу, што значи да не може да има правну вољу. Њена воља уствари не постоји. У стварности постоји један рационални интерес, одређен правним поретком (који се може, ако се хоће, схватити као манифестација воље ствараоца тог поретка), и воља органа који остварује тај интерес чисто је формална (*установа*). Пошто је рационализована, она је, дакле, и формализована.

Конечно може се рећи да у једном случају (субјективно право) постоји један стварни субјект (појединац или заједница), са стварном вољом (појединачном или колективном), која може такође бити и ирационална; у другом случају (надлежност) постоји један конструисан субјект (појединац или заједница), са формалном вољом у једног другог субјекта, способног за вољу, али чији је садржај (интерес рационално конструисан) одређен правним поретком.

3. — Што се тиче појма својине, такође је добро познато колико је расправа изазвао покушај њеног одређивања. Од античких римских дефиниција — *ius utendi, abutendi, fruendi* — преко савремених дефиниција — апсолутно и најпотпуније право — до најмодерније, Венедиктовљево — право да се једна ствар употребљава према својој сопственој вољи и у свом интересу — дефиниције су веома бројне и не много успеле. Овде нећемо покушати да нађемо неку нову дефиницију, него само да изнесемо неколико примедби о извесним ослоним тачкама којима ћемо се касније користити.

У науци социјалистичких земаља често се говори о два појма својине: једна, својина јавног права; друга, својина грађанског права. Прва значи да је то једно право које, у првом реду, припада држави као јавној власти, која га врши актима те власти, а најчешће управним актима. Друга својина означава приватно, класично, добро познато право, које се врши приватно-правним актима. По извесним писцима социјалистичка својина је право нове врсте, досад непознато — то је јавно право. По другима, у социјалистичкој својини има и елемената јавног као и оних грађанског права и у томе је и особеност социјалистичке својине. Најзад, трећа група писаца сматра да је социјалистичка својина исто тако једно грађанско право као и друге својине, добро познате из историје права.

Овде нећемо улазити у расправљање о томе шта се може назвати социјалистичком својином. Приметићемо само да, уколико се жели упоређивати капиталистичка и социјалистичка својина, ова последња се мора схватити као грађанско право. Ако је социјалистичка својина заиста јавно право, онда већ унапред може да се каже да није могуће никакво поређење. Могу се корисно упоређивати права у области грађанског права, али се не може то исто чинити с једним правом из области јавног права и једним из области

грађанског права. Зато ћемо управо испитати да ли у области социјалистичког права постоји једно право својине које се може схватити као грађанско право.

Што се тиче самог појма овог права својине, и не улазећи у расправу о суштини овог појма, ограничићемо се да кажемо да за нас својина значи једно субјективно право (не, дакле, једну надлежност) које је најшире могуће или апсолутно, како се обично каже. Изгледа нам заиста да велики Венедиктовљев напор да на нов начин одреди својину (по њему, својина је право које се врши својом вољом и у свом интересу и које, чак, може бити лишено сваког конкретног овлашћења) није успео. Његова дефиниција је свим неодређена, јер свако субјективно право а не само право својине заснива се на вољи субјекта и остварује се у његовом сопственом интересу. Проблем уопште није у томе — он се управо састоји у одређивању онога што се може чинити у оквиру једног права. Другим речима, својина се не разликује од других субјективних права по томе што се заснива на сопственој вољи субјекта и остварује у његовом интересу, како то жели Венедиктов, јер је то заједничко свим субјективним правима (за разлику од надлежности), него по томе што она има различит садржај — она је најшире од свих права, она је апсолутно право, бар виртуелно.

Према томе, својина је субјективно право где субјект својом сопственом вољом остварује свој интерес чинећи са стварју, у начелу, све што жели. Разуме се, ова апсолутна власт је увек до извесне мере ограничена правним поретком. Али она мора бити довољно широка да би се сматрала својином. Ако није тако широка, онда нема својине, већ постоји неко друго право, различито од ње.

Ових неколико напомена довољно је да би се прешло на испитивање социјалистичког права како би се видело да ли у њему постоји право својине које се може упоредити с капиталистичком својином.

II.

У разним социјалистичким правима постоје веома велике разлике у области социјалистичке својине. Зато је врло тешко говорити о социјалистичкој својини као таквој, не правећи нужне разлике. Требало би у најмању руку правити разлику између социјалистичке својине у Југославији, схваћене као *друштвена* својина (дакле, њен је субјект друштво), и социјалистичке својине у другим социјалистичким земљама, схваћене као *државна* својина (чији је субјект држава). Али, ако бисмо хтели правити ову разлику, онда би то захтевало сувише простора. Зато одустајемо од тога. Уосталом, треба подвући да разлика постоји много више у правној теорији, где су гледишта потпуно противна једна другом, него у самом позитивном праву, наоко, наравно, и теориска разлика потиче отуда. Стога ћемо овде проблем социјалистичке својине разматрати с врло велике удаљености, тако да се разлике између конкретних врста ове установе губе да би се видело само оно што је битно за ту својину и што је разликује од одговарајуће капиталистичке установе

Треба такође приметити да је упоређење, чак и ограничено, тако великог захвата да би му се могла посветити и цела књига, па и више. Зато ћемо се овде ограничити само на извесна питања, која сматрамо најважнијим. Сложеност је утолико већа што исте појаве рађају сасвим различите и многобројне теорије социјалистичких правника. Упркос великом интересу који може постојати за ове теорије и упркос њиховој научној вредности, ми ћемо се морати строго ограничити на излагање свог гледишта, позивајући се на друге теорије само кад је то апсолутно нужно. Према томе, редови који ће следити не могу бити ништа друго до сасвим сажет увод у расправљање о питањима социјалистичке својине.

1. — Већ смо рекли да под социјалистичком својином не разумемо тзв. личну својину, која постоји у социјалистичким земљама. То нас наводи да одредимо прву особену црту социјалистичке својине. Она се састоји у томе што та својина припада једном *јединственом* субјекту, док капиталистичка својина, у начелу, припада великој маси различитих субјеката. Зато се каже да је социјалистичка својина колективна а не индивидуална, у смислу да припада целом друштву. Овде није важно што се у извесним земљама сматра да та својина припада друштву (друштвена својина), а у другим — да припада држави, као претставнику целог друштва, као његовој најпотпунијој организацији (државна својина). Битно је да социјалистичка својина постоји на једној маси веома различитих предмета која у целини припада једном јединственом субјекту, док се капиталистичка својина дели на многобројне субјекте. Међу овима може се налазити и држава, али у том случају она је само један субјект међу осталима, који, у начелу, нема посебна овлашћења која не припадају другим сопственицима.

Од ове социјалистичке својине могу се одвојити извесни делови и припасти посебним субјектима, а не целом друштву. У начелу, предмети потрошње се одвајају и прелазе у тзв. личну својину, која је индивидуална и може бити наслеђена. Исто тако могу постојати својине чији су субјекти разне социјалистичке организације, правна лица (као задруге или индустријска предузећа). Ова се својина, у начелу, не разликује од одговарајуће својине у капитализму, с том примедбом да се не може упоређивати са својином приватнокапиталистичких предузећа већ са својином друштвених или јавних установа. Иако је ова разлика врло значајна, ми нећемо овде расправљати о њој, јер је без значаја за наше питање.

Дакле, социјалистичка својина у уском смислу постоји на једној јединственој маси која припада једном јединственом субјекту. На први поглед може изгледати да је то само такорећи квантитативна разлика у поређењу с капиталистичком својином и да, према томе, то не спречава да суштина, садржина двеју својина остане иста. Међутим, ова особеност није само квантитативна него је такође и квалитативна, јер има за последицу да је сам садржај својине потпуно измењен, тако да социјалистичка својина претставља потпуно оригиналну појаву.

2. — Разуме се, ова маса предмета је, исто као и у капиталистичким земљама, подељена на јаван домен и на један домен ако не приватан а оно у најмању руку економски, одређен за економску делатност. У јавном домену друштво и држава имају иста права (у начелу) као у капитализму и

овде нећемо расправљати о правној природи својине јавног домена. Оно што нас занима, како смо рекли, јесте својина као грађанско право. А највећи део социјалистичке својине се управо односи на предмете који служе економији и који су регулисани грађанским правом.

Оно што је овде значајно, пак, јесте да, пошто је субјект целокупно друштво, маса економских добара чини неопходну основу његова опстанка и, према томе, она добија и сама, управо као једна целина, облик јавног добра, које припада јавном домену. Сваки предмет из те масе (а предмет овде очевидно не означава само материјалну ствар), узет одвојено, јесте предмет економског домена, грађанског права, али је маса као целина јавно добро, спада у јавни домен.

Основна последица постојања јединствене масе социјалистичке својине и њеног јединственог субјекта састоји се, дакле, у томе што та маса добија карактер добра јавног домена, па се услед тога нужно начелно разликује од својине схваћене као грађанско право, у класичном смислу, истоветно с капиталистичком својином.

3. — Ова црта се открива нарочито у томе што су у оном што се зове социјалистичка својина веома јаки елементи јавног права. Ти елементи значе да социјалистичка држава има много више власти у социјалистичкој својини него капиталистичка у капиталистичкој. То је добро познато и нема потребе даље то подвлачити. Али треба нарочито истаћи да права улога ових елемената није увек добро схваћена.

Заиста, често се говори о различитим конкретним овлашћењима социјалистичке државе у области социјалистичке својине, као што су додељивање средстава за производњу разним предузећима, овлашћење да се располаже дохотком ових предузећа, планирање, итд. Међутим, то није битно, јер није нужно да ова овлашћења социјалистичке државе буду много већа од одговарајућих овлашћења капиталистичких држава. У једном систему одумирања државе, као што је случај у Југославији, државно планирање је веома еластично, предузећа су веома самостална, држава према њима нема скоро никаква друга до пореска права, итд. Према томе, држава нема врло велика овлашћења.

Али, чак и у том случају остаје једна битна разлика између социјалистичке и капиталистичке својине, која је само основна манифестација њеног друштвеног карактера, чињенице да она претставља јединствену масу добара која припадају целом друштву. Та разлика се састоји у томе што, у начелу, социјалистичком својином располаже социјалистичка држава (засад; касније ће то можда бити једна друга централна друштвена организација) а не други, делимични субјекти. Напротив, у капиталистичкој држави, у начелу, држава не располаже приватном капиталистичком својином, иако су њена конкретна овлашћења на њој веома велика.

Кад говоримо о овлашћењу располагања својином, треба јасно приметити да овде није реч о државној суверености. Ова сувереност постоји подједнако и у капиталистичким и у социјалистичким земљама. Будући суверена, држава, разуме се, може све, па, према томе, капиталистичка држава исто као и социјалистичка у крајњој линији располаже свим, подразумевајући ту и својину. Али ова власт остаје чисто формална, у том смислу што

целокупан капиталистички систем почива на капиталистичкој својини, независној од државе. Тако да ако би држава почела да располаже том својином, та држава и та својина би самим тим постале у извесној мери социјалистичке — у сваком случају, престале би бити капиталистичке (у смислу приватног капитализма).

4. — Битно је видети у чему се састоји ова државна власт према социјалистичкој својини за коју смо (власт) рекли да се у начелу састоји у власти располагања том својином. Питање је да ли је та власт таква да се може означити изразом својина у истом смислу у коме се овај израз употребљава да би се означила капиталистичка својина.

Овде треба најпре имати у виду да ћемо ми изучавати само грађанско-правна овлашћења којима располаже социјалистичка држава, а не и овлашћења јавног права. Може се сасвим лепо замислити један социјалистички систем где би постојало само једно право и где би се оно што зовемо правом својине вршило искључиво јавноправним актима. Али такав систем не постоји. У свим социјалистичким земљама постоји грађанско и јавно право (упркос теориском порицању ове разлике, о коме овде не можемо расправљати, претпостављајући, уз то, да је позната очевидна разлика између ове две велике правне области), иако је чињеница да релативна важност ове две области није увек иста и да је њихов обим различит у разним социјалистичким земљама. Истина је да у многим социјалистичким земљама држава има широка јавноправна овлашћења на маси социјалистичке својине. Али, као што смо рекли, ова овлашћења не могу да се упоређују са својином у уском смислу — установом грађанског права — и зато се овде тиме нећемо бавити.

Међутим, упркос тога, овде треба подвући једну врло значајну чињеницу. Ако је својина апсолутно право на предмету, и ако, према томе, она у првом реду садржи овлашћење располагања стварију, и ако, по својој суштини, ово овлашћење на располагање садржи овлашћење на отуђивање или уништење ствари, онда треба рећи да социјалистичка држава, међу својим јавноправним овлашћењима, нема једно такво овлашћење располагања масом предмета који су у социјалистичкој својини. Она такво овлашћење нема чак ни у оним земљама где су јавноправни елементи у установи социјалистичке својине врло јаки и где се сматра да је држава субјект социјалистичке својине, да је та својина државна својина.

Ако се обратимо грађанском праву и посматрамо овлашћења социјалистичке државе у тој области, морамо такође потврдити да она нема овлашћење да масом социјалистичке својине тако располаже да је отуђи или уништи. И не само држава — не постоји ниједан субјект у социјалистичком друштву који може тако располагати социјалистичком својином. Такво право располагања је незамисливо у социјалистичком друштву.

5. — Ако се остави по страни маса предмета социјалистичке својине и посматра сваки предмет (или посебна група предмета) те масе одвојено, може се рећи да то право располагања постоји, било у рукама држава било других субјеката.

И то је најважније и карактеристично за систем социјалистичке својине. Заиста, иако је маса предмета те својине јединствена, она је поде-

љена на многобројне одвојене предмете или групе предмета и те делимичне јединице предмета су поверене врло различитим и многобројним субјектима, међу којима може бити и сама социјалистичка држава (али с истим овлашћењима као и други субјекти). Ови субјекти имају на овим деловима социјалистичке својине цео низ различитих права, која спадају како у област јавног тако и грађанског права. Разуме се да нас овде занимају само грађанскоправна права. Ова права су, као што смо рекли, врло различита и многобројна. Може се, *grosso modo*, рећи да су то позната класична грађанскоправна права, бар уколико се гледа на конкретна овлашћења која она дају својим субјектима. Ту се може наћи право располагања стварју у смислу да се она прода, поклони, чак и да се уништи, употребљава, присвајају њени плодови, итд. — дакле, једно право које се без колебања може означити као својина. Исто тако се могу наћи друга позната права: службеност, хипотека, закуп, итд.

У социјалистичкој правној теорији још од настанка самог социјалистичког система (тј. од Октобарске револуције) траје расправљање о одређивању правне природе ових врло различитих грађанскоправних права. У већини случајева, последњих двадесет година, може се рећи да преовлађује гледиште да скуп свих тих различитих права чини једно једино врло сложено право које се зове право управљања, које одговарајући субјекти (обично су то привредна предузећа) имају на маси предмета социјалистичке својине која им је поверена. Овде нећемо улазити у ову иначе врло занимљиву расправу. Само ћемо испитати да ли право располагања стварју које смо мало пре описали може да се означи као својина у смислу који смо одредили.

6. — Рекли смо да, на први поглед и површно посматрано, може да се призна да право располагања стварју које се садржи у праву управљања једног субјекта социјалистичког права садржи сва овлашћења која се налазе и у праву својине у класичном смислу и да би, према томе, требало признати да тај субјект има право својине на ствари. То су заиста и учинили неки теоретичари социјалистичког права. Међутим, такав закључак је неоправдан.

Он је неоправдан чак и у случајевима кад одговарајући субјекти, а нарочито привредна предузећа (која поменута права имају у највећој мери, што је разумљиво с обзиром на природу њихове делатности) имају потпуну слободу према држави, као што је случај код нас у Југославији. Овде привредна предузећа имају према држави скоро исти положај као капиталистичка предузећа, тј. имају пуна овлашћења да располажу предметима социјалистичке својине који су им поверени, с обавезом да сачувају њихову вредност за друштво и да плате извесну камату за њихову употребу. Ова предузећа морају плаћати порез држави и нису обавезна да предмете социјалистичке својине сачувају у природи (него само у вредности). То значи да имају право слободног располагања стварима у природи — да их продаду, да их униште чак (плаћајући њихову вредност). У том случају, њихов положај према држави је сличан положају капиталисте који се задужио да би купио предмете који су потребни за његову делатност — ови предмети у природи су његова сопствена својина а не својина зајмодавца.

Зашто се ово право не може ипак назвати својином? Чак и кад бисмо замислили један систем социјалистичке својине у коме не би постојала ни ова ограничења југословенског система (тј. у коме би субјекти имали иста права располагања као и субјекти права класичне својине), право које смо описали не би могло бити сматрано својином. Зашто?

Са спољног гледишта, заиста, све је исто као код праве, класичне својине. Али само са спољног гледишта. С унутрашњег гледишта, ако се тако може рећи, све је, међутим, различито. Јер основно начело је да субјект чији интерес треба да оствари субјект описаног права није истоветан с овим последњим: субјект интереса је држава (или друштво). То значи да субјект интереса није истоветан са субјектом воље, према терминологији коју смо утврдили у првом делу овог рада. Према томе ово привидно субјективно право није уствари ништа друго до чиста надлежност, са свим већ описаним правним последицама. Субјект воље располаже, истина, овлашћењима која су истоветна с оним која постоје у својини, али он ова овлашћења може вршити само у интересу субјекта интереса (држава или друштво). Он не може чинити што он хоће, него треба да замисли шта би хтео субјект интереса кад би могао хтети и он мора хтети то. А, као што смо рекли, субјект воље мора нужно да претпостави да је субјект интереса рационалан. Према томе његова овлашћења су строго ограничена тиме и с правом својином она имају само спољну и врло површну сличност. Чак и кад субјект воље (тј. надлежности) има овлашћење да уништи ствар, он ово овлашћење може вршити искључиво рационално, кад је то у интересу субјекта интереса.

Према томе право социјалистичке својине не постоји у стварности и тај термин је неприкладан за социјалистичко право. Оно што се, употребљавајући неприкладан назив, зове социјалистичка својина није, уствари, то. То је само њена негација. То није субјективно право, узор свих осталих субјективних права. То је једна надлежност. Јер, као што смо рекли, субјект воље нема субјективно право него надлежност, док субјект интереса, о коме се, опет неприкладно, каже да има социјалистичку својину, у стварности нема никакво овлашћење које обележава својину и, као што смо видели, с правног гледишта, ово тобожње субјективно право субјекта интереса само је ограничење надлежности субјекта одговарајуће надлежности. Не може се, дакле, рећи ни да социјалистичка држава или друштво имају право социјалистичке својине (јер су они само субјекти интереса) нити да субјекти права управљања имају ту својину, јер они имају само надлежности.

Што се тиче случајева кад држава има непосредно извесна овлашћења, било на маси предмета социјалистичке својине било на појединим деловима те масе као субјект права управљања, па чак и ако има сва овлашћења која обележавају својину, не може се ипак рећи да она има право својине. Јер, с једне стране, држава мора да ради не у свом већ у интересу друштва које претставља (ту се, дакле, поново на извештан начин субјект воље раздваја од субјекта интереса) и, с друге стране, држава је у том случају правно лице-установа (а не удружење), чији органи, као и органи свих других правних лица-установа немају субјективна права него само надлежности, а субјект интереса (правно лице, држава) се појављује само као ограничење ових надлежности.

Према томе упоређење капиталистичке, класичне својине и оног што се неприкладно зове социјалистичка својина могуће је само са спољног, техничког, површног гледишта, а не с унутрашњег, суштинског. Ова површна и ограничена сличност постоји, међутим, са своје стране (на садашњем ступњу развоја социјалистичког права), само у области оног што се зове социјалистичка својина — у области права управљања. С техничког, спољног гледишта, ово право је истоветно са својином, иако није ни најмање то.

7. — Оно што је тачно за социјалистичку својину није мање тачно за сва друга субјективна социјалистичка права, како стварна тако и лична. Сва та права су само привидна и за њих није прикладан назив право. То нису субјективна права — то су само надлежности.

Чињеница да у социјалистичком праву постоје само надлежности веома је важна за добро функционисање социјализма и за добро вршење ових надлежности. Доста честа самообмана да то нису надлежности него права субјективна права доводи само до рђавих последица.

8. — У осталом, нек буде допуштено да се на крају каже да, упоредо с процесом социјализације (који се врши чак и несвесно и против воље државе такође и у капиталистичким земљама) врши се и одговарајући процес преображаја субјективних права у надлежности. Ово је добро назирао већ и Диги (Duguit). У том процесу постоје средства помоћу којих се остварује овај преображај. Правна наука треба да их изучава. Овде нам се чини да се могу разликовати две основне врсте тих правних средстава. Прва се састоји у непосредним конкретним ограничењима субјективних права, и у првом реду права својине, као извора и основе свих других права. Ова ограничења су добро позната. Другу врсту чини установа злоупотребе права. Ова стара установа је увек употребљавана да би се удахнуо друштвени ако не и социјалистички дух субјективним правима. У садашњем стању друштвеног и правног развоја она се употребљава управо као средство социјализације субјективних права, што, уствари, с правног гледишта, значи: њиховог претварања у надлежности.

Тако нас проучавање социјалистичке својине и њено упоређивање с капиталистичком својином води утврђивању опште еволуције самог субјективног права и тиме и права уопште, чији је веома значајан део управо субјективно право. Али, маколико био велики тај значај, очигледно је да субјективно право није уопште битно за право, за правни поредак као такав, јер правни поредак може постојати и без субјективних права, служећи се искључиво надлежношћу. А еволуција права нам показује, управо, да субјективно право све више ишчезава у корист надлежности.

Др. Рад. Д. Лукић

НЕШТО О ФИДУЦИЈАРНИМ ПРАВНИМ ПОСЛОВИМА

1. — Фидуцијарни посао у ужем смислу је посао у коме једно лице — фидуцијант преноси једно право на друго лице — фидуцијара, и истовремено уговоре: прво, да фактичко економско дејство преноса буде уже него што је садржина пренетог права, и друго, да по постизању тога еко-

номског дејства фидуцијар то право врати на фидуцијанта. Ту уствари имамо два уговора: први је уговор о преносу права (посао о преносу), а други је уговор о ограничењу економског дејства преноса и о враћању права по постизању тога дејства (правни посао о самој „фидуцији“). На пример, једно лице пренесе на друго својину неких ствари али истовремено уговори да стицалац неће уживати ствари као власник него ће само управљати тим стварима (на пример, пољопривредним добром), или да ће оне служити за обезбеђење потраживања према преносиоцу. Према томе фактички, економски власник остаће у тим примерима и даље преносилац. Или неко цедира потраживање само ради наплате. Ту је цесionar, нови поверилац, фидуцијар. Али фактички поверилац, фактички ималац потраживања остао је и даље цедент. У свим тим случајевима фидуцијар се обавезује да ће право у питању, својину или потраживање, вратити на фидуцијанта по постизању економског циља, рецимо обезбеђења потраживања, управљања пољопривредним добром, итд.

Фидуцијарни посао је сличан симулованом. И код симулованог посла изгледа да имамо два посла која се истовремено закључују. Али код симулованог посла странке хоће само један посао, тзв. дисимулован, док други, симулован, странке неће, он уствари не постоји. Он се само симулује, ствара се привид према трећим лицима као да постоји управо тај симулован посао да би се прикрио дисимулован. На пример, странке закључе уговор о поклону, а претстављају, рецимо ради плаћања мањег пореза, да је реч о куповини и продаји. Ту, дакле, странке уствари закључују само један посао: поклон. Куповина и продаја не постоји, он се само симулује. Друго, ово симуловање је увек усмерено према трећим лицима да би се изиграо закон или постигао други недозвољени циљ. Код фидуцијарног посла, прво, странке хоће оба посла и посао о преносу и посао о фидуцијарном ограничењу тога преноса, а оба ова посла су дозвољена. Друго, оба посла изазивају дејства само међу странкама, ниједан посао није усмерен према трећим лицима, нити се хоће постићи недозвољено или скривено дејство према њима.

Имамо извесне случајеве када не постоји фидуцијарни посао у горе изнетом смислу али постоји слична ситуација по томе што правно дејство неког посла разилази се од економског. Такав је случај код комисионог посла. Комисиони посао је скривено или тзв. „посредно“ заступништво. Док у заступништву заступник врши правне радње у име и за рачун заступника, у комисионом послу комисионар врши правне радње у своје име али за рачун комитента. (А израз „за рачун комитента“ значи да се дејство правног посла, и активно и пасивно, остварује у *имовини* комитента.) *Правно*, дакле, комисионар закључује посао. Он је купац, продавац, зајмодавац или зајмопримац, итд. Но економски је комитент купац, продавац, зајмодавац, итд. И ту се, дакле, разилази правно дејство од економског. Ипак, комисиони посао се разликује од фидуцијарног по томе што, док фидуцијар из своје имовине преноси неко право на фидуцијанта (иако објект тога права, економска вредност на коју се право односи, остаје у његовој имовинској маси), комисионар не преноси на комитента никакво право. Он преноси на њега овлашћење да за његову имовину стиче права

и обавезе, али то овлашћење остаје скривено пред трећим лицима са којима комитент закључује послове. Стога комитент та права и обавезе прво стиче за себе, па тек онда их уступа (односно преноси, према томе о каквим је правима реч).

Ту спада још и посао са подметнутим лицем (*prête-nom, Strohmann*). Лице које погађа економско дејство правног посла не жели да се и правно појави у послу, већ уместо себе подметне друго лице. Међутим, то подметнуто лице није комитент јер се подметање врши са знањем саговорача. Посао није ни симулован јер се закључује само један посао који странке стварно хоће.

Ипак, комисиони посао и посао са подметнутим лицем чини са фидуџијарним послом у горе изнетом ужем смислу једну ширу целину због разлижења економског и правног дејства. Зато све ове послове можемо назвати фидуџијарним пословима у ширем смислу. За све те послове је заједничко да, прво, сами учесници у послу хоће разлижење економског и правног дејства, и друго, то разлижење не сме бити усмерено према трећим лицима, не сме бити учињено ради постизања недозвољеног резултата или ради изигравања прописа уопште. У том случају већ није реч о фидуџијарном послу већ о симулованом и фиктивном или евентуално неком другом забрањеном послу (иако у том послу могу постојати и неки елементи фидуџијарног посла). Тако, например, ако се врши фидуџијарни пренос својине ради обезбеђења фидуџијарног потраживања у циљу да се изигра тзв. *lex commissoria* (тј. пропис којим се забрањује залогопримцу да постане власник заложене ствари у случају неисплате дуга, или да се из заложене ствари наплати без јавне продаје), или се прикрива противзаконита камата, посао и није фидуџијаран него је симулован: дисимулован посао је залога а продаја предмета залог залогопримцу је симулована (уз то, разуме се, дисимулован посао, рецимо залог, не мора бити забрањен посао). Или комитент, да би изиграо саговорача неће, да преговара лично с њим, него увлачи слабо солвентног комисионара. У том случају посао који комисионар закључи је неважећи јер је неморалан: они стварно и неће комисиони однос него хоће да изиграју прописе и поштене пословне обичаје. Или да узмемо други пример, када се једно лице издаје за друго при закључењу уговора, или потписује друго лице без овлашћења тога лица. У том случају или постоје незвано вршење туђих послова или превара (изазивање криве претставе о личности саговорача), према томе каква је била намера лица које је такав уговор закључило. Тада и није реч о подметнутом лицу у горе изнетом смислу, то није фидуџијарни посао ни у ширем смислу.

С друге стране, осим горе наведених случајева, имамо још неке грађанскоправне односе у којима се не слаже економско и правно дејство. То је, например, оснивање привредног (трговинског) предузећа које је формално самостално правно лице и у правном промету иступа као такво, али је у стварности основано финансијским средствима другог предузећа. Такво предузеће је у стварности, економски, филијала а не самостално предузеће. Додуше, и тад је често реч о изигравању прописа (на пример, у иностранству, у буржоаским земљама, о изигравању прописа о забрани

картела или о изигравању прописа о стечају, код нас о принудној ликвидацији, итд.), но то не мора да буде случај. Ипак ни овде није реч о фидуцијарном правном послу већ о неком правном односу трајнијег карактера, иако овај однос има сличности са фидуцијарним послом управо због разликења правног и економског положаја.

Ми ћемо се у даљем излагању ограничити на расправљање фидуцијарних послова у ужем смислу, и то не свих питања која се појављују у вези с тим послом. Узећемо само два основна питања и то како изгледа фидуцијарни посао гледан кроз појмове имовине и каузе. (1). Но, прво ћемо изнети сасвим кратко неке моменте из историје фидуцијарних послова.

2. — Поћићемо од римског права јер ту јасно можемо пратити настанак, развој и значај фидуцијарних послова.

Романисти се не слажу у ком је времену фидуција настала. Неки чак тврде да је она постојала већ у времену XII таблица, но за то нема доказа (2). Зна се, међутим, да дуго времена по настанку она још није била заштићена никаквим правним средством. Судбина посла зависила је од поштења (*fides*) фидуцијара. Но и ту се одиграо процес толико карактеристичан за развој римског права: када су фидуцијарни послови, због економских потреба, учестали, прво се јавља једна непотпуна правна заштита која се постепено усвршава у потпуно уобличени и заштићени правни однос. Та непотпуна правна заштита је била тзв. *usureceptio fiduciae*. Ако је фидуцијант на неки начин, па макар и лукавством, дошао до своје ствари и држао је годину дана, постао би поново власник те ствари узупапијом. (То је била стара форма узупапије за коју се није тражио ни правни основ — тзв. „законита“ државина, ни савесност). Каснија фаза у заштити је било давање кондиције због неоснованог обогаћења фидуцијанта. Тако ако фидуцијар у фидуцији за заштиту потраживања не би вратио ствар по исплати дуга, фидуцијант га је могао тужити због неоснованог обогаћења (3). Тек у I веку пре наше ере јавља се *actio fiduciae* (*directa* и *contraria*) и тиме је *actum fiduciae*, тј. споразум којим су странке при фидуцијарном преносу одредиле економско дејство преноса и обавезу фидуцијара да ствар врати у својину фидуцијанта, — добио своју коначну правну заштиту. Ова *actio* имала је деликтни карактер утолико што је повлачила за собом инфамију фидуцијара. Касније је тужба изгубила свој деликтни карактер.

(1) У нашој литератури мало је писано о фидуцији. Имамо само чланак проф. професора Аранђеловића: О фидуцијарним пословима, „Архив за правне и друштвене науке“ из 1926, с. 337 и сл., и чланак проф. Јури Штемпићара: *Prenos premitičin in terjatev v zavarovanje*, „Slovenski pravnik“, бр. 3—4 из 1936. Фидуцију спомиње још у свом чланку „Симуловани (привидни) уговори“ Борђе Павловић у „Архиву“ из 1913, с. 282 и сл., као и проф. Константиновић у свом реферату на Конгресу правника у Скопљу 1932 „Хипотека на стоци“ (вид. Споменицу о конгресу).

(2) P. Oertmann: *Die Fiducia im römischen Privatrecht*, Berlin, 1890, с. 60 и сл. У то време није било још ни друштвено-економских услова за развој фидуције.

(3) Huvelin: *Cours élémentaire du droit romain*, Paris, 1929, t. II, с. 81. Ово је чудновато за данашње појмове о неоснованом обогаћењу. Међутим, ова установа развијала се у римском праву казуистички, нарочито у вези са реалним и неизменим уговорима, за које у почетку није било друге санкције.

Фидуција је у римском праву служила за разне сврхе. Фидуцијом су се преносиле не само имовинске вредности него и родитељска и мужевлева власт, тзв. *manus* у циљу еманципације, ослобођења од *manus*-а (*eman- cipatio* и *coemptio fiduciaria*, итд). Нас, међутим, интересује фидуција у имовинском праву.

У области имовинског права (уколико се о имовинском праву може говорити у ранијим фазама развоја римског права) постојале су две врсте фидуције: *fiducia cum creditore contracta* и *fiducia cum amico contracta*. Прва врста фидуције је била једна од претеча каснијег заложног права и она је економски играла улогу истог оног обезбеђења потраживања као каснија залога. Друга врста фидуције, заједно са реалним и безименим уговорима, претеча је оних уговора којима се преноси само делимична економска употреба ствари, као што су остава, послуга и ортаклук. Затим, ова врста фидуције служила је и за зачетак других уговора чију су потребу наметали развој економских односа и упоредни развој правне технике. Такав је био уговор о мандату (фидуцијар је био уствари мандатар), секвестар, пренос ради комисионе продаје (немачки *Trödelvertrag*, уговор са старетинаром), фидуцијарни пренос ради заступања у парници, фидуција као сурогат за постављање услова у правном послу, и фидуција у виду ороченог поклона (4). Поред тога постојала су фидуцијарна располагања и за случај смрти. Затим, у старијој фази римског права постоји и *fiducia testamentaria*, један облик фидуције коју сусрећемо и у осталим примитивним правима прожетим анамистичким формализмом: оставилац одређује једно лице названо *familiae emptor*, за наследника у виду манципације, с тим да заоставштину пренесе на лица која оставилац-фидуцијант одреди (додуше по данашњим појмовима ово је већ фидуција у ширем а не у правнотехничком смислу).

Фидуција се односила махом на *res mancipi* и закључивала се у виду манципације (иако у начелу фидуцијом су се могла преносити и *res pec mancipi* помоћу *in iure cessio*). Затим фидуцију су могли закључити само римски грађани, никако не и перегрини. Фидуција се никад није могла закључити традицијом. То је и јасно, сама појава преноса својине консенсуалним правним послом и традицијом већ значи настанак модерног имовинског права у Риму, са разноврсним правним формама које потпуно одговарају економској садржини правног посла. Додуше, упоредо с тим пословима задржала се још једно време фидуција, нарочито за обезбеђивање потраживања. Но у Јустинијановој кодификацији фидуција се више не спомиње као правна установа.

Фидуција је одиграла у римском праву веома важну и напредну улогу. Она је била једно еластично средство правне технике да се крути и ритуални формализам римског права прилагоди новим економским потребама. Из фидуције се углавном развио *pignus* — ручна залога, као и *depositum* и *commodatum* (заједно са *actio depositi* и *commodati*), а утицала је и на развој других правних установа које смо горе споменули. Само, услед

(4) Oertmann: op. cit., с. 135 и сл.

њене ограничености на *res mancipi* и на римске грађане и њен значај је био ограничен (5).

У развоју других примитивних права видимо у основи сличан процес као и у римском праву када се развија робна привреда и старе правне форме које су круте, анимизмом прожете, условљене затвореном кућном привредом, — показују као недовољне. Тада се врши формалан пренос својине али се при томе уговара друга, ужа економска употреба пренете ствари. Тако и у тим правима фидуцијарни пренос својине скрива у себи замјетке других правних односа, залог, оставе, послуге, заступништва, итд., док се за те односе не развију или не преузму из римског права одговарајуће правне форме. Узвемо само неке примере из права неких средњовековних германских народа.

Код Франака постојала је једна установа слична *familiae emptor*-у у римском праву (6), коју помиње *Lex Salica* у *tit 46, t. 2*. Наиме код Франака, као и код осталих германских народа на сличном ступњу развоја, постојало је само законско наслеђивање уског круга крвних сродника, а тестаментално наслеђивање није постојало. Када би неко умро без законског наследника, његово имање би се вратило народу (племену), односно касније краљу. Да би се то избегло *Lex Salica* предвиђа тзв. салмана (*Salmanus*), на кога лице без наследника преноси своје имање још за време живота с тим да салман то имање у року од годину дана по његовој смрти пренесе на лица која оно одреди. Формално је овде реч о два преноса у ритуалној форми, а у суштини то је тестаментално наслеђивање при коме је салман само извршилац тестамена. Сличних установа је било и у другим примитивним германским правима само лице које је играло улогу салмана код Франака називало се латинским именима: *dispensator, distributor, erogator*, итд. Та су лица често имала задатак да фидуцијом стечене ствари разделе међу сиротињом или да пренесу на неки манастир (на пример, кад би непосредан пренос краљ забрањивао из фискалних разлога) или да употребе за друге побожне сврхе, „за спас душе“ фидуцијарног повериоца. Касније, услед започетог развоја новчане привреде, и ту се појављује фидуцијарни пренос ради обезбеђења потраживања (7).

Фидуцијарни пренос је имао велику примену нарочито у средњовековним градовима. На пример, ако је неко, који по статутима града није могао стећи својину на непокретности у граду, хтео ипак доћи до непокретности, подметнуо је место себе као купца грађанина тога града.

Утицај римског права проширио се на права германских народа чим су они почели стварати своје државе. Примањем хришћанства они су примили и римску културу у оном облику и степену у коме им је била приступачна с обзиром на њихово друштвено уређење. На тај начин, још пре рецепције римског права продрла су нека римска правна схватања нарочито кроз канонско право. Због тога, као и због неких других друштвених разлога, њихове правне установе чису наставиле развој по оној истој логици

(5) Поред фидуције, на развој римског права и усавршавање правне технике нарочито су утицали реални и тзв. безимени уговори, нарочито у промету са пегеринима. О томе смо нешто мало писали у чланку: Кауза и правни основ, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 2 из 1959.

(6) O. Fischbach: *Treuhänder und Treuhandgeschäfte*, 1912, с. 27 и сл.

(7) На пример, у лонгобардском праву, вид. Fischbach: *op. cit.*, с. 50.

као установе примитивног римског права (8). То је био разлог што ни фидуција у тим правима није прешла исте етапе као у римском праву. Ипак, у тим правима и у каснијем Средњем веку остају неке установе сличне фидуцији. То су, например, тзв. *vif gage* и *mort gage* у средњовековном француском праву. *Vif gage* значи пренос покретности у својину зајмодавца с тим да се вредношћу плодова и употребом ствари постепено смањује и отплаћује позајмљена главница. *Mort gage* пак значи пренос непокретности у својину зајмодавца с тим да плодови непокретности подмирују камате, а зајмопримац — продавац има право прекупа продате ствари. Јасно је да при томе цена прекупљене ствари значи враћени зајам. Ова установа се разликује од фидуције римског права по томе што се у фидуцији преносила пуна својина са много ширим правним овлашћењима него што је имала каснија залога. Овде се пак преносила ограничена својина: и временски јер траје до рока прекупа; и садржински јер је власник-зајмодавац морао чувати суштину ствари и није је могао отуђити. По садржини, ово је право веома слично римској и данашњој залози. Ипак и ту имамо извесно неслагање правног и економског дејства (9). Додајемо да у енглеском праву још и данас постоји истоимена установа — *mortgage*. То је пренос својине било покретних било непокретних ствари на зајмодавца ради обезбеђења потраживања, такође са правом прекупа (иако у енглеском праву имамо и неке друге правне установе за обезбеђење потраживања које су сличне нашој залози).

У енглеском праву развила се правна установа која је по свом постанку и смислу слична фидуцији. Та се установа зове траст (*trust*). То је оригинална установа енглеског правног система чији је развој почео у Средњем веку, али која још и данас постоји и игра у њему велику улогу. Траст значи пренос формалне својине на неко лице с тим да стипендар ту својину не користи за себе већ економске користи својине извлачи неко треће лице-корисник. И ту се, дакле, разилази правно и економско дејство својине. Траст по своме постанку и смислу сличан је фидуцији. И језично *trust* значи исто као и *fiducia* — поверење. Он је такође настао због тога што је средњовековни правни формализам био сувише скучен за нове појаве економског и друштвеног живота уопште. Траст се развио из тзв. *use-a*, а то је значило пренос својине на једно лице с тим да га економски не користи за себе већ или за самог преносиоца или за неко друго лице. У почетку то се практиковало да би избегла извесна феудална ограничења и фискални терети које је владар наметао. Но док су у римском праву и средњовековним континенталним правима фидуција и појаве сличне фи-

(8) С друге стране, феудално уређење на западу није давало могућности да се одржи континуитет са римским правом, сведеним ма и на примитивније форме, као што је био случај у Византији. Рецепција римског права почиње тек од XIII века, кад у феудализму продиру у већој мери робни односи.

(9) Трагови ове установе задржали су се до данашњег дана у *Code civil-у* (чл. 1659) у виду права прекупа, но право прекупа је ограничено на пет година. Сличне установе имали смо и у обичајним правима и других народа. Трагове ове установе имамо у тзв. подлози у Општем имовинском законнику, чл. 864 и сл. И Среди грађански законик (§ 670—676) као и Аустриски грађански законик (§§ 1068—70) спомињу право прекупа с тим да то право може трајати до краја живота продавца. Но ове врсте прекупа нису више фидуцијарни послови, него евентуално симуловани зајмови са недозвољеном интересном стопом.

дуцији биле превазиђене, енглеско право сачувало је још и данас континуитет са средњовековним формализмом. У Енглеској никад није било рецепције римског права као на континенту. Оно је до данас сачувало свој казуистички карактер. Тако је и траст остао до данашњег дана са својим џепањем на формалноправну и економску, фактичку својину. Он у англо-америчким правним системима замењује у извесним ситуацијама заступништво, старатељство, неке врсте правних лица, јемство, залогу, тужбу за неосновано обогаћење, повраћај у пређашње стање, легат, наследноправну супституцију, итд. (10).

У средњовековним правима на европском континенту као и у римском праву, фидуције и појаве сличне фидуцији биле су превазиђене. У римском праву, поред осталог, формализмом прожетог, *ius civile*-а створило се ново, преторско право које је одговарало захтевима робне привреде и које је нашло, пре или после, за сваку појаву робне привреде одговарајућу правну форму. Није било више потребе за разилажењем правне форме од економске садржине. Тако се изградио један величанствен, логички повезан, јасан и заокружен систем, назван римско право. Оно је рецепцијом поново оживело у Западној и Средњој Европи те се развило у савремено грађанско право. На енглеском острву поред старог *common law*-а такође се развило ново право звано *equity* које по свом настанку и смислу има веома много сличности са преторским правом Римљана. Но оно није укинуло старо *common law* већ чини с њим и данас један правни систем који је веома еластичан и одговара потребама друштва у којима дејствује, али ни издалека није логички тако разрађен као грађанско право на европском континенту.

3. — Дакле, у савременим грађанским правима нема места фидуцијарним пословима. Логичан систем стварних права, консенсуалност и каузалност правних послова уз разноврсне, сасвим слободне, форме уговорања искључују потребу за фидуцијарним пословима.

И заиста савремене кодификације или уопште не говоре о фидуцијарним правним пословима, или их спомињу само узгред. Аустриски грађански законик, као и Српски грађански законик и Општи имовински законик, никако не спомињу фидуцијарне правне послове. То је и разумљиво јер је Аустриски грађански законик непосредан резултат тзв. модерног пандектног права. Али *Code civil* само на једном месту и посредно ипак помиње фидуцијарне правне послове. У чл. 1321 говори о тзв. *contre-lettre* што не значи ништа друго до фидуцијарни споразум странака. Овај члан гласи: „Фидуцијарни споразуми могу имати дејства само међу уговорним странкама; они немају никакво дејство према трећим лицима“. Додуше, француски израз *contre-lettre* који смо ми превели као „фидуцијарни споразум“ ни лексички ни етимолошки нема везе са изразом *fiducia*, али по смислу управо то значи. Истина, француски теоретичари, у вези са чл. 1321, не говоре о фидуцијарним већ о симулованим пословима. Но они под

(10) Траст ни правнотехнички није исто што и фидуција. У фидуцији фидуцијант преноси неко право на фидуцијанта ради неког свог економског интереса с тим да фидуцијар то право, по постизању економског циља, повратно пренесе на њега. Код траста оснивач траста преноси право на носиоца траста не у свом интересу, него у интересу неког трећег лица, и то се право не враћа на оснивача. Иначе, нешто више је написано о трасту у нашем чланку: Траст у англо-америчком систему права, „Анали“, бр. 3 из 1957.

симулованим пословима управо подразумевају оно што наша (као, на пример, и аустриска, немачка, руска, мађарска, итд.) теорија сматра фидуцијарним: То су они дозвољени послови где правно дејство не одговара економском дејству. Правно дејство је видљиво и споља, али посебним уговором, унутрашњим споразумом странака стварно, економско дејство је ограничено. То је најчешће случај са комисионим пословима, али су могући и дозвољени у смислу тог члана и фидуцијарни послови у ужем смислу, као што смо их горе дефинисали 11).

Немачки грађански законик не говори непосредно о фидуцијарним правним пословима али их на једном месту § 223, ст. 2 посредно помиње. Први став овога параграфа говори о томе да се и застарело потраживање може наплатити и без заложене ствари, а у другом, за нас интересантно ставу додаје: „Ако је за обезбеђење једног захтева (*Anspruch*) пренето неко право, не може се тражити повраћај права (*Rückübertragung*) на основу тога што је захтев застарео“. Јасно је да се овде говори о фидуцијарном преносу права ради обезбеђења неког захтева (по правилу неког потраживања), па се каже да фидуцијант не може тражити да му фидуцијар врати то право ако је застарео захтев за чије је обезбеђење право било пренето.

Рекли смо да законници, који су пре рата важили на нашим правним подручјима, нису познавали фидуцију. Ипак имамо један предратни позитивни пропис који је, такође посредно, споменуо фидуцију. То је § 10, ст. 3, стечајног закона од 22новембра 1929. Тај пропис гласи: „Уколико овај закон што друго не наређује, вреде наређења о разлучним веровницима и за оне личне веровнике стечајног дужника, који су ради обезбеђења својих захтева стекли извесне предмете његове имовине, нарочито његове тражбине по књигама“. Овај пропис је превод одговарајућег параграфа аустриског стечајног закона из 1914. Тим прописом, дакле, и код нас се признаје могућност фидуцијарног преноса неких права (ширих од залог) ради обезбеђења потраживања (иако пропис говори о „предмету имовине“ а не о праву). На тај пропис ћемо се ниже вратити.

Каква је ситуација у погледу постојања фидуцијарних послова у пракси? У наведеном чланку проф. Аранђеловић уверава да су се и код нас у пракси појављивали они фидуцијарни послови који су постојали и у пракси других земаља, као рецимо цедирање потраживања ради наплате, фидуцијарни пренос својине ради плодоуживања, ради управљања непокретностима, ради парцелисања земљишта преко предузимача, а нарочито су били чести фидуцијарни преноси ради обезбеђења потраживања. Но наша судска пракса није их регистровала као фидуцијарне послове. У аустриском праву теорија и пракса дуго није признавала важност фидуцијарних послова. Али, они су се касније афирмисали у пракси, нарочито фидуцијарни пренос својине ради обезбеђења потраживања, што показује и горе наведени § 10 стечајног закона.

(11) Симуловани послови, по нашем систему, када се у циљу обмане трећих лица приказује други посао од оног који су странке закључиле, нису дозвољени ни у француском праву. Вид. Planiol-Ripert: Cours élémentaire de droit civil français, Paris 1931 t. II, c. 450 и сл.; Josserand: Cours de droit civil français, Paris, 1933, t. II, c. 167.

Немачко право признаје важност фидуцијарним пословима и у теорији и пракси. Ту се афирмисала једна врста фидуцијарног посла, фидуцијарни пренос својине ради обезбеђења потраживања — тзв. *Sicherungsübereignung*. У Немачкој, и после Другог светског рата (12), радо се прибегава тој врсти обезбеђења потраживања јер она има многа преимућства над залогом. Код ручне залог залогодавац се лишава државине ствари, а затим, компликоване су формалности при уновчењу залог. При преносу својине ради обезбеђења много је лакша наплата из ствари, дате за обезбеђење, а осим тога она стаје у државини дужника-фидуцијанта. Правна техника тога преноса је следећа. Дужник пренесе својину ствари које служе за обезбеђење потраживања на зајмодавца. Но, приликом уговора о преносу странке истовремено уговоре да пренета ствар служи само за обезбеђење, а осим тога она остаје у државини дужника-фидуцијанта. Правна нарочито важно за дужника ако је он привредник, па ради обезбеђења пренесе своје машине, инвентар или магацин робе или сировина. Ту се користи стара установа *constitutum possessorium*-а који Немачки грађански законик предвиђа § 930. Но како може дужник располагати туђом робом која чини својину зајмодавца? По Немачком грађанском законнику није потребан уговор о овлашћењу у смислу § 185: „Располагање које неовлашћено лице предузме у погледу неког предмета има правно дејство ако је наступило по престанку овлашћеног лица“. Ако је заложен магацин робе, странке уговарају и пренос својине будуће робе на зајмодавца антиципираном *constitutum possessorium*-ом. Ову операцију у немачком праву омогућава карактер апстрактности уговора о предаји ствари при преносу стварних права у смислу § 929 Немачког грађанског законика.

Видимо, дакле, у немачком праву рађање једне нове правне установе, нове врсте обезбеђења, потраживања која одговара економским потребама те земље. Опет видимо разилажење правне форме од економске садржине у једној новој привредној појави. Ипак, с обзиром на правну технику Немачког грађанског законика ово неслагање не ствара у пракси тешкоће. Веома је интересантно да Грађански законик Руске федерације у Совјетском савезу такође је преузео у свом чл. 105а ову врсту обезбеђења потраживања у виду залагања магацина робе или сировина, дакле залагања потрошних и заменљивих ствари. То је тзв. залагање робе у промету и преради за обезбеђење кредита, нарочито банкарског, које се, за време Нове економске политике обилато користило. Дакле, тај совјетски законик превазишао је неслагање између економске садржине и правне форме и створило је нову врсту залог која је играла исту улогу као фидуцијарни пренос својине у немачком праву и која је одговарала новим економским потребама.

Да ли се фидуцијарни послови појављују у нашем новом, савременом праву? Извесно је да су непосредно после ослобођења, због ограничавања приватне својине и слободе уговорања у вези са увођењем новог

(12) У Западној Немачкој је то дозвољено међу свим лицима. У Источној Немачкој није дозвољено међу приватним лицима него само за обезбеђење потраживања државних банака и предузећа према приватним лицима, првенствено за куповну цену ствари купљених на кредит. Вид. Dornberger-Kleininger-Posch: Das Zivilrecht der DDR — Sachenrecht, Berlin, 1951, с. 312 и сл.

привредног система, били чести симуловани и фиктивни правни послови. Тих послова има и данас, и неки су од њих типични, например, продаја или уступање станарског права који су симуловани као продаја намештаја. Извесно је да се у вези с тим, као и у вези с новим појавама, појављују и фидуцијарни послови у ужем и ширем смислу, но наши судови их ретко региструју као такве. Примера ради навешћемо једну типичну врсту спорова у вези са заштитом ауторских права. До доношења закона о ауторском праву од 28 августа 1957 постојала је Југословенска ауторска агенција, основана у складу са ранијим прописима о заштити ауторских права. Та агенција је имала првенствено задатак да се стара о ауторским правима наших и страних аутора, „нарочито склапањем уговора о искоришћавању и чувању ауторских права“, како је то предвиђао статут агенције од 31 јануара 1955. Она је дакле заступала ауторе. Но статут је имао (чл. 7) одредбу по којој: „Југословенска ауторска агенција може водити спорове и заступати носоце ауторских права пред судовима и другим органима власти [...] и без овлашћења носилаца ауторских права, изузев случаја кад се носилац права изричито томе противи“. Судови су тај став протумачили да агенција може и без изричитог овлашћења аутора у своје име водити парницу ради заштите ауторских права. (Наиме агенција је била не само правно лице грађанског права него и нека врста јавне службе чији је статут детаљније разрађивао прописе о заштити ауторског права, те је статут био донет на основу решења Претседника Савета за науку и културу ФНРЈ.) Поставља се питање о каквом је односу овде реч. Ово није право, непосредно заступништво јер агенција иступа у своје име. На први поглед се чини као да је реч о фидуцијарном преносу ауторских имовинских права на агенцију. Ипак, то није фидуцијарни пренос у ужем смислу јер нису унапред одређена конкретна права која би се преносила на агенцију, нити уопште постоји фидуцијарни споразум. Уствари овде је реч о комисионом послу (не у смислу трговинског, привредног права, него у смислу посредног заступништва, као што смо горе изнели). При томе би се узело да су аутори, учлањењем у Савез аутора чије послове агенција обавља, склопили прећутан уговор о том комисионом послу — посредном заступању, те да су истовремено дали генерално овлашћење о посредном заступању. Додуше наведени члан статута говори о заступању „без овлашћења“, али овде се мисли на изричито овлашћење. А да је реч о претпостављеном генералном овлашћењу може се закључити из тога што тај исти члан тврди да се заступање може спречити изричитим противљењем. (13). Свакако се може узети да овде постоји фидуцијарни правни однос у ширем смислу.

(13) Вид. одлуке Врховног привредног суда, бр. Сл. 664/56 у спору југословенске ауторске агенције Београд против „Авала“ филма, и бр. Сл. 314/56 у спору југословенске ауторске агенције против среза Добојског.

Поред противречности у статуту агенције што је она истовремено самостално правно лице и орган Савеза аутора, дакле другог правног лица, постоји још једна противречност са гледишта конструкције коју смо у тексту изнели. Наиме, агенција штити интересе не само чланова Савеза аутора него и иностране ауторе. Разуме се да је на основу тако противречних текстова тешко наћи складну теориску конструкцију. Но такве појаве су нужна пропратна појава развоја нашег новог права, кад оно регулише нове, понекад још неискристалисане односе. Разуме се да такви прописи не могу бити рашчишћени и усклађени у свим својим теориским изгледима.

4. — Сада ћемо узети два основна питања у вези са теориским објашњењем фидуцијарног посла: у чијој се имовини налази фидуцијарним послом пренето право, и како се поставља питање каузе код фидуцијарних послова. Од одговора на ова два питања зависи и треће питање: јесу ли могући у нашем систему фидуцијарни послови по самој логици нашег система.

Питање у чијој се имовини налази право пренето фидуцијарним послом управо је камен спотицања у фидуцијарним пословима. Формално-правно ствар је јасна. Оно се налази у имовини фидуцијара. На њега је пренето право. И заиста, у раном римском праву, где се право преноси ритуалним формама, јасно је да је то право у имовини фидуцијара: сва правна дејства везана су за фидуцијара, фидуцијант нема никакву правну заштиту, њега штити само поверење у дату реч фидуцијара.

Додуше, у тој фази развоја римског права још и не постоји појам имовине (као што чак ни у Дигестама још не постоји један јасно одређен и јединствен појам имовине). Али је несумњиво да је субјект, титулар права само фидуцијар. Тек када се јавља схватање да правна форма покрива одређен имовински интерес, тек тада се јавља и правна заштита фидуцијара, тек се онда увиђа да је правна форма неадекватна, да се она разилази од економске садржине. У римском праву, дилема која настаје због тога разилажења решава се напуштањем фидуције и конституисањем новог субјективног права за економски интерес који има фидуцијант.

У енглеском праву се појављује иста дилема као некад у римском праву. Када се ствара тзв. *use*, из кога се развија каснији *trust*, лице које је фидуцијарно пренело своје право нема никакву правну већ само моралну заштиту. Каније тзв. *equity* ту моралну заштиту чини правном. Али док је римско право превазишло двојност правне форме и економске садржине, енглеско право је створило на основу те двојности двоструки систем субјективних права. *Title*, формално право по *common law*-у има стицалац формалног права, тзв. *trustee*. Али и корисник — *beneficiary*, лице које ужива економску садржину права, има право само се оно зове *interest* и има свој корен у *equity*. Већ и сам назив те друге врсте субјективног права и етимолошки указује на економски интерес који се одваја од форме. Дакле, у систему тзв. *trust law*-а имамо по два субјективна права која се односе на исти објект. Ако та два права, *title* и *interest*, форма и садржина, дођу у сукоб, превагу увек има садржина, *interest*. У крајњој линији ово удвостручење је нелогично. *Title* би се могао конструисати као једно подређено право *interest*-у, исто онако као што се фидуција у виду залог, мандата, послуге, итд., претворила у адекватно субјективно право које је подређено економској својини, која је остала фидуцијантну. Али историски развој понекад се и у праву изокрене, на дуже или краће време, од нормалног тока унутрашње логике, дијалектике, кретања. То је случај и у енглеском праву.

Кад се из било кога разлога у савременим правима појави фидуција (а то је данас изузетна појава према нужности појаве фидуције у вези са превазилажењем правног формализма), опет се поставља иста дилема као

и у римском праву. У чијој имовини се налази пренето право: да ли у имовини фидуџијара или фидуџијанта.

На то питање можемо одговорити ако јасно уочимо не само двојност коју смо већ истакли у појединачном субјективном праву већ и двојност у имовини као скупу, збиру субјективних права. Што се тиче појединачног субјективних права. Ту се фидуџијарно право појављује у имовини једног номски интерес. Чак и онда ако је предмет тога субјективног права нека нематеријална вредност, рецимо лично добро или производ људскога духа, он постаје имовинско право самим тим што претставља економски интерес који се може изразити новцем. То је садржина субјективног права (14) с обзиром на форму, нормативни израз субјективног права. Склад између економске садржине и нормативне форме једна је од иманентних одлика савременог имовинског права које се заснива на робној привреди. Фидуџијарни послови управо нарушавају тај склад, зато су они туђи систему имовинског права. Тај несклад још се јасније види у имовини као скупу субјективних права. Ту се фидуџијарно право појављује у имовини једног лица — фидуџијара, а економска садржина права у имовинској маси другог лица — фидуџијанта (15). То је смисао тврдње да се фидуџијарним послом само „формално“ преноси право. „Формално“ се преноси због тога што економски интерес које то право у формално-нормативном смислу заштићује, остаје и даље преносиоцу, фидуџијанту. Додуше, и на фидуџијара се преноси изврстан економски интерес: да обезбеди своје потраживање из предате ствари, да управља тим стварима, да се служи њима у ограниченом обиму, итд. Но тај економски интерес је ограничен, делимичан с обзиром на све оне економске користи коју ствар или други објект субјективног права даје, а које су обухваћене ширим економским интересом који преносилац има на тој ствари. Зато се каже да се на фидуџијара преноси шире право, шира правна овлашћења него што одговара економском интересу који се као објект тога права преноси на њега. Другим речима, право је прешло у ширем обиму у његову имовину него у његову имовинску масу, док је на страни фидуџијанта обрнута ситуација.

У сукобу између „формалних“ правних овлашћења и економске садржине пракса, ма како се колебала, на крају увек даје превагу економској садржини права. То је био случај при развоју фидуџије у римском праву, то је случај и данас. У томе је смисао наведеног § 10, ст. 3, предатног стечајног закона. У стечају фидуџијанта узима се право фидуџијара не у његовом формално-нормативном обиму него у његовој економској

(14) Израз „садржина“ није правнотехнички. Овде се мисли на економски супстрат имовинских права за разлику од чисто правнорегулативне форме. Но та економска „садржина“ и правнотехнички се непосредно испољава кроз извесне појмове, као што су објект, кауза, државина, *clausula rebus sic stantibus*, оштећење преко половине, итд.

(15) Под имовином подразумевамо скуп права и обавеза у њиховом нормативном изразу, а под имовинском масом скуп економских добара на која се односе та права и обавезе. Ово одговара разликовању између економске садржине и нормативне форме субјективних права о чему говоримо у тексту. Вид. наш „Увод у грађанско право“, 1959, с. 161 и сл. — У енглеском праву не постоји појам имовине, ни израз за тај појам. Уместо нашег појма имовине они још увек имају исти појам као Римљани у Дигестима: *bona — assets, goods and chattels*. (Иначе реч *patrimonium* значи у енглеском или наследство, баштину, или приходе једне цркве.)

садржини. Зато он у стечају има само различно¹ а не излучно право, ако је реч, на пример, о фидуцијарном преносу својине. Он се ту сматра само као заложни поверилац, што уствари и јесте, а не као власник, јер је он то само формалноправно а не и стварно. Ствари, економски власник остао је фидуцијант. Наш предратни стечајни закон не говори о томе да ли по истој логици фидуцијант има излучно право у стечају фидуцијара. Но то страна права, на пример немачко, у којима су фидуцијарни преноси релативно чести, тако и решавају (16).

Друго питање, уско повезано са првим, јесте која је кауза у фидуцијарним пословима, и у вези с тим треће питање: може ли теорија признати важење фидуцијарних послова. Ми смо каузу објаснили као непосредни економски циљ који странке хоће да постигну правним послом. Ако је то тако, кауза је јасна у фидуцијарним пословима: то је залога у фидуцијарном преносу својине ради обезбеђења потраживања, то је послуга, мандат, итд., у другим врстама фидуцијарних преноса (17). Но ако је јасна ситуација у погледу каузе, није јасна ситуација правног основа посла: правним послом странке хоће ужи економски ефект од правног, њихова воља није усклађена са економским ефектом посла.

Стога аустриски писци, који су се бавили тим проблемом, сматрају да фидуцијарни правни послови не важе, да не могу постојати у систему аустриског имовинског права. У аустриском праву правни послови су каузални. При деривативном стицању права мора да постоји кауза, каузални посао звани *ustus titulus*, и пренос права, који с тим послом чини целину мора се ослањати на тај каузалан посао. Зато, на пример Еренцвајг (*Ehrenzweig*) у овом познатом уџбенику каже: „[...] по Општем грађанском закону правни основ својине је само овај посао који има за циљ издвајање ствари из имовине преносиоца [...]”. Затим изричито наводи да фидуцијарни послови то нису (18). Истог је мишљења и Кланг (*Klang*) који каже: „[...] као погодни основи (*taugliche Erwerbsgründe*) [...] за пренос својине [...] могу да се рачунају само они који су по својој економској сврси намењени да стицаоцу прибаве својину [...]. Према томе уговор о преносу ради обезбеђења по Аустриском грађанском закону није основ за пренос својине (*Eigentumstitel*)” (19).

Логика аустриских писаца у том питању ослања се на традиције римског права. Видели смо да се у римском праву консенсуалним послом о отуђењу својине и предајом ствари (традицијом) никад није преносила

(16) Вид. Ennecerus-Kipp-Wolf-Nipperdey: *Lehrbuch des BGB*, Bd. I, 1931, с. 457 (по писцу ту фидуцијант има „*rei vindicatio utilis*”); Lehmann: *Allgemeiner Teil des BGB*, Berlin, 1957, с. 237. — И у комисионом послу поставља се проблем у чијој се имовини и имовинској маси налази право које стиче комисионар. Не улазећи у детаље, можемо рећи да се и ту проблем поставља на сличан начин као у фидуцијарном послу у ужем смислу.

(17) Овде мислимо на залогу, мандат, послугу, итд., у економском смислу, јер све те појаве су по свом постанку прво економске, па тек онда правне. Вид. о томе наш наведени чланак „Кауза и правни основ”.

(18) Krafnz-Ehrenzweig: *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts*, 1/2 (Sachenrecht), Wien, 1923, с. 208.

(19) Klang: *Kommentar zum ABGB*, Wien, 1930, коментар уз § 424, с. 156. Кад аустриски писци говоре о фидуцијарном преносу ради обезбеђења¹, они не мисле само на фидуцијарни пренос својине него и на фидуцијарну цесију потраживања. Има, разуме се, низ аустриских писаца који се не слажу са изнетим мишљењем и тврде да фидуцијарни послови могу важити и у оквиру система аустриског права, али они су у мањини.

фидуцијарна својина или друго право, и чим је традиција потисла мандипацију, нестало је и фидуције. Паулсово мишљење (*Dig.*, 41, 4, 2): „*Pro emptore possidet qui re vera emit [...]*“ сасвим иде у прилог наведеним аргументима (20).

Но, иако аустриска теорија, сасвим исправно, не признаје важење фидуцијарних послова, то не значи да их пракса не прихвата. Чак наведени писци Еренцвајг и Кланг сматрају да су фидуцијарни послови, нарочито фидуцијарни пренос права ради осигурања потраживања, корисни за праксу, а њихово постојање у пракси доказује и наведени § 10 аустриског и нашег предратног стечајног закона. Код нас су истог мишљења пок. проф. Аранђеловић и проф. Штемпихар.

Не улазећи у то да ли би фидуцијарни послови били потребни или корисни нашем данашњем праву (21) и истичемо само да теориски они нису у складу са основним начелима нашег имовинског права из разлога који су аустриски писци навели. А тај разлог, најкраће формулисан, јесте у томе што се код тих послова *разилази правни основ са каузом*. Овде није реч о неважности у техничком смислу, како се то схвата код ништавних послова, ређимо код фингиранних или симулованих. Фидуцијарни послови нису по себи забрањени. Ипак, из наведених разлога, строго теориски узевши, они не би могли постојати у нашем систему имовинског права.

Друга је ситуација у немачком праву или при апстрактним пословима које познаје наше право. У немачком праву основни, каузалан посао (*obligatorischer* или *Verfügungsgeschäft*) одвојен је од традиције која у виду апстрактног уговора о преносу (*Zuwendungsgeschäft*) претставља самосталан правни посао (22). Због тога је ту лакше теориски образложити постојање фидуцијарних послова. Исти је случај са апстрактним пословима који постоје у нашем праву. На пример, у меничном индосману ради наплате уствари опет имамо посла са фидуцијом. Индосатар има потраживање, иако је он уствари само пуномоћник. Овде је фидуцијарни карактер посла покривен апстрактношћу. Но ако се овом конструкцијом може избећи разлижење правног основа од каузе, не може се избећи други проблем: у чијој имовини и имовинској маси се налази фидуцијом пренето право и објект тога права. Основна противречност, дакле, коју фидуција својим постојањем ствара, појављује се и у немачком праву.

Посматраћемо ово питање још са једног становишта. Да ли је могућ фидуцијарни посао у брачном и породичном праву? Одговор је ван сумње: није могућ. При склапању брака и усвојења такође постоји сагласност равноправних воља странака као и при имовинско-правним уговорима. Али садржина тих правних односа није економска, ти послови нису каузални, они не производе дејство у имовини странака. Овде се не појављују форма

(20) Вид. Girard: *Manuel élémentaire du droit romain*, Paris, 1924, с. 307. примедбу бр. 1.

(21) Ако је и спорно да ли се у нашој правној пракси користе фидуцијарни послови у ужем смислу, неспорно је да се обилато користе комисиони послови, које смо означили као фидуцијарне послове у ширем смислу. Строго теориски узевши ни они нису у складу са основним начелима нашег имовинског права. Но овде не можемо подробније ући у то питање.

(22) О схватању каузе у немачкој теорији такође смо нешто подробније говорили у нашем чланку „Кауза и правни основ“.

(не у правнотехничком смислу форме правних послова већ као правнор-мативна супстанца посла) и садржина као две комплементарне супстанце посла. Ту је сама „форма“ суштина посла. На пример, неко закључи брак да стекне држављанство или пребивалиште у нашој земљи; или да реши свој станбени проблем, иако неће и не спроводи фактични брачни однос. У тим случајевима је брак ипак пуноважан, дејства таквог брака су иста као и оног који је закључен ради сталне животне заједнице, рађања деце и других дејстава брака. Дакле, фидуцијарни послови су карактеристични само за имовинско право управо због паралелног и комплементарног постојања правнорегулативне форме и економске садржине у тим пословима (23).

Додирнули смо фидуцијарне послове само са становишта имовине и каузе не само да бисмо боље схватили суштину фидуцијарних послова, него и да појмове каузе и имовине објаснимо још са једне тачке гледања. Став који смо кроз појмове имовине и каузе заузели о фидуцији дозвољава нам да заузмемо ставове и по другим изведеним питањима у вези са фидуцијом, а која су питања такође спорна у теорији и пракси. Та су питања: Каква је правна природа фидуцијарног споразума и његова веза са послом о преносу; каква је природа пренетог права, нарочито фидуцијарне својине; ко сноси ризик случајне пропасти ствари; ко сноси редовне и ванредне трошкове одржавања ствари и коме припадају редовни и ванредни приходи и повећања ствари (уколико се странке о томе нису споразумеле); има ли фидуцијарни стицалац права на редхипотекну заштиту; какав је однос фидуцијара и фидуцијанта према трећим лицима поводом уговора о пренетом праву и из деликата; итд. Но, ми смо у почетку ограничили циљ и оквир овога рада.

Андрија Гамс

ИЗ ТЕОРИЈЕ ВРИЈЕДНОСНИХ ПАПИРА

1. — *Суштина вриједносних папира.* — Развитком робно-новчаних односа, постепено све друштвене категорије добивају цијену и то без обзира да ли имају вриједност или је немају јер нису производи друштвеног рада. Новац је, каже Маркс, она велика друштвена реторта у коју све може да упадне и да изађе из ње као новац. Све се може претворити у новац и тој се „алкемији“ не може ништа одупријети (1). У капиталистичком друштву се сви људски односи буквално претварају у робно-новчане односе. Сви људи теже да дођу до новца, јер се за новац могу купити не само

(23) Како се ово слаже са чињеницом што се фидуција користила и у римском породичном праву, као што смо раније у тексту истакли? У времену кад су фидуцијарни послови настали није постојало имовинско право и имовинскоправни послови у смислу каснијег класичног римског права. Тада још имамо остатке тзв. *familia*, друштвене наградње над затвореном кућном привредом која је обухватала сва лица и ствари под *mancipium*-ом *pater familias*-а. Лица су излазила испод *manus*-а или из *mancipium*-а *pater familias*-а на приближно исти начин као и ствари. Зато се и могао са успехом користити фидуцијарни посао и за мењање статуса лица у тој фази развоја римског права.

(1) Маркс: Капитал, I, с. 92.

економске вриједности (употребне вриједности) већ и друге неекономске вриједности, а то све захваљујући својству новца као опћег еквивалента употребних економских вриједности. Све што на тај начин има цијену и што се подвргава метаморфози вриједности (бар формално, ако нема стварне економске вриједности) може на тај начин постати објект грађанског, трговачког, па чак и привредног права, или, што је исто, оно може постати „ствар“ у смислу наведених имовинских права (2). Тако је у старом робовласничком систему био ствар у смислу грађанског права и сам човјек-произвођач (*instrumentum vocale*). Роб је као ствар био објект власништва другог човјека. Роб је био роба која се тржи. У капиталистичком друштву више се не појављује сам човјек-произвођач као роба и ствар у правном смислу већ умјесто тога његова радна снага. Радна снага је објект власништва самог пролетера који ју продаје капиталисти на кога затим прелази то власништво као употребна вриједност коју он по вољи може да троши. Радна снага је дакле роба која се тржи као и свака друга иако сачињава интегрални дио личности самог пролетера.

Са гледишта права и правног поретка постоје извјесне границе у признавању својства ствари за неке друштвене категорије и ако оне у робно-новчаном промету имају цијену и тржиште. То су моралне границе. Право у својој суштини није ништа друго већ резултат организоване борбе друштва (у класном друштву државе) против вршења неморала. Због тога оно што са моралног гледишта не би требало да буде на продају и да има цијену, не може ни са правног гледишта бити признато као „ствар“, тј. као објект власништва, права и обавеза. Тако, на пример, ако је забрањена проституција, „љубав“ не може бити ствар у правном смислу, итд.

У друштву са развијеном робно-новчаном привредом постају предмет куповине и продаје и сама права односно правни односи и то у првом реду облигациона права у облику цесије. Већ је античко робовласничко друштво развило институцију цесије и на велико је практиковало, а капиталистички систем развија ову институцију у још већој мјери (3). У капиталистичком друштву и сам капитал као такав, тј. као вриједност која доноси њеном власнику вишак вриједности, постаје такођер роба која се тржи и ствар у правном смислу. Капитал добива цијену као капитал. Новац као капитал постаје тиме једна специфична употребна вриједност која се купује и продаје. То је зајмовни капитал. Новац се и другачије може куповати и продавати као специфична употребна вриједност, на примјер, као инострана валута. На тај начин новац, који иначе служи као мјерило вриједности, и сам постаје објект, или ствар у правном смислу, или специфична употребна вриједност у економском смислу која се опет мјери новцем. Према томе и облигациона права која се цедирају, затим новац као капитал и новац као валута, могу постати и постају ствари у смислу имовинских права. Али док новац као капитал који се тржи, или новац као валута ипак задржавају своје физичко тијело, тј. ипак су ствари у физичком смислу али са специфичним друштвеним функцијама, дотле једно облигационо право уопће нема

(2) Леградић: Теорија стварног права и стварно право ФНРЈ, Скопје, 1957, с. 38.

(3) Маркс: Капитал, III, с. 430, 431.

своје физичко тијело. Права и обавезе су због тога „бестјелесне ствари“. Због тога у економском промету, тј. на тржишту са таквом робом као што су права и обавезе, нужно настају тешкоће које ометају промет са таквом робом, јер на тржишту све треба да има опипљиво тијело да би се економски закон вриједности могао несметано одвијати. Права и обавезе се не могу узимати у посјед, јер је ту реч о повјерљачко-дужничким односима који су објект туђега права. Ако повјерилац *A* прода своје потраживање према дужнику *B* неком другом правном субјекту *V*, онда он то своје потраживање не може у буквалном смислу, тј. физички, предати купцу (цесionario) у посјед. Због тога му он предаје писмене доказе о постојању тога потраживања. Писмени доказ који у првом реду служи управо доказивању постојања права у евентуалном судском спору, добива на тај начин нову функцију, а та је у томе да *симболизира* саму егзистенцију потраживања као таквог те се преносом писменог доказа о постојању потраживања преноси и само потраживање. У томе се састоји процес *инкорпорације* права (потраживања) у *папиру*. То је уједно и заматак папира од вриједности. Узимањем у посјед папира који је до тада био само доказно средство о постојању потраживања (права као бестјелесне ствари) цесонар као купац потраживања добива на симболичан начин у „посјед“ и само потраживање. Цесонар *B* стиче тиме власништво на папиру, а кроз то и власништво на само право из папира као бестјелесне ствари која се је инкорпорирала у папиру. Папир у коме је записано потраживање, нема сам по себи, тј. као папир, никакву односно сасвим безначајну вриједност, али као отјеловљено потраживање он добива управо толику вриједност какву претставља потраживање које је у њему инкорпорирано. Тако иначе безвриједни папир постаје *вриједносни папир* (папир од вриједности, хартија од вриједности). Ако сада купац потраживања (цесонар) прода неком трећем лицу купљену тражбину, он треба само да новом купцу преда вриједносни папир. На тај начин дакле једно право (потраживање) може циркулирати на тржишту као и свака друга роба без икаквих потешкоћа. Тиме је задовољено потреби тржишта за „опипљивошћу“ сваке робе на тржишту. Право које је инкорпорирано у вриједносном папиру постаје тиме *негоцијабилно*, тј. постаје роба. Папир у коме је инкорпорирано право мора дакле да буде *преносив* да би инкорпорирано право постало негоцијабилно. Постоје дакле два битна услова да би један документ (обично папир, али може бити и од другог сличног материјала) постао вриједносни папир. То су: 1) *инкорпорираност* права у папиру и 2) *негоцијабилност* инкорпорираног права кроз тржишну способност папира (4).

(4) У традиционалној правној науци се и не покушава улазити у суштину појаве вриједносних папира већ се само даје њихова феноменска и формално-статичка дефиниција. Тако је код нас проф. Павао Растовчан у своме познатом дјелу (Вриједносни папири, мјеница, чек, Загреб, 1950) дао слиједећу дефиницију вриједносног папира: „Вриједносни папир је исправа о грађанском праву, које је с исправом тијесно повезано, те је искоришћавање права увјетовано држањем исправе. Обиљежје вриједносног папира лежи дакле у цивилно-правној функцији, што је папир врши при искоришћавању права, које је у њему записано. Или, према другој сличној формули, да бисмо могли говорити о вриједносном папиру, исправа мора имати за право, које је у њој означено не само процесуално значење, већ мора бити његов битни цивилистички елемент. Толико дакле у опћенитости. У појединости ваља казати, да повезаност исправе и права не долази код свих вриједносних папира у једнакој мјери до изражаја. У обзир долазе напомене три елемента: право без

Према томе, потреба трговања са правима као посебним и специфичним врстама робе, јесте извор наставника вриједносних папира. Управо је тако настала најстарија врста вриједносних папира *мјеница*, чији зачеци датирају још из Старог вијека, да би се усавршила у вријеме Ренесансе и у савременој модерној мјеници (5). Мјеница је настала и развијала се као инструмент међународне трговине, услед потребе исплаћивања купљене робе у другим земљама. Кроз мјеницу су отпали транспортни трошкови за слање новца на велике удаљености и отклоњен ризик од губитка новца на транспорту у удаљене земље. Умјесто да продавацу пошаље готов новац, купац му је уступио своје потраживање према своме дужнику који је такођер пребивао у мјесту или у земљи продавчевој. То потраживање је било записано у мјеници. Ако је мјенични дужник платио новом повјериоцу био је тиме исплаћен и продавац. Међутим, и продавац је могао са добиеном мјеницом платити своме повјериоцу, а овај опет своме повјериоцу, итд. све док посљедњи повјерилац записан на мјеници није примио исплату на дан доспећа од мјеничног дужника. Мјеница је постепено у својем развоју развила битне услове сваког вриједносног папира, тј. инкорпорацију и негицијабилност. Мјеница је осим тога и типичан облигациони вриједносни

исправа не настаје, право се не може на другога без исправе пренијети, право се без ње не може остварити. Није међутим, потребно, да сва три елемента постоје код једне исправе, да би се она могла сматрати вриједносним папиром. Те ствари постоје код појединих вриједносних папира у различитим комбинацијама, односно поједина од њих може код папира — већ према његовој сврси — и недостајати. Но узима се да нема вриједносног папира, ако нема оног другог и трећег или бар другог и трећег тј. да се право без исправе не може пренијети или да се без ње не може остварити" (с. 5).

Ова велика несигурност у дефинисању феномена вриједносног папира посљедица је несхватања робног карактера тог феномена. Вриједносни папири настају због потребе за негицијабилношћу права као бестјелесних ствари, а да би право постало негицијабилно, тј. способно за тржиште, оно мора бити инкорпорационо у папиру као тјелесној ствари. Разумије се да, ако је право инкорпорационо у папиру, оно се онда без папира не може ни остварити ни преносити. Посљедња два елемента, који су најбитнији за вриједносни папир по проф. Растовчану, тј. да се право без исправе не може пренијети, и да се без исправе не може остварити, своде се у ствари на инкорпорацију и негицијабилност. Што се пак тиче првог елемента који се сматра мање битним тј. да право без папира и не настаје, тај елемент уопће није битан. Самим издавањем папира (емисијом или креирањем) никако право не може још настати већ само једна понуда да се постане дужником. Тек када се таква понуда прихвати, тј. када неко пристане да постане вјеровник понуђеног дужника имамо поларитете и релацију дужника-повјериоца и тек тиме настаје право које се инкорпорира у вриједносни папир. Јер без повјериоца дужник уопће није дужник, нити је обратан, вјеровник то што јесте, тј. вјеровник ако нема дужника. Наравно је да сама инкорпорација права у папиру још не претставља потпуно одређење вриједносног папира. Како смо већ рекли, инкорпорација је тек увјет за оно што је основно, а то је негицијабилност. У њој је суштина или бит вриједносног папира.

О инкорпорацији је међу старијим писцима говорио њемачки правник Савињи (Облигационо право, с. 17 и сл.). Он сасвим исправно истиче да инкорпорација олакшава пријенос тражбине и приближује га пријеносу тјелесних ствари.

(5) Вид. Dr. Julius von Gerke: *Das Recht der Wertpapiere*, Köln — Berlin, 1954, с. 26. „Већ у шестом стољећу налазимо дужничке исправе са клаузулом, да треба платити на неког одређено именованог, „*Tibi aut cui dederis hanc cautionem ad exegendum.*“ Ова клаузула надомјешта првобитно већином дозвољено заступање пред судом („егзакуциона клаузула“). У романским земљама долази на њено мјесто почев од 11 стољећа клаузула која указује на једну наредбу: „*aut cui ordinaveris.*“ У њемачким земљама се употребљавала клаузула која је указивала на савјесно држање неког трећег: „*Oder den getreuen Inhaber.*“ Међутим од 17 вијека продрла је свуда исправа у Француској употребљавана кратка клаузула или „по његовој наредби“, или „по наредби дотичног (именованог)“. Наведена дужничка исправа Старог вијека о којој говори Gerke, наравно још није мјеница, већ њен претеча.

папир, тј. папир који инкорпорира једну облигацију. Као таква, мјеница је управо *матични облик* најприје свих других облигационих вриједносних папира, а затим и свих вриједносних папира уопће. Мјеница је постала модел за све друге вриједносне папире, а у првом реду за друге облигационе папире (напримјер, облигација државних и иначе јавних зајмова и сл.).

Према јстом моделу, тј. према моделу облигационих вриједносних папира други облици вриједносних папира који не инкорпорирају облигациона права већ заложна права и хипотеке. То су тзв. *стварноправни* вриједносни папири. У ову категорију спадају разне *зложнице*, *варанти* и сл. Они су настали према моделу облигационих папира када је робно-новчани промет захтијевао *негоцијацију* и *стварних права*, тј. појаву тих права на тржишту робе као специфичних облика робе. То је било у периоду наглог развитка капиталистичког кредитног система.

Према истом моделу, тј. према моделу облигационих вриједносних папира настали су и тзв. *традициони вриједносни папири*. У пракси убрзаног и интензивног робног промета показало не само могућим већ и врло корисним и преношење *тјелесних ствари* (а не само *бестјелесних* као што су права) путем вриједносних папира. На тај начин је роба могла бити продавана и предавана *сукцесивно* многим купцима, а да ју при томе уопће није требало премјештати из *складишта* у коме се налазила. Онај ко има, напримјер, *складишницу* или *коносман* може *преузети* робу и њоме располагати. Предаја традиционог папира *симболизира* предају *самих тјелесних ствари* које су записане и описане на папиру, а ускладиштени су у мјесту или на мјесту које је такођер записано на папиру и које је под контролом јавности. Предаја физичких ствари у посјед купца је по многим правним системима (па и код нас) услов за пренос *власништва*. Ако је, напримјер, *закључен уговор* о купопродаји ствари, тиме још није пренесено *власништво* на купца. Тек када продавац у извршењу *купопродајног уговора* преда купцу *продају ствар* купац постаје *власник*. Ако се *дакле* предаја ствари (*традиција*) *симболички* замијени предајом *традиционог папира*, купац тиме стиче *власништво* (*право власништва*) као да му је ствар била *предата* и физички. На тај начин предаја *традиционог папира* на основу *претходно закљученог купопродајног уговора* значи у ствари и пренос *права власништва* на купца. У неким правним системима (напримјер, у француском) *власништво* се преноси *самим закључењем уговора* о купопродаји, а не тек предајом ствари. У таквом правном систему пренос *традиционог папира* изричито не значи и пренос *власништва*, јер је *власништво* већ пренесено *самим уговором*, већ само пренос ствари које су на папиру означене. Ту су такви папири *стварно само традициони папири*.

Даљи степен у развиту папира од вриједности су тзв. *корпорациони папири*. Они су настали са *формирањем*, *множењем* и *јачањем* капиталистичких привредних организација (*компанија*, *корпорација*). То се у првом реду односи на најтипичнији и најмасовнији облик капиталистичких привредних организација, тј. на *дионичка* (*акционарска*) *друштва*. *Дионичко друштво* је посебна економска и правна *индивидуалност*, тј. посебни правни субјект (*правна особа*) чија се *имовина* (*власништво*) разликује од *имовине њених чланова*. Поједини капиталисти дају својој привредној организацији (*дио-*

ничком друштву) свој новац и добивају у замјену од дионичког друштва као посебног правног субјекта врједносни папир тзв. *дионицу* (акцију). Свака дионица гласи на одређену суму новца (номинала). Ако је поједини члан дионичког друштва уплатио више новца, он добива и више дионица према суми коју је уплатио. Номинала дионице је тако одређена да дионица може претстављати један глас на главној скупштини дионичара која бира извршне и надзорне органе друштва. Уплаћени новац за дионице постаје власништво дионичког друштва које тиме купује средства за производњу и радну снагу, производи тиме робу за тржиште и остварује профит (вишак врједности). С друге стране дионичари постају власници дионица које су примили умјесто уплаћених износа дионичком друштву. Тиме дионичари престају да буду власници средстава за производњу у природи, тј. они као капиталисти сами себе експроприрају од тих средстава за производњу. Као власници дионица они имају право на одређени дио профита који оствари дионичко друштво. То су тзв. *дивиденде*, које могу бити веће или мање, или их уопће не мора бити ако дионичко друштво не оствари довољно профита. Дионица изкорпорира то право дионичара на дивиденде чиме је дат један од услова за постојање врједносног папира. Власник дионице има такођер право, да продаје своје дионице ако више неће да буде дионичар друштва чије дионице посједује. Ако дивиденде стално падају, тј. доносе мање профита на уложени капитал, дионичар ће настојати да се ослободи тих дионица и да купи друге које доносе више профита. Ако пак дивиденде датог дионичког друштва стално расту, бити ће и све већа потражња за таквим дионицама. Тако се ствара посебно тржиште дионица на коме се фиксирају и цијене за дионице које се ту држе. То су курсеви дионица који се формирају на ефектним бурзама. Тиме што се дионице могу продавати и куповати омогућује се учествовање и ситнијих власника новца у капиталистичким подuzeћима и тиме се акумулирају огромни капитали који су потребни ради самог развика капиталистичког система на вишим фазама развика. Због тога је негоцијабилност дионица нужна посљедица самог економског развика капитализма. Тиме што је осим инкорпорације права на дивиденду добила и негоцијабилност, дионица постаје врједносним папиром. Осим тога дионица даје њеном власнику право да учествује на главној скупштини дионичара која је формално највиши орган дионичког друштва. Свака дионица претставља право на један глас на главној скупштини. Дионичар који има више дионица има дакле и више гласова на скупштини, а онај који има већину дионица располаже дакле и са већином гласова на скупштини те може битно утјецати на избор управног одбора (равнатељства) дионичког друштва као и на избор надзорног одбора, и тиме добити стварну команду у друштву. Функције у управи и у надзорном одбору доносе дакако и даље приходе њеним члановима као награде за те функције. То су тзв. *танџијеме* које претстављају знатне износе, а које се такођер исплаћују из остварених профита дионичког друштва. Дионица дакле инкорпорира и формална чланска права, а не само имовинска. Тиме је карактер врједносног папира дионице још појачан. Због инкорпорације оваквих чланских права дионица се назива *корпорационим папиром* (6).

(6) Растовчан, *op. cit.*, с. 8 и сл.

Изнесена подјела врједносног папира на облигационе, стварноправне традиционе и корпорационе папире је *суштинска* подјела, јер се врши према садржају права инкорпорираних у папиру и јер отвара увид у суштину самих врједносних папира као економског и правног феномена.

Суштина врједносних папира је, како смо видјели, у томе да право као бестјелесне ствари могу циркулисати као роба на тржишту. Због тога се не могу сматрати врједносним папирима такви папири који се не могу преносити, јер без преношења власништва на папиру не може ни право из папира функционисати као роба и бити преношено у власништво другог на тржишту. Традициони папири, како смо видјели, не инкорпорирају, у нашем правном систему, право власништва, већ само симболизирају пренос ствари, а тиме на посредан начин симболизирају и пренос права власништва (= пренос као *modus acquirendi*). У правним системима гдје пренос ствари није *modus acquirendi* за стицање власништва, већ се оно преноси самим закључењем уговора о преносу власништва (Француска, Енглеска, САД) тамо традициони папир директно инкорпорира право власништва, тј. такав папир је у ствари онда једна врста стварноправног врједносног папира. Што се тиче дионица (корпорационих папира), она такођер инкорпорирају чланска права која према томе постају специфична роба-капитал, те су према томе врједносни папири. Поред инкорпорације права сви наведени облици имају и својство негоцијабилности на тржишту те су по томе роба и због тога врједносни папири. У ствари је код свих ових облика инкорпорација права у папиру увјет за негоцијабилност те појаве и егзистенција врједносних папира дугује свој настанак управо економској потреби негоцијализације права као посебних облика робе на тржишту.

Због свега тога, папир који додуше инкорпорира неко право (те се оно без њега не биг могло реализирати) али нема својство негоцијабилности (те је, примјер, непреносив) није врједносни папир. Исто тако и обротно, ако је неко право преносиво и тиме негоцијабилно, а није инкорпорирано у неком папиру, не постоји папир од врједности, тј. документ у коме је записано постојање таквог права и пренос таквог права нема карактер врједносног папира већ претставља само документ за доказивање постојања права. Код негоцијабилности је реч о томе да преносивост буде и законом дозвољена, тј. правним поретком загарантирана, а не само економски факт. Ако правни поредак забрањује преношење права као таквог или исправе у којој је право записано, таква исправа не може имати карактер врједносног папира. Тако, примјер, возне карте, карте за казалиште и кино нису врједносни папири јер нису негоцијабилни, јер је забрањено њихово препродавање и забрањено је стварање посебног тржишта за њих. Они се могу изнимно преносити на друге особе, али не по вишој цијени. Према томе, у овим случајевима и ако постоји инкорпорираних права у папиру, јер се без карте (улазнице) не може гледати претстава, или не може користити транспортно средство, не постоји врједносни папир због мањкања негоцијабилности. Слично је са поштанским маркама и сличним врједносним знацима, која додуше инкорпорирају права (на примјер, на поштанску услугу), али нису негоцијабилна те због тога нису врједносни папири. Негоцијабилност је у тржишној способности а то значи да папир буде или предмет

куповине и продаје, тј. употребна вриједност која се тржи, или пак *средство за плаћање* умјесто новца, као на примјер, код чекова, па и мјеница.

Постоје папири у којима нису инкорпорирана права и који служе само као исказнице (легитимације) овлашћених лица. Ту се дужник ослобађа обавезе ако изврши престаџију према ономе ко се је исказао папиром без обзира на то да ли је исказана особа стварни повјерилац или није. С друге стране, стварни повјерилац може реализовати своје право које је записано на папиру и без папира ако докаже да је он стварни повјерилац. Овамо спадају разне потврде о остави (гардероби, на примјер) или *оставнице*, потврде о предатим стварима на оправку, итд. Овакви папири нису врједносни папири јер у њима није инкорпорирано право, нити су негоџијабилни иако се могу преносити. Такви папири се називају *легитимационим папирима*.

Постоје врједносни папири који истовремено служе и као легитимација, тј. у којима се ималац папира мора легитимирати (на примјер, папири по наредби непрекидним низом индосаманата), а право остаје инкорпорирано у папиру и негоџијабилност неоспорна.

Штедне књижице у банци су врједносни папири по томе што је у њима инкорпорирано право на штедни уложак (те се без штедне књижице право не може реализирати), а истовремено постоји и негоџијабилност те се штедна књижица може преносити и служити као средство плаћања (на примјер, код штедних књижица на доносиоца, али и код штедних књижица на име које се могу пренијети на ново име, тј. на нови правни субјект). Код штедних књижица имамо и елементе легитимационог папира те се банка може ослободити обавезе ако изврши исплату штедног уложка ономе ко се је исказао штедном књижицом, тј. код штедних књижица на име банка не мора утврђивати идентитет власника књижице означеног у књижици иако то може учинити ако посумња у идентитет доносиоца књижице. Код књижица на доносиоца и сама књижица служи као легитимација доносиоца, а код књижице на доносиоца са запорком (шифром) доносилац се мора исказати и познавањем шифре.

У правној литератури се легитимациони папири називају још и *непотпуним вриједносним папирима* (7), јер им недостаје негоџијабилност и инкорпорација права. Међутим, легитимациони папири по изнесеном критеријуму уопће нису врједносни папири управо стога што нити инкорпорирају право нити су негоџијабилни. О непотпуним вриједносним папирима би могли говорити онда када постоји, на примјер, инкорпорација али не постоји негоџијабилност као код улазница, путних карата или поштанских марака. Томе насупрот се *потпуним вриједносним папирима* сматрају папири код којих постоји и инкорпорација и негоџијабилност.

2. — *Подјела вриједносних папира према формалним критеријумима.* — Вриједносни папири се разликују и према томе како је на папиру означен овлашћеник односно власник папира. Према том критеријуму се разликују: 1) *папири на име*; 2) *папири по наредби* и 3) *папири на доносиоца*. Код првих је име овлашћеника означено на самом папиру. Код папира по наредби уписани овлашћеник има право да пренесе своје право на другог

(7) Ibidem, с. 16.

овлашћеника и да именује тог овлашћеника. У томе је „наредба“ првог овлашћеника. Оваква наредба се записује на самом папиру и то на његовој полеђини (индосамент или налеђе). Папир на доносиоца је вриједносни папир у коме је овлашћеник свака особа која презентира папир.

Ове три врсте папира имају различит интензитет негоцијабилности. Највећи интензитет негоцијабилности имају папири на доносиоца који се без икаквих формалности могу преносити из руке у руку и тако циркулирати на тржишту. Такви папири су производ високо развијених робно-новчаних односа те се историјски појављују тек у модерном капиталистичком друштву као облик *фиктивног капитала*. Мању негоцијабилност имају папири по наредби, јер се код њих циркулација може вршити само путем формалних индосамената, што наравно отежава њихов промет на тржишту. Типичан папир по наредби је трасирана мјеница. Међутим, и код те врсте папира је интензивни робно-новчани промет довео до поједностављења преноса и то путем тзв. *бланко-индосамената*. Ту се мјеница преноси из руке у руку као папир на доносиоца, а задњи ималац мјенице сматра се легитимираним власником папира. На тај начин се интензитет негоцијабилности папира по наредби у крајњој мери појачава. Папири на име имају најмањи интензитет негоцијабилности. Они се такођер могу преносити, јер иначе не би били вриједносни папири, али се пренос врши само тзв. *цесијом*, тј. обичним грађанскоправним обликом преношења једног права, што своди интензитет негоцијабилности на најмању меру. О разлици између индосамента и цесије ћемо још касније говорити. Код папира по наредби који су преносиви индосаментом, може се пријенос индосаментом искључити тзв. *ректа-клаузулом* од стране власника папира. Папири по наредби са ректа-клаузулом зову се ректа-папирима. Они се такођер могу преносити само цесијом, тј. имају негоцијабилност али врло слабог интензитета.

Најчешћи су папири на доносиоца облигациони папири који, како знамо имају за садржину једну облигацију (потраживање-дуг). Својство папира на доносиоца и најбоље одговара природи облигационог папира, који је, како већ знамо, модел за све друге облике вриједносних папира. Осим облигационих папира на доносиоца важни су и корпорациони папири на доносиоца. Овамо спада највећи број врста дионица које циркулирају на тржишту капитала. Дионице на име су мање или више изузетак и налазимо их у већим размјерама у првим фазама развитка монополистичког капитализма.

Облигациони папири на доносиоца се затим даље дијеле на *новчане папире* и *неновчане папире* према томе да ли прво из папира гласи на новац или на какву другу чинидбу. Новчани папири од вриједности су доминантни, а неновчани су изузетак. Новчани папири на доносиоца су, на примјер, обвезнице нашег другог народног зајма. Овамо спадају и тзв. *купони* дионица на доносиоца на основу којих се могу реализовати дивиденде које падају на одговарајуће дионице. У неновчане папире на доносиоца спадају, на примјер, тзв. *талони* дионица на доносиоца. Они дају имаоцу право да добије нове купоне када се стари потроше.

3. — *Преношење вриједносних папира.* — Сваки вриједносни папир је преносив, јер иначе не би био негоцијабилан, а без негоцијабилности не би

био врједносни папир. Ако се пренесе папир, преноси се тиме и *право из папира*, тј. право које је инкорпорирано у папиру. За разлику од права из папира, постоји и *право на папир*, тј. право имаоца врједносног папира да држи у посједу и у власништву само *тијело папира*. Онај ко има право на папир, тј. ко је власник папира од врједности уједно је и титулар (повјерилац) права из папира.

Како већ знамо, преносе се папири по наредби у специфичној форми индосамента. Код ректа-папира индосамент није могућ, али се они ипак могу преносити и без индосамента. Такав пренос се онда зове *цесијом папира од врједности*. Таква цесија папира од врједности није исто што и цесија једног потраживања које није инкорпорирано у једном врједносном папиру, али је суштина једна те иста у оба случаја, тј. једно право се третира као тјелесна ствар у смислу имовинског права. Будући да је у врједносном папиру тражбина инкорпорирана, пренос тражбине се не може извршити без преноса папира од врједности. Због тога не може бити цесије папира од врједности без преноса самог папира и права на папир на стицатеља. Треба према томе разликовати цесију тражбине од цесије врједносног папира. Цесија врједносног папира је могућа не само код облигационих папира који инкорпорирају тражбине већ и код других врста врједносних папира на име (напримјер, дионица или традиционих папира) тако да у овим случајевима назив цесије не одговара ни цесији тражбине. У таквим случајевима термин цесија означаје само приенос врједносног папира који није истовјетан са индосаментом.

Код цесије ректа-папира дужник не може доћи у гори положај због преноса папира на новог стицатеља-повјериоца. Он задржава све приговоре које је имао према старом повјериоцу и може их супротставити новом повјериоцу. Напротив, код преноса индосаментом, дужник не може новом повјериоцу изнијети приговоре које је имао против старог повјериоца. У томе је дакле битна разлика између цесије врједносног папира и индосамента врједносног папира.

Индосамент. — Папири по наредби се могу преносити и цесијом врједносног папира, али је нормални облик преношења *индосамент*. Индосамент је формула о преносу папира по наредби на новог повјериоца-стицатеља. Ова се формула уписује и потписује од стране преносиоца на самом папиру од врједности и то на његовој полеђини. Без такве формуле нема преноса врједносног папира. Онај ко преноси папир зове се *индосант* (који потписује индосамент), а онај на кога се преноси зове се *индосатар*. Индосатар је дакле нови повјерилац. Развитак папира по наредби довео је под притиском све интензивнијег робно-новчаног промета до тога да се је индосаментом могао преносити папир на неограничени број нових стицатеља, док је раније могућност преноса била ограничена само на онога кога је први повјерилац изричито означио. Ту је дакле дошла до изражаја природа врједносног папира која тражи што интензивнију негоцијабилност папира. Клаузула „по наредби“ је тиме добила нови значај тј. обухватила је право индосатара да и сам постане индосант, тј. да преноси папир на новог стицатеља. Ова унутрашња тенденција ка неограниченом преносу папира од врједности, тј. ка неограниченој негоцијабилности дошла је, како већ знамо.

до изражаја у бланко-индосаменту. Ту ималац није више чак ни дужан да искаже непрекидни ланац индосамената, већ се онај ко има папир у рукама сматра његовом легитимисаним власником. На тај начин се папир по наредби сасвим приближава папиру на доносиоца са највећом негоцијабилношћу.

Код индосамента индосант одговара своје индосатару, тј. онеме на кога је пренио папир и то на основу уговора о преносу са тим индосатаром (тј. на основу каузе преноса). Међутим, код мјенице, чека и варанта индосант одговара и свим каснијим индосатарима све док право из папира не буде исплаћено од главног дужника. На тај начин порастом броја индосамената расте и број дужника права из папира те папир добива на својој сигурности у промету. То је посебна *регресна* обавеза индосанта.

Презентација вриједносних папира. — Облигациони вриједносни папири се у правилу морају подносити дужнику права из папира на исплату, тј. овај дуг је одношљив, тј. повјерилац мора доћи по њега. Прије тога дужник не пада у доцњу. Прије презентације се право из папира не може остваривати иако оно може бити доспјело. Такви папири код којих је презентација обавезна зову се *презентационим папирима*. Папири по наредби су у правилу презентациони папири, али им се то у појединим случајевима може одузети посебном клаузулом. Папири на име су презентациони папири ако то проистиче из њиховог садржаја. Папири на доносиоца су презентациони папири по својој природи, јер дужник не може унапријед знати ко је повјерилац све док му се папир не презентира.

Питање дужникових приговора. — Индосатар као нови повјерилац долази у повољнији положај према главном дужнику од положаја који је имао индосант, јер дужник не може према индосатару истицати оне приговоре које је имао према првом повјериоцу (индосанту). У правилу индосатар који је стекао папир у доброј вјери, стиче право из папира онако како то из самог папира, тј. по његовом садржају произлази. То су тзв. *папири јавне вјере*. По принципу јавне вјере сматра се садржај папира истинитим. Поштени индосатар стиче дакле сва права записана (инкорпорирана) у папиру, чак и онда ако та права нису припадала индосанту. То дакако вриједи и за поштеног стицатеља папира на доносиоца. Папири јавне вјере су, на примјер, мјеница, коносман, складишни лист. Због немогућности да се трећем поштенем стицатељу папира поднесу приговори који проистичу из односа међу другим контрахентима, слиједи да је обавеза из папира јавне вјере *апстрактна*, тј. независна од каузе основног правног посла због којег је папир од вриједности креиран.

4. — *Такозвани непотпуни папири по наредби и непотпуни папири на доносиоца.* — Папири по наредби код којих не постоји ограничење подношења приговора новим индосатарима, називају се непотпуним папирима по наредби. То је, на примјер, дионица на име код које се пријенос врши индосамантом уз истовремену предају папира. Међутим, дионичко друштво о чијем је папиру реч може од новог власника папира тражити посебан доказ овлашћења. Онај ко је стекао папир од невластника постаје власником само ако је папир прибавио код неке банке или код некога коме је власник иначе тај папир повјерио, или на јавној дражби. Код непотпуних

папира по наредби не постоји никаква садржинска разлика између индосамента и цесије.

Непотпуни папири на доносиоца су они код којих не важи принцип да сваки поштени стицатељ постаје власником папира па макар га стекао и од невласника. Дужник према томе може тражити од имаоца папира посебан доказ свог овлашћења. Међу такве непотпуне папире на доносиоца спадају, на примјер, талони и штедне књижице на доносиоца (8).

5. — *Стварање вриједносних папира.* — Вриједносни папир настаје тако да се направи исправа или документ на коме се испише или отштампа садржај права које се инкорпорира у папиру. Исправа је редовито од папира, али може бити и на сваком другом подесном материјалу за исправе. Чим је исправа састављена и потписана од стране издаваоца она већ садржи инкорпорирану обавезу (у ствари понуду на обавезу). Да би пак таква исправа постала пуни папир од вриједности мора неко трећи да постане власник папира и тиме повјерилац, односно ималац права из папира. Тиме су онда испуњена оба услова за настајак вриједносног папира, тј. инкорпорација права (исповлашћењем исправе) и негоцијација, тј. циркулација папира на тржишту као роба или средство за плаћање (9).

6. — *Престанак папира од вриједности.* Вриједносни папири престају 1) уништењем папира. Будући да је право инкорпорирано у папиру то уништењем папира престаје и право из папира. Уништењу папира једнако је и такво оштећење или нечиткост текста папира да се не може утврдити које је право у њему инкорпорирано; 2) престанком права инкорпорираног у папиру, на примјер, ако је дужник исплатио или иначе извршио обавезу из папира. Међутим, ако је папир и послје тога даље остао у промету, он не губи своју вриједност према трећим савјесним стицатељима; 3) застојем инкорпорираног права.

Амортизација вриједносних папира. — Ако је вриједносни папир уништен или украден имаоцу или га овај изгуби, он би тиме изгубио и право из папира, јер је право инкорпорирано у папиру. Такав губитак се може репарирати једино ако овлашћени власник (ималац) папира затражи код суда проглашење таквог папира за неважећи (амортизација). Тиме се укида инкорпорираност права у папиру који је уништен, украден или изгубљен и папир тиме престаје да буде папир од вриједности. Наиме инкорпорација права се и при настанку папира од вриједности врши под друштвеном (државном или јавном) законском санкцијом, тј. на основу законских овлашћења. На основу законских овлашћења се онда може инкорпорација у

(8) Ibidem, с. 16.

(9) О стварању вриједносних папира развило се је неколико учења. То је најприје тзв. уговорна теорија, према којој обавеза из папира настаје на основу уговора између издавача и стицатеља папира. Друго учење је тзв. теорија креације према којој папир од вриједности настаје самим састављањем (креирањем) исправе од стране издавача, тј. једностраним послом, а не уговором. Треће учење је тзв. емисиона теорија, према којој папир од вриједности настаје емисијом папира, тј. састављањем исправе и напуштањем папира од стране издавача или стављањем у промет.

Уговорна теорија је свакако најближа истини, јер обавеза према којој нико нема право уопће још није обавеза. Она постаје обавезом тек када дође у корелацију са одговарајућим правом које се у обавези реализује односно треба реализовати, а таква корелација обавезе и права настаје тек уговором. Због тога су теорија креације и теорија емисије неодрживе.

датом папиру и поништити. Амортизација је дакле уствари контрарни акт од инкорпорације (десинкорпорација). Ако се дакле не изврше јавна десинкорпорација права из папира оно остаје и даље инкорпорационо у папиру и дијели судбину самог папира.

Суд спроводи прописани поступак за амортизацију (по ванпарничном поступку) и затим, ако за то има услова, доноси рјешење којим се укида инкорпорација права из папира (амортизира). На основу тога рјешења може онда ималац десинкорпорационог права остваривати то право као да је оно инкорпорационо у судском рјешењу о амортизацији.

7. — *Мјесто институције вриједносних папира у правном систему.* — Вриједносни папири по својој суштини спадају у облигационо право (трговачко и привредно). Видјели смо, наиме, да су све врсте вриједносних папира изграђене према моделу облигационог папира од вриједности који инкорпорирају облигационо право. Осим тога негоцијација вриједносног папира своди се уствари било на купопродају самог папира или папир служи као средство за плаћање, чиме право које је инкорпорационо у папиру постаје „тјелесна ствар“ око које се затим формирају облигациони односи. Због тога и прописи о вриједносним папирима спадају у облигационо право (трговачко и привредно) и сачињавају његов посебан дио.

Др. Рудолф Леградић

ЗАКЉУЧИВАЊЕ СУДСКЕ НАГОДБЕ

(1) „Нагодба је закључена кад странке након прочитаног записника о нагодби потпишу записник“ (чл. 311, ст. 2). Овом одредбом закон о парничном поступку унио је јасноће у дотле спорно питање: од кога се часа има сматрати да је уговор о судској нагодби постао перфектан. Но, као што ће се из даљњег излагања видјети, све неизвјесности у вези питања правоваљаног закључења судске нагодбе нису ипак до краја отклоњене.

Наведена законска одредба прописује строге формалности за закључење уговора о судској нагодби. Одржавање тих формалности битни је елемент уговора. Ако странке не потпишу записник у који је унесен текст уговорених клаузула, уз напомену да су странке записник прочитале или да им је прочитан, постигнути споразум не постаје судска нагодба. Он би евентуално могао имати значај обичног грађанскоправног аранжмана о предмету спора, коме би се у парници могао придати само значај једне материјалноправне релевантне чињенице. Но ако би се ови аранжмани показали само као прелиминарни договори о закључењу судске нагодбе, ако би, дакле, из тумачења праве воље странака произашло да оне никаквог самосталног уговора изван судске нагодбе нису хтјеле, тим усменим углавном не би се могао приписати ни значај једне „вансудске нагодбе“.

По посебној форми коју грађанскоправни уговор мора имати да би прерастао у јединствени мјешовити уговор о судској нагодби процесног и материјалног грађанског права, судска нагодба, као диспозитивна процесна радња, разликује се од процесних радњи којима се врши признање или од-

рицање од тужбеног захтјева. Када би и за судску нагодбу било довољно да странке усмено обавијесте суд о садржају грађанскоправног уговора, а тај би се уговор састојао у потпуном прихватању тужиочева захтјева судска нагодба могла би имати и такав садржај), противило би се принципу правомоћности да суд изрекне пресуду на основу признања (1). Пресуда би била изречена кад је парница већ правомоћно окончана судском нагодбом истог садржаја.

Саглашавање воља парничних странака о предмету спора не треба никакве посебне форме, а ни судске одлуке којом се санкционира, — да би постало процесна радња која правомоћно обуставља парницу — само код одрицања тужиоца од тужбеног захтјева. Ако би се, дакле, и у оваквој ситуацији приступило закључивању судске нагодбе, и тај би поступак уствари био противан начелу правомоћности, будући да је већ једностранним одрицањем тужиоца од тужбеног захтјева правомоћно утврђено да тужиоцу не припада односни захтјев.

Ова извођења показују како је у условима нашег закона о парничном поступку — по коме све врсте материјалноправних диспозиција у парници доводе, у крајњој консеквенцији, до правомоћног окончања парнице — неумјесно било одређивати посебне путеве и форме за остваривање појединих диспозиција. Ако се материјалноправне диспозиције у парници уважују јер су и уколико су допустиве у ванпроцесним грађанскоправним односима странака — па се тако правила парничног поступка манифестирају као адекватан израз пружања правне заштите тим односима и правима која из њих проистичу — не видимо основног разлога (осим ако таквим не сматрамо извјесну везаност за традицију) да се ваљаност тих диспозиција условљава различитим процесним прописима само због тога што је једном од садржајне сагласности воља дошло на бази тужиочевог захтјева, други пут на бази туженикових приговора, трећи пут негдје на стварној или фингираној средини између ових екстремних позиција. Странке закључују нагодбу на бази тужиочевог захтјева, умјесто да провоцирају пресуду на основу признања, само благодарећи доскочици која се састоји у томе да тужени формално не изрекне изјаву: „признајем тужбени захтјев“. Нагодбом замјењују и правомоћну обуставу парнице због одрицања од тужбеног захтјева тако да тужилац формално не изјави: „одричем се тужбеног захтјева“, већ странке стипулирају текст негативне деклараторне судске нагодбе.

Нема сумње да је правило о потписивању прочитаног записника о нагодби умјесно са становишта спречавања непромишљених и пренагљених одлука странака, као и са становишта заштите странака од несавјесних судца, који би им могли, ради што бржег ослобађања од рада на парници, приписивати изјаве које оне нису дале. Но то би правило било тужбеног умјесно и за признање тужбеног захтјева као и за одрицање од тужбеног захтјева. И у овим ситуацијама долази до правомоћног окончања парнице — свеједно да ли тек након пресуде или и без ње — само због допуштене диспозиције странака. Парница у сва три случаја завршава јер су и како су странке хтјеле. Недосљедно је, онда, заштићивати странке само кад у

(1) В. Zuglia 2, 445.

правилу обје попуштају, а препустити их и њиховим страстима и злоупотреби суца кад се у цијелости саглашавају са захтјевом противника, дакле кад једна од њих више ризикује него при закључивању компромиса. Имајући ово у виду, ми бисмо, и кад би се усвојила теза о обавезном санкционирању свих диспозиција пресудом, пледирали за потпис релевантне протоколиране и прочитане изјаве као битни услов за ваљаност било какво полагања.

Чини нам се да *Базала* изводи контрадикторне закључке кад, тумачећи члан 311 закона о парничком поступку, на једном мјесту тврди да судско поравнање постаје *уношењем* споразума странака у записник, а одмах затим, да се тек „*након потписа* записника по странкама“ поравнање сматра закљученим (подвукао С. Т.) (2).

У литератури процесног права насталој на бази друкчијих законских текстова (или недостајања текстова) мишљења аутора концентрирају се око ових основних схватања:

Правно релевантно дјеловање судске нагодбе наступа већ самом формалном изјавом странака пред судом да су се поравнале. Протоколирање изјаве није битно. Судска нагодба предузима се, дакле, као и свака друга процесна радња. Уношење садржаја грађанскоправног уговора у записник релевантно је само за стицање извршног наслова. Ако се при томе установи да је садржај недопустив, то може бити од утјецаја само на дозволу протоколирања, не и на неопозиву изјаву о судској нагодби и на окончање парнице. Доследно томе, накнадно установљење да иза судске нагодбе не стоји никакав грађанскоправни уговор нема за ваљаност обуставе парнице никаквог значаја (3). Ова су извођења у складу са схватањем о строгом лучењу судске нагодбе о обустави парнице од грађанскоправног уговора којим се рјешава спор између странака.

И неки заступници схватања судске нагодбе као мјешовитог института сматрају да судска нагодба настаје већ усменом изјавом садржаја уговора о мирном рјешењу спора, једнако као што већ сама изјава производи односни процесноправни учинак и код других парничних радња (4).

Други, опет, држе да вансудско поравнање стиче својства судског поравнања тек протоколирањем садржаја у записник (5), иако неки сматрају да такав закључак неопходно не произлази из § 282 бившег југословенског грађанског парничког поступка у коме се само прописује да садржај треба ставити у расправни записник (6). Док у немачкој литератури *Шенке* (*Schönke*) мисли да судску нагодбу треба протоколirati, иако је то нужно само за стицање извршног наслова (7); *Розенберг* држи да је судска нагодба закључена тек кад је протоколирана и кад је уговорачи одобре (8).

Не само протоколирање садржаја, него и потпис записника од стране уговорача услов је, по мишљењу *Аранђеловића*, за постанак судске нагодбе (9). У истом смислу *Полак* (*Pollak*), који сматра да је суд дужан

(2) В. *Bazala*, 163.

(3) В. *Horsten*, 798; *Stützer*, 27, 30.

(4) В. на примјер *Setein—Jonas*, § 794/III—2 d.

(5) В. *Горшић*, 616.

(6) В. *Ивковић*, 713.

(7) В. *Schönke*, 183.

(8) В. *Rosenberg*, 94.

(9) В. *Аранђеловић*, 243.

наставити расправљање кад записнички установи да је странка ускратила потпис протоколираног споразума (10), и *Никиш (Nikisch)*, који додаје да све док странке не одобре и не потпишу записник нема сигурности да ли је протоколисан споразум прави одраз воље странака (11). *Нојман (Neumann)*, међутим, сматра да судска нагодба важи и без потписа, ако странке признаду записник као тачан (12). Исто су мишљење заступали и *Џуља, Горшић и Ивковић* на бази бившег југословенског закона (13). За француско право *Морел (Morel)* истиче да је спорно да ли је потпис странака битан за нагодбу, али констатира да странке у пракси увијек потписују записник (14).

Позивајући се на судску праксу и позитивно право, *Јуделсон и Абрамов* износе да у совјетском праву нагодба стиче значај судске нагодбе тек кад је суд потврди односно одобри (15). По мађарском закону из 1911 суд је морао нагодбу примити на знање, након што је испита са становишта јавног морала, сукоба са домаћим законом и извршивости (16). Одобрење је прописано и по § 76 новог чехословачког поступка.

(2) „Пред судом не може се закључити нагодба у погледу захтјева којима странке не могу располагати“ (чл. 310, ст. 4 у вези чл. 3, ст. 3). Суд не ће уважити располагања странака која су у супротности са принудним прописима или која су противна јавном моралу (чл. 3, ст. 3). Суд доноси рјешење којим не допушта нагодбу странака (чл. 310, ст. 5). „Нагодба је закључена кад странке након прочитаног записника о нагодби потпишу записник“ (чл. 311, ст. 2).

Из садржаја наведених одредаба закона о парничном поступку, које се односе на питање допустивости и перфектности судске нагодбе, намећу нам се ови закључци:

Суд је дужан да контролира уговор странака којим оне диспонирају предметом спора, и то са становишта заштите правног поретка заснованог на принудним правним прописима и на схватањима јавног морала. Ова дужност (и право) суда односи се на све материјалне диспозитивне радње странака у парници. То изричито произлази из закона и у погледу признања тужбеног захтјева (чл. 329, ст. 2), а у погледу одрицања од тужбеног захтјева та се дужност и то право намећу логиком закључивања (17).

Право суда да контролира наведене материјалне диспозитије странака оправдава се чињеницом што оне у правилу доводе до окончања парнице које се изједначава са окончањем парнице мериторном правомоћном одлуком суда (*facit ius inter partes, pro veritate habetur*), односно до дужности суда да пресуди у складу са садржајем тих диспозитија. Ако се у пресуди може порицати правилност кад се њоме уређују грађанскоправни односи на начин који је у супротности са принудним прописима или је противан јавном моралу, мора се то право признати и у односу на материјалне диспозитије

(10) В. Poillak, 417, 418.

(11) В. Nikisch, 274.

(12) В. Neumann, 827.

(13) В. Verona—Zuglla, 369; Горшић, 616; Ивковић, 714.

(14) В. Morel, 353.

(15) В. Јуделсон, 43; Абрамов, 281.

(16) В. Gottl, 312.

(17) В. Zuglla—Triva, I: 14, 435.

странака које надомјештају пресуду (нагодба и одрицање) или је детерминирају (признање тужбеног захтјева).

Суд, дакле, мора заузети став према свакој материјалној диспозитивној радњи у поступку — он је дужан да оцјени њену допустивост. Оцјена допустивости треба да претходи проузроковању процесноправних посљедица које се надовезују на ове диспозиције; она треба да дјелују превентивно. Кад установи да је диспозиција недопуштена, суд ће изјавити да је не уважује, па ће тиме спријечити и наступање односних правних посљедица. Ако суд, међутим, пропусти да не призна (да не уважи) извршену диспозицију, доћи ће до наступања предвиђених консеквенција (до пресуде на основу признања односно до обуставе парнице због закључене судске нагодбе или извршног одрицања од тужбеног захтјева) па се неће моћи сматрати да односне материјалноправне и процесноправне посљедице нису наступиле зато што су диспозиције које су их узроковале недопустиве у смислу чл. 3, ст. 3. Неће се, дакле, моћи непризнавати наступјеле посљедице на начин аналоган непризнавању тзв. непостојећих, апсолутно ништавих грађанскоправних уговора. Супротност са принудним прописима односно противност с јавним моралом представљаће само разлог ништавости, побојности, који ће се тек моћи остваривати у посебном адекватном поступку (у редовним правним лијековима у односу на неправомоћну пресуду на основу признања, те у поступку захтјева за заштиту законитости у односу на све три врсте диспозиција кад доведу до правомоћног окончања поступка). У том погледу диспозитивне парничне радње странака којима закон придаје својство правомоћне пресуде изједначавају се са судским пресудама којима је повријеђен закон. Ни пресуда којом је погрешно примијењен принудни пропис или која је у противности са јавним моралом није због тога неегзистентна. Њу тек треба због тога недостатка побијати дозвољеним правним средствима и укинути. Дотле — она производи учинке предвиђене законом.

Ипак се ова извођења, држимо, не односе на све повреде принудних прописа и јавног морала. Ако је уговор странака у супротности са принудним правним прописима због тога што се уговором располаже захтјевима (правима, правним односима) са којима странке нити начелно не могу слободно располагати, такав уговор никад не може постати судском нагодбом, па ни онда кад странке потпишу записник у коме је уговор протоколиран, а суд обустави поступање не нашавши да таква нагодба није допуштена. Такав уговор је непостојећи од самог почетка, он је апсолутно ништав, њега не треба ни побијати. Инегзистентност се може утврђивати у сваком поступку у коме би се тај уговор појавио као судска нагодба. Све то чак и у случају кад би се њиме располагало на начин који би био у складу са принудним прописима о регулирању неког правног односа. Иако се судска нагодба по процесноправним посљедицама изједначује са правомоћном пресудом, не значи да се њоме могу регулирати сви односи који се могу регулирати пресудом. Судска нагодба није пресуда, она је само са њом у неким аспектима еквиварирана.

У том би смислу, држимо, требало схватити одредбу чл. 310, ст. 4, по којој се у погледу захтјева којима странке не могу располагати судска

нагодба не може ни закључити. Релативна ништавост судске нагодбе односи се стога само на оне случајеве када су странке располагале захтјевима којима начелно могу слободно располагати, али су у конкретном случају располагале на начин који је у супротности са принудним прописима односно у противности са јавним моралом.

Тако је, на примјер, сигурно да судска нагодба не би могла конститутивно дјеловати на постојећи брак када би странке у њој уговориле да се брак разводи из неког од разлога предвиђених у закону и у складу са законом, само зато што је суд пропустио да донесе одлуку којом се такав уговор не допушта као судска нагодба. До разрешења брака не би могло доћи на основу судске нагодбе зато што се брак може поништити, развести односно зато што се његово постојање или непостојање може правомоћно утврдити само пресудом суда (арг. из чл. 399, реч. II, 406, ст. 2, 408, 409, 410, ст. 3, 411), а никада диспозиција странака, па ма како биле конформне са законом.

Оцјена допустивости материјалноправне диспозиције признања тужбеног захтјева врши се прије доношења одлуке суда с обзиром на извршено признање. Пресуда на основу признања изричито је изјашњење суда да је диспозиција странака допуштена, у складу са правним поретком. Но она има и даљњи значај конститутивног елемента који узрокује обуставу поступка (кад постане правомоћна). Само признање тужбеног захтјева, ни онда кад је допуштено, не производи тај учинак, оно нема непосредног правстварајућег дјеловања на обуставу поступка, па не задобија, само по себи, ни својство правомоћности — сва та својства има тек пресуда којом суд извршену диспозицију, ако је већ допуштена, уствари обавезно санкционира.

У односу на судску нагодбу законом о парничном поступку није усвојен исти третман, нако за то нема оправданих разлога. Кад нађе да је пројектирана нагодба допуштена (са становишта одредаба чл. 3, ст. 3), суд не доноси никакву одлуку. Он само дозвољава да се текст нагодбе унесе у записник, одређује да се записник странкама прочита и позива их да записник, ако хоће, потпишу. Акт потписивања последица је радња у ланцу прописаних формалности потребних за конституирање припремљеног уговора у судску нагодбу. У том ланцу нема изричите одлуке суда којом изражава своју сагласност са садржајем нагодбе, на начин да ову потврђује. То, наравно, не значи да суд не врши провјеравање садржаја нагодбе. Сагласност суда са пројектираним садржајем огледа се у негативном смислу — у одсуству одлуке којом не уважује располагања странака. Из чињенице да суд није донио рјешење којим не допушта нагодбу странака, треба, дакле, закључити да је допушта.

Но из ових извођења, држимо, не слиједи и даљњи закључак: да одсуство забране значи потврђивање нагодбе у том смислу, да би тек одобрење уговора од стране суда дало овом уговору својство судске нагодбе, као што то произлази из става проф. Џуље (18). Одсуство забране требало би протумачити као прећутни, конкluentни став суда којим декларира да нема никаквих разлога који, по његовом мишљењу, спречавају да

(18) В. Zuglia 2, 444; Zuglia—Triva, II: 89.

се уговор одређеног садржаја закључи у облику судске нагодбе. Одсуство рјешења којим се судска нагодба не допушта значи једно *nihil obstat* — објављено од стране државног органа, значи *допуштање* (и језички овај израз представља радњу супротну недопуштању, коју закон предвиђа у чл. 310, ст. 5), а не потврђивање или одобравање (а у том би случају требало да закон, за изражавање супротног става, предвиђа рјешење којим се нагодба не потврђује односно не одобрава).

Не би, међутим, могли усвојити тезу да би суд након регистрације нагодбе у судском записнику био преклудиран у праву да испитује допустивост уговора. Ако се у правилу догађа да суд оцјењује припремљени уговор странака прије него се његов садржај унесе у записник, то не значи да је таково поступање одраз правила по коме би испитивање било допуштено само у наведеном стадију. Таково рјешење представљало би неосновано ограничавање контролне дјелатности суда на фазу у којој контрола нити не може бити увијек ефикасна, док текст уговора још није „на папиру”. Суду би, стога, требало и овдје, као и у односу на признање тужбеног захтјева, признати право да одложи доношење евентуалне одлуке којом нагодбу не допушта, док не прибави обавјештења о околностима које су релевантне за оцјену допустивости уговора (чл. 320, ст. 3), односно да, као код доношења пресуде, у сложенијим предметима, одложи евентуално доношење наведеног рјешења за осам дана од дана закључења главне расправе (чл. 324, ст. 4).

Но ово овлаштење на ипак изузетно провјеравање допустивости нагодбе тек након што је њен текст већ унесен у судски записник требало би да суд изричито резервира декларацијом у том смислу. Ако би суд пропустио да то учини прије него што странке потпишу записник, требало би узети да је судска нагодба закључена, а суду одређи право да накнадно доноси рјешење којим нагодбу не допушта. Утолико наш став о овом питању диферира од становништа проф. *Џуље*, који држи да суду припада право на накнадно испитивање нагодбе и након што је странке потпишу, и то без посебног резервирања тога овлаштења све до закључења рочишта (а уз резерву и касније), уколико није конклуцентним радњама дао до знања да нагодбу већ од ранијега сматра допуштеном (19). С тиме у вези, а сагласно нашем схватању о карактеру испитивања допустивости уговора странака, ми не бисмо пледирали, као што то, са свог становништа досљедно, пледира *Џуља*, за устаљивање праксе у том смислу да се суд, чим су странке потписале записник о нагодби, изјасни да ли нагодбу *одобрава* или не одобрава (20), него да суд, након што се текст пројектиране нагодбе унесе у судски записник, али *прије* него што странке приступе потписивању тога (прочитаног) текста, изјави да ли задржава право да, аналогно одредбама чл. 320, ст. 3, или чл. 324, ст. 4, евентуално накнадно донесе одлуку којом нагодбу *не допушта*. Изрицање ове резерве дјеловало би као привремена забрана странкама да потпишу протоколирани текст као судску нагодбу. Разлика је, очигледно, у нијанси, која не значи и манифестацију разлика у основном питању — о праву и дужности суда да

(19) B. Zuglia—Triva, III: 89.

(20) B. Zuglia—Triva, II: 90.

контролира уговор коме странке желе дати значај судске нагодбе, већ је одраз наше тежње да дамо једно тумачење које је, држимо, ближе одредбама закона, у коме се не спомиње рјешење суда о одобравању нагодбе, тако да се процесноправни ефект правомоћности приписује овдје само строго формалној стипулацији странака.

Примање грађанскоправног уговора о предмету спора на судски записник обавља се у правилу након што је суд оцијенио припремљене углавке и након што је нашао да су они допуштени, да нема запрехе за закључивање судске нагодбе. То, међутим, како смо показали, не мора увијек бити случај, јер суду треба признати право да оцјењује допустивост нагодбе и након што је њен текст унесен у записник.

Но суд ће бити дужан да на тражење странака унесе у записник и текст уговора за који је већ нашао да се не може допустити да прерасте у судску нагодбу, било да се односи на захтјеве којима странке уопће не могу располагати, било да су начелно допуштена располагања у супротности са принудним прописима односно са јавним моралом. Ова обавеза произлази из дужности суда да донесе образложено рјешење којим не допушта нагодбу, против кога се странке могу жалити посебном жалбом (чл. 310, ст. 5, у вези чл. 364). Другостепени суд може испитивати правилност донесеног рјешења само ако се у спису налази нацрт нагодбе коју је суд одбио да допусти. Унесени текст могао би се попатити клаузулом о протоколирању на захтјев странака унаточ схватања суда о његовој недопустивости, иако то није неопходно за спречавање постанка судске нагодбе, ако суд одмах затим донесе рјешење којим се уговор не допушта као судска нагодба.

Одредба закона о дужности суда да застане са поступком док рјешење којим не допушта нагодбу не постане правомоћно (чл. 310, ст. 5) само је привидно сувишна с обзиром на опћу одредбу закона да „правodobно поднесена жалба задржава извршење рјешења, ако овим законом није друкчије прописано“ (чл. 365, ст. 1). У првом реду, у рјешењу се одређује само то да се нагодба не допушта. Њима се не налаже никаква чинида, па да би могло бити подобно за извршење. Наставак поступка само је консеквенција чињенице да нагодба није допуштена; наставак није одређен одлуком суда којом се нагодба не допушта. Осим тога, овом посебном одредбом одређује се не само суспензивни карактер жалбе у односу на ову консеквенцију неуважавања странаčkih диспозиција, него и у односу на сам рок за улагање жалбе. Специфична суспензивност није карактеристична само за жалбу, него и за рок за њено подношење. Све то не проистиче из одредаба чл. 365, па је стога било потребно овдје изричито прописати.

Суспензија поступка поводом уложене жалбе одраз је уважавања оправданог интереса странака да окончају парницу својим материјалноправним диспозицијама у поступку умјесто да се излажу дуготрајном и некономичном расправљању ради доношења мериторне судске одлуке.

Мишљења смо да би требало узети да рјешење којим се не допушта нагодба странака спада у врсту рјешења која се односе на управљање поступком, у том смислу што од њега зависи да ли ће се парница завршити

закључивањем судске нагодбе или ће се наставити расправљање. Од такве оцјене имали бисмо једно значајно и оправдано преимћство: суд не би био везан за своје рјешење којим није допустио нагодбу странака, па би га могао, поводом жалбе или иначе, опозвати кад дође до закључка да више није основано (чл. 300. ст. 4) (21). Овој квалификацији сметају у извјесној мјери одредба чл. 267, ст. 2, и чл. 300, ст. 5, према којима против рјешења о управљању поступком жалба није уопће допуштена, односно, ако се рјешење односи на руковођење расправом, није допуштена посебна жалба. Очигледно је, међутим, да је против рјешења којим се не допушта нагодба допуштена жалба, и то посебна, са изложењим специфичним суспензивним дјеловањем на ток поступка. Резерве засноване на овом аргументу дале би се, међутим, савладати приговором да по закону о парничном поступку има и других рјешења која се очигледно односе на управљање поступком, а у односу на која је питање жалбе ријешено друкчије него у наведеним основним одредбама (2). Допуштеност жалбе не пријечи, према томе, да се и ово рјешење оквалифицира као рјешење о управљању парницом јер одсуство права на жалбу није битан елемент одлука којима се управља поступком.

Нема сумње, осим тога, да је дјелатност суда у вези са закључивањем судске нагодбе у смислу чл. 313 ванпарничног карактера, иако је прописана законом о парничном поступку. Но ванпарнични, неспорни значај имаде по својој суштини и поступак закључивања судске нагодбе у парници, јер након дозрелости за закључење уговора о рјешењу спора међу странакама више нема спорности. Дјелатност суда управљена на испитивање допустивости нагодбе не представља мериторно суђење (она се у парници изван рочишта за главну расправу у зборним стварима препушта предсједнику вијећа, дакле суду појединцу).

С друге стране, очигледно је да нема „друге особе“ (која није жалилац), која би стекла одређена права на основу рјешења суда којим се не допушта нагодба странака, па да би се укидањем тога рјешења могла повриједити права тих других особа основана на рјешењу. Будући да је и партнер жалиоца особа чији је приједлог одбијен рјешењем којим се нагодба не допушта, могло би се у односу на њега, и кад није уложио жалбу, узети да би укидањем тога рјешења само стекао, а не никако да би изгубио нека права.

С обзиром на изложене моменте намеће се закључак да би у односу на рјешење којим се не допушта судска нагодба и на жалбу уложену против њега — ако се и не уважи теза да је то рјешење које се односи на руковођење расправом — било умјесно примијенити односна правила ванпарничног поступка, по којима *index a quo* може поводом жалбе и сам, новим рјешењем преиначити своје пријашње рјешење или га опозвати ако се тиме не вријеђају права других особа основана на том рјешењу (чл. 184 закона о насљеђивању, те правно правило из § 12, ст. 3, бившег југословенског закона о судском ванпарничном поступку). Чини нам се да би овај принцип требало усвојити, барем за поступак из чл. 313 закона о парничном поступку, ако би се његовој примјени у парничном поступку успјешно

(21) В. Zuglia—Triva, II: 61.

(22) В. Zuglia—Triva, III: 11.

истакле формалне замјерке одсуства законског основа за сходну примјену начела ванпарничног поступка у парници.

Ако виши суд потврди рјешење првостепеног суда, или ако ово рјешење постане правомоћно јер се странке нису жалиле или јер су се одрекле права на жалбу или су већ уложени жалбу повукле, парнични ће суд подузети мјере за даљњи наставак поступка. Ако се поступак још води пред првостепеним судом, а странке не желе наставити расправљање, моћи ће постићи обуставу поступка својим процесноправним диспозицијама: радњама односно пропуштањима који доводе до мировања поступка (чл. 205) или радњама односно пропуштањима којима до обуставе поступка долази због повлачења тужбе (чл. 181, а за поступак пред привредним судовима чл. 479). Ако се поступак у то вријеме води пред неким инстанцијоним судом, странке ће моћи спријечити његов наставак одустанком од изјављеног правној лијека (чл. 338, ст. 2), али неће моћи спријечити наступање правомоћности одлуке која би била изгубила своју важност да је дошло до закључења судске нагодбе.

Изложена разматрања дају нам основу за рјешење питања: од кога момента треба сматрати да је судска нагодба закључена, да је, дакле, постала инструмент којим се поступак правомоћно мериторно окончава:

— Ако суд фактички допусти да се текст уговора унесе у записник не стављајући код тога никаквих примједба или резерви, па се странкама записник прочита и оне га потпишу, — судска нагодба производи свој учинак од часа када су странке потписале записник.

— Ако суд допусти да се текст уговора унесе у записник, али истовремено резервира право да накнадно (аналогно чл. 320, ст. 3, односно чл. 324, ст. 4) евентуално донесе одлуку којом се нагодба не допушта, — греба узети да је овом резервом одложен час закључивања судске нагодбе. Потписи странака на расправном записнику, ако је у тај записник унесен текст уговора, не би се могли протумачити као потписи којима се у смислу чл. 311, ст. 2, закључује формални уговор о судској нагодби. Ако суд након проведених испитивања односно разматрања случаја нађе да је предложени уговор допуштен, позват ће странке да потпишу записник. Час потписивања прочитаног записника и овдје је час закључења судске нагодбе.

— Ако суд донесе рјешење којим не допушта закључење судске нагодбе, нагодба се не ће моћи закључити прије него то рјешење не буде правомоћно укинута. Суд ће тек тада позвати странке да приступе закључивању нагодбе потписивањем прочитаног записника.

Потписи суца и записничара на записнику о судској нагодби (чл. 116, ст. 1) нису од конститутивног значаја за постанак судске нагодбе.

(3) У вези са изложеним потребно је размотрити и питање евентуалног права странака и суда да одустану од својих намјера односно ставова, па да странке одлуче да не закључе нагодбу односно да закључену нагодбу не признају, а суд да опозове свој став о допустивости уговора странака са становишта заштите правног поретка.

Будући да суд не доноси никакво рјешење када нађе да је пројектирана судска нагодба допуштена, не би се могло ни постављати питање

могућности улагања жалбе против (прећутне) одлуке суда којом судску нагодбу допушта (23). Процесноправна ситуација је, са тог аспекта, једнака оној када суд у позитивном смислу ријеша питање постојања процесних претпоставака за вођење парнице односно за доношење одлуке о тужбеном захтјеву.

Када суд оцијени да је надлежан, он о томе не доноси никакво рјешење. Његов позитиван став према питању надлежности огледа се у подузимању даљњих процесних радњи које може вршити само надлежан суд. Странкама против такве прећутне одлуке није допуштена жалба. Оне ће моћи истицати ненадлежност суда тек у жалби против коначне одлуке.

Но чак и кад би суд доносио формално рјешење којим *допушта* да се нагодба закључи, странкама се не би могао признати правни интерес да против тога рјешења уложи жалбу. Прије свега због тога, што су оне својим приједлозима — изношењем пројекта нагодбе — провоцирали такво рјешење, па би допуштање жалбе значило допуштање правног лијека против одлуке којом је захтјеву жалноца у цијелости удовољено. Признавање права на жалбу и у таквој ситуацији било би у противности са начелом пружања правне заштите само ономе коме је она потребна. Осим тога, кад би се странке, или једна од њих, накнадно предомислиле, па сада, када је рјешење донесено, не би хтјеле закључити судску нагодбу, рјешење суда не би представљало запреку за остварење те намјере. Оно би, кад би се доносило, значило само допуштање да се нагодба закључи, не и налог да се закључи. Тим допуштањем странке, наравно, не би се морале користити.

Из истих разлога држимо, заједно са проф. *Цуљом*, да жалба не би била допуштена ни против одлуке суда којом би *одобравао* судску нагодбу — само што се у том питању разилазимо са *Цуљом* у основном питању, питању карактера контроле суда у односу на ову материјалноправну диспозицију странака у парници, јер не сматрамо, како смо то већ изложили, да је одобравање форма у којој се ова контрола врши (24).

С обзиром на наше схватање да суд прећутно *допушта* нагодбу, а не да је прећутно одобрава односно да је потврђује, не можемо, у складу са тим ставом, ни поставити питање, којим се бави *Цуља* (25), да ли странке могу одустати од закључене нагодбе прије него што је суд одобри. Наше је становиште да суд нема право да не допусти судску нагодбу након што је она већ закључена. Он то може учинити само прије него што странке потпишу судски записник у коме је протоколиран њихов уговор. То „прије“ бива, како смо изнијели, у правилу прије протоколирања садржаја, али може бити и након тога, с тиме да резервирањем права на контролу у том стадију суд спречава странке да потпишу записника као записник о судској нагодби, или, што је исто, спречава закључивање судске нагодбе. Прије стварног или пресумираног допуштења не може, дакле ни бити судске нагодбе, а одатле ни проблема: може ли се од ње одустати док је још суд није одобрио (26).

(23) *Цуља* изричито наводи да против рјешења којим суд допушта односно одобрава нагодбу није допуштена жалба. В. *Zuglia—Triva*, II: 91.

(24) В. *Zuglia—Triva*, *ibid.*; *Zuglia* 1, 358, 365.

(25) В. *Zuglia* 1, 359, 365; *Zuglia—Triva*, II: 92.

(26) В. *Zuglia—Triva*, II: 93.

Нама се, међутим, поставља питање: могу ли странке одустати од закључене судске нагодбе (а закључити се може само нагодба коју је суд пропустио да не допусти, или, што је исто, за коју се претпоставља да ју је прећутно допустио).

Држимо да у тој фази нити споразумни одустанак није могућ у том смислу да странке једноставно игнорирају чињеницу постојања судске нагодбе. По својствима правомоћности, судска нагодба изједначена је са судском правомоћном пресудом. Па као што странке не могу одрећи егзистенцију правомоћној пресуди, јер то спречава баш својство правомоћности (*res iudicata facit ius inter partes, res iudicata pro veritate habetur*), не могу то учинити ни у односу на нагодбу. Но и у једном и у другом случају њима је слободно, ако се крећу у границама начелно допуштених диспозиција, да односе регулиране правомоћним актом уреде друкчије него што су тим актом били уређени. Нема запреке да то поново не учине и у облику једне нове судске нагодбе.

Сасвим је друго питање: да ли странке могу одустати од уговора о спорном предмету прије него што су га заодјеле у форму судске нагодбе. Одговор на овај проблем треба тражити у правилима материјалног грађанског права, јер прије закључења судске нагодбе за тај уговор не важе процесна правила. Са становишта процесног права овај проблем није, према томе, релевантан (27).

Др. Симиша Трива

ЛИТЕРАТУРА:

Абрамов = С. Н. Абрамов: Граждански процесс, Москва, 1948. — Аранђеловић = др. Драгољуб Аранђеловић: Грађанско процесно право, св. I—III, Београд, 1932—1934. — Базала = др. Бранко Базала: Закон о парничном поступку и Уводни закон за Закон о парничном поступку — са коментаром, Београд, 1957. — Горшич = др. Фрањо Горшич: Коментар грађанског парничног поступка, св. I—II, Београд, 1923. — Gottl = August Gottl: Ungarische Zivilprozessordnung mit Erläuterungen, Wien, 1911. — Horten = Heinrich Horten: Oesterreichische Zivilprozessordnung, Wien, 1908. — Ивковић = Драгомир Ивковић: Судско поравнање, „Бранич“, Београд, 1934., с. 710 и сл. — Јуделсон = К. С. Јуделсон: Советски грађански процесс, Москва, 1956. — Morel = René Morel: Traité élémentaire de procédure civile, Paris, 1949. — Neumann = Georg Neumann: Kommentar zu den Zivilprozessgesetzen, Bd. I—II., Wien, 1928. — Nikisch = Arthur Nikisch: Zivilprozessrecht, Tübingen, 1952. — Pollak = Rudolf Pollak: System des österreichischen Zivilprozessrechts, mit Einschluss des Ehe-rechts, Wien, 1932. — Познић—Вражалић—Ваčić = Познић—Вражалић—Ваčić: Закон о парничном поступку, са коментаром, Београд, 1957. — Rosenberg = Leo Rosenberg: Zivilprozessrecht, Berlin, s. a. — Schönke = Adolf Schönke: Zivilprozessrecht, Berlin, 1943. — Stein—Jonas = Stein—Jonas: Die Zivilprozessordnung für das deutsche Reich, Bd. I—II., Tübingen, 1956. — Stützer = Walther Stützer: Der Prozessvergleich, mit besonderer Berücksichtigung der Behandlung seiner Willensmängel, Greifswald, 1912. — Verona—Zuglia = Verona Zuglia: Zakonik о sudskom postupku u građanskim parnicama sa komaentарom i sudskim rješidbama, Zagreb, s. a. — Zuglia 1 = Srećko Zuglia: Dispozitivne parnične radnje i njihova primjena u parničnom postupku, „Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu“, Zagreb, 1951 s. 333 i sl. — Zuglia 2 = Srećko Zuglia: Gradanski parnični postupak FNRJ, Zagreb, 1957. — Zuglia—Triva = Zuglia—Triva: Коментар Закона о парничном поступку, Zagreb, 1957.

Упућујемо на слиједеће наше радове у којима се третира проблема-тика института судске нагодбе у новом југославенском процесном праву: Osnovi za jednu raspravu о sudskoj nagodbi, „Naša zakonitost“, Zagreb, 1960, br. 1—2; Pravna priroda судске nagodbe, „Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu“, Zagreb, 1959, br. 3—4; Sadržaj судске nagodbe, „Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu“, Zagreb, 1960, br. 1.

СУДСКА КАНТРОЛА ЗАКОНИТОСТИ УПРАВНИХ АКАТА

Увод. — Уставом Федеративне Народне Републике Југославије (чл. 8, ст. 2) начело законитости управе стављено је у ред основних уставних начела. Према тој уставној одредби, сви акти органа државне управе морају бити основани на закону. Начело законитости управе унето је и у уставе народних република, потврђено је и још потпуније разрађено у Савезном уставном закону од 1953, као и у уставним законима народних република.

За остваривање начела законитости управе постоје разни облици контроле. Међутим, нас овде интересује само систем судске контроле законитости управних аката путем управног спора и место злоупотребе овлашћења у том систему. Да би се правилно схватио наш управни спор и злоупотреба овлашћења као једна од његових компонената нужно је познавање суштине нашег управног поступка у коме се доноси решење чија се законитост оцењује у управном спору. Стога ћемо претходно изнети оно што је најбитније у управном поступку.

Управни поступак је правни инструмент којим се обезбеђује правилна и објективна примена прописа којима су регулисане поједине управне области. Без управног поступка, орган управе у решавању конкретних случајева из своје надлежности поступао би по свом нахођењу, при чему би нужно долазило до произвољности и самовоље. Постојање управног поступка то не допушта. Тај поступак тачно обележава цео пут којим орган мора да се креће од покретања поступка до доношења решења. Орган је дужан да се тог држи, јер повреда обавезних правила поступка доводи до поништаја решења.

Доношењем закона о општем управном поступку, крајем 1956, добили смо потпун систем управног поступка, а дотле смо се служили начелима управног поступка изведеним из закона о општем управном поступку старе Југославије од 1930, уколико су се та начела могла ускладити са новим друштвеним уређењем. Нови закон о општем управном поступку претставља обиман и темељан закон који је резултат дугих свестраних студија и јавних дискусија.

Општи управни поступак обавезан је за све државне органе који у појединим управним областима примењују правне прописе на конкретне случајеве, односно применом тих прописа решавају о правима, обавезама и правним интересима појединаца, правних лица и других странака. Најчешће су у тој улози органи управе, јер према закону доношење управних аката претставља једну од њихових основних делатности. Међутим, кад је прописима о надлежности предвиђено да и други државни органи — судски органи, извршно-политички органи, претставнички органи — доносе управне акте о одређеним управним стварима, тада су и они обавезни да се држе одредаба о управном поступку.

Једна од основних одлика нашег друштвеног развоја је да се врши преношење управних послова са државних на друштвене органе. Ова децентрализација је нарочито дошла до изражаја, поред привреде, у областима социјалне заштите, народног здравља, просвете, науке и културе. И друштвени

органи кад доносе управне акте, у оквиру послова јавне службе на њих пренете, такође су дужни да поступају по одредбама о управном поступку.

Сав значај управног поступка најбоље се огледа у његовим основним начелима, посебно формулисаним у првим члановима закона. Основна начела су: начело законитости, начело заштите права грађана и заштите јавног интереса, начело материјалне истине, начело саслушања странке, начело слободне оцене доказа, начело самосталности у решавању, наначело двостепености, начело правоснажности решења, начело економичности поступка, начело помоћи неугој странци. Та начела су језгро управног поступка. Она су проткана као црвена нит кроз цео поступак и повезују обимну материју управног поступка у органску целину.

Судска пракса у управним споровима доследно стоји на становишту да повреда основног начела у управном поступку по правилу претставља битну повреду управног поступка, због које се поништава решење у управном спору.

Кад је управни поступак покренут, а до тог долази по захтеву странке или по службеној дужности, онда се приступа, у складу са начелом материјалне истине, утврђивању свих чињеница и околности које су од значаја за решење ствари. Обим и ток испитног поступка одређује службено лице које води поступак, али је оно дужно да омогући активно учешће странака у испитном поступку, у циљу остварења и заштите њихових права и правних интереса. У закону је изрично предвиђено и ближе одређено право странке да учествује у испитном поступку. То је потребно не само ради заштите права и законом заштићених интереса странке, већ и ради остварења циља испитног поступка — утврђивања правог стања ствари као подлоге за правилно и законито решење о управној ствари.

Пошто прикупи у испитном поступку све податке потребне за решавање, надлежни орган доноси решење. Правило је управног поступка, доследно спроведено кроз закон, да се решење доноси писмено. Писмена форма решења донетог у управном поступку има велики значај са гледишта права грађана и законитости уопште. Обавеза органа да решењу које доноси у управном поступку да писмену форму, нагони га на објективност у вођењу поступка и при решавању саме ствари, јер писмена форма решења је у неку руку полагање рачуна од стране органа о вођењу поступка и решавању ствари. Поред тога, законом је предвиђено да решење донето у управном поступку мора да садржи одређене саставне делове: означавање решења као таквог, назив органа који је донео решење, диспозитив, образложење, упутство о жалби, број, датум, потпис службеног лица и печат органа. Ово су обавезни саставни делови решења, а оно не мора да садржи поједине од тих делова једино у случајевима прописаним одредбама управног поступка.

Законом је прописано да се решење по захтеву странке има донети што пре и постављени су крајњи рокови (од месец дана за мање сложене ствари односно од два месеца за сложеније ствари) у којима се решење мора донети и доставити странци.

Како је за коришћење жалбе претпоставка постојање решења којим је странка незадовољна, то би недоношењем решења било осујећено право странке на жалбу. Да би се то спречило законом је прописано да ако надлежни орган против чијег је решења допуштена жалба не донесе решење у

прописаном року, странка има право жалбе органу непосредно вишег степена, као да је њен захтев одбијен. У таквом случају странка није везана редовним роком за жалбу, већ може жалбу изјавити у свако време.

Жалба је једино редовно правно средство које закон предвиђа у управном поступку и њиме странка може да се користи ако сматра да је првостепеним решењем повређен закон на њену штету. Право жалбе је једно од основних права странке у управном поступку и његовим коришћењем долази до другостепеног решавања у управном поступку.

У начелу странка има право жалбе против сваког решења донетог у првом степену. Право странке на жалбу против првостепеног решења може бити само законом искључено. Поред тога, ако је у првом степену решавао орган изнад кога не постоји виши орган који би могао да решава о жалби, ни у том случају не може бити искоришћено право жалбе.

Законом је предвиђено да се право жалбе може користити у року од 15 дана, ако посебним законом није друкчије прописано.

Првостепено решење против кога је жалба допуштена не може се извршити у току рока за жалбу, а ако је жалба прописано изјављена настаје суспензивно дејство жалбе, које траје све док се по жалби не донесе решење и не достави странци. Суспензивно дејство жалбе долази до изражаја нарочито кад је у питању првостепено решење којим је за странку одређена обавеза или јој се одузима неко право које је дотле уживала, па странка прописно изјављеном жалбом одлаже извршење таквог решења, док се по њеној жалби не донесе и њој не достави другостепено решење.

Решавање по жалби излази из оквира органа који је донео првостепено решење и прелази на други одговарајући виши орган. Тако, ако је првостепено решење донео орган управе о жалби решава одговарајући непосредно виши орган управе, а уколико је првостепено решење донео извршно-политички орган односно претставнички орган и по жалби решава други орган те исте врсте.

Другостепени орган, решавајући по жалби, може да одбије жалбу, може да поништи ожалбено решење и да врати ствар првостепеном органу на поновно решавање у смислу обавезних примедба другостепеног органа, а може да поништи првостепено решење и сам да реши ствар друкчије него што је била решена од стране првостепеног органа.

Ако је првостепено решење донето на основу слободне оцене, другостепени орган кад решава по жалби против таквог решења цени не само законитост већ и целисходност тог решења. Ако другостепени орган нађе да првостепени орган није целисходно употребио овлашћење за решавање по слободној оцени, замениће слободну оцену првостепеног органа својом слободном оценом и у том смислу донети другостепено решење.

Недоношењем другостепеног решења по жалби странке онемогућило би јој се да покрене управни спор, ако сматра да је повређен закон на њену штету. Стога је законом предвиђено да се решење по жалби мора донети и доставити странци чим је то могуће, а најдоцније у року од два месеца рачунајући од дана предаје жалбе, ако посебним прописом није одређен краћи рок.

Првостепеним решењем, када жалба није допуштена или ако допуштена жалба није у року изјављена, односно другостепеним решењем окончава се управни поступак. До новог решавања ствари по којој је донето коначно решење може доћи само применом којег од ванредних правних средстава законом предвиђених. Једно од тих средстава је поништај односно укидање коначних решења по праву надзора.

Пошто поништавање коначних решења по праву надзора претставља отступање од начела правоснажности као основног начела управног поступка, то је у закону тачно одређено у којим случајевима и под којим условима може доћи до коришћења права надзора од стране надлежног органа. Тако, у закону је предвиђено да ће решење које је коначно у управном поступку надлежни орган управе поништити по праву надзора: ако је решење донео стварно ненадлежни орган, а није реч о таквој ненадлежности која повлачи ништавост решења; ако је у истој ствари раније донето правоснажно решење којим је та управна ствар друкчије решена; ако је решење донео један орган без сагласности, потврде, одобрења или мишљења другог органа, а ово је потребно по закону или другом пропису заснованом на закону. Ово су једини законски разлози због којих надлежни орган може по праву надзора поништити коначно решење.

Стварна ненадлежност је, дакле, један од законских разлога за ништење коначних решења по праву надзора, али ту се има у виду ненадлежно решавање о ствари о којој се иначе има решавати у управном поступку, па је само уместо надлежног органа решавао други ненадлежни орган. Међутим, постоји и тежи вид повреде стварне надлежности, кад је орган донео решење у управном поступку у ствари из судске надлежности или о ствари о којој се уопште не може решавати у управном поступку. Таква ненадлежност повлачи ништавост решења донетог у управном поступку.

Надлежни орган може по праву надзора и укинути коначно решење, ако је тим решењем очигледно повређен материјални закон у корист појединца или правног лица а на штету друштвене заједнице.

Разлика између поништаја и укидања коначног решења је у томе што се поништајем бришу и све правне последице које је дотле произвело поништено решење, а укидањем се спречавају даље последице а дотле произведене остају на снази.

За коришћење надзора предвиђени су строги рокови, тако да се решење може поништити по праву надзора само у року од 5 година од дана кад је решење постало коначно, а може се укинути по праву надзора само у року од године дана рачунајући од коначности решења.

Коначно решење може поништити или укинути по праву надзора сваки орган управе вишег степена од органа који је донео решење, ако нема органа вишег степена, решење може поништити или укинути орган који врши надзорна права према органу који је донео решење.

1. — *Управни спор.* — Судска контрола законитости управних аката уведена је законом о управним споровима који је ступио на снагу 9 маја 1952. Отада постоји, поред унутрашње контроле над управом коју врше сами органи управе у жалбеном поступку и поступку по праву надзора, и

поседна контрола коју спроводе надлежни судови одвојени и независни од управе.

У циљу што потпуније заштите права грађана и учвршћења законитости у раду државних органа, грађани и овлашћени државни органи могу покретати управне спорове код надлежних судова, а у управним споровима судови решавају о законитости управних аката (чл. 1 закона о управним споровима).

Управним спором код нас се сматра, дакле, спор између појединца, правног лица или овлашћеног државног органа, с једне стране, и државног органа, најчешће органа управе, с друге стране, који се води код надлежног суда по поступку прописаном законом. Управни спор се искључиво води о законитости управног акта а право покретања управног спора има појединац или правно лице ако сматра да му је управним актом повређено какво право или непосредни лични интерес заснован на закону, док законом овлашћени државни орган (јавни тужилац) покреће управни спор кад сматра да је управним актом повређен закон у корист појединца или правног лица.

У нашем систему судске контроле централно место заузима управни спор о законитости управног акта, што значи да се суд у решавању управног спора ограничава на оцену законитости управног акта, па ако је управни акт законит — тужбу одбија, а ако је незаконит — тужбу уважава и сам акт поништава, остављајући органу чији је акт поништен да, уколико је то потребно, донесе нов акт у складу са правним схватањем и примедбама суда изнетим у судској одлуци.

У законом одређеним случајевима могућан је код нас и управни спор пуне јурисдикције. Кад је реч о ствари социјалног осигурања а суд нађе да се оспорени акт има поништити, пресудом ће решити и саму ствар, ако подаци поступка пружају за то поуздан основ, у ком случају пресуда у свему замењује поништени акт. Исто тако, ако је тужилац у управном спору о законитости поставио и захтев за повраћај ствари одузетих извршењем оспореног управног акта односно за накнаду штете настале извршењем оспореног управног акта, пресудом којом се оспорени управни акт поништава суд ће одлучити и о овом захтеву тужиоца, ако подаци поступка пружају за то поуздан основ. У противном, суд ће упутити тужиоца да свој захтев за повраћај ствари односно накнаду штете остварује у грађанској парници.

Међутим, ово су акцесорни случајеви, јер до њих може доћи само у оквиру управног спора о законитости и то једино онда кад је у том спору поништен управни акт. Поред тога, у судској пракси остале су досад потпуно неискоришћене и те ограничене законске могућности за спор пуне јурисдикције. Стога је управни спор о законитости темељ нашег система судске контроле.

У погледу обима судске контроле код нас је усвојен систем генералне клаузуле комбинован са негативним набрајањем, што значи да судској контроли подлежу сви коначни управни акти донети у управном поступку, без обзира из које су управне области, сем управних аката који се односе на управне ствари у којима се по изричној одредби закона не може водити управни спор. И управни акт о ствари у којој је законом искључен управни спор може се побијати у управном спору, ако је орган при доношењу таквог

акта прекорачио границе своје надлежности. У судској пракси нису ретки ови спорови.

Тако, на пример, законом је искључен управни спор у стварима прекршаја, у којима је решавао судија за прекршаје или веће за прекршаје. Странка је повела управни спор против таквог решења којим је кажњена за прекршај, истичући да није могла бити кажњена пошто је за исту ствар већ била оглашена кривом у кривичном поступку. Суд је у овом случају допустио управни спор, пошто странка износи да постоји прекорачење надлежности и упустио се у испитивање да ли стварно такво прекорачење постоји, тј. да ли је странка за исто дело оглашена кривом и у кривичном и у административно-казненом поступку, што је по закону недопуштено. (Решење Савезног врховног суда Уж. бр. 488/57 од 22 фебруара 1957.)

Појам управног акта у управном спору. — Управни спор може се водити само против управног акта, а да би управни акт могао да буде предмет управног спора — треба да је такав акт државног органа који је донет у каквој управној ствари, а којим се решава о извесном праву или обавези одређеног појединца или правног лица. Поред тога, управни акт мора да је коначан у управном поступку.

Предмет управног спора је управни акт а не акт управе. Не гледа се, дакле, на доносиоца акта већ на његову садржину. Предмет управног спора је најчешће акт управе, али исто тако може бити и управни акт претставничког органа или извршно-политичког органа. Предмет управног спора може бити само управни акт, дакле, правни акт а не и материјална радња. Акт треба да је донет у којој управној ствари, а под управном ствари разуме се „таква активност државног органа, најчешће органа управе, којом се стварају или утврђују, мењају или укидају административно-правни односи у погледу одређеног појединца или правног лица“. Управни акт мора да је индивидуалан, тј. да се решава о праву или обавези одређеног појединца или правног лица и најзад да је коначан у управном поступку, што значи да је донет у другом степену или, пак, да је у питању првостепени управни акт против кога нема места жалби у управном поступку. Да би могла да се цени законитост управног акта у управном спору, она мора бити коначно оцењена у управном поступку. Наш систем, за разлику од француског, не допушта странци незадовољној првостепеним решењем избор између жалбе у управном поступку и тужбе у управном спору. Код нас странка пре управног спора мора да исцрпи правно средство допуштено у управном поступку.

Неколико карактеристичних примера из судске праксе допуниће предње излагање о обележјима управног акта као предмета управног спора.

Допис управног органа којим се тумачи раније правоснажно решење и странка позива да по том решењу поступи не претставља управни акт против кога може да се води управни спор. (Решење Савезног врховног суда У. 72/52 од 19 јуна 1952.)

Обавештење које државни орган даје по тражењу странке о свом становишту није управни акт. (Решење Савезног врховног суда У. 218/52 од 28 октобра 1952.)

Форма управног акта није меродавна за оцену карактера управног акта. — Захтев странке био је одбијен решењем донетим у непрописној форми, па је суд нашао да се против таквог решења, без обзира на његову форму, може водити управни спор пошто је њиме решавано по захтеву странке. (Решење Савезног врховног суда Уж. 1682/53 од 25 новембра 1953.)

Решење управног органа којим се одбија захтев за исплату потраживања на основу купопродајног уговора није управни акт.

„Тужилац је тражио наплату свога потраживања на основу купопродајног уговора закљученог са органом, дакле, из његовог грађанскоправног односа са органом. Орган је оспореним решењем одбио захтев тужиоца да му исплати његово потраживање и тиме заузео став као странка из грађанскоправног односа према захтеву тужиоца. Такво решење туженог органа не претставља управни акт у смислу Закона о управним споровима, јер није донет у каквој управној ствари, него само садржи изјаву једне странке дату у грађанскоправном спору. Ако тужилац сматра да је становиште туженог органа изражено у решењу неосновано може своје потраживање остваривати путем редовне грађанске парнице, а не може против тог решења водити управни спор“. (Решење Савезног врховног суда У. 167/53 од 13 фебруара 1953.)

По правилу, управни акт самосталне установе или организације који она доноси у вршењу јавне службе на њу пренете законом или другим правним прописом, не може бити предмет управног спора, већ претходно треба жалбом издејствовати другостепено решење државног надзорног органа, па се тек против тог решења може водити управни спор.

Код нас се не може водити управни спор против нормативног акта, али наш систем пружа могућност да се у оквиру управног спора против индивидуалног управног акта на посредан начин цени законитост прописа нижег од закона и да се одбије његова примена ако није у складу са законом. Ако суд при решавању утврди да је пропис на основу кога би се спор имао расправити у супротности са законом или другим прописима виших државних органа, неће у конкретном случају применити тај пропис већ ће донети одлуку на основу закона, а о утврђеној супротности обавестиће одмах надлежно извршно веће (члан 38 закона о управним споровима). Ова законска могућност широко је коришћена у судској пракси.

Например, странка је повела управни спор против акта о повишењу станарине за њен стан а које повишење је било засновано на одредби Одлуке Народног одбора града З., по којој се као критеријум за одређивање нове станарине узима износ станарине који је корисник стана плаћао на дан 1 марта 1954. Странка је успела у управном спору, решење о повишењу станарине је поништено као незаконито, при чему је суд утврдио да је наведена одредба поменуте одлуке, на којој је решење о повишењу станарине засновано, противна прописима савезне уредбе о управљању станбеним зградама и да као таква не може бити примењена. (Пресуда Савезног врховног суда Уж. 4552/56 од 30 јула 1956.)

Одредбом савезне уредбе о управљању станбеним зградама признато је приватном власнику првенствено право на усељење у упражњени стан у својој згради. Међутим, поједини народни одбори својим локалним стан-

беним прописима, донетим на основу овлашћења у поменутој уредби, предвидели су да и власник мора да конкурише за упражњени стан у својој згради са осталим заинтересованим лицима, чиме је повређено првенствено право власника признато уредбом са законском снагом. У низу управних спорова по тужбама власника ништена су као незаконита решења заснована на таквим локалним прописима.

Нарочито локални органи у својој нормативној функцији често су прекорачивали границе постављене им законом и прописима виших органа. Судска контрола је у том погледу уносила ред, не допуштајући да се закон и прописи виших органа крше прописима нижих органа. Али се овај утицај судске контроле ограничавао на конкретне случајеве, у којима је осуђена примена незаконитог прописа, а сам тај пропис остајао је у снази све док у посебном поступку код надлежног органа не би био укинут, у ком циљу суд обавештава надлежно извршно веће о сваком таквом пропису.

Надлежност за решавање управних спорова. — Решавање управних спорова у надлежности је само врховних судова и то врховних судова народних република, Врховног суда АП Војводине, Врховног војног суда и Савезног врховног суда. Ови судови решавају управне спорове у посебним већима за управне спорове. Републички врховни судови, Врховни суд АП Војводине и Врховни војни суд увек решавају управне спорове у првом степену, а Савезни врховни суд решава управне спорове било као првостепени суд било као другостепени суд по жалбама против првостепених одлука наведених врховних судова.

Надлежност врховних судова у решавању управних спорова одређује се према својству органа који је донео управни акт против кога се покрене управни спор. Тако, Савезни врховни суд решава по тужбама против управних аката савезних органа, а врховни судови народних република и Врховни суд АПВ решавају по тужбама против управних аката свих других државних органа са свога подручја. Врховни војни суд решава управне спорове у првом степену које покрећу војна лица против управних аката донетих од стране војних органа.

Странке у управном спору. — Као тужилац у управном спору може се појавити онај појединац или правно лице које сматра да му је управним актом повређено какво право или непосредни лични интерес заснован на закону. То ће по правилу бити онај појединац или правно лице које је већ у управном поступку учествовало као странка и о чијем се праву и обавези решава управним актом. Међутим, може бити легитимисано за покретање управног спора и лице које није учествовало као странка у управном поступку, ако се управним актом задире у његово право односно у његов на закону заснован интерес.

Теже је утврдити легитимацију тужиоца кад управни спор покрене што сматра да му је управним актом повређен непосредни лични интерес заснован на закону, јер ту је у питању управни акт којим се решава о праву неког другог лица а не тужиоца, али постоји могућност због посебног односа тужиоца према ствари о којој се решава да управним актом буде повређен тужиоцев непосредни лични интерес заснован на закону. Тако, на пример, према чл. 33 закона о јавним службеницима, службеничка места попуњавају

се на основу конкурса. А у чл. 41 истог закона је предвиђено: Лице које је учествовало на конкурс или чији је правни интерес повређен може против акта о постављењу изјавити жалбу, ако сматра да конкурс није спроведен по прописаном поступку или да постављено лице не испуњава услове прописане законом и конкурсом, или ако је постављено лице које није учествовало у конкурс. Ако орган који решава о жалби, утврди да конкурс није спроведен по прописаном поступку, поништиће акт о постављењу и сам конкурс, а ако постављено лице не испуњава услове предвиђене законом или конкурсом или није учествовало на конкурс, поништиће само акт о постављењу. Кандидат који није успео на конкурс, ако је незадовољан решењем донетим по жалби, легитимисан је да покрене управни спор против тог решења, уколико сматра да му је њиме, као учеснику на конкурс, повређен непосредни лични интерес заснован на закону.

Поред појединца и правног лица тужилац у управном спору може бити и установа, организација или заједница која нема својство правног лица, а која по правилима управног поступка може бити странка у управном поступку. Синдикална организација може бити тужилац у управном спору ако сматра да је управним актом повређено право радног колектива као целине или његов непосредни интерес заснован на закону.

Кад је појединцу који је учлањен у некој друштвеној организацији, која према својим правилима има задатак да штити одређена права и интересе својих чланова, управним актом повређено које такво право или интерес, друштвена организација може, по пристанку тог свог члана, у његово име поднети тужбу и водити управни спор против таквог управног акта односно може се умешати у управни спор који је већ покренуо сам њен члан у циљу заштите свог права. На пример, удружење риболоваца водило је управни спор против управног акта којим је био одбијен захтев његовог члана да му се изда дозвола за риболов. Такође, синдикална подружница адвокатских приправника водила је управни спор против решења којим је одбијен захтев њеног члана да му се одобри полагање адвокатског испита, а занатска комора водила је управни спор у име свога члана против решења којим је том члану одузета дозвола за вођење приватне занатске радње.

Кад је управним актом повређен закон у корист појединца или правног лица а на штету друштвене заједнице, јавно тужиоштво је овлашћено да покрене управни спор.

Орган против чијег се управног акта води управни спор је странка у том спору и закон га назива туженом страном. Према томе, тужена страна у управном спору је увек орган који је донео управни акт који се тужбом оспорава.

У управном спору има положај странке и треће лице коме би поништај оспореног управног акта непосредно био на штету и то лице закон назива заинтересовано лице.

Тужба у управном спору. — Управни спор се покреће тужбом, а за подношење тужбе законом је предвиђен рок од 30 дана од дана доставе управног акта странци која тужбу подноси. Тужба се може поднети суду непосредно или му се шаље поштом. У циљу да се странкама олакша покретање управног спора и да им се то правно средство учини што приступач-

нијим, закон поставља минималне услове у погледу форме и садржине тужбе којом се покреће управни спор. Тужилац у тужби не мора да се позива на одговарајуће правне прописе за које сматра да су повређени при доношењу решења већ је довољно да кратко и јасно изложи због чега је незадовољан оспореним решењем и због чега тражи његов поништај, означајући у ком правцу и обиму предлаже поништај решења. Формални недостаци тужбе не могу бити разлог да се по тужби не поступа већ се у таквом случају спроводи посебан поступак у циљу отклањања тих недостатака.

Рок за тужбу почиње тећи само ако је решење ваљано достављено лично странци. Саопштење решења странци односно околност да јој је решење било познато остаје без утицаја на рок за тужбу, све док се достављање не изврши. Међутим, ако је пропуштен рок за тужбу у управном спору, новим издавањем истог решења странци уз промену његовог датума не почиње тећи изнова рок за тужбу. (Решење Савезног врховног суда Уж. бр. 618/54 од 31 марта 1954.)

Управни спор у случају ћутања администрације. — Пошто се управни спор води против коначног управног акта, то би било осујећено право странке на покретање управног спора недоношењем таквог управног акта по њеном захтеву односно по њеној жалби. Да би се та могућност спречила и обезбедила судска контрола и у таквом случају, законом је предвиђено да странка може покренути управни спор ако надлежни орган против чијег решења нема места жалби није донео никакво решење по захтеву странке у року прописаном управним поступком, као ни у даљем року од седам дана по поновљеном тражењу странке, односно ако другостепени орган по жалби странке није донео никакво решење у року од два месеца после предаје жалбе, као ни у даљем року од седам дана по поновљеном тражењу странке. У овим случајевима, иако по захтеву односно жалби странке није донето никакво решење, по закону се сматра као да је захтев односно жалба странке одбијена.

За разлику од новије праксе Државног савета Француске, наша судска пракса увек стоји на становишту да редовни законски рок за тужбу у управном спору не важи у случају ћутања администрације.

„Ту странка не може покренути управни спор пре истека прописаних рокова, али и после истека тих рокова она може чекати на решење управног органа и не мора још сматрати да је њен захтев одбијен, па ради тога, што је поступала са поуздањем у надлежног управног органа да ће, макар и накнадно, донети решење и очекивала решење које је он био дужан донети, не може бити преклудирана у својим правима“. (Пресуда Савезног врховног суда Уж. бр. 149/52 од 9 децембра 1952.)

Дејство тужбе на извршење оспореног управног акта. — Тужба којом се покреће управни спор по правилу не спречава извршење управног акта против кога је поднета. Међутим, по захтеву тужиоца, орган који је надлежан да одреди извршење оспореног акта одложиће извршење до коначне судске одлуке ако би извршење нанело тужиоцу штету која би се тешко могла поправити, а одлагање се не противи јавном интересу, нити би се одлагањем нанела већа ненакнадива штета противној странци. Исто тако, орган

који је надлежан да нареди извршење може и са других разлога одложити извршење оспореног решења до коначне одлуке суда, ако то јавни интерес дозвољава.

Док по француском праву поред органа управе и сам суд је овлашћен да одлучује о одлагању извршења оспореног решења у управном спору, код нас не постоји таква могућност. Орган је дужан да у року од три дана донесе решење о захтеву странке за одлагање извршења и странка има право жалбе против тог решења односно може да води управни спор против коначног решења по питању одлагања извршења. И у судској пракси код нас нису ретки такви спорови.

За одлагање извршења оспореног решења до доношења коначне одлуке суда у управном спору није битно што тужени орган сматра да је оспорено решење законито. Битно је да се утврди да ли би се извршењем оспореног решења тужиоцу нанела штета која би се тешко могла поправити, односно да ли би се нанела већа ненакнадива штета противној странци одлагањем извршења, као и да ли се одлагање извршења не противи јавном интересу. Само овим чињеницама треба да је опредељено и једино од њих зависи решење које се доноси по захтеву странке за одлагање извршења. (Пресуда Врховног суда Народне Републике Србије У. бр. 2390/57 од 1 јуна 1957.)

Разлози побијања и поништавања управних аката. — Управни акт може се побијати у управном спору што у акту није никако или није правилно примењен закон или други пропис заснован на закону; што је донет од стране ненадлежног органа; што се у поступку који је акту претходило није поступило по правилима поступка, а нарочито што чињенично стање није правилно утврђено, или што је из утврђених чињеница изведен неправилан закључак у погледу чињеничног стања (Чл. 9, ст. 1 закона о управним споровима).

У зависности од ових разлога за побијање управног акта и разлози за поништај управног акта могу бити формално правни и материјално правни.

У управном спору се оцењује законитост управног акта, али не у сваком погледу, јер суд испитује законитост оспореног управног акта у границама захтева из тужбе. Према томе, суд испитује законитост управног акта само у оном делу у коме је акт оспорен тужбом, па ако се диспозитив оспореног решења састоји из две или више тачака а тужбом се оспорава законитост само у погледу појединих тачака и суд ће се у оцени законитости ограничити само на те тачке. Међутим, оцењујући законитост управног акта у границама захтева из тужбе суд није везан разлозима тужбе, па ако нађе да је управни акт незаконит на штету тужиоца са других разлога а не оних које тужилац наводи, може управни акт поништити из тих других разлога. Али, од ових начела постоји и један изузетак, а то је да суд по службеној дужности пази на ништавост оспореног управног акта, што значи да ће суд ако утврди да оспорени акт садржи грешку која по одредбама управног поступка повлачи ништавост по службеној дужности такав акт поништити независно од захтева у тужби, па макар то било и на штету тужиоца.

У нашем управном спору усвојено је начело да суд решава спор по правилу на подлози чињеница које су утврђене у управном поступку. Али,

то не значи да суд има да прими чињенице како су оне утврђене у управном поступку већ је суду остављено право контроле и проверавања утврђених чињеница у управном поступку, па ако суд притом нађе да у погледу утврђених чињеница постоји противречност у списима предмета, односно да су чињенице у битним тачкама непотпуно утврђене, или да је из утврђених чињеница изведен неправилан закључак у погледу чињеничног стања, као и да се у управном поступку није водило рачуна о правилима поступка која би била од утицаја на решење ствари, — у сваком од тих случајева суд ће оспорени управни акт поништити пресудом. У пресуди суд износи установљене недостатке и те примедбе су обавезне за надлежни орган који у извршењу пресуде доноси ново решење.

Највећи број поништаја решења у управном спору, преко две трећине од укупног броја поништаја, потиче због неправилно утврђеног чињеничног стања и због повреде правила поступка која су могла бити од утицаја на решење ствари. Судска пракса пружа обиле примера те врсте.

Чешће су ништена за странке негативна решења заснована на погрешно схваћеној слободној оцени доказа, јер „слободна оцена доказа не значи да управни орган доноси на основу те оцене свој закључак није ничим везан, пошто је управни орган и у таквом случају дужан да из утврђених чињеница изведе логичан закључак у погледу чињеничног стања и образложи зашто појединим доказима није поклатио веру“. (Пресуда Савезног врховног суда Уж. 588/53 од 12 јуна 1953.)

Уколико је реч о чињеницама одлучним за решење саме ствари орган је обавезан да по службеној дужности спроведе поступак у циљу утврђивања постојања тих чињеница, без обзира што странка није поднела доказе којима се те чињенице утврђују. (Пресуда Савезног врховног суда У. бр. 7212/56 од 18 јануара 1957.)

Суд не може у управном спору доносити решење на основу чињеница које нису биле утврђене у управном поступку, као ни на основу разлога који нису били предмет расправе у том поступку, јер суд решава о законитости управног акта на основу чињеница које су утврђене у управном поступку. (Пресуда Савезног врховног суда Уж. бр. 29/52 од 7 октобра 1952.)

Кад је пресудом суда у управном спору поништено оспорено решење због погрешне оцене доказа, тужени орган може приликом доношења новог решења допунити доказни поступак узимајући у обзир и нове доказе, те тако установити ново чињенично стање. (Пресуда Савезног врховног суда Уж. бр. 1214/55 од 8 новембра 1955.)

Међутим, у изузетним, законом одређеним случајевима суд је овлашћен да и сам утврђује чињенично стање, па да на подлози чињеничног стања које је сам утврдио оцени законитост оспореног управног акта са материјалне стране. Суд сам утврђује чињенично стање у управном спору ако би поништавање оспореног управног акта и поновно вођење поступка код надлежног органа назавало за тужиоца штету која би се тешко могла поправити, затим, ако је на основу јавних исправа или других доказа у списима предмета очевидно да је чињенично стање друкчије од оног утврђеног у управном поступку, као и у случају ако је у истом спору већ једном поништен управни акт а надлежни орган није у потпуности поступио по пресуди.

У овим случајевима суд утврђује чињенично стање на расправи, или преко једног члана већа или преко среског суда или преко другог државног органа, изузимајући тужени орган, и у сваком случају позива се странка ради учешћа у поступку за утврђивање чињеничног стања. Ово изузетно законско овлашћење незнатно је коришћено у досадашњој судској пракси.

Пошто суд оцени оспорени управни акт са његове формалне стране и ако утврди да је управни акт у том погледу правилан, онда приступа оцени управног акта са његове материјалне стране, тј. испитује да ли је тужени орган у конкретном случају применио материјални пропис који је требало применити и да ли је тај пропис правилно примењен. Ако суд утврди да је при доношењу оспореног решења примењен материјални пропис чијој примени уопште није било места, суд ће пресудом уважити тужбу и поништити оспорено решење, а у образложењу пресуде упутиће надлежни орган који материјални пропис треба применити, па применом тога прописа донети ново решење, ако је у питању таква ствар да је потребно донети ново решење. Уколико пак суд у решавању управног спора установи да је тужени орган у оспореном управном акту применио пропис чијој је примени имало места, али да га је због погрешног правног схватања неправилно применио, и у том случају суд ће пресудом уважити тужбу и поништити оспорено решење као незаконито, а у образложењу пресуде изнеће своје правно схватање тог материјалног прописа, које је обавезно за тужени орган и у складу са којим схватањем тужени орган има донети ново решење, ако је по природи ствари у питању потребно доношење новог решења.

Законитост управног акта мора се просуђивати по прописима који су важили у време његовог доношења, при чему је без утицаја доцнија измена тих прописа, до које је дошло после доношења оспореног управног акта. (Пресуда Савезног врховног суда Уж. бр. 686/53 од 29 јуна 1953.)

Суд је дужан да цени да ли је оспорено решење на закону основано, независно од тога да ли су се накнадно, после доношења решења, измениле околности под којима је оно донето. (Пресуда Савезног врховног суда Уж. бр. 1872/53 од 31 децембра 1953.)

Обавезност правоснажних пресуда и њихово извршење. — Једном од основних одредаба закона о управним споровима истакнуто је начело да су пресуде судова донете у управним споровима обавезне за државне органе. Законодавац се није задовољио само прокламовањем тог начела већ га је доследно разрадио у низу посебних одредаба.

Пресуде Савезног врховног суда и правоснажне пресуде врховних судова народних република обавезне су за државне органе и ови органи не могу ништа учинити што би тим пресудама било противно. Пресуда Савезног врховног суда, било да је донета у првом степену или по жалби странке на првостепену пресуду републичког врховног суда, увек је правоснажна. Пресуда републичког врховног суда правоснажна је ако жалба није допуштена, а то ће бити у случају ако се на правни однос непосредно примењује републички или локални материјални прописи. Затим, та пресуда је правоснажна ако жалба, у случају где је допуштена, није изјављена у законском року односно ако је жалба одбијена пресудом Савезног врховног суда. Обавезност правоснажних пресуда донетих у управним споровима односи се на

првом месту на орган чији је управни акт био предмет управног спора и који ће по правилу имати да изврши судску пресуду ако је њом поништен оспорени управни акт, али се та обавезност такође односи и на друге државне органе, тако да ни они, у кругу своје надлежности, не могу ништа учинити што би било у супротности са правоснажном пресудом донетом у управном спору.

Ако је правоснажном пресудом оспорени управни акт као незаконит поништен, тиме је ствар враћена у стање у коме је била пре доношења поништеног управног акта, па је и тужени орган по правилу у ситуацији да поново решава управну ствар, али при томе је у свему везан правним схватањем суда, као и примедбама суда у погледу поступка.

Ако је према природи ствари која је била предмет спора, место поништеног управног акта потребно донети нови управни акт, надлежни орган је дужан да нови акт донесе без одлагања, а најдаље у року од 30 дана од доставе пресуде. Ако надлежни државни орган после поништаја управног акта донесе други управни акт противно правном схватању суда односно противно примедбама суда у погледу поступка, странка може покренути нови управни спор против таквог управног акта донетог у извршењу пресуде. Суд ће, ако по спроведеном поступку утврди да је нов управни акт донет противно пресуди, тај акт поништити и по правилу сам решити ствар пресудом, тако да та пресуда у свему замењује управни акт надлежног органа. У овом случају, дакле, постоји управни спор пуне јурисдикције, јер ту суд не оцењује само законитост управног акта донетог у извршењу пресуде, већ кад утврди да је тај управни акт противан пресуди, што значи противан закону, он га поништава и истовремено по правилу решава и саму ствар. На овај начин се решавање управне ствари узима из руку органа који се огрешио о обавезност судске пресуде и преноси се на суд, те нова пресуда у свему замењује управни акт какав је био дужан да донесе тужени орган.

Ако пак надлежни орган у извршењу пресуде не донесе никакав управни акт у прописаном року од 30 дана после достављања пресуде, странка има право да се посебним писменим поднеском обрати том органу којим ће тражити доношење потребног акта у извршењу пресуде суда. Уколико надлежни орган ни по овом тражењу странке не донесе управни акт у року од седам дана, странка може тражити доношење потребног управног акта од врховног суда који је донео пресуду у првом степену. Поводом таквог захтева странке суд претходно позива надлежни орган да га обавести о разлозима због којих није донет потребан управни акт у извршењу пресуде. Надлежни орган је дужан дати ово обавештење одмах а најдаље у року од седам дана. Уколико надлежни орган не да потребно обавештење или дато обавештење по нахођењу суда не оправдава извршење судске пресуде, сам ће суд донети решење које у свему замењује акт надлежног органа. Суд ће ово решење доставити органу надлежном за извршење и о томе истовремено обавестити виши државни орган. Орган надлежан за извршење дужан је без одлагања извршити овакво решење. Због неизвршења обавезне судске пресуде од стране надлежног органа суд овде уствари преузима улогу управног органа и сам извршује своју пресуду доношењем потребног управног акта. Стога

ово решење суда само има спољна обележја судског акта, а по својој ступини и правној природи одговара решењу донетом у управном поступку.

Тужени орган не може у извршењу пресуде донети нов управни акт противно примедбама суда изнетим у пресуди. Суд је у једном случају поништио оспорено решење због неправилно утврђеног чињеничног стања и у својим примедбама указао је како да се допуни поступак. Не поступајући по примедбама суда орган је донео ново решење исто какво је било поништено. У новом спору је поништено и ово друго решење, јер је њиме повређен закон самим тим што орган није поступио по обавезним примедбама суда. (Пресуда Савезног врховног суда Уж. бр. 1589/53 од 11 новембра 1953.)

Пресуда донета у управном спору не делује само на конкретни случај, већ је обавезна за све државне органе. Службенику народног одбора А. је био дат отказ и он је разрешен од дужности. Повео је управни спор против решења о отказу и у очекивању одлуке суда ступио је у службу код народног одбора Б. У управном спору је поништено решење о отказу и у извршењу пресуде службеник се имао вратити у службу код народног одбора А. као да је није ни прекидао. Међутим, овоме се успротивио народни одбор Б., сматрајући да пресуда остаје без утицаја на службенички однос тога службеника који је засновао код народног одбора Б. Тужба овог народног одбора је одбијена, јер пресуда донета у управном спору обавезна је за све државне органе. (Пресуда Савезног врховног суда Уж. бр. 2386/54 од 23 јула 1954.)

Сама чињеница да је оспорено решење донето противно правном схватању изнетом у правоснажној пресуди, претставља по закону разлог да се оно поништи, јер је пресуда суда донета у управном спору обавезна за органе управе. Службеник је водио управни спор против решења којим му није признато право на звање саветника у V-ом платном разреду. Тужба му је уважена и решење поништено, пошто је суд нашао да су испуњени законски услови како за звање саветника тако и за V платни разред. У извршењу пресуде орган је донео ново решење којим је службеника распоредио у V платни разред, али му опет није признао звање саветника. Суд је у новом спору поништио и ово решење и, поред тога, својом пресудом решио и саму ствар, тј. признао тужиоцу звање саветника у V-ом платном разреду. (Пресуда Савезног врховног суда У. бр. 1263/56 од 18 маја 1957.)

II. — *Злоупотреба овлашћења.* — Злоупотреба овлашћења као посебан разлог за побијање законитости управног акта у управном спору односно за поништај управног акта ако суд утврди постојање злоупотребе овлашћења створена је у француском праву искључиво праксом Државног савета.

Злоупотреба овлашћења има своја специфична обележја. Ту се, како каже Р. Одан (*R. Odent*), орган при доношењу управног акта из своје надлежности придржава правила поступка и привидно поштује законске и друге правне прописе којима је регулисана његова активност, али управни акт доноси у другом циљу а не оном у коме му је дато овлашћење за решавање (1).

(1) R. Odent: *Contentieux administratif, Paris, 1950, fasc. III, p. 357.*

Злоупотребом овлашћења као разлогом за оспоравање законитости управног акта односно његов поништај брани се морал у активности управе. Тим средством натерује се орган да усклади са законом не само своју спољну активност већ и своје унутрашње побуде (2). Суптилност овог правног средства и потиче отуда што је ту реч о испитивању правилности циља за којим је ишао доносилац управног акта и његових побуда којима се при доношењу акта руководио.

Неисцрпна пракса Државног савета Француске показује колико су разнолики и непредвидљиви видови злоупотребе овлашћења, што се оно јавља код нормативних и код индивидуалних аката, код везаних аката и аката слободне оцене (3).

Поставља се питање да ли у оквиру нашег система судске контроле може да нађе своје место злоупотреба овлашћења као разлог за побијање законитости управног акта односно за његов поништај. Кад смо у излагањима о управном спору навели законске разлоге за побијање законитости управног акта односно за његов поништај (повреда материјалног прописа, повреда надлежности и повреда правила поступка) нисмо поменули злоупотребу овлашћења као посебан разлог, али се она укључује и подводи најчешће под повреду материјалног прописа, некад и под повреду надлежности као законске разлоге побијања односно поништаја управног акта. Дакле, иако се злоупотреба овлашћења изрично законом не набраја међу разлозима за побијање односно поништај управног акта она није страна нашем систему.

Карактеристични случајевима из наше судске праксе у управним споровима, несравњено мање богате у том погледу од француске судске праксе, које ћемо овде изнети, најбоље ће то показати. Из њих ће се јасно видети да је и код нас могућа злоупотреба овлашћења у смислу француског права, како код везаних аката тако и код аката донетих по слободној оцени, с тим што акта слободне оцене по својој правној природи пружају далеко више могућности за злоупотребу овлашћења. Исто тако, из тих случајева видеће се да одговарајуће одредбе нашег новог закона о општем управном поступку могу ефикасно да послуже у откривању злоупотребе овлашћења баш у актима слободне оцене и да утврђено присуство злоупотребе овлашћења увек повлачи поништај управног акта као незаконитог.

Основни закон о експропријацији од 1947 допуштао је експропријацију непокретне имовине и права на непокретној имовини кад то тражи општи интерес извођења корисних радова за сврхе друштвено-економског и културног подизања и развоја народа. На основу овог прописа била је експроприсана у корист одређене фабрике приватна непокретна имовина и срушена станбена зграда власника која се ту налазила. Фабрика је била обавезна да да накнаду приватном власнику и по тражењу фабрике извршена је нова експропријација другог приватног плаца да би фабрика на њему подигла станбену зграду као накнаду за првог експроприсаног власника. Други експроприсани власник повео је управни спор против акта о експро-

(2) R. Alibert: Le contrôle juridictionnel de l'administration au moyen du recours pour excès de pouvoir, Paris, 1926, p. 237.

(3) „Злоупотреба овлашћења често има упадљива обележја, као, на пример, кад се јавља као маневар управе која је свесна да чини, неисправност, али до ње може да дође и због заблуде, незнања или лежерности органа у вршењу њихових овлашћења“ (R. Odent: op. cit., p. 357).

пријацији свог плаца истичући да потреба фабрике да првом експроприсаном власнику пружи накнаду за његову порушену зграду не претставља законски разлог за експропријацију. Тужилац је успео и у управном спору је поништен акт о експропријацији плаца као незаконит. Суд је утврдио да се по закону може вршити експропријација у циљу подизања јавних стамбених зграда за потребе саме државе односно установа и предузећа ради смештаја њихових радника и службеника, а да се под ту законску одредбу не може подвести такав случај као што је конкретни, где је експропријација извршена само ради тога да би се осигурао стан једном лицу чије су некретнине заједно са зградом биле експроприсане. „Није правилно да се експропришу даљне некретнине само ради тога да би се могла дати накнада власнику експроприсаних некретнина. Такво становиште могло би водити у самовољу, јер би се овакве експропријације могле бесконачно наставити, експропришући једне некретнине за другима, а стварна потреба за експропријацију и јавни интерес изражени су само у првом акту експропријације“.

(Пресуда Савезног врховног суда Уж. бр. 1453/53 од 25 новембра 1953.)

Овај случај би по француском праву претстављао злоупотребу овлашћења јер је надлежни орган могао да донесе акт о експропријацији оног плаца само ради задовољења јавног интереса, а он га је донео не у том законском циљу већ у другом циљу — да се задовољи потреба односне фабрике која није имала карактер јавног интереса. Са ових истих разлога акт о експропријацији је и код нас поништен у управном спору, али као повреда материјалног законског прописа о експропријацији, која повреда има и карактер злоупотребе овлашћења.

Упутством о склапању уговора при давању мањих угоститељских радњи под закуп предвиђено је да, ради проширења угоститељске мреже путем укључивања мањих угоститељских радњи, а у циљу што бољег задовољавања потреба грађана угоститељским услугама, народни одбори среза могу издавати под закуп мање угоститељске радње приватним лицима. Односи између органа управе надлежног за туризам и угоститељство при среском народном одбору и држалаца угоститељске радње регулишу се уговором о закупу. У поменутом упутству је изрично прописано да се уговор о закупу сматра дозволом за обављање угоститељске радње и да се та дозвола држалацу радње не може одузети пре истека важности уговора, сем у случајевима ако купац изврши коју од неправилности предвиђених у чл. 10 уредбе о угоститељским предузећима. Те неправилности које повлаче одузимање дозволе су: ако је држалац радње кажњен на казну лишења слободе више од 1 године или строжију казну; ако држалац радње својом кривицом не врши угоститељске услуге; ако је држалац радње осуђен за шпекулацију или недозвољену трговину; ако је држалац радње више пута кажњен од стране надлежног органа због некултурног услуживања или због нехигијенског и нездравог справљања јела.

На основу напред наведених прописа надлежни народни одбор Д. закључио је јануара 1951 уговор са одређеним приватним лицем по коме је то лице узело у закуп у трајању од 5 година гостионицу у месту Д. Међутим, исти народни одбор својим решењем бр. 103/159-52 од 18 августа 1952 поништио је тај уговор наводећи као разлоге: што та закупљена го-

стионица више није потребна тамошњој угоститељској мрежи, што поништај уговора траже економски и политички разлози и што коначно егзистенција држаоца гостioniце није угрожена, пошто он има више од 3 хектара земље и две куће. Странка је користила жалбу у управном поступку али је виши орган одбио жалбу са истих разлога. Тужба странке у управном спору је уважена и оспорено решење поништено као донето од ненадлежног органа. У образложењу одлуке суда је изнето да је дотични народни одбор уговорна страна по том уговору и да није могао сам својим решењем са изнетих ралогата да поништи уговор, јер је самим уговором предвиђено да се спорови настали из уговора имају расправити код државне арбитраже — привредног суда. Народни одбор, који је иначе уговорна страна, може у својству органа власти да одузме држаоцу радње дозволу само ако је држалац учинио коју од прописаних неправилности које повлаче одузимање дозволе, а неспорно је да у овом случају таква неправилност није постојала. (Пресуда Врховног суда НР Словеније У. бр. 600/52 од 31 јула 1952.)

По француском праву изнети случај би претстављао типичну злоупотребу овлашћења која укључује ненадлежност у виду узурпације. Да се овде послужимо речима Алибера (Alibert): Дотични народни одбор „чини злоупотребу овлашћења која је истовремено и ненадлежност — злоупотребу овлашћења зато што не иде за неким од законом предвиђених циљева, а ненадлежност зато што узурпира овлашћења дата суду“ (4). Ови исти разлози — што се односни народни одбор, уместо да је као уговорна страна спорна питања настала у вези извршења уговора о закупу гостioniце изнео у спору код надлежног суда, послужило овлашћењем које има као државни орган да одузме дозволу, али ван случајева за које је то овлашћење везано — довели су код нас до поништаја решења као ништавог, јер је изричном одредбом управног поступка предвиђено да се оглашава ништавим решење које је у управном поступку донето у ствари из судске надлежности, а суд по службеној дужности пазни на ништавост оспореног управног акта.

Према одредбама општег закона о заштити споменика културе и природних реткости од 1946 — све непокретности и покретности које имају карактер споменика културе и природних реткости могу се у циљу правилне заштите и успешног научног испитивања експроприсати уз накнаду њихове вредности. Одлуку о експропријацији као и одлуку о накнади сопственику споменика односно природне реткости доноси надлежни окружни суд на предлог надлежног завода. Против одлуке окружног суда странка има право жалбе на виши суд чија је одлука коначна. Међутим, и основни закон о експропријацији од 1947, који предвиђа надлежност одговарајућих органа управе за доношење акта о експропријацији и посебан поступак за одређивање накнаде експроприсаним власницима, прописао је да се могу експроприсати и предмети нарочите културне, уметничке и историске вредности, када то тражи општи интерес.

У једном случају орган управе донео је решење којим је у корист градског музеја експроприсао из приватног власништва барјак и касу из Првог српског устанка, заснивајући своје решење на одговарајућим одредабама основног закона о експропријацији, претпостављајући да је овим законом

(4) R. Alibert: *op. cit.*, p. 237.

дерогиран општи закон о заштити споменика културе и природних реткости од 1946, у коме је предвиђена судска надлежност за доношење одлуке о експропријацији културних и историских споменика.

Међутим, по тужби странке у управном спору суд је поништио решење о експропријацији, јер је утврдио да је основним законом о експропријацији задржана важност општег закона о заштити споменика културе и природних реткости у погледу експропријације тих предмета, те да се експропријација историског барјака и касе може извршити од органа и по поступку предвиђеном овим специјалним законом а не од органа и по поступку предвиђеном основним законом о експропријацији. (Пресуда Савезног врховног суда Уж. бр. 4969/54 од 24 децембра 1954.)

Код нас се овакав случај подводи под погрешну примену материјалног прописа, а у француском праву претстављао би „un détournement de procédure“ — злоупотреба процедуре чија се незаконитост огледа у томе „што се мењају услови и подручја примене закона и што је злоупотреба праћена било коришћењем нетачних мотива, било непоштовањем обавезних форми поступка. Тако, на пример, стављање у пензију на основу уредбе од 7 јануара 1944 није било везано низакакву обавезну форму поступка, док примена уредбе од 27 јуна 1944 о чишћењу кадрова била је условљена поштовањем поступка који је гарантовао права одбране“ (5).

Напред изнети случајеви из наше судске праксе показују да злоупотреба овлашћења код везаних управних аката претежно има обележје повреде материјалног прописа. Ако је надлежни орган донео везан управни акт у складу са законом, тај акт је законит без обзира какве су побуде којима се доносилац акта руководи. Ту је надлежни орган обавезан да на подлози правилно утврђеног чињеничног стања донесе решење какво налаже материјални пропис чија је примена у питању а индиферентне су његове побуде. Исто тако, ако је надлежни орган при доношењу везаног акта повредио закон, сама та повреда чини акт незаконитим и повлачи његов поништај, макар побуде органа биле најпоштеније.

Стога управни акти донети по слободној оцени чине најчешће подручје злоупотребе овлашћења. Овлашћење за решавање по слободној оцени односно за доношење невезаног управног акта дато је органу у одређеном циљу и ако он то овлашћење користи у другом циљу чини злоупотребу овлашћења. С обзиром на ширу могућност за злоупотребу овлашћења у оквиру решавања по слободној оцени од великог су значаја одредбе нашег новог закона о општем управном поступку којима се постављају одређене границе при решавању по слободној оцени. Пре свега, мора да постоји овлашћење за решавање по слободној оцени, дато законом или другим прописом заснованим на закону. Без таквог овлашћења не може ни бити решавања по слободној оцени. Затим, при доношењу решења по слободној оцени орган мора остати у границама овлашћења и мора донети решење у складу са циљем у коме му је овлашћење дато. Исто тако, законом је предвиђено да је орган дужан да се држи одредаба о управном поступку

(5) R. Odent: *op. cit.*, p. 362.

и када је овлашћен да решава по слободној оцени, што значи мора да је надлежан, мора да правилно утврди чињенично стање и да донесе решење у форми и са саставним деловима прописаним одредбама поступка. Посебно је у закону прописано да је орган дужан, и кад доноси решење по слободној оцени, да у образложењу наведе пропис који га овлашћује на такво решавање и да изложи разлоге којима се при доношењу решења руководи. У решењу донетом по слободној оцени не морају се навести разлози само кад је то у јавном интересу законом или уредбом изричито предвиђено. Врло су ретки случајеви у којима је изрично прописано да решења донета по слободној оцени у одређеној управној области не морају да садрже разлоге којима се орган руководи при доношењу решења. Тако је, на пример, изрично прописано да надлежни орган не мора навести разлоге којима се руководи кад је у примени одговарајућих одредаба закона о држављанству, по молби странке решавао на основу слободне оцене о њеном отпусту из држављанства или о пријему у држављанство. Исто је прописано и за решења донета по слободној оцени на основу прописа уредбе о промету ватреним оружјем, муницијом и експлозивним средствима, или на основу прописа правилника о пограничној зони и сл.

Интересантна је и богата наша судска пракса у контроли законности управних аката донетих по слободној оцени. Она је одиграла значајну васпитну улогу у поучавању органа о правом смислу решавања по слободној оцени и у сузбијању самовоље органа у оквиру тог решавања. Из случајева које ћемо изнети видеће се та стваралачка улога судске праксе, као и скретања и погрешна схватања слободне оцене од стране органа управе.

Може бити спорно да ли је органу уопште дато овлашћење за решавање по слободној оцени. Нису ретки случајеви да орган присваја такво овлашћење тамо где му оно није дато. Тако је, на пример, надлежни орган сматрао да је законом овлашћен да по слободној оцени решава о захтеву одређених лица за оснивање и рад удружења. Међутим, суд је у правном спору установио да такво овлашћење органу није дато.

„Кад је решавао о тражењу тужиоца и осталих потписника пријаве за оснивање односног удружења државни орган морао је имати у виду уставни принцип (чл. 27 Устава ФНРЈ) којим се грађанима зајамчује слобода удруживања, и одредбу чл. 1 закона о удружењима, зборовима и другим јавним скуповима, према којој се у складу са тим уставним принципом грађанима ФНРЈ у циљу развијања политичке, културне и друштвене активности народних маса, зајамчује право удруживања у политичка, културна, научна, техничка, фискултурна и друга удружења. Имајући у виду тај уставни принцип и ту основну одредбу закона о удружењима, зборовима и другим јавним скуповима, мора се нужно закључити да надлежни државни орган када одлучује о одобрењу за оснивање удружења у смислу чл. 13 до 18 наведеног закона, нема право да одлучује по слободној оцени већ да је у том одлучивању у материјалноправном погледу везан одредбом чл. 18 наведеног закона у том смислу што може забранити оснивање односно ускратити одобрење за оснивање удружења искључиво и само у случајевима наведеним у тој законској одредби. Уколико не стоје разлози из те законске одредбе, надлежни управни орган не може ускратити одобрење за оснивање удружења.

„У чл. 18 поменутог закона предвиђено је: надлежни државни орган забраниће оснивање и рад оних удружења која иду на то да се промени и наруши уставно уређење у противдемократском циљу или служе изазивању и распиривању расне, или верске неједнакости, мржње и раздора, или ако су оснивачи односно лица која се налазе на челу удружења носиоци таквог рада, а исто тако може забранити рад удружења ако оно не одговара објављеном програму“ (Пресуда Врховног суда НР Србије у — 1599/56 од 3 новембра 1956).

Исто тако, надлежни орган је сматрао да је законом овлашћен да по слободној оцени решавања о захтеву за промену личног имена, а суд је у управном спору утврдио да је то схватање погрешно јер „у чл. 16 Закона о личним именима није дато овлашћење надлежном органу, који треба да донесе одлуку о промени личног имена, да ту одлуку доноси по слободној оцени. У том члану је изричито речено да ће се таква промена одобрити у случају доказане оправданости захтева и ако се та промена не прихвати одговарајућим друштвеним правилима и обичајима или општим интересима. Према томе, у овом случају не ради се о овлашћењу државног органа да изабере ову или ону алтернативу која највише одговара потребама конкретног случаја, већ се ради о правно везаном закључку који подлежи испитивању и који се не може сматрати закључком који подлежи правилима опортуности, већ таквим закључком који подлежи правилима логичког расуђивања [...]“ (Пресуда Савезног врховног суда Уж. бр. 1865/53 од 19 децембра 1953.)

Судска пракса је нарочито инсистирала на томе, у чему су органи највише грешили, да слободна оцена настаје тек после спроведног испитног поступка у коме се утврђује чињенично стање и да је орган, и ако има овлашћење за решавање по слободној оцени, везан при утврђивању чињеница које су подлога за решење по слободној оцени. Многи органи били су склони да слободну оцену дају им само за решавање прошире и на поступак који претходи решавању, односно сматрали су да слободна оцена за решавање ослобађа и од обавезе да се пре решавања правилно утврде чињенице од утицаја на решење ствари. Решења донета по слободној оцени, заснована на тасвом погрешном схватању, увек су ништена у управном спору и судска пракса пружа обиље таквих случајева. У том смислу је, на пример, пресуда Савезног врховног суда Уж. бр. 765/53 од 11 јула 1953 у којој је наглашено:

„Слободна оцена, код система управе који почива на начелу легалитета као што је у нашем правном систему, не може се схватити као ничим неограничено поступање, већ је то такво поступање које се руководи начелом целисходности (опортуности) и које мора да произилази из извесне одређене ситуације. Ту ситуацију, као чињенично утврђење, мора установити управни орган коме је дато право вршења слободне (дискреционе) оцене. Ово поступање које уствари претходи дискреционој оцени подлежи правним правилима (легалитет) и може се оцењивати и у управном спору [...]“.

Таква је и пресуда Врховног суда НР Србије У. бр. 4196/55 од 7 септембра 1955, према чијем образложењу:

„Давање отказа на службу је један од начина престанка службеничког односа и до њега може доћи како од стране надлежног државног органа тако и од стране службеника, што је предвиђено у чл. 43 савезног Закона о државним службеницима. Међутим, давање отказа као начин престанка службеничког односа није ничим неограничено право државног органа, јер према изричним прописима чл. 43-а поменутог закона отказ се мора остваривати у складу са правилним вођењем кадровске политике и заштитом права службеника. Стога је надлежни државни орган кад даје отказ на службу службенику дужан да у свом решењу о отказу изнесе разлоге којима се мотивише давање отказа. Ти разлози треба да се заснивају на чињеницама правилно утврђеним у поступку који је претходно доношењу решења о отказу, у ком поступку мора да је омогућено службенику да брани и заштићује своје право и правне интересе, тј. мора да му се омогући да се изјасни о свим важнијим чињеницама у вези са разлозима због којих му се даје отказ [...]“.

У пракси органа управе нису били ретки случајеви прекорачења овлашћења за решавање по слободној оцени. Такво прекорачење је увек разлог за поништај решења. На пример, прописима о пензијама од 1952 било је предвиђено да се затечене пензије имају превести на те прописе са важношћу од 1 јула 1952. Један уживалац пензије имао је право да буде разврстан у VI пензиски разред, а постојала је могућност и за његово повољније разврставање у IV пензиски разред, али је то зависило од слободне оцене надлежног органа. Орган је донео решење по слободној оцени о разврставању овог уживаоца пензије у IV пензиски разред, но са важношћу од 1 маја 1953 а не од 1 јула 1952. Ово решење је поништено у управном спору због прекорачења слободне оцене.

„Оспорено решење је, дакле, управни акт донет на основу слободне оцене уколико је њиме извршено разврставање тужиоца у IV пензиски разред, али се слободна оцена туженог органа не распростире и на моменат од којег тужиоцу припада нови износ тако преведене пензије. У том погледу тужени орган је везан изричним прописом у коме је предвиђено, да уживаоцима пензије којима су пензије одређене по ранијим прописима, па преведене по одредбама нове Уредбе, припадају нови износи пензије од 1 јула 1952 године“ (Пресуда Врховног суда НР Србије У. бр. 5023/54 од 20 јануара 1955.)

Према основном начелу управног поступка не може се поништити, укинути или изменити правоснажно решење којим је за појединца конституисано неко право, сем обнове поступка и других случајева законом предвиђених. Неки органи су погрешно сматрали да овај принцип не важи за правоснажна решења донета по слободној оцени. У управном спору су ништена решења заснована на таквом погрешном схватању. Један професор универзитета у пензији био је, по основу свог научног рада, разврстан у II пензиски разред, а одређивање тог пензиског разреда зависило је од слободне оцене надлежног органа, па му је према том пензиском разреду одређен нов већи износ пензије. Решење о томе постало је правоснажно. Међутим, орган који је донео то решење, сматрајући да је овлашћен да по слободном нахођењу мења своја правоснажна решења која је донео на основу слободне оцене, ставио је то своје решење ван снаге својим новим

решењем и професору одредио нижи III пензиски разред, па му утврдио мањи износ пензије према том разреду. По тужби овог професора, Врховни суд НР Србије пресудом У. Бр. 5159/53 од 16 новембра 1954 поништио је ово решење и у образложењу пресуде наведено је: „Решење туженог органа о тужiocевом разврставању у II пензиски разред и одређивање тужiocеве пензије по пензиском основу тога разреда постало је правоснажно, и то решење као такво веже и тужени орган као доносиоца решења, без обзира што је решење донето на основу слободне оцене, јер његовим доношењем исцрпљена је слободна оцена [...]”.

Овлашћење за решавање по слободној оцени увек се даје у одређеном циљу. Понекад је тај циљ изрично изнет у самом пропису којим је овлашћење дато, а кад то није случај циљ се може изнаћи анализом целог прописа о чијој је примени реч. За разлику од управног поступка по жалби, у коме се оцењује не само законитост већ и целисходност првостепеног решења, у управном спору се цени само законитост оспореног решења. То значи да суд у управном спору не може да улази у оцену правилности коришћења саме слободне оцене, а наиме, да ли се орган определио за најцелисходнију алтернативу. Али према изричној законској одредби орган је дужан да решење по слободној оцени донесе у складу са циљем у коме му је овлашћење дато. То је законска обавеза органа и од њеног испуњења зависи законитост решења донетог по слободној оцени, у ком погледу оно подлежи судској контроли. Стога баш ту можемо бити у присуству злоупотребе овлашћења у правом смислу те речи.

Наша судска пракса овде је доста оскудна, па ипак постоје случајеви који су типични примери злоупотребе овлашћења. Према изричној законској одредби (чл. 43 и 43-а закона о државним службеницима од 1956) надлежни орган може дати отказ службенику али у складу са правилним вођењем кадрове политике и заштитом права службеника. Независно од овог законског циља отказ је био дат да би се постигао циљ конфесионалне природе. Решење је поништено у управном спору са ових разлога:

„С обзиром на уставни принцип о одвојености цркве од државе и одвојености школе од цркве (чл. 25 и 38 Устава ФНРЈ од 1946) недопустиво је да наставник у свом васпитном раду испољава религиозна схватања и да тиме штетно утиче на омладину чије васпитање му је поверено. Међутим, како је код нас грађанима Уставом зајамчена слобода савести и слобода вероисповести (чл. 26 Устава), наставник не може да трпи штетне последице у свом службеничком односу само због тога што евентуално има религиозна схватања, ако их испољава у свом личном и породичном животу, а не долазе до изражаја у његовој васпитној дужности. У управном поступку који је претходило доношењу оспореног решења није уопште утврђено да је тужилац као наставник у свом службеном раду испољавао религиозна схватања, него се сматра да је са његовом дужношћу васпитача и просветног радника уопште неспојиво да има религиозна схватања, а да он таква схватања има изведено је само из тога што је за време тужiocеве дуже и теже болести по његовом позиву долазио свештеник у тужiocев стан и читао му молитву за оздрављење. У управном поступку, дакле, уопште није утврђена чињеница одлучне важности — испољавање религиозних схватања од стране тужiocа у његовој наставничкој дужности, што би било не-

допустиво и што би могло да има одређене последице у тужиоцевом радном односу. Узело се да тужилац има религиозна схватања и да то само по себи, макар се та његова схватања ограничавала само на круг његовог личног и породичног живота, искључује могућност постојања његовог службеничког односа, те му је услед тога и дат отказ на службу. Међутим, такав поступак да се службенику даје отказ на службу само због његових религиозних схватања која су остала саставни део његовог личног и породичног живота и нису дошла до изражаја у његовом службеном раду, значи повреду уставног принципа о слободи савести и вероисповести грађана" (Пресуда Врховног суда НР Србије У. бр. 179/53 од 15 маја 1953.)

Ово је класичан пример злоупотребе овлашћења и њиме би могли бити илустровани ови редови Алибера:

„Орган управе који неисправно користи своја овлашћења да би постигао политички или конфесионални циљ чини тиме очевидну злоупотребу овлашћења. Његов акт може да претставља и чисто личну погрешку. Кад се прикупе потребни докази о томе, поништај је извештан, без икакве тешкоће у оцени" (6).

Службенику народног одбора био је дат отказ са мотивацијом да је то учињено да би се ускладио национални састав службеника са бројем шиптарског живља на том подручју. И овај отказ је поништен у управном спору јер је суд нашао да мотиви отказа не одговарају законском циљу отказа.

„Национални састав службеника у дотичном народном одбору у односу на број шиптарског живља на односном подручју сам по себи није довољан разлог за давање отказа тужиоцу. Уставом и законима загарантована права националних мањина не захтевају да у администрацији сваког појединог народног одбора на чијем подручју живи одређена национална мањина мора бити попуњен тачно одређени број службеничких места припадницима дотичне националне мањине. При постављању нових службеника мора се водити рачуна и о националном саставу становништва дотичног подручја, али то не значи да одређени број службеничких места мора бити искључиво резервисан за припаднике дотичне националне мањине. Утолико пре, не може бити разлог за давање отказа службенику само та околност што односна национална мањина није у довољној мери заступљена у службеничком апарату дотичног народног одбора [...]". (Пресуда Врховног суда НР Србије У. бр. 3619/54 од 12 марта 1955.)

Најзад, у једном случају отказ је био мотивисан укидањем радног места на коме је службеник радио. Истичући да укидање радног места претставља разлог за отказ у складу са законским циљем, суд је ипак поништио решење о отказу јер проста констатација изнета у решењу да је односно радно место укинута није довољна.

„У оспореном решењу су изнети разлози који би под одређеним условима могли да оправдају давање отказа, али у оспореном решењу није утврђено да су испуњени ти услови. О укидању тужиоцевог радног места садржана је у оспореном решењу само констатација, а

(6) R. Alibert: op. cit., p. 238.

није ближе одређено о којем се радном месту ради, са којих разлога је укинута, као и да ли се ради о укидању радног места или само о замени службеника на радном месту [...]” (Пресуда Врховног суда НР Србије У. бр. 509/54 од 25 фебруара 1955.)

На крају изнећемо један случај из скоре судске праксе, карактеристичан по томе што показује цео обим судске контроле законитости управних аката донетих по слободној оцени, укључујући ту и контролу циља.

Лица која нису била у радном односу после 15 маја 1945 могла су стећи право на пензију по ранијим прописима о социјалном осигурању од 1950 само ако имају пун радни стаж од 35 година. Међутим, постојала је могућност да се овим лицима, ако немају услове за право на пензију, одреди изузетна пензија али је то зависило од слободне оцене надлежног органа. Ова изузетна пензија је била везана за минимални радни стаж од 15 година и старост односно неспособност за рад. Захтев странке да јој се одреди изузетна пензија био је одбијен мада је орган утврдио да она испуњава услове под којима се може одредити изузетна пензија. Тужба странке у управном спору је одбијена са ових разлога:

„У поступку који је претходно решавању и при самом доношењу решења поштоване су обавезне одредбе поступка — надлежност туженог органа је изрично предвиђена прописом, у испитном поступку правилно је утврђено да тужилац испуњава оба услова за које је везана изузетна пензија — има минимални радни стаж и потпуно је неспособан за рад, дати су разлози због којих је одбијен тужиоцев захтев. Исто тако, тужени орган остао је у границама овлашћења за решавање по слободној оцени, а из разлога изнетих у оспореном решењу, због којих је одбијен тужиоцев захтев за изузетну пензију, види се да је решење донето у складу са циљем у коме је дато овлашћење за решавање о изузетној пензији по слободној оцени. Наиме, циљ изузетне пензије је да обезбеди минимум егзистенције односним лицима са минималним стажом и неспособним за рад, која лица због недостатка прописаних услова не могу стећи права на пензију, али је остављено надлежном органу да по својој слободној оцени, у складу са означеним циљем, призна или не призна изузетну пензију. Кад тужени орган оспореним решењем донетим по слободној оцени није признао тужиоцу изузетну пензију са разлога што тужилац има два хектара и три ари земље, решење је донео у складу са циљем у коме је овлашћење дато. Пошто је циљ изузетне пензије да осигура егзистенцију односним лицима, у складу је са тим циљем непризнавање такве пензије у случају какав је случај тужиоца који има пољопривредну земљу која му, и без изузетне пензије, обезбеђује егзистенцију.” (Пресуда Врховног суда НР Србије У. бр. 2716/58 од 4 фебруара 1959.)

Да закључимо ова излагања већ изнетом констатацијом — да злоупотреба овлашћења, иако је могућна, код везаних аката нема неког нарочитог значаја, а да њено присуство код аката слободне оцене чини посебан вид незаконитости. Наш нови закон о општем управном поступку, изрично прописујући да акт слободне оцене мора бити донет у складу са циљем у коме је овлашћење за решавање по слободној оцени дато, обавезујући орган да и у акту слободне оцене изнесе разлоге којима се руководи при

његовом доношењу, пружа судској контроли ефикасна средства за борбу против злоупотребе овлашћења од стране администрације.

Овде нам се намеће толико тачна мисао Одана и стало нам је да њу као печат ставимо на крај излагања о злоупотреби овлашћења.

„Злоупотреба овлашћења као основ поништаја управног акта у неким случајевима јавља се независно, а у другим је врло сродна прекорачењу овлашћења, као, на пример, кад се огледа у погрешном тумачењу прописа или у ненадлежности. Заиста није увек једноставно окарактерисати истакнути основ кад он задира у различите законске разлоге побигања односно поништаја управног акта због прекорачења овлашћења.

„Треба ублажити ову строгост помало школских разликовања и не заборавити да све те деобе имају само за циљ да олакшају излагање једне сложене материје која би, без тога, била необухватљива. Истина, ова разликовања, кад су једном учињена и прихваћена, повлаче одређене последице“ (7).

Закључак. — Једнодушно је мишљење да је судска контрола путем управног спора у седмогодишњем периоду свога постојања учинила таква остварења која потпуно оправдавају њено увођење у наш правни систем. Било је раније и резервисаних мишљења о месту и могућности управног спора у оквирима социјалистичке друштвене заједнице, али су она праксом непобитно побигнута. Било би претенциозно рећи да смо ми сад створили неки посебан социјалистички управни спор. Његови основни принципи и његова правна суштина остали су исти какви су били и у старој Југославији, али је данас тај опробани правни инструмент у служби остварења социјалистичке законитости и ту се снажно осећа његово присуство. Увођење управног спора мотивисано је што потпунијом заштитом права грађана и учвршћењем законитости у раду државних органа, а неоспорно је управним спором на том путу постигнуто много. Управни спор је врло распрострањено правно средство, којим се широко користе појединци из свих друштвених редова као и организације грађана, а самим постојањем и функционисањем судске контроле врши се ефикасан утицај на рад државних органа у правцу јачања законитости. Наше обимно законодавство о социјалном осигурању гарантује осигураницима и њиховим породицама широка права која у социјалистичком друштву имају изванредан значај. Односи из те управне области били су и увек су повод за велики број управних спорова, па су осигураници у тим споровима нашли сигурну заштиту за своја законска права, а тиме је истовремено учвршћивана законитост у раду органа социјалног осигурања. Ово исто важи и за станбену област где смо, због ратних пустошења и наглог повећања броја становништва у градовима, имали врло тешку ситуацију, која се сад поправља појачаном станбеном изградњом у целој земљи. Рад станбених органа у време административне расподеле станова, као и после њеног укидања, чешће је био оптерећен незаконитошћу, па је управни спор и ту био од великог утицаја за заштиту права грађана и за поштовање законитости од станбених органа. То је постигнуто и у многим другим управним областима, као што је

(7) R. Odent: *op. cit.*, p. 361.

област службеничких односа где је управним спором обезбеђено поштовање законских права службеника; затим пореска област у којој су управним спором уклоњене многе произвољности пореских органа у утврђивању дохотка грађана као основице за пореску обавезу; и друге управне области. Управни спор је одиграо улогу и у одбрани уставног принципа о слободи савести и верисповести, а било је безуспешних покушаја од стране појединих црквених органа да путем управног спора против законитих аката државних органа заобиђу уставне принципе о одвојености цркве од државе и одвојености школе од цркве. Најзад, а то је од нарочитог значаја, и друштвено самоуправљање као темељ наше социјалистичке демократије нашло је у управном спору ослонац у борби против прекорачења законских граница надзора од стране државних органа.

Наша судска контрола није лишена слабости, а главна јој је у њеној спорости, од које трпе грађани који траже судску заштиту и управа у чијем раду не би смело бити застоја. Број управних спорова је у порасту, до чега нарочито долази због чешћег доношења нових закона о регулисању важнијих управних области.

Стога се воде дискусије о целисходној реформи судске контроле. Било је мишљења да се за ствари социјалног осигурања створе посебни судови социјалног осигурања, као и да се издвоји привредни управни спор и пренесе у надлежност привредних судова. Међутим, засад је преовладало мишљење да такво разбијање судске контроле не би било у складу са њеним основним циљем и нужно би довело до слабења њене ефикасности.

Врло је актуелна дискусија да ли да се изврши децентрализација управног спора преношењем првостепене надлежности на окружне судове и да ли у већем обиму увести управни спор пуне јурисдикције. О томе је било много речи на Другом конгресу правника Југославије, одржаном у Загребу маја 1958. Поборници децентрализације надлежности за решавање управних спорова узимали су као аргумент и корениту реформу извршену у том смислу у управном судству Француске, септембра 1953, која је ступила на снагу 1 јануара 1954. Занимљиво је да се претежно већина стручњака изјаснила против преношења управног спора у надлежност окружних судова, као и против проширења пуне јурисдикције у управном спору. Сматра се да окружни судови, ионако преоптерећени грађанским и кривичним стварима, не би били кадри да прихвате управне спорове, нити би им се могли обезбедити стручни кадрови потребни за то. Поред тога, изражена је бојазан да би се тиме створила могућност локалног политичког утицаја на суд. Исто тако, узима се да садашњи услови још захтевају само управни спор за оцену законитости и да би проширење управног спора пуне јурисдикције нужно довело до закорачење суда у активну управу.

Између француског система судске контроле и нашег система постоје осетне разлике и битне сличности, понегде и подударности. Не могу да завршим а да не истакнем да смо велики дужници француског управног судства а нарочито Државног савета Француске.

ЈЕДАН ВИД ПРИМЕНЕ УСТАВНОГ НАЧЕЛА ЈЕДИНСТВА ПРАВНОГ СИСТЕМА ЈУГОСЛАВИЈЕ

1. — Социјализам, као политички организован друштвени систем, претпоставља постојање изграђеног правног система на одговарајућим друштвеним и политичким основама. Није потребно улазити посебно у анализу функција и улоге тог правног система у циљу извођења неког доказа о значају права у социјализму. Његова улога, не исцрпљујући тиме све њене видове, не огледа се једино у тзв. класичној функцији заштите друштвено-економских основа државе, уз примену одговарајуће мере једнакости на основи норме „сваком према раду“. Напротив (1), изградња оваквог политички организованог друштвеног система показује и неке нове функције. Оне произилазе из основа друштвеног и политичког уређења, које се заснива на друштвеној својини на средствима за производњу, самоуправљању произвођача у привреди и другим облицима самоуправљања у чијој основи лежи самоуправна комуна. Међутим, ни тада функција права се не своди само на тзв. кривичноправну и административноправну заштиту друштвене својине, као основе социјалистичког друштвеног уређења. Та функција произилази из саме суштине друштвене својине и њој одговарајућег друштвено-економског механизма у коме се она развија и учвршћује. У процесу њеног остваривања право постаје важан чинилац у изградњи и развоју друштва на прелазу из капитализма у социјализам.

Међутим, право код нас има свој значај и када се његова улога посматра под углом самог политичког система социјализма, социјалистичке демократије, која се заснива на разним облицима територијалне и функционалне самоуправе, у чијој основи, да поновимо, лежи социјалистичка комуна. Мада сви ови облици указују на процес мењања „класичне државе“, они ипак не значе разбијање друштвеног организма на потпуно самосталне и међусобно независне ћелије, што би иначе било супротно објективном развоју социјализма. Напротив, цео тај процес треба да се развија у смислу учвршћивања јединства друштвеног и политичког система, које одговара оном нужном степену друштвене централизације коју претпоставља социјалистичко уређење.

То јединство се не огледа у развијању једне затворене, потпуно усклађене и саме по себи монолитне целине. Социјализам се карактерише процесом уједињавања у борби између старог и новог, старих и нових односа, старих и нових облика, схватања, итд. (2). Све то још више показује сложену улогу права у једном таквом друштвеном и политичком уређењу.

2. — Такво јединство друштвеног и политичког система обезбеђује јединство правног система, који се заснива на савезном Уставу и законима. Веома важне елементе у одржавању тог јединства претстављају јединствена примена закона, принцип уставности и законитости.

(1) Види др. Јован Борђевић: Друштвено-политичко и државно уређење Југославије, издање Савеза удружења правника Југославије, Београд, 1959, с. 128—131.

(2) Види др. Јован Борђевић: Уставност и социјализам, Глас САН ССХХХХХ, Одељење друштвених наука, књ. 8, год. 1960, с. 169 и даље.

Савезни Уставни закон од 13 јануара 1953 је обезбеђење јединства „социјалистичког друштвеног поретка и правног система“ утврдио у оквиру права и дужности федерације (чл. 9, ст. 1). У истом члану и ставу, Уставни закон је, поред осталих, одредио права и дужности федерације у смислу обезбеђења слобода и демократских права грађана и њихове равноправности, као и обезбеђења законитости, јединствене примене савезних закона и јединства система правосуђа.

Правни систем, као важећи правни поредак, састављен је од савезних и републичких закона и прописа, прописа аутономних јединица и органа комуналне самоуправе. У његове оквире спадају и нормативни акти самоуправних организација. Јединство тог правног система, у смислу начела и правца развитка обезбеђује јединствени друштвени и политички систем. Но, с друге стране, и правни систем као и право врше активну улогу у јачању основа друштвеног и политичког уређења, посебно преко правне функције федерације, која обезбеђује јединство тог правног система.

Низ одредаба савезног Уставног закона показује на који начин су формулисани основни елементи који учвршћују ту јединственост. То се види, поред осталог, и када се изврши анализа чл. 9, ст. 4, савезног Уставног закона, којим се прописује да „савезни органи непосредно извршују савезне законе и врше друге извршне послове само у области уставом утврђених искључивих права и дужности федерације, као и кад је то извршење стављено у надлежност федерације законом у сагласности с њеним правима и дужностима“. Даље, то се може уочити и анализом одредаба чл. 11, према којима се савезни закони и други акти савезних органа примењују на целој територији савезне државе, а у „случају размимонлажења савезног закона и републичког закона примењује се непосредно савезни закон“, уз право народних република да могу покренути поступак за оцену сагласности савезног и републичког закона са савезним Уставом. Са своје стране, и републички уставни закони потврђују ово начело (на пример, чл. 19 Уставног закона НР Србије).

У складу с тим, у искључиву надлежност највишег органа власти федерације, Савезне народне скупштине, стављено је доношење савезних закона. Ови се, с обзиром на карактер правне функције федерације и правне функције народних република, као и њихове међусобне односе у вршењу ове функције, деле на искључиве, основне и опште законе. Не улазећи у подробно образложење ових типова савезних закона, као и све случајеве који могу у вези с тим да се јаве, ваља нагласити да у област искључивог савезног законодавства спадају она питања која треба да се регулишу на потпуно јединствени начин, другим речима, питања која су од битне важности за друштвени и политички систем односно њихово јединство. Поред осталог, ту спада и доношење имовинског законика, односно уствари цела тзв. грађанскоправна материја (чл. 15, тач. 5, под а савезног Уставног закона).

3. — Основе нашег друштвеног и политичког система, па према томе и правног поретка, створене су још у процесу Социјалистичке револуције која се развијала у току Ослободилачког рата југословенских народа. На тим основама даље је израђиван друштвени, политички и правни поредак. Стварање њихових основа у нашим околностима било је условљено укидањем

предратног државног уређења, па према томе и правног поретка. О томе нам сведочи низ аката из тог периода, а посебно одлуке Другог заседања АВНОЈ-а које су имале уставни значај, нарочито у том погледу Одлука о одобравању одлука, наредба и изјава Извршног одбора АВНОЈ-а и Врховног штаба НОВ и ПО Југославије. Ова, као и остале одлуке, полази од начела да је извршен прекид правног континуитета са предратном Југославијом.

Међутим, Револуција у Југославији, прекидајући правни континуитет, није заузимала негативан став у односу на право уопште. Негирање старог правног поретка је дошло као последица Револуције која је требало да удари основе изградње новог правног система који ће одговарати новим друштвеним и политичким односима.

Изградња новог правног поретка и регулисање низа друштвених односа новим правним прописима претставља дуг процес, који још ни данас није у основи довршен у свим областима. Мада је већ у то време, нарочито у току 1944 и 1945, Претседништво АВНОЈ-а, као и претседништва земаљских антифашистичких већа, развило приличну законодавну активност, ипак је низ новонасталих и недовољно уобличених односа захтевао одговарајуће правно регулисање. У том циљу је, као што је познато, још почетком 1945, Претседништво АВНОЈ-а донело Одлуку о укидању и неважности свих правних прописа донетих од стране окупатора и њихових помагача за време окупације; о важности одлука које су за то време донете; о укидању правних прописа који су били на снази у часу непријатељске окупације (3). Овом Одлуком су, пре свега, укинута и проглашени за неважеће правни прописи окупатора. Истовремено, укинута су и правни прописи предратне Југославије, уколико су „у супротности с тековинама Народноослободилачке борбе, с декларацијама и одлукама Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије и земаљских антифашистичких већа (скупштина, савета, собрања) појединих федералних јединица и њихових претседништава, као и правним прописима донетим од Националног комитета ослобођења Југославије и његових повереништава, влада и појединих повереништава федералних јединица“ (чл. 2). Анализом ових одредаба могли бисмо поставити питање: није ли овом Одлуком, ипак, задржан, бар у извесној мери, континуитет с предратним правним поретком? Уколико би се ове одредбе схватиле на овај начин, тада би оне биле у супротности с основним принципима наше Револуције (4). Међутим, у циљу да се избегне овакво тумачење, тадашње Министарство за конституанту давало је непосредна упутства да се Одлука има схватити у смислу непримењивања предратних правних прописа, сем извесних правних правила. Касније, приликом ревизије правних прописа у циљу њиховог усклађивања с Уставом ФНРЈ, поменути Одлука је измењена и потврђена као Закон о неважности правних прописа донетих пре 6 априла 1941 године и за време непријатељске окупације (5). Одредбе овог Закона (чл. 2) изричито прописују да су правни прописи који су били на снази на дан 6 априла 1941 изгубили правну снагу. Закон, даље, овлашћује Президијум Народне скупштине ФНРЈ да може да одреди да се

(3) „Службени лист ДФЈ“, 1945, бр. 4.

(4) Види др. Војислав Симовић: АВНОЈ, Правно-политичка студија, „Култура“, Београд 1958, с. 67—68.

(5) „Службени лист ФНРЈ“, 1946, бр. 86.

поједина правна правила, садржана у овим прописима, даље примењују. Слично овлашћење према својој надлежности имају и президијуми народних скупштина народних република (чл. 3). Закон регулише такође и примену осталих правила која не би од стране Президијума била проглашена за обавезна. „Правна правила садржана у законима и другим правним прописима поменутих у чл. 2 овог закона [...] могу се по овом закону примењивати на односе који нису уређени важећим прописима, и то само уколико нису у супротности с Уставом ФНРЈ, уставима народних република, законима и осталим важећим прописима донетим од надлежних органа нове државе, као и са начелима уставног поретка ФНРЈ и њених република“ (чл. 4, ст. 2). Даље, „Државни органи не могу своја решења и друге акте заснивати непосредно на овим правилима“ (чл. 4, ст. 3). На крају, „Пракса и правна схватања судова и других државних органа бивше Југославије не могу бити подлога за тумачење и примену правних правила из чл. 3 и 4 овог закона“ (чл. 5, ст. 3).

Доношење овог закона претстављало је поред осталог, истовремено и потврду прекида правног континуитета с предратним правним поретком, без обзира на могућност примене извесних правних правила садржаних у тим укинутим прописима. У складу с тим, ови остаци старог правног поретка нису могли имати исту правну снагу као и нови прописи. То чак и у случају, када се у циљу потреба правног промета сматра да су судови, свакако под условима закона, а у недостатку нових прописа, обавезни да примене стара правна правила (6), што је посредно потврдио и Савезни врховни суд једним својим касније донетим решењем (7).

4. — Изградња једног новог правног поретка није процес који траје кратко време. Када се погледа досадашњи петнаестогодишњи период од коначног ослобођења наше земље до данас, види се да су учињени опромни напори да се изгради један нов правни систем у складу с новим друштвеним односима, који се стално налазе у даљем, релативно брзом, развоју. Резултати постигнути на том пољу показују да су многе гране нашег позитивног права данас скоро у целини изграђене. Међутим, једна од најзначајнијих и истовремено најосетљивијих области, имовинских односа и односа који настају у процесу расподеле друштвеног производа и његове размене још нису у довољној мери регулисане. То је, донекле, и разумљиво зато што у друштву које се изграђује на одговарајућим облицима друштвене својине — њено регулисање, као и регулисање других односа, који се у вези с њом јављају, претставља веома сложен задатак. Сем тога ни низ других питања веома широке грађанскоправне области још није у потпуности регулисан новим прописима (у области личне својине, уговора, накнаде штете, итд.).

У складу с таквим стањем ствари, примена старих правних правила долази баш у обзир у низу области ове правне гране, при чему се, природно, од стране судова који су позвани да доносе одлуке у појединим случајевима може очекивати у већој или мањој мери „креативна улога“. Они су позвани

(6) Никола Срзентић: Поводом Закона о неважности правних прописа донетих пре 6 априла 1941 и за време непријатељске окупације, „Архив за правне и друштвене науке“, 1946, бр. 7—12, с. 214—217.

(7) Види Збирку одлука врховних судова 1945—1952, књ. I, Решење Врховног суда ФНРЈ Г. з. 24/1951 од новембра 1951, Београд, 1951, бр. 145, с. 160.

да, у складу с условима које је прописао поменути закон, процењују да ли се извесна правила могу применити и да, штавише, у извесним случајевима врше избор самих правила. Томе ваља додати и то да примену старих правних правила, имајући у виду постојање више правних подручја на којима су важили различити грађански односно имовински законици, отежава и околност што се подручја републичких врховних судова не поклапају увек с овим бившим правним подручјима важења појединих законика. То чак и под условом признања наслеђених правних подручја, што, као што ће бити показано, није у складу с начелом јединства правног система.

Међутим, полазећи од начела јединства правног система, утврђеног савезним Уставом, овде се поставља неколико питања, на која, само примера ради, ваља потсетити, пошто су она већ раније осветљена (8). Пре свега, ваља потсетити да се тумачењем одредаба чл. 4 закона о неважности правних прописа донетих пре 6 априла 1941 и за време непријатељске окупације, водећи истовремено рачуна о револуционарном пореклу новог правног поретка, види да правила старог поретка не црпе снагу из старог закона. Ту снагу она, задовољавајући тражене услове, црпе једино из поменутог закона. Додуше, Савезни врховни суд у наведеном решењу из 1951 утврдио је обавезу суда да „с обзиром на конкретну ситуацију сваког конкретног случаја о коме решава, утврди да ли би примена појединог правног правила садржаног у старом закону била допуштена у смислу чл. 4 и уколико нађе да би та примена била противна, суд мора то нарочито да образложи с позивом на пропис, установу практично-политичке задатке и другу принципијелну одлуку поретка којима се таква примена супротставља. Суд не може да уопште и необразложено одбије овакву конкретну оцену, полазећи од апстрактног гледишта да извесно правно правило из старог закона не важи као правно правило“ (9). Сматрајући став Савезног врховног суда правним и у складу с потребама правне сигурности и правног промета, та правила се могу узети као саставни део нашег позитивног права једино под условима које прописује закон о неважности правних прописа донетих пре 6 априла 1941 и за време непријатељске окупације и на основу њега.

Ипак, овим својим решењем Савезни врховни суд није до краја решио само спорно питање. Стојећи, природно, на начелу јединства правног система, он није пружио решења за извесне случајеве који могу наступити у пракси. Наиме, може се поставити питање што бива када старо правно правило, садржано у закону који је пре рата важио на датом подручју, не задовољава услове које је поставио закон о неважности правних прописа донетих пре 6 априла 1941 и за време непријатељски окупације, док би правило садржано у закону који је раније важио на неком другом подручју задовољавао те услове. Примена таквог правила свакако не би кршила јединство правног система, а задовољила би вероватно потребе које су се јавиле у датом случају, свакако и овде под условима да се тврђење да такво правило одговара нашим садашњим условима поткрепи разлозима. Професор др. М. Константиновић, заступајући у основи овакво становиште, указује да

(8) Види др. Михаило Константиновић: Стара „правна правила“ и јединство права, „Анали Правног факултета у Београду“, 1957, бр. 4, с. 431 и даље.

(9) Види Збирку одлука врховних судова 1945—1952, књ. I, наведено решење, с. 160.

нарочито треба водити рачуна, где је то могуће, о општим узансама које је још својевремено, 18 јануара 1954, донео Пленум бивше Главне арбитраже. Ове узансе, водећи при томе рачуна о њиховој правној природи и обавезности, показују на који се начин најпогодније и јединствено могу решити многи случајеви који у недостатку нових прописа налажу примену старих правних правила.

5. — Одабирање правила која најбоље данас одговарају нашој стварности, не обазирјући се на чињеницу што та правила нису садржана у прописима, који су некад били важећи на територији суда који треба да их примени — претставља веома сложен задатак. Он подразумева, у извесном смислу, стваралачки рад. Пре свега, правилно извршење таквог задатка претпоставља да судија добро познаје наше друштвене односе као и смерове њиховог развјатка. Познавање нашег позитивног права, посебно грађанског односно имовинског, упоредног права, као и познавање права предратне Југославије, претстављају само један од услова у извршењу оваквог задатка. Његова сложеност захтева још шире познавање и културу у области друштвених наука. Наиме, да би се упознао добро наш друштвено-економски и политички систем и сазнале смернице њиховог развјатка, наши правници, у овом случају првенствено судије, треба да су у току свих важнијих достигнућа друштвених наука код нас, као и да, у оној мери у којој је то могуће и потребно, савладају извесне основе методологије проучавања појава у овој области, па чак и да учествују у неким ширим акцијама истраживања итд. То би могао да буде веома успешан начин у обављању прилично сложеног задатка — одабирања, у недостатку правних прописа, оних старих правних правила која најбоље могу одговарати друштвеним потребама. У вези с тим, они могу да узму активног учешћа у обради низа конкретних случајева који би послужили као користан материјал у циљу нормативног регулисања низа још нерегулисаних односа.

Овакав задатак не може бити у супротности с начелом јединства правног система. Напротив, он је у складу с њим, јер такво јединство се пре свега супротставља остацима поделе на правна подручја, чије је постојање супротно јединству правног система наше земље. Постојање тих подручја не би смело ни у помисли да се изједначи, нити оно може имати икакве везе са законодавним правима народних република. То су две потпуно различите ствари. Њихово подржавање значило би конзервирање превазиђених тежњи и превазиђених схватања. Начело јединства правног система претпоставља сталну тежњу да се то јединство и даље остварује и учвршћује, поред осталог и укидањем бивших правних подручја, водећи рачуна о специфичним потребама сваког краја. Таква изградња претставља сложен задатак, при чему, маколико то могло бити привременог карактера, извесно унифицирање кроз праксу старих правних правила путем одабирања оних, која најбоље одговарају нашим условима, без обзира на коме су подручју некада претстављала позитивне текстове, јавља се све више и као дневна потреба. Главну улогу у томе имају несумњиво републички врховни судови и Савезни врховни суд, као орган који врши права федерације у области правосуђа, па према томе активно учествује и у обезбеђењу јединства правног система.

Др. Војислав Симовић

ПРАВНИ ПРОБЛЕМИ ИСКОРИШЋАВАЊА ПРОСТОРА ИЗВАН ВАЗДУШНОГ ОМОТАЧА ЗЕМЉЕ

Врло бројна литература разних области друштвених и егзактних наука данас очито сведочи о значају и интересу за нове могућности посредног или непосредног учешћа човека у истраживању и искоришћавању пространства изван ваздушног омотача земље. Информативна штампа, као што је познато, објављује свакодневно све нове појединости о томе, и тиме са своје стране даје нове потстицаје интересовању које влада и доприноси уочавању значаја читаве ове акције. Томе свему одговара интересовање и значај који се овој материји придаје у круговима правника широм света, о чему су најбољи доказ већ појављене библиографије које већ сада тешко успевају да буду потпуне (1).

Ако је реч о правним проблемима поводом појаве човека у простору — ако је добар овај иначе усвојен израз у овој материји — они су заиста многоструки. Али, како из већине објављених радова проистиче, проблеми у суштини долазе у две основне категорије. Једни се на овај или онај начин односе на правни статус простора изван, односно изнад, ваздушног омотача земље, други, на изведена питања из тога, о правним могућностима кретању у том простору, истраживањима у њему и уопште његовом посредном или непосредном искоришћавању.

Сем општих разматрања поводом проблема права искрслих новим достигнућима науке и технике, објављени радови правника свуд у свету имају и један практичан циљ. Као што је такође познато, до данас нема правних текстова који би потпуно, а ни делимично, регулисали ову материју. Отуда разматрања у круговима правника која се односе на основна питања, не само у литератури, већ и на службеним скуповима и у неслужбеним приликама, иду истовремено и за тим да помогну изградњи међународног законодавства ове области. То, пак, сведочи да је постало сасвим јасно, да значај проблема у питању превазилази само правничко професионално интересовање према једном новом догађају у друштву. Данас је опште признато да у недостатку правних текстова, што се тиче ове материје, прети опасност разних једностраности чије последице могу бити далекосежне.

Чињенице због којих су статус простора изван ваздушног омотача земље и кретања кроз тај простор, истраживања у њему и његово искоришћавање уопште, постали значајни и изазвали мноштво нових проблема, и брига, говорећи укратко састоје се у следећем.

Од 1957, прво СССР, а затим САД, лансирају углавном две врсте летилица у простор, ракете и тзв. вештачке сателите земље (2). То су прве направе које је израдио човек и које су доспеле у досада човеку недоступна пространства. Изгледа, још једно кратко време, те летилице немају људску посаду. Очекује се да ће ускоро оне тамо понети и човека.

(1) Dr. Eugène Pépin: Les problèmes juridiques de l'espace; Dr. Eugène Pépin: Bibliographie des travaux publiés sur les problèmes juridiques de l'espace et questions connexes (1910 — 15 Septembre 1959), „Revue française de Droit aérien”, No. 4 de 1959.

(2) Спомињу се и друге земље да су припремиле или да припремају средства за кретање у простор: Велика Британија, Аустралија, НР Кина и др.

Летилице кроз далека пространства изван ваздушног омотача земље на два начина прелазе свој пут. Тзв. вештачки сателити земље имају кружну путању, око земљине лопте, снабдевени су различитим инструментима и, према степену усавршености и због задатка који им је намењен, постижу висину, тј. величину круга око земље, за коју се предвиђа да ће бити све већа, и дужину трајања кружења, за коју се предвиђа да ће бити све дужа. Ракете, ако се тако може рећи, вертикално продиру, у овој фази у знатно даља пространства. Та пространства данас су толика, да је јављено, да је једна руска ракета успела да стигне на Месец, и да је питање времена кад ће и друге планете бити освојене.

Још у првим стадијумима ове активности, проблем је службено разматран у Политичком комитету Уједињених Нација, већ на XIII заседању, 1958 (3). Одлучено је да један *ad hoc* Комитет проучи ствар, и за следеће заседање препоручи даље мере. Тај Комитет је имао, и још увек има, тешкоћа са својим члановима, али је у саставу у коме је радио успео да изради два извештаја: о правним проблемима мирољубивог искоришћавања надваздушног простора (4), и о могућностима међународне сарадње на унапређењу познатих начина истраживања и искоришћавања надваздушног простора, и проналажењу нових (5). Генерална Скупштина, на XIV заседању, није предузела друго ништа сем што је узела на знање ове препоруке.

У међувремену *International Law Association* је ставило ову материју на дневни ред својих дискусија. Ствар је разматрана на Конференцијама у Дубровнику, 1956, Њујорку, 1958, а налази се на дневном реду и за претстојећу конференцију у Хамбургу, августа 1960. Светска астронаутичка федерација (*I. A. F.*), по природи ствари, читаву материју разматра у целини, већ дуже времена, па и проблеме из области права. Међутим, посебно су значајне за проблеме о којима је овде реч дискусије са конференција у Амстердаму, 1958, Лондону, 1959, и очекује се да ће бити још значајније на претстојећој конференцији, у августу ове године, у Штокхолму. Ова организација формира сада специјални Институт за правне проблеме надваздушног простора, који ће бити међународно тело.

Сем споменутих међународних удружења, која су као што је познато најзначајнија, због широког учешћа научних радника из много земаља, има велики број других организама, владиних и невладиних, који се овим стварима баве. С друге стране, на националном терену, може се рећи да нема државе која на овај или онај начин није унела у програме својих проучавања питања у вези с надваздушним простором. Разлике међу њима постоје само у степену јавности које свака од њих даје својим напорима и резултатима (6). То се исто може рећи и за национална стручна, астронаутичка и правничка, удружења. У југословенским оквирима проблема у питању

(3) Др. Борко Николајевић: *Надваздушни простор и Међународно право*, „Југословенска ревија за међународно право“, бр. 1/1959; Др. Борко Николајевић: *Outer Space as New Field of Law*, „Југословенска ревија за међународно право“, бр. 2/1960.

(4) A/АС.98/2, 12 јуни 1959.

(5) A/АС.98/3, 11 јуни 1959.

(6) Сенат САД публикује о томе и сопствене дискусије и материјале које добија од других организација и појединаца.

највећим делом разматрају се у оквиру Астронаутичког друштва и Југословенског удружења за међународно право (7).

Напред изложене најопштије појединости, како се види, изазвале су видне реперкусије код најауторитативнијих службених и неслужбених тела, и појединаца, из више оправданих разлога. Имајући у виду идеје које садрже објављени материјали и радови правника, основне појединости могле би бити разврстане у две групе.

Пре свега, развитак истраживања одговарајућих области науке и технике, што се тиче познавања и евентуално искоришћавања пространстава која су овде у питању, као што је познато, био је условљен војним потребама. Још у 1945, када је већа пажња указана немачким далекосежним пројекцијима, показала су се веома значајним оруђе и справе која се, за разне сврхе, могу искоришћавати за савлађивање великих растојања, било у хоризонталном, било у вертикалном смеру, или комбинацијом оба. То је постигано рaketама. Отада наовамо, развитак сазнавања овим путем, и усавршавањем средстава за унапређење тих сазнавања, далеко највећим делом заиста представљају резултате разних војних организација што, по природи ствари, чини знатне ставке у позицијама војних буџета. Разуме се да, такође по природи ствари, појединости и резултати читавог подухвата у војној надлежности нису данас много познати. Међутим, појединости о свему томе и нису нарочито нужне да би у принципу било јасно који и колики значај, посебно у области војних интереса, треба читавој ствари придати.

Друго, појединости које су постале опште познате по томе што се искоришћавањем направа за кретање у пространствима изван ваздушног омотача земље заиста унапређују знање и могућности науке, на добробит сваког појединца и читавог човечанства, већ данас су вишеструке. Тако, например, до пре мање од једне деценије, простор изнад ваздуха који окружује земљу, и тела у њему, посматрани су и проучавани са земљине површине, или сразмерно с те висине (опсерваторије на врховима планина, балони и ваздухоплови). Већ 1957, први вештачки сателит далеко је превазишао све познате начине овог поступка, и омогућио посматрање на доле, према земљи, и на горе, према даљим просторима, ако су употребљени изрази правилни. Тада су та осматрања вршена углавном до граница земљине гравитације (8). Од 1959, земљина гравитација се сматра савладаном, и летилице ове врсте почеле су, а данас то чине у приличном броју, да лебде око сунца, омогућујући све нова и нова осматрања и проучавања.

Преимућства ових осматрања и проучавања већ сада су изванредно велике. У најопштијим цртама говорећи, реч је пре свега о прикупљању података о земљиној површини и догађајима на њој. Има још недовољно истражених тачака на земљи, није никад јасно одређен однос копно — море, многе, пак, појединости за које се сматра да су познате треба топографски и картографски проверити и утврдити. Даље, изванредно су драгоцене поје-

(7) В. нап. 2.

(8) Прва широка акција на међународном плану за унапређење познавања пространстава о којима је овде реч изведена је током међународне геофизичке године 1958/1959, која практично још траје. Експерименти су вршени под окриљем International Council of Scientific Unions, невладине организације, која је окупила научне групе неких 66 земаља. Сада ова Унија руководи даљим радом преко Committee of Space Research (Cospar).

диносни добијене овим путем из области метеорологије, посебно, што се тиче разних струјања у атмосфери, чиме се омогућује предвиђање климатских услова, па чак и утицање на њих. Отуда, као даље последице постаје јасан значај ових достигнућа у областима агркултуре, индустрије, саобраћаја, итд. Летилице у овим просторима омогућују прилично прецизне навигационе информације; показало се да се могу корисно употребити за сврхе радиокомуникација и других телекомуникација, фото-службе, итд.

Опште је уверење да су ово само први кораци. Као што је споменуто, до данас постигнути резултати остварени су искоришћавањем углавном двеју врста летилица, сателита и ракета без посаде, и то у простору претежно и релативно блиском земљи. Следствено, даљи простори, и летилице са посадом, за које се већ врше врло опсежне припреме, сасвим сигурно омогућиће друга сазнања која данас добрим делом леже у домену претпоставки. Данас велики светски ауторитети егзактних наука јавно излажу углавном једнодушно схватање да кретање, истраживања и искоришћавања Космоса више нису проблем науке. То су још само проблеми технике.

При таквом стању ствари, догађаји и чињенице овде у питању претстављају, у сваком случају, увод у једну крајње нову област друштвених активности. Отуда, ако је реч о дискусијама у редовима правника, пре свега треба скренути пажњу на мишљења једних, да материја није довољно зрела, поготову у области права, да би дошла у обзир за правна разматрања и евентуално регулисање (9).

Изложено гледиште није сасвим без вредности. Оно уствари поставља претходно питање, истина сасвим професионалног карактера, с обзиром на устаљену праксу правника практичара која потиче из склоности према тзв. позитивним текстовима, који би претстављали резултат свестрано проучене основе њиховог предмета. Али, том мишљењу треба свакако приговорити. Ако проблеми у питању нису зрели за дефинитивно правно регулисање, што је у основи тачно, нису због тога ни изван правних норми које у принципу вреде у друштву. Стога се вредност изложеног мишљења може видети више у томе што садржи критику покушаја текстова који би били дефинитивни, и који се већ чине (10). То мишљење, међутим, не би смело да има за резултат пасивност правника у проучавању нове ситуације, с обзиром да остављање отвореним проблема у питању може да одведе произвољностима чије последице могу бити недогледне.

Исправност овог последњег становишта, иако по себи логичног, практично се потврђује чињеницом која је овде подвучена, да се ова активност, од њеног почетка па до данас, налази у надлежности војних ресора углавном САД и СССР, а и других држава (11). Последице ове чињенице стога имају посебан значај. Али, независно од тога, начелно говорећи, место проучавања њено, као правне појаве, очигледно је унапред одређено. Пошто је

(9) В. материјал Политичког комитета Генералне Скупштине (XIII), 1958, под ознаком A/C.1/PV, с. 982—995.

(10) Andrew G. Haley: Law of Outer Space — a Problem for International Agreement, „The American University Law Review”, No. 2/1958.

(11) Према саопштењу Конференције паритетног комитета за разоружање, од 15 јуна 1960, француски делегат је тражио хитну и потпуну забрану васионских сателита који би могли да се користе за масовна уништења. Исти делегат је такође тражио забрану и уништење постојећих постројења за лансирање разних врста ракета са нуклеарним пуњењем.

то јавно или прећутно одмах учињено, истакнуто је опште мишљење да активност у даљим просторима изван ваздушног омотача земље може бити само мирољубива. То је била несумњиво корисна констатација. Али је и без ње, још у почетку расправљања о овој материји, постало јасно да кретања у простору могу имати два вида, мирољубиво и немирољубиво, уз одговарајуће прегруписавање друштвених односа које изазивају, у ратно право и право у доба мира. Овај, пак, закључак, који се може применити и на друге активности у друштву, — као и тамо, једном више показује да новонастали односи имају већ своје место у домену права, а да стога оно треба о свему и да каже своју реч. Али, у истом реду идеја, ово истовремено указује и на тежину правних питања која се већ постављају, или ће се пре или касније поставити, углавном поводом садржине појмова „мирољубиво“ и „немирољубиво“ коришћења могућности кретања у простор, као што је то у случају сваког таквог понашања у друштву уопште (12).

Под претпоставком да је овде у питању мирољубиво кретање у простору, његово истраживање и искоришћавање, у смислу како ова активност може бити нормално схваћена у правној науци, из објављених материјала и мишљења правника може се констатовати опште уверење да је у овој материји, у суштини, реч о једној новој врсти саобраћаја. Данас познати елементи ове активности то потврђују, и то су: саобраћајни пут у простор, саобраћајно средство за кретање у простор и друштвени односи поводом једног и другог. Активност би могла бити јасно описана изразима: пловидба у простор, истраживање и искоришћавање простора. Следствено, правна област која би проучавала новонастале односе, као и свака друга правна грана, имала би свој посебни предмет и личности у њему заинтересоване.

Саобраћајни пут у простор, разумљиво, ни физички ни правно није дефинитивно одређен правни институт. Што се тиче правних проблема који ту стварају тешкоће, и који се од отпочињања читаве дискусије живо разматрају, треба подвући истакнуто претходно и основно питање статуса самог простора изван земље, чији се део искоришћава као пут летилица. Истичу се три његове врсте: простор непосредно изван ваздушног омотача земље, тзв. интерпланетарни простор, у оквиру нашег сунчевог система и тзв. интеркосмички простор, других галаксија. Простор непосредно изван ваздушног омотача земље, као што је познато, дао је места знатном броју летилица које већ служе истраживачким сврхама и сврхама искоришћавања (13). Интерпланетарни простор добрим делом је престао да буде у фази техничког проучавања (14). Није још ништа публиковано по питању космичког простора. Говорећи уопште, између прва два простора и кретања у њима, ништа

(12) Врло изразита мишљења о томе могу се наћи у чланцима: Myres S. McDougal and Florentino P. Feliciano: *Legal Regulation of Resort to International Coercion: Aggression and Self-Defense in Policy Perspective*, „The Yale Law Journal”, No 6/1959; Leymour W. Wurfel: *Space Law — Is There Any? „The North Carolina Law Review”, No 3/1959.*

(13) Врло изразита мишљења о томе могу се наћи у чланцима: Myres и јуна 1960, брзином од 26.000 км/час, достигле су раздаљину од 12.500 километара. Совјетски космички брод, тежак 4.540 килограма, истовремено кружи око земље на висини од 320 километара. Само инструменти на овом броду су тежки неких 1.477 килограма. То је, као што је саопштено, последња проба пред лет човека у свемир.

(14) Саопштено је да САД и СССР тренирају специјалне екипе људи, астронаута, који ће летети васионским бродовима. После Месеца, засада су циљ обеју држава Марс и Венера, али претходно без посаде.

није саопштено што би указивало на правне карактеристике које би их разликовале. Може се, стога, очекивати да ће бити тако и с космичким простором.

Посматран као целина, простор изнад ваздушног омотача земље изазвао је дискусију, која још увек траје, општим питањем о томе да ли претставља *res nullius* или *res communis omnium*. Питање је значајно, као што се одмах може уочити, како због слободe кретања у простору, тако и због разних стварних и других приватних, а посебно јавних, права која се могу поставити у њему, или поводом њега. У најмању руку, схватање о *res communis omnium* није досада нигде негирано, а бране га у новије време највише правника из свих крајева света. Тим поводом, може се приметити да није сасвим сигурно да ова општа аналогија, нарочито у вези с просторима мора или ваздуха, има своје потпуно оправдање. Као и кад су у питању споменута два простора, државе у међусобним односима, још увек, чврсто су руковођене критеријумом суверености, при разграничењима својих овлашћења што се тиче територијалне надлежности. Тај критеријум има нарочито наглашен аспект безбедности сваке поједине земље. Отуда нова дискусија, развијена и у ваздухопловном праву, о „трећој димензији“ простирања суверености, која, по једнима, вертикално иде у бесконачност, по другима, негде мора имати граница, а по трећима има тзв. функционално или динамичко дејство, тј. свуда, и у свим висинама, искључује опасност од упрожавања безбедности одређене државе. У почетку, слично историји ваздухопловног права, највише је било присталица другог схватања. Данас, међутим, отворено се истичу и прво и треће (15).

Следствено, саобраћајни пут у простор постаје двоструко сложен правни институт. С једне стране, тај институт зависи од претходног одређивања правног положаја самог простора; с друге, зависиће од режима који ће владати у њему. У сваком случају, како се из изложеног може приметити, тешко се може рећи да ће слобода кретања у простору бити схваћена као апсолутно право. То се може рећи и за карактеристике правног института саобраћајног пута у простор.

Напред је указано да се саобраћајна средства за кретање у простору технички разликују на групу тзв. вештачких земљиних сателита, и на групу ракета. Ипак, разлике међу њима нису само по врсти конструкције. Средства за кретање у простору се могу разликовати и по величини растојања које савлађују и врсти путање, што условљава ефект њиховог учинка и, следствено, врсте истраживања и искоришћавања простора. Најзад, ту се убрајају и постројења која омогућавају кретање летелица и прихватање њихових резултата. — Најстарији облик летелица у простор чине тзв. истраживачке ракете. Оне се употребљавају за истраживање тзв. више, горње, атмосфере. Има их неколико врста, углавном, према домету кретања: почев од 10 км., неке достижу висину стотинама, а неке и хиљадама километара. Главна им је карактеристика да не достижу висину већу од једног земљиног

(15) Многи правници истицали су прелете сателита вршене у току међународне геофизичке године као преседан и доказивали да је слобода кретања простором над атмосфером постала обичајним правом. Међутим, убрзо су дошле многе оgrade од оваквог схватања, како службене тако и неслужбене. Позната је у том смислу изјава Претседника Де Гола Претседнику Хрушчову на завршетку неуспеле Конференције на највишем нивоу.

радијуса, приближно 6.000 км. — Други облик чине споменути земљини вештачки сателити. Они се такође разликују по раздаљини њихове кружне путање од земље. Та раздаљина може да буде почев од неколико стотина па до неколико хиљада километара. — Трећи облик чине тзв. космичке или свемирске летилице, које се крећу у простору удаљенијем од земљиног радијуса. — Напослетку, слично саобраћајним постројењима на земљи, и досад постојећим опсерваторијама које и саме улазе у овај склоп, већ данас постоје читаве мреже осматрачница, тзв. осматрачких станица, на свим географским ширинама и дужинама на земљи, а предвиђају се и као лебдеће, у ваздуху, па и изван ваздушног простора. Оне, засад, само „прате“ летилице у простору, примају и бележе сигнале и друге информације са њих (телеметрија), евентуално им дају „инструкције“, итд. Разуме се, развојем овог облика саобраћаја, и ова постројења прошириваће своју улогу.

Саобраћајно средство кретања у простору, данас, несумњиво претставља специфични правни објект, по природи ствари подређен специфичном административном режиму, слично осталим саобраћајним средствима, као што би били: националност, разне претпоставке пловидбености, итд.; затим, она су подређена одређеном грађанскоправном режиму, што се тиче власничких односа, разних облика одговорности, статуса и дејства многобројних уређаја које собом носе, итд. Разуме се, ово саобраћајно средство има још специфичности, али је већ ово што је примера ради речено довољно да покаже, да и кад је реч о једном објекту ове врсте, одређивање правног положаја његовог није тако сложено, као што је случај с одређивањем правног положаја простора и саобраћајног пута кроз њега.

Одређивање правног положаја простора, саобраћајног пута кроз њега и саобраћајног средства за савлађивање тог пута, у неку руку претставља претходну материју, правни оквир, активностима у простору. Активности у простору, горе кратко описане као пловидба, истраживања и искоришћавања простора, постављају посебне проблеме због тога што се односе, с једне стране, на искоришћавање самих летилица у простору, а с друге, на искоришћавање простора помоћу летилица. У оба случаја већ сада се уочавају две стране ових проблема. Ако се тако може рећи, једни се непосредно односе на земљу, као што су, например, разна осматрања земље, мерења, метеоролошка испитивања, искоришћавања летилица за радио и друге врсте телекомуникација, фото-службу, итд.; други се тичу пространстава изван ваздушног омотача земље, и односе се на истраживања и искоришћавања простора у правом смислу речи, као, например, истраживања и искоришћавања разних облика енергије у простору, разних живих и мртвих тела у простору, итд. У крајњој линији, обе ове врсте проблема образују, очигледно, јединствену област, с обзиром да је увек реч о проблемима који се тичу односа између људи, „са земље“. Ипак, треба рећи, има мишљења да евентуално треба очекивати и неке друге односе, оријентисане изван земље (16).

(16) Како се саопштава (в. например „Борба“ од 24 маја 1960) утврђено је већ пре прилично времена постојање живих организама у просторима изван ваздушног простора Земље. То је дало повода разматрањима неких правила о евентуалностима будућих односа према „становницима“ других планета. В. о томе чланак претседника Међународне астронаутичке федерације Andrew G. Haley: Space Law and Metalaw — A Sinoptic View. „Harvard University Law Record“, No 6/1956.

Може се рећи да су у последње време најдискутованији проблеми који се односе на активност човека у простору. Ако би се говорило истим редоследом, као напред, има такође три групе питања која су овде од интереса.

Прво, поставља се питање кретања, пловидбе, у простор. Има три фазе овог кретања које производе посебна правна дејства. То су, полазак летилице, њено кретање у простору и повратак летилице на земљу. Ове три фазе, по некима, нису у истом правном режиму. Они сматрају да полазак и повратак летилице, по природи ствари, припадају ваздушном простору земље, услед чега режим тих делова кретања у простор регулише позната Чикашка конвенција од 1944. Ово схватање је изазвало велику дискусију, уствари, о границама режима простора у надлежности ове Конвенције, и о дефиницији израза „справе које се крећу ваздухом“, а на које се та конвенција односи. Међутим, као што се види, ни правни режим кретања у простор, ни режим летилица за извршивање оваквих кретања, с обзиром на прописе Чикашке конвенције, нису тиме ништа ближе одређени. Аутори који имају оваква схватања, даље, уподобљавају ваздухопловном праву и све остале, може се рећи класичне проблеме који се могу односити на летилице при пловидби у простор, као на пример, судар летилица у простору или ваздуху, штета трећим лицима на земљи и др.

Друго, што се тиче истраживања и искоришћавања, простора, како је напред поменуто, има две врсте проблема који се ту у принципу појављују. Од њих, они који се тичу директно односа на земљи, знатно су наглашенији. Ту се убрајају, пре свега, проблеми које ствара кретање летилице. Оне употребљавају различит погонски материјал, од кога, на пример, ако се искоришћава атомска енергија настају сва позната питања радиоактивног угрожавања тих области, па и зимље. Исто тако, овде се сврставају и остале могућности загађивања простора биолошког и хемиског порекла. Даље, у садашњој фази, летилице обично немају регуларан повратак на земљу. Отуда, потребан је читав један апарат за изналажење њихових остатака, идентификацију њихових делова и инструмената којим су биле снабдевене, затим података који су прикупиле и, најзад, процедура враћања тог материјала земљи порекла летилица.

Савлађујући простор у који су лансирани, летилице, како је речено, прикупљају разне податке, које или само региструју одговарајућим инструментима, или их преносе, на сличан начин, на земљу. Следствено, поставља се, прво, питање власништва оваквих података који, у крајњој линији, поред осталог имају и имовинску вредност, а потичу са територија под разним сувереностима. Затим, поставља се питање легитимације оног ко њима располаже да те појединости користи, на пример, у земљи порекла летилице. Најзад, поставља се питање коришћења тих података према трећим државама, или од стране трећих држава. Ова питања, сама по себи очигледно сложена, компликована су још више раније истицаном чињеницом да, макар и да постоје гаранције да је лет летилица мирољубив, информације које она може да прикупи не морају увек и саме такве бити. С друге стране, говорећи о активностима у простору као о мирољубивим и, уопште, нешкодљивим подухватима, као што су, на пример, случајевни метеоролошких или навигационих летилица, чини се да је и ту врло сложен посао проналажење

сразмера у интересима заинтересованих. Корисник, односно земља порекла летилице, већ због тога својства, налази се у повољнијем положају.

Један од облика искоришћавања кретања у простору, према земљи, које се у овом моменту прориче велика будућност, претстављају телекомуникације, посебно радиотрансмисија и телевизија (17). Искоришћавања летилица за ове сврхе изашло је већ из фазе експеримената. Према прорачунима стручњака, на овај начин омогућено је повезивање најудаљенијих крајева земљине кугле и стварање тзв. телекомуникационе заједнице света (18). У том смислу воде се већ преговори о изменама постојећег начина коришћења радио-фреквенција (19). Као што се види, ово је посебан проблем међународних односа у тој области, какав ће, уосталом, увек искривати развијањем појединих активности у простору. Ипак, такође се може видети, да ни он, а нити ће и остали кад постану развијени, не излази много из оквира основних тешкоћа у овој материји, које се намећу чињеницом да летилицу искоришћава корисник, и да тај, у најмању руку, неће бити свака земља.

Напоследку, што се тиче истраживања простора помоћу летилица, у правом смислу речи, може се засад рећи, разматрања и идеје о томе нису тако разноврсни, с обзиром да у садашњој фази пут саобраћајног средства више или мање заиста претставља пут у неизвесност. Оно о чему се највише дискутује, уствари, претставља наставак расправљања о правном положају простора уопште. Пита се, например, да ли онај ко лансира летилицу има права на окупацију живих или мртвих тела на које ова справа наиђе, или на њих пристане, у простору (20). Исто тако, пита се да ли корисник летилице може располагати вредностима које се евентуално добију са тих тела, или из простора уопште.

У правној литератури се може утврдити да ова врста проблема постаје све актуелнија. Она ће то бити нарочито усавршавањем летилица до те мере да могу носити и људску посаду.

После свега изложеног, приметити се да и закључни део овог излагања, начелно говорећи, мора у овом моменту бити како привремен, што се појединости тиче, тако и прилично опрезан, када је реч о општим питањима. Ипак, оно што у свему изгледа битно, могло би се рећи на следећи начин.

У духу реченог, стоји несумњива чињеница да би дефинитивна разматрања о свим истакнутим проблемима претстављала преурањене покушаје, као што је већ истакнуто, с обзиром да ни резултати савремених достигнућа науке и технике у областима познавања и остваривања кретања, проучавања и искоришћавања у простору, такође нису дефинитивни, или бар довољно објављени. Али, као што је исто тако истакнуто, такво стање ствари нуколико не утиче на потребу, и чак обавезу, између осталих и правника, да настале проблеме проучавају, с обзиром да су и овде, као и увек, у питању односи између људи, тј. у друштву. Може се стога закључити да

(17) Administrative Radio Conference of the International Telecommunication Union, Proceedings, Geneva, August 1959.

(18) Andrew G. Haley: The International Astronautical Federation and Space Communications, „Telecommunication Journal“, No 11/1959.

(19) Још пре две године један сателит САД кружећи око Земље емитовао је дуже времена новогодишњу поруку целом свету Председника САД.

(20) Штампана јавља да је ракета СССР која је лансирана на Месец однела са собом и совјетске заставе.

ће и правна разматрања временом постати од трајније вредности, уколико и познавање чињеница повезаних с могућностима кретања у простор постану одређенија. Али се може закључити и то да би остављање ових проблема отвореним, с обзиром на све реперкусије које могу имати, претстављало очигледан пропуст.

Разматрања која се до данас могу срести у правној литератури, и разним службеним и неслужбеним материјалима, задовољавају се највећим делом констатацијама да активност у простору треба учинити мирољубивом, нешкодљивом, и обично у том смислу иду у прилог овом или оном предлогу. Треба, међутим, исто тако констатовати да то није довољно. Како по свему изгледа, ако суштина ове нове друштвене активности треба да превaziђе опасност од тога да се овим путем створи један или неколико нових оруђа, или једно или неколико нових поља ратног дејства, треба му обезбедити и одговарајући правни режим који ће га сачувати од тих опасности. За то се претходна питања искључиво састоје у свестраном проучавању видова друштвених односа у којима се ова материја појављује. Према томе, избегавање ратног аспекта ових проблема чини на сваки начин дефектним познавање ове нове друштвене појаве.

Већ ово што је речено скреће пажњу да нису у праву многи, правници и политичари подједнако, који ствар још увек узимају олако. Срећом, њих је данас све мање. Данас је великој већини јавних радника у свету постало јасно да од два аспекта кретања, изучавања и истраживања у простору, тзв. мирољубиво, нешкодљиво искоришћавање тих пространства, уколико заиста добије такав карактер, може да постане од изванредних користи за човечанство уопште. Проблем је, међутим, остао у томе како то организovati, и коју садржину дати правним инструментима који то треба да обезбеде.

Напред је било говора о међународним и националним, службеним и неслужбеним, организацијама и дискусијама, са циљем остваривања ових идеја. Једнодушно је уверење да је то могућно постићи међународном сарадњом. Међутим, у овој фази, та сарадња није могла бити потпуно осигурана кроз Уједињене Нације. Разлози за такво стање управо потврђују све што је на овом месту изнето, а посебно, да од два аспекта искоришћавања простора, мирољубива ова активност још нема сасвим солидне темеље. Ипак, ако је реч о организовању међународних напора у том правцу, Уједињене Нације, на сваки начин, остају зато најповзатије тело, и оне уосталом не престају да улажу одговарајуће напоре. У међувремену ту су улогу преузеле на себе многе организације неслужбеног карактера, од којих су најзначајније *International Law Association* и *International Astronautical Federation*.

У крилу ових, а и осталих, међународних и националних удружења, правници, било колективно, било индивидуално, покушавају да изграде неку врсту правног система, у чијем би се оквиру налазила нова активност човека у простору. Највећи број изложених мишљења о овом предмету настоји да применом разних аналогича практично постигне компромис старих и нових чињеница. Отуда њихови аутори уствари предлажу примену принципа ваздухопловног права, а делом и поморског права, на ову нову материју. Овај факт потврђује напред изложено схватање да нова мате-

рија улази у општи оквир саобраћајног права. Међутим, он потврђује и, такође напред изложено тврђење, да предмет у питању није довољно разматран у целини. Како је на овом месту покушано да буде претстављено, било да је реч о саобраћајном праву уопште, било о којој од његових грана, увек је реч о томе да активност ове врсте, и правна правила која их регулишу, имају изведени карактер. За правилано постављање овог новог облика саобраћаја у друштву, и одговарајуће правно регулисање, постављају се извесна претходна питања која превазилазе оквире саобраћајног права, или које од његових грана, и која морају бити претходно расправљана, како би конкретна правила о овој активности могла имати своју реалну подлогу. То је, уосталом, историја настанка правних правила и свих осталих грана саобраћаја.

Претходна питања у овом случају претстављају општи правни положај простора, у чијем оквиру постоји одговарајући саобраћајни пут и дејствује одговарајуће саобраћајно средство. Једна страна ових питања потиче из „статичког“ проблема статуса споменutih правних објеката, друга потиче из „динамичког“ проблема искоришћавања тих објеката, у овом случају њихове употребе у циљу пловидбе у простор, проучавања и свестраног искоришћавања тог простора. Ова последња питања тек претстављају искључиву материју космичког права, или права о надваздушном простору, као вида саобраћајног права. Сва остала су у надлежности општих, „класичних“, правних система. Недостатак досад предлаганих мишљења је, према томе, у чињеници да су запоставила опште у корист посебног.

Даље, пошто је и у случају кретања изван земљиног ваздушног омотача, уствари, реч о савлађивању простора као изворној активности сваког облика саобраћаја, разуме се, извесне адекватне аналогије у односу на решења правних система других облика саобраћаја су и овде неизбежне. Међутим, овде се очигледно поставља питање разумне мере. Простор који је овде у питању квалитативно и квантитативно савршено је другојачији од свих досад коришћених за сврхе саобраћаја. Сврха кретања у простору, и интереси који су с тим повезани, у овом моменту су потпуно другојачији, но што је то случај у осталим облицима саобраћаја. Ту су нарочито наглашени јавни интереси, и јавноправни аспект уопште. Може се рећи, стога, да су тренутно важнија претходна питања од изведених. Сем тога, претераном аналогијом разликује се да ова материја преживи судбину ваздухопловног права, коме је требало доста времена да извојује своју аутономију, угрожену аналогијом поморског права.

Говорећи у начелу, кретање у простор и све што претставља последицу тог кретања, са становишта права претстављају нову и јединствену правну област. Као што је напред указано, та нова област, коју неки називају космичким правом — имајући у виду све што се под изразом „простор“ разуме у астрономији, и друштвене догађаје у њему — а други, право простора изван ваздушног омотача земље — мислећи, практично, на исту ствар, само адекватније савременим условима — има свој јасно одређени предмет чије правно регулисање проучава, и има своје субјекте чије понашање у тој активности такође проучава. По природи ствари, институти те нове гране права недовољно су одређени. Али, исто тако, по природи ствари.

читава ова област због тога не може бити изван права, нити су јој због тога потребна начела неке друге гране права.

Ова нова грана права, поред својих „унутрашњих“ тешкоћа, има и тешкоћа које долазе „споља“. — Прве претстављају резултат младости те гране права. Оне ће се, временом, решавати методама који су примењиване и на друге правне гране. — Друге претстављају неизбежан резултат свеопште повезаности односа у друштву и, следствено, повезаности разних правних области. Кретање у простор, и правна грана која га проучава и регулише, неизоставно се ближе или даље додирује с низом других правних односа и грана права које су им надградња. На овом месту истицано је то додиривање које је значајно за све области политичких, економских, научних, културних итд. активности. Тиме се, међутим, ништа не мења код кретања у простор и правне гране која га проучава. Али, тиме остале правне гране добијају проблем више. Отуда, тешкоће „споља“, стварно не одражавају ни проблеме, ни тешкоће, космичког права; то су нови проблеми и тешкоће разних других грана права које су овом новом активношћу у друштву интригиране. Према томе, излази да је неправилно оптерећивати космичко право проблемима и тешкоћама који нису у његовој надлежности.

Др. Борко Николајевић

ЗНАЧАЈ И ОБИМ НЕКИХ МЕРА ИНТЕРВЕНЦИЈЕ ДРУШТВА У ПОЉОПРИВРЕДИ ЈУГОСЛАВИЈЕ

I. У Југославији су у послератном периоду предузимане разноврсне мере које су имале за циљ да омогуће социјалистички преображај на селу и модернизацију пољопривредне производње. Међу овим мерама требало би поменути аграрну реформу, затим мере у вези са стварањем и развијањем великог броја пољопривредних добара и земљорадничких задруга, мере у вези с арондацијом, итд. Паралелно с овим мерама чињени су напори да се омогући производња или увоз разних пољопривредних машина, вештачких ђубрива и слично, да би се тиме обезбедила боља техничка опремљеност пољопривреде. Наравно, финасиска средства која су се могла одвојити за ове сврхе била су до пре неколико година недовољна и скучена.

Међутим, све ове мере нису могле, због низа објективних околности и привредних тешкоћа са којима се доскора борила наша земља, довести до значајнијих промена у погледу продуктивности рада и обима пољопривредне производње у односу на предратни период. Треба, додуше, напоменути да су од 1953 па надаље земљорадничке задруге, као и пољопривредна добра, показале у свом раду знатно боље резултате него у претходним годинама, али ипак све то није могло у озбиљнијој мери да отклони или бар ублажи стално заостајање пољопривреде у односу на индустрију и остале области привреде. Ово је потпуно разумљиво ако имамо у виду да су, например, у 1955 општерудштвена и задружна газдинства

држала само 9,6% укупних пољопривредних површина, док је 90,4% ових површина припадало приватним газдинствима (1). Ситуација се у овом погледу није битно изменила ни у каснијим годинама.

Као што је познато, благодарећи изванредно великим напорима и знатним инвестиционим улагањима у оквиру индустрије и неких других грана привреде у периоду од 1947 па надаље, ми смо већ од 1956 наовамо били у стању да одвајамо све већа и већа средства за модернизовање пољопривреде. У вези с тим ми смо, разуме се, желели да у првом реду омогућимо бржи развитак пољопривредне производње на социјалистичким газдинствима. Али, с обзиром на релативно мале површине којима су у односу на приватни сектор располагала ова газдинства, ми нисмо могли очекивати да бисмо били у стању да постигнемо одлучујуће резултате у погледу унапређења пољопривреде само тиме што бисмо у разним облицима пружали помоћ искључиво овим газдинствима. Ми не бисмо могли да елиминисемо стално заостајање наше пољопривреде у односу на индустрију чак ни у том случају када бисмо на социјалистичком сектору пољопривреде остваривали и најбриљантније резултате у вези с повећањем продуктивности рада. Одлучујући и трајни резултати у овом смислу могли су се постићи само паралелним развијањем пољопривреде и на приватним и на социјалистичким пољопривредним газдинствима.

Али при практичном спровођењу у живот једне овакве аграрне политике ми смо наилазили на бројне тешкоће. На првом месту поставило се питање у којим облицима и на који начин пружати потребну помоћ приватним газдинствима. Савезна народна скупштина је на свом познатом заседању, одржаном крајем априла 1957 стала на гледиште да би, с обзиром на слабу техничку опремљеност приватних газдинстава и ниске приносе који се на њима остварују, било погрешно сматрати да би изоловано индивидуално сељачко газдинство могло да буде основица на којој би се могла развијати модерна пољопривредна производња. А уколико бисмо се ипак оријентисали на приватна сељачка газдинства као на носиоце проширене репродукције у пољопривреди и уколико бисмо у том циљу почели тим газдинствима непоосредно, мимо постојећих задружних или општедруштвених газдинстава, да пружамо помоћ у виду разних кредита, пољопривредних машина и на друге начине, — онда би то значило препустити село „анархичној економској и социјалној диференцијацији“. Велики део радног сељаштва био би изложен експлоатацији, а све ово би успорило процес економског и друштвеног развитака у нашој земљи (2).

Због свега тога Скупштина у Резолуцији, донетој приликом поменутог заседања, препоручује да суштина наше политике на селу треба да се састоји у постепеном подруштљавању процеса производње и процеса проширене репродукције у пољопривреди. Ово треба да се оствари пре свега сталним и систематским проширивањем и јачањем средстава за производњу у оквиру социјалистичких пољопривредних организација и, у вези с тим, остваривањем разних облика сарадње или кооперације између индивидуал-

(1) Економски институт ФНРЈ: Привреда ФНРЈ од 1947—1958. Београд, 1957, с. 171.

(2) Резолуција Савезне народне скупштине о перспективама развитака пољопривреде и задругарства.

них пољопривредних произвођача, с једне, и земљорадничких задруга и пољопривредних добра, с друге стране. Притом би се, као што је познато, земља индивидуалних сељака обрађивала савременим средствима за производњу која су својина друштва, а приходи би се делили у зависности од тога колико је сваки партнер уложио. На овај начин је постало могућно, као што то, уосталом, показује и искуство стечено у току последњих неколико година, да се модернизује и унапреди пољопривредна производња на имањима индивидуалних сељака и без насилног дирања у њихово властито над земљом.

Међутим, нужно је напоменути да је већ у овом документу истакнута потреба интервенције друштва у циљу стварања одређених услова у којима ће се успешно моћи развијати малопре приказани процес модернизовања пољопривредне производње. Зато се у закључку поменути Резолуције наглашава да би, у циљу спровођења овакве аграрне политике, требало хитно донети законске прописе о мелiorацијама, о искоришћавању и заштити земљишта, о осигурању у пољопривреди, итд.

Друштвени план привредног развоја Југославије за период од 1957 до 1961 у принципу усваја основне концепције горе наведене Резолуције, па према томе усваја и потребу и нужност интервенције друштва у вези с развитком пољопривреде.

Програм Савеза комуниста Југославије одлучно и јасно формулише потребу интервенције друштва у погледу модернизовања пољопривредне производње и социјалистичког преображаја села уопште и посебно у погледу стварања потребних услова за ефикаснији утицај друштва на унапређење пољопривредне производње на индивидуалним газдинствима. Због тога Програм наглашава да је, упркос постојању приватне земљишне својине, земља опште добро. „За њену рационалну обраду заинтересовано је целокупно становништво, па зато она треба да стоји под општом друштвеном контролом. Због тога друштвена заједница одговарајућом општом економском, а нарочито инвестиционом и кредитном политиком, као и разноврсним планским, државно-регулативним и стручно-организаторским мерама [...] непрекидно потстиче и унапређује социјалистички преображај села“ (3).

Сасвим је разумљиво да ми приликом доношења и спровођења у живот разних државно-регулативних мера настојимо да те мере буду у складу с економским интересима индивидуалних сељака, да оне учине да сељаци увиде да су такве мере економски корисне за њих, па да се тако у сопственом интересу оријентишу на разне облике сарадње са социјалистичким пољопривредним организацијама и на примену савремених метода у обради земље. Досад остварени резултати у овом погледу показују да обострани материјални интерес, интерес социјалистичких пољопривредних организација и интерес индивидуалних сељака, може да буде база и основна покретачка снага у даљем развијању и реконструкцији наше пољопривреде.

Обим и значај оваквих мера у оквиру пољопривреде мора у нашим садашњим условима бити шири него у другим областима привреде. Ово долази отуда што су снаге које дејствују против социјалистичког развитака

(3) VII Конгрес Савеза комуниста Југославије, Београд, 1958, с. 292.

у пољопривреди далеко јаче него у другим привредним областима. „Национализацијом основних средстава у индустрији и другим сличним мерама ликвидирали смо сваку економску базу буржоазије и сваку могућност стихиске рестаурације капиталистичких односа у тој области [...]. У области пољопривреде је друкчије. Ту још увек доминира приватно газдинство. Ту још увек није потпуно затворена и онемогућена капиталистичка перспектива за један део газдинстава“. Због тога државно-регулативне мере у тој области не могу да имају искључиво економски карактер, него морају да носе у себи и елементе класне политике, и то онда када је реч о томе да се спутају или у потпуности елиминишу капиталистичке тенденције или разни облици приватносопственичке спекулације на рачун друштвених интереса (4).

Због свега овога је нужно да се у циљу обезбеђења даљег развика процеса модернизације и реконструкције пољопривреде створе такви друштвено-економски услови на нашем селу у којима се сама приватна својина над земљом неће више појављивати као сметња у организовању модерне пољопривреде и подруштљавању у почетку појединих најважнијих а касније и свих процеса пољопривредне производње. Ови се услови код нас остварују путем разних државно-регулативних мера, затим путем одређене инвестиционе, пореске, кредитне политике и слично.

Ми ћемо се овде посебно задржати на анализирању оних облика интервенције заједнице у вези с економским и друштвеним кретањима на селу који се односе на начин искоришћавања пољопривредног земљишта.

II. Принципијелно узевши, модернизација пољопривреде и повећавање пољопривредне производње претставља битан, елементаран друштвени интерес, па зато начин искоришћавања земљишта не може бити само ствар појединаца, индивидуалних власника земље, а тако исто ни појединих задруга, добара, итд. Заједница је код нас, као што је већ малопре истакнуто, битно заинтересована за начин искоришћавања пољопривредног земљишта пошто од тога у великој мери зависи и развика осталих грана привреде и обим националног дохотка, па самим тим од тога зависе и услови живота свих наших радних људи уопште. Зато је код нас друштвена контрола над коришћењем земље неопходна.

Први прописи у вези с контролом искоришћавања пољопривредног земљишта донети су у нашој земљи већ 1945. Убрзо после доношења закона о аграрној реформи и колонизацији од 23 августа 1945 била је донета наредба о обавезном обрађивању и засејавању земљишта које је потпало под удар закона о аграрној реформи и колонизацији, као и осталих земљишта која се налазе под државном управом. Ови прописи нису се односили само на индивидуалне власнике, него и на државне установе и органе власти који су располагали пољопривредним земљиштима. Наредба је прописивала да су власници земље која је обухваћена аграрном реформом (а свакако још није додељена новим корисницима) дужни да исту обрађују као и пре, а ако то не би учинили, а за то немају оправданих разлога, онда ће то

(4) Едвард Кардељ: Проблеми социјалистичке политике на селу, Београд, 1959, с. 301, 302.

учинити народни одбор. Јасно је да су ови прописи дошли као резултат напора да се што пре обнови ратом оштећена и уназађена пољопривреда. Овим прописима се желело постићи пре свега то да се обраде све расположиве површине, да би се тако произвело што више хране. У том времену се, наравно, још није могло мислити на обавезну примену неких модернијих метода у обради земље, па се зато прописи задовољавају захтевом да се земља обрађује као и дотад.

Оваквим мерама приступа се тек у току 1948, када се доноси наредба о дубоком јесење-зимском орању, у којој се предвиђа да се морају у одређеном року дубоко узорати сва земљишта пољопривредних добара и ђа-друга, а тако исто и она земљишта у приватној својини на којима ће се сејати одређене индустријске културе.

У послератном периоду чињени су код нас озбиљни напори у правцу освајања нових пољопривредних површина. Међутим, у исто време запажало се да су сваке године знатне површине земље биле остављене као угари или су биле сасвим необрађене. Тако, док је у периоду од 1930 до 1939 просечно по 413.000 ха било необрађено или под угарима, дотле су у времену од 1947 до 1956 ове површине захватале просечно по 660.000 ха. У 1956 оне су износиле чак читавих 822.000 ха, што је претстављало 10,8% од укупних ораничних површина у земљи. У 1957 су се, додуше, ове површине смањиле на 485.000 ха, али су у 1958 опет достигле 619.000 ха (5). Ово је, разуме се, наносило велику економску штету нашој држави, па су због тога биле предузимане разне мере да би се елиминисала или бар ублажила ова појава. У вези с овим ваља поменути два закона донета у току 1955 и 1957.

Закон о обрађивању напуштеног земљишта, усвојен 1955, предвиђа у свом члану 1 да се обрадиво земљиште сопственика који се иселио или се стално налази у иностранству, а тако исто и сопственика чије боравиште није познато, може дати на коришћење пољопривредној организацији или појединцу у случају ако је остало необрађено у току једне године, а није се почело обрађивати ни у другој узастопној години. Одлуку о овоме доноси одговарајући народни одбор.

Интересантнији је у овом погледу закон о обрађивању необрађеног земљишта, донет 25 фебруара 1957. Овај закон је интересантан не само по томе што се односи на сва необрађена земљишта, а не само на она која припадају лицима која се налазе у иностранству или чије је место боравка непознато, — него и по томе што он на исцрпнији и прецизнији начин регулише ову материју, иако, наравно, не онако радикално као што ће то учинити каснији законски прописи. Тако се већ чланом 1 намеће обавеза свим сопственицима, односно корисницима обрадивог земљишта да то земљиште морају не само обрађивати, него да га морају обрађивати бар на онај начин и на оном нивоу како се таква земљишта обрађују у дотичном крају. Народним одборима општина ставља се у задатак да се старају о испуњавању ове обавезе. Обрадиво земљиште које не буде обрађено за годину дана од последњег скидања плодова, а није под угаром, привремено ће се одузети од сопственика или корисника (за време од 1 до 3 године).

(5) СГЈ 1959, с. 108.

и дати на коришћење првенствено неком пољопривредном добру, односно задрузи, а ако ни то не би било изводљиво, онда неком индивидуалном земљораднику.

Ако се ближе анализирају ова два укратко приказана законска текста, може се закључити да су се њима желели постићи одређени и углавном ограничени циљеви, који су се састојали пре свега у томе да се обраде све постојеће површине и да начин, техника и метод обраде буду бар на оном нивоу на коме се земља обрађује на подручју дотичне општине. Међутим, сасвим је друга ситуација са законом о искоришћавању пољопривредног земљишта од 19 октобра 1959. Овај закон долази као резултат опсежних студија, истраживања и дискусија које су се о питањима даљег развика пољопривреде и њене реконструкције водиле код нас последњих година, а нарочито од 1956 и 1957 наовамо. Он је исто тако дошао после опширних разматрања и дискусија које су вођене априла 1957 у Савезној народној скупштини, а исто тако и после доношења новог програма Савеза комуниста Југославије, који је посветио велику пажњу проблемима социјалистичке реконструкције села. И, најзад, овај закон је донет после Девог пленума ССРНЈ, одржаног маја 1959, који је, као што је познато, у целини био посвећен питањима социјалистичког преображаја наше пољопривреде. Исто тако треба додати још и то да је овај закон био донет после значајних искустава која су од 1956 па надаље била код нас стечена у вези с обимним инвестиционим улагањима у оквиру пољопривреде, у вези с озбиљним напорима који су чињени у погледу примењивањима савремених метода у обради земље, у вези са све широм применом система кооперације у нашој пољопривреди, и то све у условима када су индустрија и остале области привреде већ достигле такав степен развика да данас могу обезбедити потребна материјална и техничка средства за бржи развој пољопривреде, од чега се уствари и полазило приликом доношења овог закона.

Законом о искоришћавању пољопривредног земљишта треба на првом месту омогућити и осигурати максимално искоришћавање земље. Али док се раније анализирали закон о обрађивању необрађеног земљишта задовољавао тиме што је захтевао да се обезбеди обрада земље бар на оном нивоу како се она обрађује у дотичном крају, дотле овај закон прихвата такав начин обраде само изузетно, и то пре свега за земљу која се налази у рукама индивидуалних власника. Иначе, у принципу, овај закон иде у овом погледу много даље од досадашњих сличних прописа. Тако он захтева да све пољопривредно земљиште, без обзира у чијој је својини, мора бити обрађивано у складу с природним и економским условима производње, на начин који највише одговара природним особинама земљишта и постојећим економским и техничким условима. За земљишта чији су власници или корисници пољопривредне организације специјално се наглашава да њихова обрада мора бити заснована на савременим научним принципима који обезбеђују најрационалније искоришћавање пољопривредног земљишта.

Други и не мање важан задатак који треба постићи путем закона о искоришћавању пољопривредног земљишта и који је уско повезан с мало-

пре изложеним задатком састоји се у томе што мере предвиђене овим законом треба да оријентишу индивидуалне сељаке на ближу сарадњу с пољопривредним организацијама, а на првом месту са земљорадничким задругама и њиховим економијама. Само таква уска сарадња моћи ће да припреми потребне услове за рационално коришћење модерних и скувих средстава за производњу која данас заједница ставља на располагање пољопривредним организацијама. И, наравно, само оваква сарадња између индивидуалних власника и пољопривредних организација у искоришћавању савремених средстава за производњу моћи ће утицати на то да се и земљиште приватних произвођача обрађује онако како то највише одговара природним својствима тог земљишта и осталим условима. моћи ће обезбедити испуњење одређеног минимума агротехничких, агромелиорационих и сличних мера које ће прописивати народни одбори. То значи да све ове мере, у крајњој линији, утичу и да ће утицати и на мењање економских и друштвених односа на селу.

III. Закон о искоришћавању пољопривредног земљишта предвиђа низ мера које треба да омогуће остваривање основних задатака који су малопре поменути и ми ћемо те мере у току даљих излагања укратко анализирати.

1. — *Искоришћавање пољопривредног земљишта у друштвеној својини и пољопривредног земљишта у грађанској својини.* На првом месту овде треба поменути да се сада у знатној мери проширује обим земљишних површина на које се односе ови законски прописи. Тако док се по закону о обрађивању необрађеног земљишта из 1957 воћњаци и ливаде не сматрају необрађеним земљиштем, дотле се сада све мере односе не само на обрадиву земљу (на оранице, винограде, баште и слично), него и на све пољопривредне површине уопште.

Ови законски прописи су посебно интересантни по томе што они још не извесне новине које досад нису биле примењиване у оквиру наше аграрне политике. Реч је о томе што се овим законом дају овлашћења општинским, односно среским народним одборима да могу прописивати за целу своју територију или за поједина ужа подручја минимум агротехничких мера или поједине агротехничке или агромелиорационе мере које се морају примењивати приликом обраде земље. Наравно да се овакве мере могу прописивати тек онда када су прибављена мишљења стручњака, када се потребном економско-техничком документацијом и другим подацима може доказати да су обезбеђени потребни услови и потребна средства за спровођење таквих мера, као и да је у економском погледу оправдано приступати спровођењу тих мера. Овако прописане мере важе за све власнике или кориснике пољопривредног земљишта, али, разуме се, санкције за неиспуњавање ових прописа о агротехничком минимуму не могу бити исте за приватне власнике и за пољопривредне организације.

Корисници пољопривредног земљишта у друштвеној својини дужни су да исто обрађују према свом основном плану искоришћавања пољопривредног земљишта и он треба да буде заснован на савременим научним принципима који могу обезбедити најефикасније и најекономичније искори-

шћавање свих њихових земљишних површина. Очигледно је да ће овакви основни планови садржавати и знатно шире и модерније агротехничке, зоотехничке и остале мере него што то може да садржи онај минимум мера које ће прописивати народни одбори.

Уколико је реч о земљи индивидуалних сељака, онда је ту ситуација другојачија, пошто је овде реч уствари о новим мерама и о новим солуцијама које код нас досад нису биле примењиване. Као што је и раније напоменуто, од индивидуалних власника се, у принципу, тражи најмање бар то да своје земљиште обрађује онако како се оно обрађује у крају у ком се налази. Уколико то власник не би учинио, а за то нема оправданих разлога, онда се то земљиште може ставити под принудну управу за време од 1 до 5 година и може се дати на коришћење пољопривредној организацији или неком другом власнику. Али ако је народни одбор прописао одређене агротехничке или сличне мере, онда је власник, односно корисник земље дужан да те мере примени. Уколико не би био у стању да сам обезбеди примену оваквих мера, он може да са најближом пољопривредном организацијом закључи уговор на основу кога ће му та организација, по ценама и под условима који у том тренутку владају на тржишту, обезбедити примену тих мера.

Из ових одредаба произилазило би на први поглед да власник земље може склопити овакав уговор али да не мора. Уствари, интерес заједнице је да се овакав уговор свакако склопи и тако оабезбеди савременија обрада земље. Али да не би пољопривредне организације дошле у изузетно повољан положај приликом склапања оваквих уговора, одређено је да, у случају да се пољопривредна организација и власник земље не би могли споразумети о условима обраде земље, — те услове одређује посебна арбитражна комисија.

Треба напоменути да се овде, с обзиром на састав те комисије, у којој се налазе један претставник народног одбора општине и по један претставник заинтересованих страна, стварају такви услови који омогућавају да се врши извештај притисак на индивидуалне власнике да склапају и такве уговоре, на пример, о разним облицима кооперације, који ће евентуално обезбедити испуњење прописаног агротехничког минимума, али који неће бити у довољној мери стимулативни за индивидуалне земљораднике. Оваква могућност постоји утолико пре што прописи не допуштају индивидуалном произвођачу у овој ситуацији велики избор. Он или мора сам обезбедити спровођење одређених агротехничких мера или то мора учинити у сарадњи с пољопривредним организацијама. У противном, његова земља се ставља под принудну управу. Због свега овога народни одбори морају стално пратити рад ових арбитражних комисија и морају настојати да се најпажљивије упореде и одмере интереси заједнице и пољопривредних организација, с једне, и интереси индивидуалних произвођача, с друге стране, пошто би застрањивања у овом погледу могла довести до незаинтересованости и неповерења код индивидуалних сељака у односу на цео систем мера који је предвиђен овим законом, што би се могло штетно одразити и у економском и у политичком погледу.

2. — *Мере везане за искоришћавање земљишта на подручју хидромелиорационих и антиерозионих система.* Опште је познато да многе реке у нашој земљи нису регулисане и да оне због тога често плаве или сасвим упропашћавају велике површине најплодније земље. Исто тако немогућност уклањања сувишних вода и појава подземних вода наносе велику штету нашој пољопривреди. И, најзад, такође је познато да су многи комплекси плодне земље угрожени бујицама, које су резултат некадашњег немилосрдног уништавања шума. Зато је наша земља у послератном периоду улагала знатна средства у вези с изградњом разних објеката и система који ће служити одбрани од поплава, наводњавању и заштити од ерозија. Досад најзначајнија улагања у овом погледу предвиђена су у Друштвеном плану привредног развоја Југославије за време од 1957 до 1961, где се планира да у овом периоду укупни радови на одбрани од поплава треба да се обаве на простору од неких 600.000 ха, на одводњавању на 730.000 ха и на заштити од бујица и ерозија на 17.000 ха. У ове радове треба да се инвестира 35 милијарди динара (према само 9,6 милијарди у периоду од 1951 до 1955). Па ипак сва ова средства неће бити ни приближно довољна за поменуте сврхе, пошто ће се њима заштитити или побољшати заштита само на око 40% плавног земљишта и спречиће се ерозија тек на око 10% бујичних подручја (6).

Као што се види из свега овога, заједница ангажује огромна материјална средства у изградњу појединих хидромелиорационих система. Нажалост, ови скупи објекти нису досад били довољно рационално искоришћавани. Тако подаци Секретаријата Савезног извршног већа, за пољопривреду и шумарство и Главног задружног савеза АПВ показују да се, на пример, у Повардарју на 11 мелиорационих система у 1957 наводњавало само 28%, а у 1958 само 44% од површина оспособљених за наводњавање. У Војводини на 10 оваквих система било је у 1956 наводњавано испод 10%, а у 1957 само 26% од укупних површина које су се могле наводњавати. Слична ситуација била је и на неким другим мелиорационим системима у земљи. Посматрано у целини, последњих година се чак и смањују укупне површине које се наводњавају. Док се, на пример, 1955 наводњавало 97.385, а 1956 102.187 ха, дотле се у 1957 наводњавало 82.991, а у 1958 свега 90.036 ха (7), што је свакако веома мало с обзиром на постојеће услове и досад уложена средства.

Због свега овога било је нужно приликом доношења закона о искоришћавању пољопривредног земљишта водити рачуна о свим овим чињеницама. И зато је у њему пре свега предвиђено да се земљишта на подручју хидромелиорационих система имају обрађивати савременим агротехничким методама и, што је нарочито значајно, у складу са средствима ангажованим у мелиорационе радове. Да би се све ово могло спровести у живот прописано је да привредна организација која управља једним одређеним хидромелиорационим системом мора, у сарадњи с одговарајућим добрима и задругама, изградити основни план искоришћавања земљишта за цело подручје

(6) Друштвени план привредног развоја Југославије 1957—1961, Београд, 1957, с. 173, 182, 183.

(7) СГЈ 1959, с. 124.

тог система. Сви корисници пољопривредног земљишта, укључујући овде, наравно, и пољопривредне организације, дужни су своје земљиште користити у складу са горе поменутих основним планом искоришћавања земљишта. Уколико индивидуални власници или корисници земље исто не искоришћавају на онакав начин како је то одређено основним планом, онда се такво земљиште може ставити под принудну управу. С обзиром на велика инвестициона улагања у поједине хидромелиорационе објекте и на потребу њиховог рационалног искоришћавања, оваква земљишта стављају се под принудну управу за време од 5 до 10 година. Такође је сасвим разумљиво што сви корисници пољопривредног земљишта на подручју појединих хидромелиорационих система морају плаћати одређену накнаду за искоришћавање одговарајућих објеката и постројења намењених заштити од поплава, наводњавању, итд.

Углавном на сличним принципима регулисано је и питање искоришћавања пољопривредног земљишта на ерозионим подручјима. Овде би требало још посебно поменути да народни одбори могу прописивати на подручју противерозионих система посебне мере као што су, на пример, примена агротехничких, односно шумскотехничких мера, привремена или трајна забрана преоравања ливада, пашњака и сличних површина и њихово претварање у њиве с једногодишњом културом, обавезна преоријентација одређених површина са једногодишњих на вишегодишње пољопривредне или шумске културе и слично.

3. — *Мере у вези са спровођењем арондације.* Наша пољопривреда, као што је познато, одликује се, између осталог, великом уситњеношћу и растуреношћу поседа. На пример, у 1957 пољопривредне површине у нашој земљи биле су расподељене на преко 30 милиона парцела, што у исто време значи да се земља једног газдинства састојала просечно од око 11 парцела (8). Ситуација се, наравно, није у овом погледу изменила ни данас. Међутим, ово није случај само с поседима индивидуалних власника. Слично стање можемо срести и код пољопривредних добара. Тако су 242 пољопривредна добра у ужој Србији поседовала у току 1955 нешто преко 90.000 ха земље која је била растурена у 16.815 одвојених парцела, а од њих само 131 добро величине од 100 до 300 ха имало је земљу разбадану у 8.319 парцела (9). Није ништа боља ситуација у овом погледу ни код земљорадничких задруга, што се најбоље види из следећих података. У 1956 је 575 сељачких радних задруга, колико их је онда укупно било, располагало са 215.231 ха земље, али је иста била растурена у 16.418 одвојених парцела (10). Још теже стање у погледу распарчаности и уситњености поседа имамо код општинских земљорадничких задруга. На пример, 5.664 опште земљорадничке задруге имале су у својим рукама у 1956 укупно 181.206 ха, а те земљишне површине биле су разбијене на 38.342 одвојене парцеле (11).

(8) Савезна народна скупштина: Стање пољопривреде и задругарства и перспектива њиховог развоја, Београд, 1957, с. 22.

(9) „Билтен Удружења пољопривредних производних предузећа“, бр. 1/1956, с. 1, 2.

(10) Главни задружни савез ФНРЈ: Стање задруга и задружних организација, Београд, 1957, с. 29, 31, 32.

(11) Исто, с. 7, 13, 14.

Нема разлога веровању да се у току последње три до четири године стање у овом погледу битно изменило.

Није ни потребно посебно наглашавати да се оваква уситњеност и растуреност поседа уопште и посебно код пољопривредних организација појављује као веома озбиљна сметња у нашим напорима усмереним на модернизацију и социјалистички преображај пољопривреде. Досадашње мере које су биле предузимане у вези с арондацијом земље као што су, на пример, биле уредба о арондацији државних пољопривредних добара општедржавног значаја из 1946, као и уредба о арондацији земљишта пољопривредних добара и сељачких радних задруга од 2 новембра 1951, нису, из више разлога, дале позитивне резултате. Исто тако ни покушаји у вези с обрађивањем земље по потесима путем кооперације, који су спровођени од 1957 наовамо и који су имали за циљ да на добровољној бази обезбеде груписање земљишта индивидуалних власника и тако омогуће ефикасније и рационалније искоришћавање пољопривредних машина и примену модерних метода у обради земље, — такође нису дали неке обимније и значајније резултате, иако су притом били забележени извесни почетни успеси.

Имајући у виду све горе наведене елементе, закон о искоришћавању пољопривредног земљишта доноси низ прописа на основу којих треба да се омогући спровођење арондације земље. Разуме се да ми нисмо имали намеру да путем ових прописа комплетно и дефинитивно решимо овај изванредно сложен, деликатан и тежак проблем. Наши циљеви су у овом погледу засад релативно ограничени, па се зато арондација, у принципу, неће ни спроводити на свим земљиштима и на свим подручјима, него ће то зависити од низа разних околности и услова. Тако члан 53 овог закона проглашава да се арондација може „вршити у сврху рационалнијег обрађивања земљишта, механизације пољопривредних радова, спровођења мелiorационих и противерозиних радова, омогућавања изградње економских дворишта и подизања дугогодишњих засада, као и ако би без спроведене арондације примена савремених агротехничких метода при обрађивању тога земљишта била онемогућена или знатно отежана”.

Начелно, закон предвиђа да се арондација може вршити само у корист пољопривредних организација, и то само у том случају ако површине земљишта које користе једна или више пољопривредних организација износе више од прописаног процента од укупне површине пољопривредног земљишта у једном одређеном потесу и ако се већи део осталих земљишта у истом потесу не обрађује у кооперацији. Закон одређује да овај процент прописују поједине републике, чиме се желела пружити могућност републичким органима да приликом спровођења ове мере обратe максималну пажњу на специфичне услове који се могу појавити и који постоје у појединим крајевима (12).

(12) Поједине народне републике су углавном у првој половини 1960 кроз своје посебне законе о искоришћавању пољопривредног земљишта већ прописале ове проценте. Тако је НР Хрватска одредила да се арондација у корист пољопривредних организација може спроводити ако површине земљишта које оне користе износе више од 20%, док су НР Србија, НР Босна и Херцеговина и НР Македонија прописале да ове површине морају износити више од 30%, с тим што Босна и Херцеговина и Македонија предвиђају да на подручјима хидромелиорационих система ове површине могу износити само преко 10% од укупних површина.

Изузетно се арондација може допустити и у корист индивидуалних пољопривредних произвођача, али само у том случају ако су исти закључили уговоре о дугорочној кооперацији и ако је примена савремених агротехничких метода при обрађивању земље омогућена и постигнута тако што је већина ових произвођача у потесу склопила такве уговоре с пољопривредном организацијом или пак тако што су такви уговори склопљени за површину која прелази одређени процент укупне површине пољопривредног земљишта у потесу. Овај процент такође прописују народне републике (13). Предлог за арондацију подноси она пољопривредна организација са којом су такви уговори склопљени, и то уз пристанак индивидуалних пољопривредних произвођача у чију корист арондација треба да се спроведе.

Ови прописи ће свакако дати потстрека пољопривредним организацијама, а нарочито земљорадничким задругама да настоје да придобију што већи број индивидуалних сељака да са њима склопе дугорочне уговоре о вишим облицима кооперације, јер ће тако стећи могућност да боље искориставају своје пољопривредне машине, пошто ће земља њихових коопераната бити концентрисана и груписана по потесима. Али овде у исто време постоји извесна бојазан да ће неке пољопривредне организације, у намери да обезбеде за себе погодније и економичније услове пословања и рада, настојати да по сваку цену достигну и премаше онај од стране појединих република одређени процент укупне површине за које треба да буду склопљени уговори о кооперацији и чије премашење претставља услов да би се могла тражити арондација — или што ће се са више упорности него што је то потребно и економски и политички оправдано борити да приволе већину произвођача у потесу да склопе такве уговоре, што би у оба случаја могло да води извесним облицима политичког или чак и административног притиска на индивидуалне сељаке да ступају у односе кооперације, иако они то у нормалним условима можда не би учинили. Све би то, ван сваке сумње, могло да доведе до незгодних економских и политичких последица и да компромитује систем кооперације, која се досад увек заснивала на принципу потпуне добровољности и обостраног економског интереса и индивидуалних произвођача и пољопривредних организација.

С друге стране, ови прописи ће несумњиво стимулирати и знатан број индивидуалних сељака да ступају у односе кооперације, и то зато што ће тако бити створени повољни услови за остваривање већих приноса на површинама које ће бити груписане. Али се и овде може очекивати да ће се поједини индивидуални сељаци одлучивати за ступање у кооперацију с пољопривредним организацијама у нади да ће им на овај начин, уместо неких њихових удаљених и евентуално мање плодних парцела, бити у потесу где се спроводи арондација припојене ближе и плодније парцеле. Ова нада може делимично бити потхрањивана и тиме што се у цитираним прописима ништа не говори о томе шта ће бити с овако арондираним земљишним површинама и појединим парцелама када буде истекла важност

---

(13) И овде су кроз посебне републичке законске прописе већ одређени поменути проценти. Тако је НР Србија одредила да уговори о дугорочној кооперацији треба да су склопљени за површине које прелазе 60%, док су, на пример, НР Хрватска и НР Босна и Херцеговина прописале да ове површине треба да пређу 50% од укупних површина у потесу.

дугорочних уговора о кооперацији. Изгледа да се сматрало да ће цео овај механизам тако сигурно и беспрекорно функционисати, да ће се систем кооперација непрекидно и све више ширити, тако да се није ни налазило за потребно да се предвиђају и траже солуције за такве ситуације које могу да настану онда када извесни индивидуални произвођачи ма из којих разлога не буду више спремни да са задругама и добрима обнове уговоре о кооперацији.

Када се већ говори о арондацији онда треба напоменути да приликом регулисања питања накнаде за земљишта која се припајају арондацијом закон ставља у повољнији положај земљораднике у односу на оне који то нису, што је, мислимо, сасвим оправдано. Ово се види по томе што се земљорадницима сопственицима припојеног земљишта даје, по правилу, на име накнаде земљиште исте културе и бонитета и што ће се свакако настојати да им се даду, заједно с тим земљиштем, и станбене и економске зграде ако су се налазиле на припојеној земљи или што ће корисник арондације бити чак дужан да такве зграде подигне на другим парцелама које се дају у замену, — док се неземљорадницима сопственицима припојеног земљишта накнада, по правилу, даје у новцу. Треба такође додати да је закон о искоришћавању пољопривредног земљишта предвидео да најважније одлуке у вези са спровођењем арондације доносе срески народни одбори, и да ранији сопственици припојеног земљишта могу тражити да суд утврди висину накнаде за припојена земљишта. Ово је свакако учињено зато да би се у што већој мери осигурала законитост у спровођењу ових одлука и да би се арондација, с обзиром на сложеност целог овог проблема и на разне реперкусије које она може изазвати на селу, — изводила само тамо где заиста за то постоје сви потребни услови.

4. — *Мере у вези са закупом пољопривредног земљишта.* У нашој земљи знатан број индивидуалних пољопривредних произвођача због недовољне снабдевености инвентаром и радном стоком не обрађује сам своју земљу него је даје у закуп. Исто тако своју земљу дају у закуп и они селаци који или немају своје радне снаге или раде ван пољопривреде и делимично или у потпуности су фактички већ напустити село. Ова појава може се срести у свим нашим пољопривредним покрајинама, а посебно је она интересантна у нашим најважнијим житородним рејонима. На пример, 1957 у источној Славонији и Војводионој газдинства величине до 3 катастарска јутра обрађују својим средствима само 22,2% своје земље, 54% туђим запрегама, а 23,8% дају у закуп. Газдинства величине од 3 до 8 к.ј. обрађују сопственим средствима 55,3% своје земље, 25,4% туђим запрегама, док у закуп дају 19,3%. Тек газдинства величине преко 8 к.ј. успевају да 80,5% своје земље обраде својом радном стоком и инвентаром, али чак и таква газдинства 7,5% своје земље обрађују туђим запрегама, а 12% дају у закуп. (Овим подацима нису обухваћена непољопривредна газдинства.) (14)

Пољопривредна добра а земљорадничке задруге су досад углавном у малој мери користиле повољне објективне могућности у вези с узимањем земље у закуп, тако да су исту највећим делом закупљивали и обрађивали

(14) Артур Старц: Раслојавање села и повећање друштвеног земљишног фонда закупом и куповином земље, „Економски преглед“, бр. 8—9/1959, с. 555-6.

махом имућнији сељаци. То је доводило до тога да је ова земља била крајње нерационално искоришћавана, била је „раубована“, а да притом нису вршена никаква улагања која су била нужна да би се одржавала и повећавала њена плодност. Зато је закон о искоришћавању пољопривредног земљишта, имајући у виду све ове елементе, предвидео да земљиште узето у закуп, заједно са другим пољопривредним земљиштем које већ поседује закупца, не сме премащити законски максимум од 10 или изузетно 15 хектара, колико могу имати у приватној својини индивидуални пољопривредни произвођачи. И друго, што је нарочито важно и што за нашу аграрну политику претставља веома интересантну новину, овим законским прописима дато је пољопривредним организацијама право превенства приликом узимања у закуп пољопривредног земљишта које се налази у приватној својини. Ови прописи предвиђају да се пољопривредно земљиште може дати у закуп индивидуалном сељаку тек онда ако га у одређеном року није хтела узети у закуп ниједна пољопривредна организација. Али ни онда то земљиште не може бити дато у закуп приватном пољопривредном произвођачу под повољнијим условима него што су услови под којима је оно било понуђено пољопривредној организацији.

Посебни прописи донети су у погледу трајања закупног односа, при чему се фаворизирају пољопривредне организације, и то нарочито онда ако треба да на закупљеном земљишту врше знатнија улагања. У том случају закуп може трајати најмање толико времена колико је потребно за пуну амортизацију тих инвестиција. С друге стране, даје се право среском народном одбору да може прописивати најдуже време на које индивидуални сељаци могу узимати земљу у закуп, што је, сматрамо, потпуно исправно.

Занимљиво је напоменути да ови законски прописи садрже још једну врло интересантну одредбу према којој општински народни одбор може прописати највиши износ закупнине за пољопривредна земљишта. За жаљење је што је ова одредба остала потпуно усамљена и неразрађена. Поставља се на првом месту питање шта ће бити ако сопственици земље не буду хтели да дају своју земљу у закуп за ону закупнину коју је одредио народни одбор. И даље, уколико, на пример, они траже веће износе од оних који су одређени, да ли могу ту земљу, пошто је не би узела у закуп ниједна пољопривредна организација, издати под закуп приватним пољопривредним произвођачима. Из овога могу такође искрснути и многа друга занимљива питања на којима се овде не можемо задржавати.

Више је него сигурно да је цео овај проблем веома сложен. Већ је и раније у нашој стручној литератури и у пракси било покретано ово питање и предлагана су извесна решења помоћу којих је требало зауставити сталну тенденцију пораста закупнине, која се нарочито запажа последњих година, али ниједно од тих решења није могло бити прихваћено. Међутим, чини се да би ово овлашћење, уколико би га општински народни одбори шире користили и уколико не би притом водили довољно рачуна о постојећим условима уопште и посебно о односу између површина земље која се нуди и круга интересената који су спремни да је узму у закуп, — могло, у крајњој линији, да успори развитак система кооперације, пошто би се оваква гра-

ничења висине закупнине могла лако проширити и на случајеве када индивидуални сељаци склапају уговоре с пољопривредним организацијама о вишим облицима кооперације, у којима се, као што је познато, мора прецизирати и висина закупнине или ренте коју задруге или пољопривредна добра признају индивидуалним сељацима као својим кооперантима.

Занимљиво је напоменути да је законодавац, имајући свакако у виду сву деликатност и сложеност малопре додирнутих проблема, у прелазним наређењима овластено среске народне одборе да на седници оба већа доносе одлуке о томе да ли ће се и у којим општинама на закуп пољопривредног земљишта примењивати највећи део одредаба које се односе на ово питање.

Иначе, гледајући у целини, треба очекивати да ће горе анализирани прописи омогућити пољопривредним организацијама да кроз уговоре о закупу, које ће склапати с индивидуалним пољопривредним произвођачима, прошире фондове земље на којима ће моћи примењивати све савремене агротехничке мере, што ће несумњиво допринети даљем повећању пољопривредне производње.

IV. Као што се може закључити из свега онога што је досад наведено, мере интервенције друштва у вези с развитком и модернизацијом наше пољопривреде неопходне су на првом месту већ и зато што заједница током неколико последњих година, а поготову данас — улаже огромна финансиска средства у ову област привреде. Наше друштво не само да притом не тражи од индивидуалних сељака никакве жртве, него им, напротив, помаже да побољшају свој материјални положај. Али, наравно, заједница тражи и тражиће од приватних пољопривредних произвођача да на својој земљи производе и произведу бар онолико колико се то може очекивати према условима који владају у њиховом крају — или пак, уколико они нису у стању да то учине, онда заједница од њих захтева да сарађују са земљорадничким задругама и пољопривредним добрима и да уз њихову помоћ примене минималне агротехничке мере које су прописали народни одбори. Међутим, јасно је да свуда тамо где се од индивидуалних произвођача тражи сарадња с пољопривредним организацијама у циљу испуњења прописаног агротехничког минимума у вези с искоришћавањем пољопривредног земљишта или у вези с коришћењем хидромелиорационих или противерозионих система, — мора тим произвођачима бити обезбеђен одређен материјални интерес, и то у тој мери да им се кроз повећање продуктивности рада повећава и њихов доходак, што ће им доказати оправданост поменутих мера. Ништа горе или штетније се не би могло учинити, како истиче Кардељ, него ако би се неком бирократско-технократском интервенцијом само захтевало од сељака да мењају свој положај, навике и обичаје, а да тиме у исто време не побољшавају свој материјални положај, него да га чак и погоршавају (15).

Начелно посматрајући цео овај проблем, може се констатовати да досад анализирани прописи закона о искоришћавању пољопривредног земљишта претстављају ефикасан инструмент у борби за модернизацију наше пољопривреде и измену друштвено-економских односа на селу. Али овај инстру-

(15) Е. Кардељ: Проблеми социјалистичке политике на селу, с. 167.

мент је у исто време и врло осетљив. И уколико се приликом његове примене не би довољно имали у виду разни специфични услови који постоје у појединим крајевима, уколико се не би водило рачуна о постојећој материјалној бази и уколико се не би пронашла оптимална мера у погледу обима интервенције коју у вези с овим законом треба предузимати и темпа којим она треба да буде спровођена у живот, — онда би се ови прописи могли у неким случајевима, како је већ и раније истакнуто, претворити у средство притиска на индивидуалне произвођаче да ступају у разне облике сарадње с пољопривредним организацијама иако они за то не би били економски довољно заинтересовани. Као што је познато и као што је то, уосталом, и наше искуство показало, могу се код нас срести извесни кадрови којима све оно што се догађа на селу изгледа сувише споро. Зато они понекад уносе нервозу и прибегавају административним мерама или политичком притиску, који се увек може злоупотребити, па зато од њега обично има, чак и онда кад је најдобронамернији и најоправданији, — више штете него користи. Пошто и сељаци, као и сви грађанин, прилазе свакој мери са становишта својих материјалних интереса, то и свака борба против конзервативизма сељака и сви напори у вези с применом законских прописа који се односе на искоришћавање пољопривредног земљишта морају бити повезани с борбом за измену материјалне базе наше пољопривреде и нашег села и за економску заинтересованост сељака за прихватање оних мера о којима је већ било речи (16).

Треба се, разуме се, борити и против таквих схватања која претстављају другу крајност, а према којима би, кратко речено, читаву нашу земљу требало пре да осудимо на сталну несташицу прехранбених производа и аграрних сировина и на разне друге економске тешкоће но да дирнемо у неприкосновено право приватног располагања земљом (17). Али, с друге стране, индивидуални сељак, као што то наглашава и Програм СКЈ, идући за својим сопственим интересом и за интересом заједнице и убеђујући се на свом сопственом искуству, сам треба добровољно да се одлучи о свом укључивању у социјалистичку кооперацију и у крупну пољопривредну производњу (18), као и да сам разуме и прихвати разне друге мере, од којих су неке анализиране у току претходних излагања. Наша политика социјалистичког преображаја пољопривреде заснива се пре свега на економској перспективи самих произвођача. Зато свака кампања и све мере које не би узимале у обзир објективне услове уопште и посебно материјалне услове, друштвену свест и економски интерес сељака нужно би изазвале, како се истиче и у закључцима Деветог пленума ССРНЈ, осећање несигурности и отпор радног сељаштва, што би све неповољно утицало на наше напоре усмерене на унапређење наше пољопривреде (19) и што би временом могло да успори иначе изванредно брзи темпо пораста пољопривредне производње који је код нас остварен од 1957 наовамо.

Др. Велимир Васић

(16) Исто, с. 354, 355.

(17) Исто, с. 306.

(18) VII Конгрес СКЈ, Београд, 1958, с. 292, 293.

(19) Девети пленум Савезног одбора ССРНЈ, Београд, 1959, с. 178.

КЛАСНИ ОДНОСИ У СРБИЈИ ОД 1903—1914

Кад је промењен режим после атентата на краља Александра Обреновића (29 маја 1903), у Србији је капитализам био развијен тек до извесног степена, углавном у трговини и зеленаштву. Од укупно 2,617.078 њених становника — 84,23% живело је од земљорадње (и „осталих грана првобитне производње“), а само 6,68% од заната и индустрије, 4,41% од трговине и 4,66% од јавних служби и слободних професија (1). — Затим, према попису од 1897, од 293.241 власника обрадиве земље 9,08% имало је испод једног до једног хектара; а од једног до пет хектара — 45,57%. Сопственика од 50 до 100 хектара било је укупно 722, а од 100 до 300 хектара само 80 (од 200 до 300 само — 5) (2). — На ове групе становништва долазило је 15.644 „слугу“ у земљорадњи — вероватно надничара и пољопривредних радника. У занатству и индустрији било је 39.412 „предузимача“ са 21.770 „помоћника“ и 4.015 „слугу“, док је у трговини било 34.234 „предузимача“ са 7.527 „помоћника“ и 3.447 „слугу“ (3). — Правих „индустриских радњи“ било је тада у Србији укупно — 105 са 4.066 радника, 34 рудника и 5 каменолома са 2.316 радника, 9 пивара и 200 млинова (4). — Србија је, према томе, 1903 била аграрна и ситносопственичка земља, без великих поседа који би у већој мери пружали запослење најамној радној снази.

Карактеристично је, међутим, да је Србија тада имала око 210 адвоката (не тако мали број с обзиром да је стара Југославија имала 1930 око 700 адвоката), 1.171 свештеника (православних), 357 професора и предавача, 2.023 учитеља, 266 лекара, 283 инжењера и само 74 ветеринара (5).

Разумљиво је да је једино интензивнији индустријски развој могао да изврши знатнија померања између друштвених група у аграрним земљама. У том правцу у Србији настају веће промене од 1903, нарочито са „даринским ратом“ између Србије и Аустро-Угарске (1906—1910). Отада се много брже развија њена индустрија, а јављају се и елементи финансиског капитализма кад се каматносни капитал (у првобитним облицима као зеленашки, а затим и као банкарски) — спаја са индустријом кроз такозвани „систем учешћа“.

У бржем индустријском развоју — као неопходном услову за учвршћивање буржоазије на власти — одлучујућу је улогу имала држава. У свим најважнијим државним органима главне позиције су запосели њени најистакнутији претставници. Неометани од владара, као у претходним годинама, чија је власт уставом од 1903 и односом политичких снага сведена у најуже границе, могли су да усмеравају рад тих органа у свом интересу. Односно, да обезбеђују и преко тих органа, и напреднији капиталистички начин производње и њему одговарајућу експлоатацију оних становника које је претходни капитализам оставио без средстава.

(1) Статистички годишњак Краљевине Србије, књ. VIII за 1903, Београд, 1906, с. 132.

(2) Исто, с. 226—228.

(3) Исто, с. 122.

(4) Исто, с. 339, 346.

(5) Исто, с. 110—114.

Процес је отпочео тако што је већ на првим изборима за Народну скупштину (у септембру 1903) буржоазија, заступљена са четири политичке странке (радикалска, самосталска, народна и напредњачка) добила за своју политику и народ. Највећи број посланика у првој скупштини (као и у додњим — осим у једној) добили су радикали (75 посланика). Самосталци су добили 66 посланика, народна странка 17, док су напредњаци и социјалисти (социјал-демократска радничка партија) добили само по једног посланика. — Социјал-демократска радничка партија, која је тек после атентата основана, није имала довољно времена за ширу пропаганду. Осим тога, изишла је на изборе потпуно самостално, не везујући се за било коју буржоаску странку, и истакла је своје листе само у два округа и у неколико градова.

Новоизабрани парламенат (од 160 посланика) био је пола трговачко-сељачки, пола интелектуални (46 трговаца, 36 богатих сељака, 13 бивших министара, 12 адвоката, 9 професора, 7 економа, 5 свештеника, 4 лекара, као и припадника неких других професија — новинара, чиновника, апотекара, итд.). Већи број интелектуалаца је изабран не само због личног угледа и политичког утицаја појединаца, већ и због тога што су се и по уставу од 1903 на свакој кандидатској листи морало ставити и по два кандидата са факултетском спремом. — Зато је Србија, иако заостала аграрна земља, добила један парламент сличан било ком западноевропском парламенту. Овакав састав парламента не само да је обезбеђивао пуну владавину буржоаске класе већ је и врло много утицао на конкретно спровођење буржоаске политике. Дискусије које су у парламенту покретане имале су готово редовно доста висок ниво, ако се изузму повремене лични напади између појединих припадника супарничких политичких странака. Зато су и мало где као у Србији — а посебно у њеном парламенту — истицани и „народни суверенитет“ и „народна права“, и, мало где је, као у Србији тада, интересима буржоазије, који су у скупштини заступани, придаван „карактер општости“. Неки од најпознатијих људи тога времена, не само у политици већ и у науци, као стојан Новаковић, Јован Скерлић, Живојин Перић, Јаша Продановић, Љуба Живковић, Љуба Стојановић, били су — између 1903 и 1914 — народни посланици и министри. И њихова су иступања у скупштини имала велики утицај и на оријентацију јавног мишљења, као и на политичке односе. Исто тако, и сељачки део скупштине је имао своје велике „трибуне“ и говорнике. И није се ретко дешавало да се са изванредном речитошћу некога из те групе посланика интереси сеоских газда бране и идентификују са интересима сељака уопште. — Понекад су потрзани и „велика прошлост“ и њихове историске заслуге, почев од Косова па до Делиградске и Мишарске битке, не би ли се и захтеви сеоских газда у скупштини прихватили. Јер, ти су захтеви често били супротни захтевима градских трговаца и банкара. — Отуд није нимало тешко добити као неки општи утисак — посматрано нарочито са аспекта развоја парламентаризма — да је малобројна и не баш много богата буржоазија у Србији имала такав свој елитни део, чији се културни и политички ниво највише приближио Европи. — Тај „део“ је и допринео да многим и данас читав унутрашњи режим у Србији између 1903 и 1914 изгледа више демократски него што је у основи био.

Преузимајући власт буржоазија се у овом периоду ослањала, у првом реду на средње сељаштво, затим, на трговце и занатлије, банкаре и индустријалце. Једном речју, на све оне који су тежили да учврсте свој економски и друштвени положај у оквиру капиталистичког привредног и државног система. Они су претстављали „гласачку војску“ која им је обезбеђивала победу на изборима и после избора владавину. — Социјалисти су највише рачунали са индустријским пролетаријатом, тј. са најугроженијим делом становништва, те отуд и најреволуционарнијим, а и најпрогресивнијим с обзиром на своје место и улогу у друштвеној производњи, као и на даље перспективе економског и друштвено-политичког развоја. — Међутим, како је на почетку број гласача од пресудног значаја, пошто у парламентарном режиму обезбеђује владавину, то ће и почетни старт ових двеју страна у неминовном сукобу, бити неравноправан и у прилог буржоазији. Осим тога, буржоазија је тада била не само водећа него у извесној мери и прогресивна снага друштва. Само, неке околности које произилазе из суштине буржоаског развоја ипак су допринеле да се и радничка класа, иако малобројна, већ од почетка истакне као важан фактор у међукласним и политичким односима. Једна од тих околности је могућност организовања посебне политичке странке пролетаријата и класних синдиката у оквиру буржоаско-демократског система, који је по атентату заведен, што је убрзало и његово формирање као класе и иступање против буржоазије. Друго, већа индустријализација земље, на чему се много настојало, што је и бројчано и политички јачало не само капиталистичку већ и радничку класу. И треће, неслагања и сукоби који су од почетка избили у редовима буржоазије око обезбеђења основних циљева њене владавине, што је, допринело разоткривању и класне суштине те владавине.

Као што је познато, буржоазија, док не дође на власт и у току борбе за власт, готово редовно иступа мање или више јединствено (као у Србији 1903). Кад дође на власт, у чему јој огромно помажу и радници и други сиромашни слојеви својом борбом против застарелих режима — јер су и сами заинтересовани и за шире унутрашње слободе и за интензивнији привредни развитак, јавља се у оквиру њених водећих редова хетерогеност. Та хетерогеност долази до изражаја у спровођењу одређене, конкретне политике. — На ово неслагање у Србији указује даље разбијање буржоазиских врхова на још већи број политичких партија, а нарочито разбијање радикалске странке на две фракције — радикале и самосталце (дефинитивно 1903), од којих је друга претстављала само „радикалнији“ део радикалске странке. Њихово неслагање и сукоби који су се сводили на критиковање конкретних мера радикалских влада од стране самосталаца и у парламенту и преко штампе, не само да су слабили фронт буржоазије већ су допринели да је и борба радничке класе против капиталиста, као и напади радничке штампе и посланика — социјалиста, на владе, изгледали много убедљивији и у очима све ширих кругова грађана. Утицај социјалиста све се јаче испољавао у већим таласима штрајкова, у све масовнијим и све чешћим демонстрацијама, као и у првомајским прославама. Другим речима, грађанска опозиција је својим нападима на владу због њене корумптивности и нарочито злоупотребе власти, врло много помагала социјал-демократима у разоткривању суштине

буржоаско-демократског поретка и капиталистичког начина производње и расподеле.

Иначе, неслагања између буржоаских странака нису имала неки принципијалан карактер који би указивао да опозиција тежи ка битним изменама у систему владавине и односима својине, тј. капиталистичког начина производње. Димитрије Туцовић, тадањи вођа социјал-демократа, наводи да су се самосталци „одвојили у засебну групу у име демократије, да одмах по рођењу жртвују све своје свечане декларације и цео програм [борбу за опште право гласа и за самоуправе, Р. Г.] практичним користима власти“ (6). Ово се показало кад су самосталци, у једном моменту, са једним гласом већине у скупштини, образовали владу и били неко време на власти. Слично мишљење је истакао и народни посланик, правник и професор универзитета, Живојин Перић, на једном скупштинском заседању. Наиме, поводом захтева радикала за уношење извесних измена у законима о скупштинском пословнику и о штампи, како би првим спречили опструкцију опозиције која је ометала рад скупштине а другим онемогућила безобзирне нападе опозиције на владу и преко штампе, Перић је истакао да су самосталци „неповерљиви према предлогу закона о скупштинском пословнику и о штампи [...] зато што се боје да старији радикали једнога дана, пошто добију нови закон о штампи и нови пословник, не остану да владају сами без њих или можда против њих“ (7). — Које су, пак, те „практичне користи“ од власти најбоље се показало баш у привредној политици владајућих кругова.

Намере развоја домаће индустрије наметале су потребу претходног проналажење капитала за изградњу индустријских постројења. У самој земљи капитал су се налазили у рукама трговаца и зеленаша. Али, у склопу свих унутрашњих и спољних околности у којима се Србија тада налазила — у првом реду велика економска зависност од Аустро-Угарске и нарочито недостатак заштитних царина на индустријску робу — трговци и зеленаши нису били склони да улажу свој новац у индустрију (што се показало и у слабом одзиву на давање повластица за подизање индустрије законима од 1873 и 1898). У једној привреди потпуно слободној (*laissez-faire*), нарочито са развијеном спољном трговином и економском подлогом у сељачком поседу који се експлоатише, као што је било у Србији, трговачки капитал може да нађе — и најчешће налази — већи профит у трговачким пословима него у успостављању једног индустријског погона. Отуд се у Србији и решавање питања прибављања капитала за индустријски развој сводило на предузимање мера које би дале економску стимулацију и обезбедиле економски интерес носiocима тезаурираних капитала да би га уложили и у индустрију. Ту, у првој фази, долазе у обзир привилегије (повластице) које се од стране државе дају онима који се реше да уложе свој новац у индустрију. На другом плану, потребан капитал се може набавити и из иностранства, и то на више начина, али углавном на два. — Прво, као акцијски капитал где капиталиста, тј. иностранци давалац капитала, остаје власник предузећа у чије је подизање уложио капитал и учествује у добити сразмерно величини свога капитала. И, друго, долази у обзир и такозвани зајмовни капитал, где вла-

(6) Димитрије Туцовић: *Изабрани списи, књ. I, 1, 86, Београд, „Просвета“.*

(7) Стенографске белешке са заседања Народне Скупштине (11 децембра 1910).

сник капитала постаје поверилац и учествује у добити само кроз интерес на позајмљени новац. Ово може бити уз државну гаранцију. Али, да би се капиталиста ангажовао на било који од ових начина, неопходно је потребно да држава предузме мере заштите домаће индустрије од конкуренције индустрије развијенијих земаља. Као што је познато, класичан облик те заштите јесте царинска заштита.

Међутим, предузимање било које од поменутих мера, посебно увођење заштитних царина, налагало је претходно регулисање економских односа са Аустро-Угарском. У конкретном случају се то сводило на ревизију обавеза Србије и права Аустро-Угарске, из тајне конвенције коју је краљ Милан потписао (1881) и којом се обавезао да Србија неће склапати било какве уговоре са другим државама пре него што добије одобрење у Бечу. И, друго, ревидирао би се и дотле важећи трговачки уговор по коме је Аустро-Угарска имала врло ниске царинске ставове за своју робу, које су је потпуно обезбедиле од конкуренције стране индустријске робе на пијацама Србије, поред тога што је готово потпуно монополисала и њен увоз и извоз (85% извоза Србије ишло је у Аустро-Угарску).

Повод за ревизију односа са Аустро-Угарском дало је склапање тајне „царинске уније“ између Србије и Бугарске (1904). Био је то, наиме, само један од облика сарадње које је влада Србије имала намеру да предузме са балканским земљама, као што је пре тога склопила један доста повољан трговачки уговор са Немачком и као што је покренула преговоре за склапање новог уговора и са Аустро-Угарском. Али, Аустро-Угарска се одлучно успротивила склапању било каквих уговора између Србије и Бугарске, тражећи, кад је за њу дознала, да се и царинска унија раскине. Како српска влада на то није пристала, ова је, прекидајући истовремено преговоре, забранила и извоз и транзит и живе и заклане стоке, као и живине из Србије преко своје територије. Отада су настале обојанствене сметње и забране извоза и увоза, које су трајале све до 1910 под именом „царинског рата“. — Царински рат био је потребан и Србији и њеној буржоазији да би се могле одржати. Најосновнији и национални и економски интереси су налагали извлачење Србије из полуколонијалног положаја који јој је Аустро-Угарска наметнула.

Ситуација створена „царинским ратом“ убрзала је предузимање готово свих поменутих мера на подизању индустрије и омогућила је буржоазији и освајање сопственог унутрашњег тржишта и пласирање робе и ван Аустро-Угарске. Упоредо су извршене промене и у структури њене производње, банкарству и саобраћају, а саобразно томе и у односима између друштвених класа. У току тога процеса држава је врло много помагала капиталистима у економском осамостаљивању и у преброђавању кризе која је неминувано избила услед прекида односа са Аустро-Угарском. Исто тако, „државна машина“ је употребљена да би се и радничка класа подредила за капиталисте најпогоднијим условима експлоатације, без које би и успех у сукобу са Аустро-Угарском и добити од пласирања домаћег и страног капитала у индустрији били доведени у питање.

На почетку царинског рата влада Србије закључила је трговачке уговоре готово са свим европским и балканским земљама. А само у току 1906

и 1907 народна скупштина донела је 17 закона о додељивању концесија и домаћим и страним капиталистима за подизање индустрије и изградњу железница. Идућих година законима је додељено још већи број повластица, тако да је Туцовић, у једном моменту, констатовао да на „ступњу капиталистичког развитка“, на коме се Србија тада налазила, „целокупан капитал, страни и домаћи, онај у приватним рукама као и онај што је мобилизован у руке капиталистичких акционарских компанија, не улази пре свега ни у какве послове већих размера без обилатих државних повластица“. Због тога су, како Туцовић даље наводи, у „1908 и 1909 години повластице уживала 42 индустријска предузећа према 34 у 1907“ (8). — Истовремено су закључивани и државни зајмови код разних западноевропских банака (1906 — 95 милиона, 1909 — 150, 1914 — 250), чија је отплата падала углавном на терет радника и сељака.

Концесије су се давале на 10, 15 или 20 година, уз ослобођење од царина на увоз машина и извоз произведене робе, као и уз ослобођење од државних пореза и снижење тарифе за превоз робе од 25%, и др. Осим тога, страни капиталисти су у неким случајевима били обавезни да само половину радне снаге узму из Србије.

Уз повластице за подизање индустрије долазиле су — са овим посредно повезане — и концесије којима су се додељивала појединим капиталистима искључива права лиферирације држави потребног материјала у области јавних радова. Тако су се стицали капитали и на неопходним потребама изградње путева, улица, пристаништа, градова уопште и комуналних објеката. Исто тако држава је интервенисала и у трговини ублажавајући губитке извозника премијама (од 2—5 динара по грлу стоке), јер се сад стока извозила у Италију, Турску, Египт и Француску, што је повећавало и трошкове транспорта и губитке у путу.

Међу корисницима искључивих права и монопола најчешће су се помињали народни посланици, министри и државни саветници, тј. највиши државни функционери. Јован Скерлић, народни посланик, професор и књижевник, критикујући ову појаву у скупштини и тражећи да им се забрани учешће у привредним пословима који су „зависили од државне услуге“ изнео је и неке конкретне, значајне податке из којих се види зашто је буржоазији потребна власт и какву улогу има држава у капитализму. Ти подаци указују у конкретном историском примеру на „општу законитост“.

„Затим почео је бивати све већи број народних посланика који су постали државни лиферанти и државни предузимачи.

„Ми смо имали у народној скупштини неколико жалосних сцена. када су посланици и с ове и с друге стране добаћивали један другом како су били лиферанти државни и предузимачи. Нарочито је било незгодно по углед Парламента што су поједини посланици вршили послове, за време рата, кад је цео народ био на граници (тј., за време балканских ратова, Р. Г.).

„Тај појав се проширио — и од кабинета и Народне Скупштине — прешао је и на Државни Савет. Државни Савет је по нашем Уставу највише административно тело, које има да решава администра-

тивне спорове које поједина лица, поједине установе, и поједине банке могу имати са државом.

„Међутим, има извесних државних саветника који су остали још и данас чланови управа у појединим новчаним заводима и појединим индустријским предузећима која тргују са државом. На тај начин, господо, долази се у један чудноват положај: један државни саветник је судија у споровима каквог друштва, чији је он плаћен члан управе. Може се рећи да то ни мало не подиже углед Државном Савету, који и иначе не ужива велику сигурност у јавном мишљењу.

„Господо, ова се појава јавља и у другом виду. Последњих година осећа се општи привредни напредак. Тражи се све више концесија за разна предузећа. Али, има једна ствар која мора да буни свакога човека. Редовно, неизбежно у управама тих завода, тих великих банака, тих великих индустријских предузећа мора да буде по неколико главних људи из владајуће странке.

„[...] За последњих десет година те појаве су постале чешће, може бити што су се послови уопште развили, а можда и због тога што су појмови о политичкој коректности, да не речем: о моралу, уопште попустили. Довољно је прелистати званичне публикације из доба после 29 маја, на пример: „Рударски Гласник“, па видети како се маса политичких људи обратила држави, тражећи концесије за рударске експлоатације. То су чинили активни министри и народни посланици. Кад се у јавности отпочео дизати глас против тога, народни посланици почели су тражити и добијати рударске концесије за своје жене“. (Стенографске белешке са заседања Народне скупштине у фебруару и марту 1914.)

На истом скупштинском заседању други један посланик је навео да се „мешавина политике и послова“ која прети да „достане систем“ јавља чак и у виду појаве „политичких банака“ (као Земаљска банка), у које улазе исто тако „главни људи из владајуће странке“. — Други посланик је додао да влада употребљава „државни апарат“ чак и за уписивање акција (владини људи „запрежу и државне органе за оснивање повлашћених завода“). Али, међу многим случајевима „упрезања државе“, најилустративнији је случај једног бившег министра који је успео да „задобије“ повластицу на „целу рудничку планину“, па чак и „на реку Мораву, под видом да тамо вади руде“. — „Од тада су пролазиле године једна за другом а руда није било, нити је за њих марио овај „рудар“. Њему се боље допаало и рентирало, да са површине земље згрће злато у виду шуме, сена са ливада и жира у планини Руднику“ (9).

Међутим, ово „потрзање државе“ од стране „владајуће странке“ дало је, на општем плану развитка земље, знатне резултате. Док је 1906 у Србији било 39 рудника и 8 каменолома, 1907 број рудника се подигао на 50, а 1908 на 54. Истовремено су се повећали и вредност производње четири пута, и број радника у рударству (1903 — 2.316 радника, 1906 — 4.121; 1908 — 4.965, а вредност производње 1904 — 2,599.333 динара, а 1908 — 10,888.468 (преко четири пута) (10). Исто се десило и у индустрији. Године 1906 било је 110 предузећа са 5.624 радника (вредност производње — 15,898.449), а 1907 — 126 предузећа, 9.201 радника (вред-

(9) Стенографске белешке са заседања Народне Скупштине (јануар 1912).

(10) Статистички годишњак Краљевине Србије, књ. XII за 1901—1908, с. 430—434.

ност производње — 23,797.854). Године 1910 било је у Србији 428 предузећа са око 16.000 радника, а вредност производње — 74,378.000 динара (11). — (Године 1913 било је 18.000 радника, а вредност производње — 106,000.000 и поред балканских ратова.) — У току „царинског рата“ поњао се и број новчаних завода, као неопходна пропратна појава интензивнијег развоја привреде, а нарочито индустрије (1905 — 118 завода, а 1913 — 187) (12).

При порасту производње врло су значајне појаве у њеној структури. Док је 1906 од укупне вредности извоза — 24,124.000 долазило на индустријске прерађевине, 1911 та ставка је износила — 54,344.000 (13). Затим, да би се смањили губици на свињама, прешло се на извоз меса и прерађевина. И, док је од 1893—1905 извезено 6.400 кг. прерађеног меса, од 1907—1910 извезено је 1,037.116 кг. (шунки, кобасица, салама). Онда, од 1898—1903 извезено је из Србије 3,200.000 кг. свежег меса, а од 1905—1907 — 23,690.000. Да би се ова врста производа подесила према укусу иностраног потрошача, ангажовани су и одговарајући стручњаци са стране, који су тада у Србији увели прерађивање меса по западноевропском узору. Промене и повећање производње настали су тада и у другим привредним гранама — у виноградарству где се прелазило на „американску“ лозу, у свиларству, у воћарству, а нарочито у засејавању шећерне репе (1906 — 13.400 тона, а 1907 — 36.678) (14).

Међутим, упоредо са порастом производње и капитала у рукама индустријалаца и банкара, није расла и радничка надница. Године 1905 — просечна радничка надница износила је 1,24 динара, а у 1908 — исто толико (1900 — 1,21). Просечна цена само неких животних намирница (говеђег меса, хлеба и масти) износила је — 1,30, а 1908 — исто толико (15). Стан, одело и остале потребе нису урачунате. Затим, радно време у индустрији и на другим секторима није било регулисано и кретало се од 10 до 20 часова, без обзира да ли су се на влади налазили радикали или самосталци. Исто тако нису били регулисани ни сви други услови рада — хигијенска и техничка заштита при раду, недостајала је социјална заштита у случајевима болести, радне неспособности стечене при раду, у старости (лична и породична пензија). Радници у индустрији били су препуштени послодавцима који су се према њима тако односили као да су им са концесијама додељена и неограничена права располагања радном снагом без икаквих људских обзира. Ово се потврђује и низом штрајкова, који су из године у годину расли у корак са производњом у фабрикама, као и прилив радника. Најосновнији захтеви, које су радници тада истицали, сводили су се на захтеве за повећањем надница, скраћењем радног дана и побољшањем услова рада. Године 1906 избило је 37 штрајкова. — За 1906 нема сигурних података, али је забележено да је првомајска прослава пала у радни дан и да је „обустава рада у Београду и многим провинцијским градовима била импозантна“ (16). — Година 1907 била је

(11) Др. Никола Вучо: Привредна историја Србије, Београд, 1956, с. 250.

(12) Др. Гојко Грђич: Развој привреде Србије и Војводине, Београд, 1953, с. 14.

(13) Драгиша Лапчевић: Историја социјализма у Србији, Београд, 1922, с. 133.

(14) Др. Гојко Грђић: *op. cit.*, 20.

(15) Статистички годишњак Краљевине Србије, књ. XI за 1906, с. 330—333.

(16) Из извештаја светској синдикалној организацији за 1906 годину.

једна од најтежих за раднике. Прекид уговорног односа са Аустро-Угарском изазвао је, услед тренутног застоја у извозу и смањења цена пољопривредних производа и пропадање занатлија и сељака, што је изазвало и повећање радне снаге на тржишту и притисак на радничку надицу. И, како се у једном извештају наводи, те године се борба радника свела на „борбу за опстанак у најпунијем смислу речи“. — Од 27 штрајкова који су и те године покренути, један је добио завршетак који је разоткрио, да је и српска буржоаска држава само оруђе за експлоатацију радничке класе. Наиме, кад је те године избио штрајк у фабрици шећера на Чукарици (немачка концесија), полиција је у сукобу са штрајкачима употребила оружје и убила четири радника. Како је случај изазвао велике узбуне и међу радницима и у грађанству, влада је морала да изда званично саопштење у коме је интервенцију полиције приказала као неопходну меру у циљу заштите „личности и имовине приватних лица“. Ово је само један од примера, а било их је много, како се и у Србији и за време „уставног и парламентарног“ режима експлоатација радника прикривала принципима о „заштити личних права грађана“. Само, и поред готово редовне интервенције полицијских органа, а понегде и војске (као у штрајку радника у руднику Вршка Чука 1908 који је био белгиска концесија) штрајкови нису престајали. — Године 1908 избило је 18 штрајкова. У овој години дошло је до велике заоштрениости односа не само између радника и послодаваца, већ и између радника и владе због забране удруживања рударских радника.

У једној наредби ресорног министра, која је уследила на захтев концесионара, саопштено је, наиме, да ће сваки рудар „бити отпуштен с посла без отказа, ако врши утицај на друге раднике или се са њима удружује да би обуставили рад и изнудили побољшање надица“. — Како је ова наредба претстављала директну повреду закона о зборовима и удружењима, то су против наредбе министра избиле велике радничке демонстрације (8 јуна 1908).— И следеће године, све до балканских ратова, карактеристичне су и по све чешћим сукобима између радника и послодаваца, односно између радника и полиције, која се стављала по овлашћењу влада у одбрану капиталиста. Тако је 1909 избило 47 штрајкова (7 спонтаних и 40 организованих од синдиката), 1910 исто тако 47 штрајкова, 1911 — 75, а 1912 — 65, од којих је 10 рат прекинуо.

Интервенција државе у сукобима између радника и послодаваца била је повезана и са концесијама и монополимa. Пошто су законима одредиле привилегије и концесије, владе су се самим тим обавезале и на обезбеђење најповољнијих услова за експлоатацију од којих је зависно и очекивани профит од улагања у индустрију. Зато је синдикалним вођама и социјал-демократима ситуација у Србији изгледала слична околностима под којима су експлоатисани Африканци од европских капиталиста. У једном извештају синдиката Србије Светској синдикалној организацији (од 15 октобра 1913) наводи се да је „европски капитализам, који је у Африци организовао урођеничке трупе да се њима послужи, умео такође да искористи и српске властодршце као агенте и посреднике између српских радника и страних капиталиста. Наша влада служи верно страном капиталу као и домаћој капиталистичкој класи и врши у овој служби само насиље против радништва“.

У својој борби против експлоатације — нарочито тешке у првој фази индустриског развоја и у другим земљама — радници су имали и повремене успехе. Тако 1910 77% штрајкова донело је и извесно повећање надница и скраћење радног времена, 1911 — 84%, а 1912 — 68%. Највећи успех постигнут је 1910 кад је, после великог броја штрајкова, демонстрација, писања и напада на скупштину од стране радничке штампе и посланика социјал-демократске странке најзад донет закон о радњама, чија су три ранија нацрта пропала у скупштини, и који је у неким својим одредбама регулисао и положај индустријских радника (право коалиције и штрајкова; ограничење радног дана на 10 часова, заштита деце и жена у раду, обавезан недељни одмор, гарантован отказ, обвезна фабричка хигијена, увођење привредне инспекције, оснивање Радничке коморе, Берзе рада, Суда добрих људи, као и основне одредбе о обавезном осигурању).

Царински рат је завршен не само склапањем новог уговора са Аустро-Угарском, која је почела, под истим условима као и са другим земљама да са Србијом тргује добијајући и концесије и оснивајући банке, већ и знатним успесима и буржоазије и радничке класе. Отуд 1910 претставља извесну прекретницу и у привредном и друштвено-политичком развоју Србије.

У свом образложењу предлога закона о радњама у Скупштини (8 марта 1910), министар народне привреде, Јаша Продановић, је то и констатовао. Наиме, да је не само „нагомилавање капитала (тј. да није само „страна индустрија и трговина [...] унела нове елементе у наш привредни и социјални живот“) и множење популације [...] изазвало у нас савршене је форме прерађивачке радности, крупну индустрију, која се појављује као нов и све важнији чинилац у нашем привредном животу, о којима законодавац мора да води рачуна, ако хоће плодно да утиче на даљи развој“, већ и „новим привредним и социјалним односима треба дати и нову правну подлогу“. То налаже „и измењена социјална структура нашег варошког становништва“, јер, „на место еснафских ученика и помоћника дошли су слободни радници“, и „патријархални односи између послодаваца и њиховог помоћног особља нестало је; заменила их је борба између капитала и рада“. — Закон о радњама је усвојен у Скупштини тек 1911 и његово доношење претстављало је велики политички успех и радничке класе и других демократских снага. Али, одмах по доношењу, закон је од стране послодаваца саботиран, кршен, примена ометана у оном делу који је регулисао положај радника, тако да се мало што изменило у њиховом животу и после доношења закона. Зато су се односи и даље заоштравали, штрајкови су били све чешћи и све масовнији, а веза између радника и синдиката постајала је све тешња, као и између радника и социјал-демократске радничке странке. Истовремено се повећавао и притисак државе на раднике у корист капиталиста. Процес је заустављен Балканским ратовима, а онда и Првим светским ратом.

У склопу друштвених односа изазваних развојем индустрије у Србији посебан је положај, међутим, заузимало сељаштво, нарочито средње и ситно сељаштво, као и мали трговци и занатлије. Иако су ослонац режиму (као

и режима од пре 29 маја), у овом периоду се запајају извесна кретања, посебно на селу, која значе почетак одвајања економски слабијих слојева од старих буржоаских партија. Пошто су претстављали остатке социјалних група из предкапиталистичког периода („категорија ситне робне производње“), њихов је положај и у Србији, са бржим привредним развојем, морао бити колебљив. Као мали капиталисти, они нормално иду с буржоазијом, али у моментима економске кризе прилазе пролетаријату. Са развојем индустрије неминовно су пропадали извесни занати и из редова занатлија издвајали су се индустријски радници чији се број повећавао. — Што се тиче сељака, и њихов је положај у том периоду морао бити све тежи. Међутим, у погледу брзине и обима раслојавања села и пропадања занатлија нема прецизних података. Један од посланика са села, иступајући против закона о повећању плата судијама, навео је да је сељак већ тако „притиснут“ ранијим законима који су га опорезивали, да уколико би се увео још какав намет, претила би опасност да читав „сељачки народ [...] оде у пролетаријат“. Исто то је истицао и Димитрије Туцовић. Да би сељак одговорно обавезама које су на њега наметнуте од стране државе и отплатама државних дугова и заштитним царинама на индустријску робу — „морао је да отуђује оно што му је било потребно за живот и производњу, за исхрану и рад“, пошто је „привређивао из године у годину са све бруталнијим исцрпљивањем земље и своје радне снаге, а награде за те исполинске напоре били су му све мршавија жетва, све веће осиромашење, и, једновремено, све већи порески терет“ (17).

Али, и поред неоспорно тешког положаја ситних сељака и малих занатлија и трговаца (1906 било је 15.781 јавна продаја имања за дуг, а од тога 9.116 за порез) — нису забележени неки спонтани, а још мање организовани покрети сељака против влада, као раније у XIX веку. Једна околност, више него друге, можда би ипак указивала да је незадовољство постојало и да су готово сталне спољнополитичке тешкоће одлагале и његово видније избијање (одуговлачење признања промене режима и династије, нарочито од стране Енглеске, завереничко питање и контразавереничке акције, анексиона криза, Балкански ратови и Први светски рат). — Мислимо на успех социјал-демократске радничке партије на изборима за Народну скупштину 1912. Тада је ова странка истакла своје кандидате у шест округа и добила је велики број гласова у односу на раније изборе — у варошима 4.250 (према 2.731 у 1906), а у окупацима 24.787. Овај велики успех социјал-демократа у окупацима тумачен је осиромашењем села и подизањем индустрије и у мањим местима. Међутим, пре би се могло претпоставити да је и међу сељацима дошло до промена у политичкој оријентацији услед све веће несигурности положаја средњих и ситних сељака, као и услед односа буржоаских странака према сељаштву као политичком објекту. Успех је још већи уколико се има у виду да је од укупног броја „правних гласача“ за све време на изборе излазило око 70%, као и да су и локални органи интервенисали и пре избора и на изборима у корист владајуће странке. Туцовић је поводом тога писао да „прилазак тих сеоских маса нашој Партији чини се нашим противницима као неприродна заједница само због тога што они

(17) Димитрије Туцовић: *op. cit.*, с. 217.

не виде да је та политичка заједница настала као природна последица заједнице по судбини и класном положају и да ће она бити у толико чвршћа, солиднија и шира уколико се капитализам буде јаче развијао". — Разуме се, да су успеху социјал-демократа на селу допринели и све шира пропаганда радничких вођа преко штампе о циљевима борбе пролетаријата, о суштини буржоаске демократије, као и раднички штрајкови и држање влада према сиромашним слојевима. Сељацима исто тако није било непознато и „закупљивање рудничке планине". На крају, морало је и све већем броју сељака постајати јасније који су уопште циљеви буржоаских парола о законитости, о демократији и самоуправи, и да њихова егзистенција од тога не зависи. Народни посланици су увек пред изборе долазили с тим паролама, али су се тада дешавала и „политичка убиства" и смењивања председника општина за које се сумњало да ће се међу сељацима стварно залагати да гласају за владину странку. Затим су се достављали и лажни извештаји порезника општинским судовима о висини непосредних пореза (од које је зависило право учешћа на изборима) оних бирача за које се претпостављало да ће гласати за опозицију. На крају, запажено је да су фалсификовани изборни резултати од стране оних чланова комисија чије су позиције у друштву зависиле од тога која ће странка остати на власти. Сиромашним сељацима је према томе, исто тако морала временом бити све јаснија безнадежност њиховог положаја као „газда" у капитализму и да победа на изборима уз њихову подршку доноси користи малом броју већих капиталиста, као и њиховим адвокатима, високим чиновницима, професорима, којих је у току времена бивало све више међу посланицима (1908 — 26 чиновника, 18 професора, 17 адвоката — од 160 посланика). Јер, кад би изабрани посланици засели у Скупштину, изгласавали су мере које су их постепено ослобађале остатака сопствене имовине на којима су заснивали своје и дотле нестабилне егзистенције. Дешавало се, наиме, да су крупни копиталисти на учестале штрајкове одговарали једном необичном али ефикасном акцијом. Натеривали су мање капиталисте на међусобно измењивање потписаних меница, „тако да би сваки ко би без пристанка већине предузетника потписао радничке захтеве, морао да исплати меницу". Оваква мера стављала је и мале фабриканте у врло тежак положај, и они би и у случају попуштања радницима и у случају упорности радника у штрајку — материјално пропадали. Тако смишљена мера утицала је и на раднике, који би заједно са својим „газдама" остајали без посла.

Резимирањем класних сукоба и односа класа у српском друштву у кратком временском периоду од 1903—1914 — у коме је буржоазнија најдаље отишла у организовању своје власти на буржоаско-демократској основи — може се констатовати да сви сукоби који су се кретали у оквиру буржоаске класе, нису превазилазили оне границе чије би прекорачење довело у питање њене позиције освојене 1903. Долазећи на престо после убиства једног владара и у поодмаклим годинама — и како су све странке и све буржоаске фракције биле потпуно сложне у одбрани парламентаризма — краљ Петар Карађорђевић држао се по страни политичких борби и партиских сукоба. Србија је, према томе, остала за све време његове владавине

„парламентарна уставна монархија“ у којој је власт владара ограничена парламентом и уставом. И сама радничка класа, иако подвргнута тешкој експлоатацији, имала је много више слободе и далеко повољније услове за политички рад него доцније — у југословенским оквирима — и под владавином његовог наследника. Отуд и парламентарна борба и њено крајње заоштравање у предизборној кампањи и напади на владе од стране опозиције су једино имали за циљ замењивање буржоаских гарнитуре на власти и смену корисника државом, чије су установе према својим потребама могли да мењају. Или, како је један од истакнутих научника из буржоаских редова подвукао, да „законодавним путем“ и „новине и политичка удружења [...] стежу“ колико год хоће, односно све докле док радничка класа и друге демократске снаге не постану довољно јаке да им у томе одреде границе. Та ограничења су и овде донекле наметана, тако да употреба „државне машине“ и прекрајање институција у корист буржоазије нису одузела битне позиције и тих снага потребне за спровођење њихове политике према режиму.

Уколико је пак реч о сукобима између две основне антагонистичке класе — буржоаској и радничкој класи — од којих прва употребљава државну машину да би другу сатерала „у границе корисне по буржоазију“, и њихова оштрина и резултати борбе били су одређени и конкретном историском ситуацијом и границама развоја епохе у којој су се дешавали. — У првом случају, у Србији, радничка класа је била заступана од социјал-демократске радничке партије. Главне вође те партије били су углавном на висини задатака које су имали да решавају (као Димитрије Туцовић и Радован Драговић). Али и ова странка је била у врховима разједињена и подељена на свој револуционарнији део и, у основи, на социјалне демократе (у данашњем смислу) и синдикалисте. Најважнија питања су их раздвајала, као питање улоге синдиката у радничком покрету, питање борбе против капитализма (револуционарним или парламентарним путем), итд. Међутим, и једни и други су врло много очекивали од „општег права гласа“ и борбе за побољшање материјалног положаја радника у оквиру синдиката. И овде, као и у толиким другим земљама, само нешто доцније, на „незрелим економским и друштвеним условима појавиле су се и незреле теорије“. Србија је још била аграрна земља и радничка класа није могла у очима интелектуалаца који су је предводили изгледати довољно значајна друштвена снага. Али, разједињеност у руководству одражавала се негативно и на борбу радника против капиталиста. Буржоаска фракција на власти је и овом околношћу била оријентисана у решавању радничког питања. Осим тога, Србији су се тада наметали многи проблеми, на чијем су се решавању сви морали ангажовати, пошто је од њиховог решења зависно и њихов заједнички опстанак. Као прво наметало се учвршћивање и одбрана режима, који је после атентата успостављен, од евентуалних покушаја владара и његове околине за уношењем промена. Као што је познато, владари признају парламентарну владавину само онда кад су на то присиљени. Затим, требало је добити и међународно признање буржоаско-демократском поретку и промени династије — јер су неке државе (као Енглеска) одлагале признање захтевајући да се претходно атентатори као обични злочинци изведу пред

суд и казне одговарајућом казном за убиство владара. Ово се, разуме се, није могло спровести пошто им је Народна Скупштина одала признање за „патриотско дело“ и пошто су, после атентата заузели важне положаје у државном апарату и војсци, одакле су вршили знатан утицај на управу. Осим ових проблема, дошао је „царински рат“, који је захтевао развијање свих потенцијалних снага не само буржоазије већ и радничке класе — пошто су и за економско осамостаљивање Србије били заинтересовани сви друштвени слојеви. За царинским ратом односно још у току тога рата, избила је и „анексиона криза“ (анексија Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске 1908) која је уморавала патриотска осећања и наметала убрзање припрема за рат и ослобођење осталих Срба, пре свега испод турске власти, односно припремање за Балканске ратове. Све је то наметало и интензиван привредни развитак земље и наоружавање војске, па и одлагање одлучних сукоба и извесне обзире и са једне и са друге стране.

Разуме се, свака од ових класа гледала је на све заједничке задатке са посебних својих класних интереса. Ослобађање свих Срба од туђинске власти, те према томе и Босне и Херцеговине, као и других територија, значило је за капиталисте и проширивање њених „граница корисности“ — велика држава, веће политичке и привредне могућности. Радничка класа је у том видела проширивање територије за класну борбу и за јачање својих редова радницима са тих територија. Радничка класа је на то гледала дакле, са позиција пролетерских интереса и већих и ближних могућности укидања капитализма као крајњег циља.

Др. Ружица Гузина

САСТАВ СКУПШТИНА И ПОЧЕТАК ПРЕТСТАВНИЧКОГ СИСТЕМА У СРБИЈИ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА (ДО 1839)

У уставноправној историји Србије XIX века скупштине, које су одржаване првих деценија постојања српске буржоаске државе, имају изузетан, посебан значај. У том првом раздобљу, када крупне старешине теже да се што више осамостале у својим областима и када пружају већи или мањи отпор Карађорђевој централној власти и касније Милошевој власти, установа скупштине вршила је пре свега улогу једне централизаторске и „државотворне“ политичке силе. Чак и као опозиционе, скупштине тада играју значајну улогу, пре свега као централни колегијални органи, као органи који обједињавају старешине као претставнике својих крајева (нахија) нове српске државе, као органи дакле, који у великој мери доприносе, с једне стране, изградњи и јачању државе, а с друге стране јачању националне свести и успешном развитуку ослободилачке борбе српског народа.

Због таквог значаја и улоге коју су у прве четири деценије одиграле скупштине, од нарочитог је интереса испитати — што је циљ овог рада — њихов састав и начин формирања, јер је од тога умногоме зависно и њихов однос према кнезу и према народу, њихов карактер, једном речју њихова улога и њихов историјски значај.

Састав скупштина у периоду 1804—1813 не само да се разликовао од скупштина одржаних у периоду 1815—1839, него се мењао и у току сваког од та два основна периода. Линија њиховог развитка ишла је углавном од именованих старешинских скупова ка изборним, у правом смислу речи претставничким органима.

I. — У развиту Србије Првог устанка, у погледу састава њених скупштина, можемо разликовати два периода: 1. од 1804—1806, и 2. 1806 до 1813 (1).

1. У првом периоду на централним скупштинама учествује знатан број кнезова и кметова који су под Турцима у Београдском пашалуку добили звања и низ привилегија ферманима од 1793—1796. На првим скупштинама од 1804—1806 показало се да су стари кнезови били ти који су вукали ка компромисном решавању спорних питања с Турцима, у циљу заштите привилегија које су имали под Турцима.

На првој устаничкој скупштини у Остружници 1804, судећи према потписима на појединим документима са ове скупштине као и према потписима на протоколу састављеном у Земуну 28 априла 1804 (2), састав је био врло шаролик. Поред кнезова и војних старешина, на скупштини је био присутан изванредан број свештених лица, трговаца, хајдука и угледних људи. Међутим, претежан део учесника скупштине чинили су кнезови и војне старешине. Вероватно да овим бројем присутних лица није исцрпљен број учесника на Остружничкој скупштини. Према казивању Јанићија Ђурића, на скупштину је Карађорђе позвао и „неке главне Србе трговце и пријатеље србске да и они дођу на скупштину у Остружницу, које и дођу (како ти): прво Милутин Топал, Милош Урошевић, Димитрије Рајковић“ (3). Број учесника на Остружничкој скупштини није био велики, јер је Карађорђе на скупштину позвао старешине нахија са по два три угледна човека (4). Под претпоставком да су сви дошли није могло бити више од 50 људи. Из напред делимично изложеног састава Остружничке скупштине не би се могло тврдити да је она по свом саставу била изразито скупштина кнезова, а још мање само нових војних старешина. По политичким захтевима који су били постављени на скупштини, тј. по захтевима који су са ње били упућени Порти, могло би се рећи да је њена делатност била усмерена пре на заштиту оних привилегија кнезова које су они имали под Турцима него ли на заштиту интереса нове сеоске буржоазије која се бо-

(1) Из оскудних података у изворима о саставу скупштина не може се дати исцрпна слика појединачног састава скупштина у Устанку. Ово утолико пре што имена учесника нису посебно записивана, изузев потписа на појединим молбама упућеним Порти, Русији и Аустрији као и потписа старешина на заклетвама датим Карађорђу и Совјету на скупштини 1811.

(2) На Остружничкој скупштини били су присутни: Младен Миловановић, Буша Вулићевић, Теодосије Маричевић из Орашца, Јанко Катић, Веса Велимировић, Васа Чарапић, Сима Марковић, Прота Алекса Лазаревић из Шопича, Павле Поповић из Вранике, Јуриша Михајловић из Грабовца, Петар Ерић из Звечке, Ђорђе Миловановић из Железника, Марко Дољанчевић из Остружнице, Радоје Трнавац из Ганиловића, Риста Радојичић из Блазнаве, Танаско Рајић из Страгара, Ранко Радић из Неменикућа, Рака Лајевац, Прота Магија Ненадовић, Милоје Петровић из Трнаве, Михајло Лазаревић из Шопича, Милан Обреновић из Вруснице, Теодосије Филиповић из Кнића, Сава Игуман Равнички, Јосип Игуман Каленички, Милоје Вукашиновић, Прота Јагодински, Јосип прота пожаревачки.

(3) Причања савременика о Првом устанку, Београд. 954, 72.

(4) Исто, 72.

рила за дефинитивно укидање феудализма, искључујући сваки компромис с Турцима. Учешће знатног броја свештених лица на Остружничкој скупштини може се тумачити тиме што је то била прва скупштина старешина из свих ослобођених крајева. У оквиру захтева према Порти расправљана су и питања која су се тичала цркве и њеног положаја према Порти. Објективно, у новоствореној српској држави свештенство је било савезник сеоске буржоазије; оно није могло ићи на стварање компромиса с Турцима, јер турски феудализам у Београдском пашалуку није дозвољавао слободан развој ни српској цркви.

И на Остружничкој скупштини 1805, већину учесника чинили су стари срески кметови и кнезови, затим изванредан број истакнутих војних старешина; остало су били буљубаше, бивши „фрајкорци“ и мањи број свештених лица. Остружничка скупштина од 1805, дакле, по свом саставу и карактеру, била је слична скупштини која је одржана у истом месту 1804 (5).

После битке на Иванковцу септембра 1805 и великих успеха које су устаници имали крајем ове и током 1806, компромисна политика кнезова изгубила је своју вредност, па је према томе и улога кнезова у одлучивању на скупштинама била скоро безначајна. Отуда је већ на скупштини у Борку септембра 1805 учествовао много већи број мањих и већих војних старешина у раду скупштине. По казивању проте М. Ненадовића, за скупштину у Борку из Боговађе је одабрано око 300 „најотменијих“ људи (6). Нема сумње да је Прота под „најотменијим“ подразумевао све старешине, бимбаше и буљубаше. Поред ових 300 људи које су Ненадовићи довели, Карађорђе је на ову скупштину позвао „све онога времена и веће и мање старешине, не изоставши ни Јакова, његова синовца проту Матију и Божу Грујовића“ (7). По Вуку, Карађорђе је на ову скупштину позвао знатније поглавице (8). На скупштини у Смедереву децембра 1805 такође је учествовао знатан број војних старешина и свештених лица (9).

2. — Од 1806—1813 године, ма да и даље ниједним скупштинским актом нити одлуком Совјета није био предвиђен састав скупштине, на скупштине су позивани и имали одлучујућу реч војне старешине. Старешине нису појединачно бирани као скупштински посланици, али су посебно позивани на скупштине на основу функција које су имали. Тако је, на пример, Карађорђе послао позиве старешинама за скупштину у Хасан-Пашиној Па-

(5) Списак учесника скупштине који су потписали априлску молбу 1806: Матија Ненадовић, Хаџи-Мелентије Стефановић архимандрит, архимандрит Глигорије Радојичић, архимандрит Хаџи-Константин, прота руднички Радојица Жујовић, прота јадрански Пантелејмон Дивљанић, прота београдски Марко Ненадовић, прота крагујевачки Атанасије Поповић, прота јагодински Милоје Вукашиновић, прота шабачки Хаџи-Георгије, прота пожешки и ужички Милутин Илић, игуман равнички Сава, прота пожаревачки Антоније, свештеник грочански Стеван, свештеник ваљевски Пантелејмон. Од старешина: Карађорђе Петровић, Јаков Ненадовић, Јанко Катић, Сима Марковић, Миленко Стојковић, Лука Лазаревић, Милан Обреновић, Васа Чарапић, Станоје Главаш, Стеван Синђелић, Јефта Кисовић кнез јагодински, Вујица Вулићевић, Радић Петровић, Милован Грбовић, Лазар Мутап, Алекса Лукић војвода ужички, Живко Дабић војвода соколски, Милић Кедић војвода јадрански, Милић Вукић, војвода драгачевски, Пеја Јанковић кнез ваљевски, Младен Милова-новић и Петар Добрнац.

(6) М. Ненадовић; Мемоари, Београд, 1867, 188.

(7) Л. Арсенијевић-Баталака: Историја српског устанка, I, Београд, 1898, 175.

(8) Вук Караџић: Грађа, 61.

(9) М. Вукићевић: Карађорђе, II, 303

ланци 1809. Један такав позив упућен је од стране Карађорђа 29 новембра 1809 Миленку Стојковићу. Миленко је на тај позив одговорио: „Ваше писмо од 29 септемврија т.г. у којему пишете да ћете скупчину чинити у Хасан Пашиној Паланки и мене зовете да тамо у скупчину дођем и тамо будем у суботу 2 октомвра данас примио сам га, и да ми опстојатељства дозвољавају не би могао на уречено време доћи због закасненија писма вашег“ (10). У писму Миленку Стојковићу од 2 октобра 1809 Карађорђе говори такође само о старешинама као учесницима скупштине од којих „полак старешина“ није дошло због ратне ситуације (11). То исто чини Баталака помињући једино старешине као учеснике ове скупштине (12). Пракса позивања старешина на скупштине одржала се све до пропасти устанка (13). На скупштину у Крагујевцу 1813 Карађорђе је позвао „све војводе и друге старешине из целе земље“ (14). Вук такође наводи да је Карађорђе на ову скупштину позвао све војводе (15). Из Карађорђевих позива старешинама на скупштине као и из казивања савременика о учешћу старешина на њима, може се извући закључак да су старешине биле једини учесници скупштине, позвани да решавају о свим проблемима који су се постављали пред скупштине. У старешинском слоју, правила се разлика између великих и малих старешина (16); та разлика правила се и приликом позивања старешина на скупштине. Карађорђе се у беседи одржаној на скупштини 1811 обраћа командантима, војводама, кнезовима и кметовима (17), а често се и у казивањима савременика подвлачи да је Карађорђе позвао на скупштине велике и мале старешине (18). Ова подела на веће и мање старешине практично је изгубила значај после скупштинских одлука од 1811, када су велика старешинства углавном укинута и створен велики број војвода који су непосредно зависили од Карађорђа.

У неким изворима помиње се и народ као учесник ове или оне скупштине. У вези са скупштином у Хасан-Пашиној Паланци, опозиција је обавестила руску команду о учешћу народа у раду ове скупштине, желећи да на тај начин још више истакне значај одлука донетих на овој скупштини, односно одлука које је опозиција касније променила. „На овом збору у Хасан Пашиној Паланци, — пише Миленко Стојковић Родофиникину 6 октобра 1809, — биће много простога света који позива Младена и Милоја

(10) Вогишићев архив у Цавтату, Исписи, књ. VIII, Л. 162.

(11) Исто.

(12) Баталака: Историја, II, 593.

(13) Сачуван је Карађорђев позив ваљевским старешинама за скупштину у Враћевшници 1812. Карађорђе им пише: „Дјела општенодрожна ползе касажушчасја изискују учинити опшче собраније сви ју старешина [подвукла Љ. К.]. Државне наше, кое назначујем да буде у манастиру Враћевшници код светога краља 15-о сего августа месеца на велику Госпољу“ („Голубица“, V, 210).

(14) Милош Милисављевић: Грађа за политичку историју Српску новог времена, „Гласник Српског ученог друштва“, књ. 75, 1892, 233—235.

(15) Грађа, 126, „Голубица“, V, 217.

(16) Вук о томе пише: „Испочетка је свака најаја имала свога комендата, а комендат је имао под собом по неколике бимбаше или (као што су се последије звали) војводе, а војвода је имао под собом по неколико велике буљубаше или (као што су се последије звали) капетане, а капетани су имали над војницима свакога села по једнога малог буљубашу као каплара“. Вук Караџић: Из историје Првог српског устанка, у редакцији Р. Перовића, Београд, 954, 67.

(17) Вогишићев архив, Исписи, књ. XI, Л. 44—45; Стојан Новаковић: Уставно питање, 88—90.

(18) Павле Јоановић: Историја најважнијих догађаја у Србији, Н. Сад, 1847, 73; Баталака: Историја, II, 862.

да положе рачуна о народном новцу који је дошао у њихове руке [...] Народ одбија да убудуће ратује против непријатеља све дотле док не види код себе началнике руске и њихову војску у нашој земљи" (19). Поводом ове скупштине Родофиникин је писао Багратиону 30 новембра 1809 како га је Живковић обавестио „да су народ и старешине направиле општу скупштину под претседништвом Карађорђевићим [...]“ (20). Српски депутати изабрани на поменутој скупштини Милан Обреновић, Петар Добрњац и Хаџи-Мелентије писали су из истих разлога Родофиникину 2 децембра 1809, како је у Београду одржан „сабор всенародни“. У вези с тим извештајима опозиције о наводном учешћу народа на овој скупштини као и на неким каснијим скупштинама (21), треба истаћи да је опозиција давала извештаје о учешћу народа на скупштинама редовно у оним случајевима кад је на скупштинама било речи о прихватању руског покровитељства и кад је опозиција захтевала да се управа у Србији саобрази руском државном уређењу (22), мислећи да ће на тај начин прибавити већи ауторитет скупштинским одлукама. На једном месту у „Известију Карађорђевићем“ помиње се народ, поред старешина, као учесник скупштине у Крагујевцу 1813 (23). Међутим, у позиву упућеном Матији Ненадовићу, народ се уопште не помиње, него се помињу једино старешине. Карађорђе пише Проти: „Дајемо вам знати како расписуемо данашњим даном свим војводам нашим да имаду доћи на скупштину која ће бити у Крагујевцу о малом божићу“ (24). Да народ заиста није учествовао у раду скупштине ни првих година, а поготову не касније, види се и из сачуваних потписа на појединим скупштинским документима и из Карађорђевић позива старешинама да учествују у раду скупштине. Из потписа учесника скупштине 1811 на заклетви датој Карађорђу на верност, може се видети да од 66 потписника највећи број чине војне старешине, а остало су буљубаше, кнезови и свештена лица (25). Међу свештеницима био је изванредан број војних старешина.

Старешине су на скупштине долазиле са својим момцима. Опозиција је, на челу са Јаковом Ненадовићем, 1810 искористила ове момке да направи притисак на Карађорђа који је морао да отпусти Младена Миловановића из Совјета и да доведе Јакова на његово место (26). Имајући лоше искуство с момцима Јакова Ненадовића на скупштини 1810, Карађорђе је у каснијим позивима одређивао старешинама колико момака могу повести (27). Карађорђе је такође долазио на скупштину са својим момцима (28).

(19) Богишићев архив, Исписи, књ. VIII, Л. 160.

(20) Исто, књ. VIII, Л. 322—323.

(21) Споменик СКА, XXXVII, 120.

(22) Богишићев архив, Исписи, књ. VIII, Л. 346—349.

(23) Известије Карађорђево, ГДСС, св. 4, 1852, 158.

(24) „Голубица“, V, 217.

(25) Богишићев архив, Испити, књ. XI, Л. 55—57.

(26) Грађа, 84.

(27) У позиву Антонију Пљакићу за скупштину 1811 Карађорђе је наредио да поведе са собом једног или двојицу момака (Архив САН, бр. 529). У позиву ваљевским старешинама за скупштину у Враћевшницу 1812, Карађорђе им је такође наредио да са собом поведу два-три момка („Голубица“, V, 210). Исто такву наредбу видимо и у позиву Матији Ненадовићу за скупштину у Крагујевцу 1813 („Голубица“, V, 217).

(28) Нићифор Нинковић, описујући скупштину у Враћевшници 1812 између осталог, пише: „Сутрадан, после ручка одма, заповеди Карађорђе те од Гужана направи једну поведику кару. И Петар Јокић, буљубаша, повика: „Сви војводе и писари да имаду у кару ући, а друни нико!“ Сад војводе. не

Старешински момци нису учествовали у раду скупштина, нити су били њени чланови, али су могли посредно имати извесног утицаја на доношење скупштинских одлука, нарочито у прво време када су старешине могле да доведу већи број момака.

У вези са саставом скупштина потребно је такође напоменути да је честа пракса у Устанку била да и Совјет учествује у раду скупштина. На скупштини у Смедереву 1805 били су присутни „и чланови Управнога Савета“ (29). На скупштини у Београду 1808 такође. Према извештају из Србије, француски вице-конзул у Букурешту обавестио је француског министра иностраних дела како на скупштини у Хасан-Пашиној Паланци 1809 присуствује и цео Совјет (30). По причању Младена Миловановића, на скупштини у Враћевшници 1812, поред старешина, присуствовали су „сви претседатељи магистратски, сав велики Суд Народњи [...]“ (31).

Интересантно је најзад споменути и Вуково казивање да су и Цигани имали свога војводу који је позван на скупштину као и остале војводе (32).

Социјални положај свих учесника скупштине у току Устанка тешко се може пратити, делом због тога што нам нису позната сва њихова имена, а уколико су позната (као например, са скупштине у Београду 1811) нема довољно података о имовинском и друштвеном положају сваког учесника понаособ. Но већ из досадашњег излагања могла би се добити општа слика социјалног положаја старешина — учесника скупштина. Већи део војних старешина и пре Устанка чинили су, као што је познато, богати трговци стоком који су се током Устанка још знатно више обогатили, захваљујући томе што су у својим нахијама, нарочито у почетку Устанка, били неограничени господари. Куповинама турских кућа и имања, још су више увећали своја богатства. Поједине старешине су за „превелике заслуге отачеству“ добијали извесне поседе на поклон (33). Честа пракса у устанку била је да старешине насилним путем обезбеђују своја права (34). Неке су старешине у својим нахијама држале монопол трговине основним животним намирницама (35). Уопште узев, имовински и друштвени положај старешина у Устанку био је знатно изнад положаја широких народних слојева. Старешине су били најбогатији људи у Устанку и на основу таквог свог материјалног и друштвеног положаја они су тражили и одговарајуће учешће у управљању државом, тј. поделу врховне власти с Карађорђем. У тој борби, која се водила и на скупштинама, није се увек водило рачуна о интересима широких народних слојева. С обзиром да народ није бирао старешине као своје претставнике у скупштинама, нити су старешинска звања била изборна (изузев ретких примера избора нижих старешина на локалним скупштинама), скупштине у Устанку нису биле права претставничка тела.

знајући план чему је, богме се многи уплаше говорећи: „Сад ће од нас бити шта ће бити!“... Ујемо сви и кара се затвори“. (Грађа за историју Првог српског устанка, у редакцији Р. Перовића, Београд, 1954, 116).

(29) Вукићевић: Карађорђе, II, 301.

(30) Гавриловић: Исписи, 503.

(31) Баталака: Историја, 939.

(32) Вук Караџић: Први српски устанак, 67.

(33) Младен Миловановић је од Карађорђа 1809 добио на поклон Аду Циганлију („Споменик СКА“, 34, 1898, 72).

(34) „Коло“, II, 1901, 591—592: Карађорђево деловодни протокол, Но. 1427.

(35) Протокол шабачког магистрата, Но. 379.

Организација скупштина у току Устанка није била постављена на довољно чврстој основи. На скупштинама није присуствовао унапред утврђен број лица, нити су учествовала иста лица, што је донекле разумљиво, јер су на скупштине позивана и нова лица која су у току Устанка стицала старешинска звања. Из потписа на појединим скупштинским документима, уколико се може прихватити да су потписници били једини учесници скупштина, може се претпоставити да је на појединим скупштинама присуствовало до око 60 старешина (36). Каткад је на скупштинама могло бити и више лица (на пример, на скупштини у Борку 1805). У више махова у току Устанка дешавало се да опозиција бојкотује рад скупштина одбијајући да дође на њих, а самим тим сматрајући се ослобођеном обавезе да поштује скупштинске одлуке. На пример, на скупштини у Хасан-Пашиној Палацији Миленко Стојковић и неке старешине, које су биле у опозицији према Карађорђеу, не само да нису дошли на скупштину већ су неке скупштинске одлуке изменили. Скупштине је формално сазивао Врховни вожд и њима претседавао (37). Према томе, одлуке скупштине биле су одмах правоснажне; за њих није била потребна никаква накнадна потврда од стране шефа државе.

II. — Мада по усменом споразуму између Милоша и Марашли-Али-паше скупштина није била предвиђена као орган власти, она је пошто је и пре овог споразума постојала, а с обзиром да је по споразуму остављено српским органима разрезивање и прикупљање пореза — *de facto* и даље остала орган власти. Већ на првој скупштини која је одржана средином децембра 1815 после споразума Милоша и Марашли-Али-паше, донета је одлука да се скупштине одржавају редовно о Ђурђеву дне и Митрову дне да би се на њима одређивао и састављао буџет и вршило разрезивање пореза (38). Овакве скупштине одржаване су два пута годишње до Сретењског устава, а једанпут годишње после Сретењског устава (39). Надлежност Ђурђевданских и Митровданских скупштина није се исцрпљивала у састављању буџета и разрезивању пореза, већ се на њима врло често расправљало и доносиле одлуке и о другим важним питањима. Поред ових редовних полугодишњих односно од 1835 годишњих скупштина често се одржавала и тзв. велика или главна скупштина (бар једанпут годишње); она је давала мишљења, расправљала и одлучивала о најзначајнијим питањима, као што су: избор кнеза и наследност кнежевског звања, избор српских депутација, усвајање српских устава, читање и прихватање фермана, хаџишерифа и др. (40). Разликовање скупштина на редовне и велике значајно је не само због њихове надлежности него знатно више због њиховог састава. Међутим, треба истаћи да строга подела скупштина на редовне и велике на основу њихове надлежности није сасвим могућа, јер се и на редовним скупштинама често расправљало о важним питањима о којима је иначе решавала велика скупштина.

(36) Новаковић: Уставно питање, 93—94.

(37) Вогишићев архив, Исписи, књ. VIII, Л. 322—323.

(38) М. Петровић: Финансије и установе обновљене Србије, I, 133—137.

(39) Исто, 179.

(40) Разликовање између редовних и великих односно главних скупштина углавном је усвојено у нашој историографији (М. Петровић: Финансије I, 180; М. Гавриловић: Милош Обреновић I, 322—323; С. Јовановић: Политичке и правне расправе, 25—27).

Састав скупштина за време прве владе Милоша Обреновића у великој мери је условљен унутрашњим развојем српске државе, нарочито односима снага између кнеза Милоша и старешинске опозиције, односно кнеза Милоша и народних маса. Имајући ово у виду, састав скупштина од 1815—1839 можемо да посматрамо кроз неколико периода.

1. — У првом периоду развоја српске државе од 1815—1820, када унутрашње прилике Србије нису биле сређене а њен међународни положај био нестабилан, састав скупштина није био регулисан. У овом периоду углавном су одржаване скупштине о Ђурђеву дне и о Митрову дне. Овим скупштинама најчешће су присуствовали нахиски и кнежински кнезови (41). Међутим, ако се на овим скупштинама решавало и о другим важним питањима онда су присуствовала и свештена лица, трговци, и други угледнији људи које је кнез Милош позивао (42). Број учесника на скупштинама у овом периоду није био одређен, а долазила су само лица која је кнез Милош позивао посебним позивима.

2. — У периоду од 1820—1825 одржан је знатан број скупштина. Поред редовних скупштина често су одржаване и велике скупштине. Почев од 1820, одређиван је број кметова — учесника скупштина по нахијама. У позивима које је упућивао нахиским кнезовима, кнез Милош је одређивао број кметова које ће нахије послати на скупштину. На велику скупштину у Остружници 1820 свака нахија послала је одређени број кметова према величини нахије. Тако је ваљевска нахија послала 20 кметова, шабачка 20, соколска 10 кметова итд. На каснијим скупштинама све до Мајске скупштине 1825, нахије су слале одређени број кметова. У скупштинском позиву који је Милош Обреновић упутио М. Здравковићу 1823, између осталог, стоји: „Будући пак да ће се на овој скупштини и о церковни уредби разговор водити то за нужно судно сам на ово собрание позвати и све протопресвитере од Нахије са неколико отмени свешћеника и по три кмета отабрана од Нахије [...]” (43). На фебруарској скупштини 1825 такође су нахије послале одређени број кметова. Кнез Милош тим поводом пише Милосаву Здравковићу: „[...] препоручуем вама да ви кнеже Милосаве на назначено време овде се нађете, и да поведете са собом од свакога села по два или по три најотабранија кмета, којим народ добро поверение има; к тому протопопе и намеснике њивове, и од вароши по неколико одабраних људи” (44). После Такове буне која је у великој мери ослабила Милошеву власт и постојеће унутрашње сукобе још више заострила, кнез Милош је морао добро да пази које људе ће звати на скупштину, па је изгледа у позивима које је слао нахиским старешинама скретао пажњу да се пошаљу само кметови који

(41) Да су нахиски кнезови најчешће присуствовали редовним скупштинама на којима се разрезивао порез видимо и из писама које је упутио Георгије Поповић кнезу Милошу почетком октобра 1818: „За добро налазимо, сад о Митрову-дну кад на скупштину пођете наредбу учините нека остали обор кнезови на шест дана после вас овде дођу, из узрока што су многи Турци у мисли, да се наступајуће пол Године ни порез разрезивати неће, и тако да ових 6 дана док кнезови не би приспели, могли би што поважније совершити овде [...]”. (Државни архив НРС, КК/П 44).

(42) На адреси коју је скупштина упутила кнезу Милошу 6 новембра 1817 налазе се потписи београдског и ужичког митрополита, три архимандрита и 21 нахиског кнеза („Споменик СКА”, књ. XXXI, 1898, 154—156).

(43) Државни архив НРС, ЗМП, Крагујевац, 2 мај 1823.

(44) ДА НРС, ЗМП, Крагујевац, 16 јануара 1825.

су њему одани. Никола Станковић кнез у нахији београдској, одговарајући кнезу Милошу на упућен му позив, пише: „Ја ћу, кад другу вашу заповест примим да пођемо у Крагујевац, само оне кметове по београдској нахији одабрати, код кои су ваше заповести свагда у великој почитанији и признанију бивале и непрестано бивају, кои никаква лицемерја нису показали, кои су прави љубитељи мира и истини хранитељи благостојанна како В. Сијателства и ваше фамилије, тако и целога нашега Народа. [...] Намерио сам њима неколико речи о верности и привржености к вама о сохраниениу мира и отуда произлазећей ползи и похвали српскога рода, проговорити и поучити [...]” (45). Из наведених докумената може се закључити да народ није бирао кметове на локалним скупштинама као своје депутате; него су их старешине одабирале водећи при том рачуна о привржености кметова Милошу и његовом режиму. Изгледа да је број кметова које су нахије слале на скупштине зависио и од важности скупштине, тј. од питања која су разматрана на скупштини. У поменутом периоду, осим кметова, на скупштине су позивана и друга лица, у првом реду нахиски и кнежински кнезови као и свештена лица; број свештених лица зависио је од питања о којима се расправљало на скупштини. Ако је скупштина расправљала питања која су се директно односила на цркву и свештенство, онда је њихов број био велики (46). Уколико се пак на скупштини расправљало о неким другим питањима у којима црква није била непосредно заинтересована, онда је број свештеника био мали. Кнез Милош упућивао је директне позиве највишим црквеним поглаварима обично назначујући колико свештеника могу повести.

3. — Период од 1825—1830 врло је значајан за даљи развој скупштине. Потребно је напоменути да је Милош после Такове буне био принуђен да изиђе у сусрет неким народним захтевима који су у току буне били изнети, и да учини извесне олакшице народу, јер се бојао даљег заоштравања и незадовољства које је латентно постојало у народу. Имајући то у виду, Милош је смањно висину пореза који је разрезиван на нахије. Слободно је велики број лица од пореза; број ослобођених лица кретао се близу 3.000. што уједно претставља највећи број ослобођених лица од пореза у току једне године за читав период прве Милошеве владе. Према злоупотребама старешина заузет је знатно оштрији курс, па су народне жалбе против старешина савесно испитиване.

На тој линији задовољавања народних захтева чини нам се да треба схватити и одлуку да се депутати за скупштину *бирају*. Прва таква скупштина са изабраним депутатима одржана је 27 маја 1825. То је уједно и прва скупштина у историји Србије с изабраним депутатима. Свака нахија према својој величини, бирала је на нахиским скупштинама одређени број народних депутата. Тим поводом кнезови нахије смедеревске пишу кнезу Милошу, шаљући му списак изабраних депутата: „По височајшему изволе-

(45) ДА НРС, Београдска нахија, КК/IV-473.

(46) Скупштина у Крагујевцу децембра 1822 донела је одлуку о архијерејском данку и одлуку о оснивању конзисторије свештеничког суда у Крагујевцу. Због тога је на овој скупштини присуствовао знатан број свештених лица — архимандрита, игумана, протојереја и других главних свештеника (Вук Караџић: Грађа, 194 — 7).

нију Сијателства вашег, да свака Нахија неко число од најглавнији људи, из средине своје избере, кои ће у име народа свакој скупштини гди она и била заседавати — усубујем се и ја главни кнез Н. Смедеревске са јединодушним согласијем осталих Н. кнезова, кметова, трговаца, и целог осталог народа Нахије наше поднети Сијателству вашем низу следујућа имена изабрани народом депутата к којима ми совершенно поверение имајући обећавамо се трожествено све оно точно и савестно набљудавати и испољавати, што више речени депутати наши с верховном влашћу на ползу нашу закључили буду [...]” (47). Писма сличне садржине са списковима кандидата упутиле су кнезу Милошу и остале нахије (48). Интересантно је напоменути да су изабрани депутати били опомоћени не само да буду народни претставници на овој скупштини него и на будућим скупштинама које се буду одржавале. Опумоћени делегати били су дужни да у својим кнежевинама мотре на ред и мир, да контролишу рад старешина и испитују њихове злоупотребе (49). Да ли су ови изабрани депутати доиста присуствовали као делегати својих нахија и на каснијим скупштинама, тј. до Јануарске скупштине 1830, нисмо могли поуздано утврдити. Вероватно да је велики број депутата присуствовао и каснијим скупштинама, јер међу потписницима адресе са Јануарске велике скупштине 1827 која је упућена кнезу Милошу поводом признања наследног кнежевског достојанства налазимо и имена многих делегата који су присуствовали скупштини у Крагујевцу 27 маја 1825.

Потребно је такође истаћи да су народни депутати за Мајску скупштину у Крагујевцу 1825 били бирани на нахиским скупштинама, па је према томе утицај органа власти приликом одабирања депутата могао бити знатан. Спискови изабраних депутата који су слати кнезу Милошу у име нахија били су потписани од старешина односно нахиских и кнежинских кнезова дотичне нахије (50). Та околност, међутим, не умањује значај оваквог начина бирања депутата. То су били први изабрани депутати и то је био први почетак претставничког система у Србији. Бирање народних депутата није престало после ове скупштине; и на каснијим скупштинама сусрећемо се са изабраним депутатима; чак је начин избора депутата почев од 1830 постао знатно више демократски. На пример, на Јануарској скупштини у Крагујевцу 1830, и акојој је прочитан први турски хатишериф од 1829, присуствовали су народни депутати изабрани по селима и варошима. Крагујевачка велика скупштина 1830 припремана је дуже времена. Кнез Милош је обавештавао о начину избора народних депутата у заповестима које је слао нахи-

(47) ДА НРС, Нахија смедеревска, КК/27 — 961.

(48) На пример, крагујевачка нахија, изабрала је 12 депутата; пожаревачка нахија 15; ужичка нахија 8; јагодинска нахија 10; смедеревска нахија 10; ваљевска нахија 16; соколска нахија 3; пожешка нахија 11; београдска нахија 12 итд. (ДА НРС, ваљевска нахија КК/IX — 243; крагујевачка нахија КК/XV — 509; пожешка нахија КК/XXI — 479 итд.).

(49) Сачувана је заклетва депутата нахије београдске кнезу Милошу од 2 октобра 1825: „Обвезујемо се ми долу именовати полономошћници и посредственици између народа и правителства, да изостати нећемо на свашта што се у Н, или кнежини нашој догађало буде свагда добро око имати, и како зло тако и добро Господару нашем и Суду народни кнезова, тачно и савестно до знања достављати” (ДА НРС, београдска нахија, КК/IV — 511).

(50) Списак изабраних депутата из крагујевачке нахије потписали су: Вучић Перишић, Андреја Јокић и Милутин Георгијевић (ДА НРС, Крагујевачка нахија, КК/XV — 509). Списак из ваљевске нахије потписали су Јеврем Обреновић и четири ваљевска кнеза (Ваљевска нахија, КК/IX — 243).

ским кнезовима поводом ове скупштине. Депутати су бирани на сеоским зборовима, с тим што је свако веће село бирало једног депутата а неколико мањих села заједно једног депутата. Вароши су такође бирале своје депутате. Изабрани депутати добијали су пуномоћја потписана и оверена од најглавнијих људи у селу. Депутати који не би добили пуномоћја нису могли учествовати у раду скупштине (51). Да би пуномоћја била једнообразна Милош је свим нахиским кнезовима послао текст пуномоћја које су изабрани депутати добијали (52). Избор народних депутата према упутству које је кнез Милош дао ханиским кнезовима извршен је у многим нахијама крајем новембра 1829. Јованча Спасић у име смедеревске нахије обавестио је кнеза Милоша да су изабрани депутати и то у већим селима по један а у неколико мањих села по један (53). На исти начин извршен је избор депутата и по варошима. Тако је Крагујевац крајем новембра 1829 изабрао два депутата који су добили пуномоћја. У извештају који је послат кнезу Милошу о избору депутата у Крагујевцу, између осталог, стоји: „На височайше позивание да свака варош за себе избере депутацију, к претстојећој главној скупштини, изабрали смо ми долу потписани вароши Крагујевца сагласно између нас два кмета Стојана Стојановића и Ђорђа Васовића из Крагујевца које шиљемо на скупштину у месту [...]“ (54).

Изгледа да је на сличан начин извршен избор депутата и за следећу скупштину децембра 1830, мада о њиховом избору нема много података (55).

Потребно је такође истаћи да ни у поменутом периоду на скупштинама нису присуствовали само изабрани депутати, него и лица које је позивао кнез Милош. Тако је на јануарској скупштини 1827, поред изабраних посланика, присуствовао и знатан број лица позваних од стране кнеза Милоша. На адреси коју је народна скупштина упутила кнезу Милошу јануара 1827 међу потписницима налазе се и имена чланова Суда Народног сербског; судија или претставника магистрата, главних чиновника или свештених лица као и осталих депутата. Исти састав био је и на јануарској скупштини 1830 као и на децембарској скупштини исте године (56).

Уосталом, истовремено постојање именованих и бираних посланика било је карактеристично за прилично дуги низ година у развоју скупштинског система у Србији.

4. — Период од 1830—1835 претставља важну етапу у даљем развоју установе скупштине као претставничког органа власти у Србији. Хатишериф од 1830, а касније и Сртењски устав, предвиђају по први пут скупштину као орган власти озакоњујући и раније постојање скупштине као

(51) ДА НРС, Варија КК/ХЛ — 88.

(52) Текст пуномоћја за скупштину 1829 гласи: „На височайше позивание, да свако село за себе избере Депутацију к предстојећој главној скупштини, изабрали смо ми доле-потписани сељани [...] сагласно између нас кмета (или сељака) нашег [...] ког шаљући на скупштину у Крагујевац уполномошћавамо, да он за све нас на скупштини говори и одговара, и што год он рекне то смо и ми рекли и нашта год он пристае нато пристаемо и ми сви и за мое и за наше потомство⁶ и готови смо на исто заклетву нашу положити, како ћемо и ми и потомство наше све, оно вечно и непоколебиво заљубовати и држати. Дано у дана [...] Месеца [...] 1829 за нас и проче сељане наше [...]“. (ДА НРС, Варија КК/ХЛ — 88).

(53) ДА НРС, Смедеревска нахија, КК/ХХVII — 389.

(54) ДА НРС, ЗМП, Крагујевац 30 новембар 1829.

(55) Д АНРС, ЗМП, Београд 2 децембар 1830.

(56) ДА НРС, Варија, КК/ХЛ — 29.

органа власти. Међутим, дотадашње отсуство писаних правних прописа о скупштини не значи да се о њој као органу власти није дотле расправљало; штавише, у свим уставним пројектима, почев од 1820, скупштина је била редовно предвиђана као орган власти. Милошев уставни пројект из 1820 помиње скупштину као централни орган власти, поред Кнеза и Совјета (57). У примедбама које је дао на нацрт хатишерифа од 1830, Милош се залагао за народну скупштину, супротстављајући скупштину Совјету и тражећи да скупштина доноси законе и буде заштитник народа од кнежевих и саветских злоупотреба (58). И по нацрту устава Боа-ле Конта из 1834 скупштина је била предвиђена као орган власти (59). Најзад, Сретењски устав од 1835 предвиђа скупштину као орган власти, регулише њен положај, унутрашњу организацију, састав, надлежност, однос према осталим централним органима власти и др.

Мада број одржаних скупштина у овом периоду није велики (одржано је свега 3—4 скупштине, од којих су најзначајније: фебруарска скупштина у Крагујевцу 1834 на којој је прочитан хатишериф од 1833, и Сретењска скупштина 1835 која је донела Сретењски Устав), — значајно је да су скупштине и даље задржале претставнички карактер.

На Крагујевачкој скупштини фебруара 1834, свака нахија била је заступљена с одређеним бројем кметова, с једним или двојицом чланова нахиских судова; с извесним бројем капетана према величини нахије, члановима народног суда у Крагујевцу. Поред ових нахиских депутата, Милош је позвао и извесан број црквених поглавара и своје блиске сараднике. Скупштини је присуствовало 289 претставника из нахија; од тога су 218 њих били кметови. Ако овоме додамо и напред поменута лица која је кнез Милош позвао, онда се може сматрати да је скупштини присуствовало укупно преко 300 посланика (60). Очигледно је да је број учесника прилично смањен у односу на претходну скупштину из 1830. Зато је Милош у својој беседи сматрао за потребно да објасни депутатима због чега је дошло до смањења броја посланика: „Ја сам рад био — говорио је Милош — а и важност садашњи опстојатељства захтевала је, да се десет пута више народа на скупштину ову сазове. Но једно устрашило ме ово зимње доба, да смо се сада сви на једну гомилу скупили, гди би оволики лежали? А друго због оскудности лањске године у сену, чим би онолико коња приранили на којима би Народ морао на скупштину доћи, и зато одложио сам главну и велику скупштину до Ђурђева дне ове године [...]“ (61). Разлози које је Милош навео не изгледају убедљиви. Уствари, много су важнији разлози спречавали Милоша да сазове већу скупштину с изабраним депутатима, јер је на тој и претстојећим скупштинама требало спровести одредбе хатишерифа од 1830 и 1833 о унутрашњој управи земље које би у извесној мери ограничиле Милошеву власт. — После Милетине буне 1835 сазвана је скупштина којој су присуствовали изабрани народни депутати. Сретењска скупштина

(57) Јаша Продановић: Уставни развитак и уставне борбе у Србији, Београд, 1936, 25.

(58) Исто, 35.

(59) Исто, 42.

(60) Документ о броју учесника по нахијама објављен је у „Новинама Србским“ од 3 фебруара, 1834, Но. 5, додатак.

(61) ДА НРС, Вара, КК/ХI — 91.

припремана је и пре Милетине буне. Већ новембра 1834, народни суд у договору с кнезом Милошем, упутно је великим сердарима циркуларно упутство по колико ће се депутата бирати у селима и варошима. Сердарство подунавско требало је да изабере укупно 126 посланика. Од тог броја окружје пожаревачко 44 депутата; окружје смедеревско 40; окружје београдско 20 и окружје крагујевачко 22 депутата. Депутати су бирани по капетанијама односно по варошима и селима која су улазила у састав капетаније (62). У примедби овог циркулара стоји да се и из села која нису назначена у списку такође бира по један депутат, што је повећавало укупан број депутата (63). Међутим, с друге стране, из једног села се није могло бирати више од три депутата, без обзира на величину села (64). Ако се узме да је у просеку свако сердарство слало по 150 изабраних депутата онда је из 5 сердарства било преко 700 народних депутата. Поред ових посланика, на скупштини су такође присуствовала и лица позвана од кнеза Милоша. Изгледа да Милошу није била по вољи оволико бројна скупштина; зато он у својој скупштинској беседи предлаже да се између депутата изаберу „најразумнија и најодабранија лица [...] кои ће о трошку послатеља свои, на сваку скупштину долазити, рачуне прегледати и Народу јављати ји“ (65). Смањење броја депутата Милош је правдао великим трошковима и немогућношћу да се толики број депутата састаје сваке године. По свој прилици Милошев став да се на будућим скупштинама смањи бирани број депутата имао је одраза и на смањење броја посланика скупштине коју предвиђа Сретењски устав. Познато је да је Сретењски устав предвидео скупштину од 100 посланика који би били бирани по окрузима. Није тешко уочити да је на свим ранијим скупштинама присуствовао знатно већи број изабраних депутата. Одредбе овог Устава о броју посланика нису имале утицаја на већ постојећу праксу да се већи број учесника скупштине бира од народа.

5. — Иако Устав од 1835 није остао на снази дуже од два месеца, он је био значајан фактор у даљем ограничавању Милошеве апсолутне власти. Опозиција, охрабрена успесима у Милетиној буни, настојала је да стварно ограничи Милошеву власт и да на неки начин реализује извесне одредбе Сретењског устава. На скупштинама које су одржаване у овом периоду (међу њима најзначајније су Спасовска скупштина одржана маја 1837 у Крагујевцу и фебруарска скупштина 1839 у Београду) донето је неколико важних одлука које су имале корена у Уставу од 1835. Но, и поред тога, народ је био незадовољан Милошевом управом и постојећим стањем у земљи. Плашећи се бунтовног расположења народних маса, Милош је ретко сазивао скупштине. У поменутом периоду одржане су само три скупштине. Што се тиче избора посланика за скупштину, неких битних измена у односу на претходни период није било, мада да се осећа већи притисак кнеза Милоша приликом избора депутата. И даље се избор посланика вршио по окрузима. Народни депутати бирани су на локалним скупштинама у прису-

(62) На пример, у окружје пожаревачко улазиле су следеће капетаније: Моравска која је бирала 12 депутата; Млавска 12; Рамска 6; Пењска 4; Жвиђење 4, и Хомољска 4. Окружје смедеревско: капетанија Подунавска 16; капетанија Јасеничка 26, итд.

(63) ДА НРС, ЗМП, Крагујевац, 8 новембар 1934.

(64) ДА НРС, ЗМП, Крагујевац, 28 новембар 1834.

(65) „Новине Србске“, Но. 5 од 2 фебруара 1835.

ству среских старешина. Обавештавајући кнеза Милоша о одржаним скупштинама по окрузима, Арсеније Андрејевић између осталог, пише: „По височајшему Ваше Светлости Налогу од 4 т. Но 1545 касатељно скупштине Народне по окружијама то чест имам Вашој Светлости Рапортом овим все-ниучајше претставити, да сам тек јуче после панађура ћуприског у Теменић у село Баћин изишао и данас објавио височајши Налог и жеље Ваше Светлости свом Народу целог окружија Јагодинског, кои је на скупштину позват био, гди су и Надлежне срезске старешине присуствовале, ког народа било је до 600 људи. Разумевши дакле Народ жеље Ваше Светлости [...] добровољно без икаквог отлагања изабрали су одређено им Височајше число људи, к мени писмено купно с изабратим људма за скупштину преда-ли [...]“ (66). Број посланика које су окурузи бирали у овом периоду није био исти на свим скупштинама, као уосталом и на ранијим скупштинама; тако је на Спасовској великој скупштини 1837 присуствовао већи број би-раних депутата него на каснијој скупштини у Београду 1839. Из сачуваних спискова посланика који су учествовали на Спасовској скупштини 1837 ви-димо да је из свих округа присуствовало укупно преко 700 депутата. Од тога: три епископа, три пуковника, 85 чиновника и капетана, 50 свештеника, 137 претставника трговаца, 410 сеоских претставника (67). Сви депутати који су присуствовали скупштини били су претставници округа. Наиме, у укупни број окружних посланика улазили су свештеници и војни командан-ти, што није био случај приликом избора посланика за скупштину 1839 где су свештеници бирани по епархијама, а војни команданти позивани посебним позивима које им је упућивао кнез Милош. Избор варошких и сеоских депу-тата обављао се на локалним скупштинама округа. Из постојеће архивске грађе о овој скупштини не може се видети да ли су посланици добијали пуномоћја као на неким претходним скупштинама. Изгледа да је било до-вољно да магистрати у име округа пошаљу спискове изабраних депутата.

На скупштини у Београду фебруара 1839, на којој је обнародован тзв. Турски устав, учествовало је много мање посланика него на претходној скуп-штини. Осим тога постојала је разлика у начину избора депутата и у пози-вању осталих лица. У распису од 16 јануара 1839 који је упућен свим ма-гистратима предвиђен је начин избора сеоских и варошких депутата и дато упутство о слању осталих лица. Према овом распису, број изабраних депу-тата је одређиван према величини округа. Магистрати су у договору са сре-ским старешинама распоређивали број депутата по срезовима, водећи при том рауна о броју пореских глава. Избор сеоских депутата се вршио на сеоским скупштинама под председништвом среских капетана. Спискови иза-браних депутата на среским скупштинама слати су магистратима округа. Избор варошких кметова, као и избор лица трговачког или занатлиског реда, обављао се у магистрату дотичног округа. Изабрана лица требало је да буду „најблагоразумнија и најчестнија“ у своме округу. По завршеном избору сеоских и варошких депутата, магистрати су састављали спискове изабраних лица по срезовима односно варошима, потписивали их и потвр-ђивали магистратским печатом.

(66) ДА НРС, Јагодинска нахија, КК/XX — 860.

(67) ДА НРС, Совјет, 1837, Но. 267, К Но. 2142, А.

У број посланика које су окурузи давали улазили су 1—2 претставника магистрата и 1—3 среске старешине. Војни команданти, чиновници и свештеници нису улазили у број депутата које су окурузи слали. У поменутом распису Милош је посебно нагласио да „[...] Воене команданте и средоточнога правленија чиновнике позваћемо ми кад тому време дође сами, а свјашченство посредством Господина Митрополита“ (68). Заиста, 24 јануара 1839, Милош је посебним циркуларом позвао војне команданте да дођу на скупштину (69). Свештеници који су учествовали на овој скупштини бирани су по епархијама (70).

Посебни позиви за скупштину упућени су Совјету и Великом суду у Крагујевцу. Совјетници и чланови Великог народног суда позвати су да дођу неколико дана раније како би се могли „саветовати“ о питањима која је требало изнети на скупштину (71).

На фебруарској скупштини у Београду 1839, учествовало је из свих округа 318 посланика. Од тога 18 претставника магистрата, 33 среске старешине, 32 варошка претставника и 232 сеоска претставника (72). Ако томе додамо поред свештеника и остале учеснике који нису бирани по окрузима него именовани од народа, као што су били војни команданти, чиновници, совјетници, чланови Великог народног суда, онда укупан број посланика ипак није био мали. Међутим, ако упоредимо број бираних депутата на овој скупштини с бројем на ранијим скупштинама, наћи ћемо да је он знатно мањи. На Милошеву иницијативу дошло је до смањивања броја бираних депутата, јер се Милош у то време налазио у прилично незавидној ситуацији. С једне стране, притисак опозиције бивао је све већи због успеха који су постигли добијањем такозваног Турског устава који је знатно ограничио Милошеву власт. С друге стране, осећало се извесно бунтовно расположење међу широким народним слојевима, који су вероватно били информисани о садржају устава много пре скупштине; зато се Милош бојао једне велике скупштине, коју би опозиција врло лако могла да окрене против њега. Колико се Милош бојао немירה на овој скупштини види се и из писма које је упутио београдском начелству. Милош ту пише: „Како чуемо, већ су почели гдекоји овде предрасуждавати и чинити закљученне о садржинију посланог Нам из Цариграда Устава Србије. По овому, ми не сумњамо да ће и међу лицима на скупштину позваним [подвукла Л. К.] разни о делима овим разговора бити. И као што је искуством осведочено, да се лако догудити може да међу многим толкованијима буду једна другим противна и да толковатељи, желећи сваки своју опозицију одержати, међусобом сваде се, чим се јавни мир и поредак наруши, то за предупредити ово, и за удалити раздор и немир, кои нам свагда, а највише сад при овако важном На-

(68) ДА НРС, Мин. иностр. дела, В. Ф. IV. 1839.

(69) ДА НРС, Мин. иностр. дела, В. Ф. IV. 1839.

(70) ДА НРС, ЗМП, Београд, 14 фебруар 1839.

(71) ДА НРС, Мин. иностр. дела, В. Ф. IV. 1839.

(72) По окрузима број посланика био је следећи: округ београдски 19 посланика; шабачки 18; ваљевски 25; подрињски 45; ужички 17; чачански 20; крушевачки 17; алексиначки 12; грусовачки 13; црноречки 13; крајински 22; пожаревачки 26; њуприски 18, јагодински 19; крагујевачки 24; смедеревски 20; руднички 18.

родном Собранију избегавати треба, препоручујемо Началничеству вароши београдске, да житеље овдашње и сва лица која на скупштину дођу у име наше посавете, да се не упуштају ни у каква неполезна о Уставу земаљском предрасудженија, већ да спокојно очекују да им се прочита Устав (73). Било је и покушаја да неки срезови односно старешине — Милошеви пријатељи и присталице повећају број изабраних депутата; тако је срез Рујански из ужичког округа изабрао 5 депутата уместо 4, како је било раније одређено. Магистрат ужичког округа оштро је протестовао код старешине среза Рујанског Јована Мићића, обавештавајући га да петог делегата никако не може ставити у списак депутата ужичког округа: „Зато вашег петог новоизабраног депутата, од реда трговачког у списак свој списак ставити не може, будући да је и вама познато из копије вишочајшег претписанија Његове Светлости Милостивејшег господара и Кањза нашег колико свега лица за ову скупштину опредељено“ (74). Исто тако неколико кметова из јагодинског и смедеревског округа покушали су да пођу на скупштину о свом трошку; међутим, среске старешине вратиле су их везане кућама (75). Због овога је код кнеза Милоша оштро протестовала група старешина на челу с Јевремом Обреновићем, захтевајући да се поменуте среске старешине оштро казне и да свако ко хоће може о свом трошку доћи на скупштину. „Ако Ваша Светлост не благоизволи ову нашу молбу уважити чему се ми не надамо, то најпонижније јављамо Вашој Светлости, да ћемо ми бити принуђени да нас одма ићи к честитому Везиру и молити га, да се ова скупштина одгоди па да се циркулира на ново, да они на скупштину дођу кое народ сам између себе избере, а не које срезске старешине као што је то сада чињено“ (76). Милошев колебљив став приликом кажњавања ових старешина указује да се то радило по Милошевом одобрењу. Ускоро после скупштине 1839 Милош је абдицирао и напустио Србију.

III. — У држави Првог устанка скупштинске трошкове сносили су сами учесници скупштине; зато и немамо података о трошковима на појединим тадашњим скупштинама.

За време прве владе Милоша Обреновића скупштинске трошкове сносила је народна благајна. Трошкови око одржавања скупштине били су прилично велики и у сталном порасту. На пример, трошкови за редовну народну скупштину која је одржана крајем месеца априла 1816 у Београду износили су 15.343 гроша, а трошкови за фебруарску скупштину у Београду 1839 — 88.137 гроша. Учесници скупштине до 1836 нису добијали дневнице, већ је народна благајна исплаћивала укупни трошак месном становништву на основу захтева о расходима које су имали за смештај и исхрану

(73) ДА НРС, Мин. иностр. дела, В. Ф. IV. 1839, прилог Но. 37.

(74) ДА НРС, ЗМП, Ужице, 25 јануара 1839.

(75) ДА НРС, Мин. иностр. дела, В. Ф. IV. 1839, прилог Но. 42.

(76) Писмо кнезу Милошу потписала су следећа лица: Јеврем Обреновић, Милутин Савић, Милета Радојковић, Лазар Теодоровић, Милосав Здравковић, Матија Ненадовић, Вучић Перишић, Стојан Симић, Ђорђе Протић, Стеван Стефановић, Цветко Рајовић, Ранко Мајсторовић, Вуле Глигоријевић, Илија Поповић, Јанићије Бурић и Г. (нечитко име) Петровић (ДА НРС, Мин. иностр. дела, В. Ф. IV. 1839, прилог Но. 42).

посланика (77). Изгледа да је народна благајна носила само трошкове боловак посланика, а не и путне трошкове приликом одласка и повратка. Тако су старешине смедеревског среза који су учествовали на Сретењској и Петровској скупштини захтевали од Исправничества смедеревског да им се плати и путни трошак. Исправничество је тражило мишљење Совјета и Совјет је 23 августа одговорио: „Препоручује се Исправничеству, да истим старешинама закаже да се трошкови они, које су капетани с кметовима кући на скупштине како на зимушњу Сретењску тако и сада прошлу Петровску, и враћајући се с њи учинили, ни от куда платити не могу по томе што никакво друго Окружие није до сада тражило те трошкове [...] нити сада тражи већ је свако за себе трошно тј. сваки је и капетан и кмет путем из свога џепа и из своје торбе платио па у томе реду ваља да буде и Окружие Смедеревско [...]“ (78).

У почетку су скупштински трошкови падали на терет народне благајне без обзира на број чланова које су нахије слале као депутате. Касније се о томе водило рачуна, па су се скупштински трошкови распоређивали на нахије и округе према броју депутата, односно према суми новца коју су депутати нахија и округа потрошили на скупштини. Касније су нахије и округи разрезивали на народ прирез који се плаћао заједно са порезом. Интересантно је навести писмо кнеза Милоша из 1825 једном нахиском кнезу у коме га обавештава о начину измирења трошкова које су депутати дотичне нахије учинили о скупштини. „Овде прилажем вам и трошкове о бившим двома скупштинама од нахије ваше кое у пусулама гласе по 32 паре на главу, и порез 16 гроша на главу, тј. по 16 гроша и 32 паре на сваку главу пореску припада“ (79).

После 1835 депутатима су биле одређене дневнице на име учињеног трошка о скупштини. За тзв. Духовску скупштину 1836, чиновници су на име дневнице добили 2 дванцика на дан а њихови момци 4 гроша (80). О Спасовској скупштини 1837 дневнице су се прилично разликовале: епископи су добијали на дан 15 гроша, пуковници 12 гроша, чиновници 6,26 гроша, свештеници 6,26 гроша, трговци 6,26 и кметови по 4 гроша (81). Дневнице депутата биле су касније повећане. Неки учесници фебруарске скупштине у Београду 1839 на име дневница добили су суму која је премашила 1000 гроша (82). Као што је већ истакнуто, укупни трошкови на скупштинама почев од 1815 били су стално у порасту.

Због оскудних података нисмо у могућности да прикажемо трошкове свих скупштина од почетка; зато ћемо се осврнути на две важне скупштине

(77) Крагујевачке механције и варошани захтевали су од Совјета да им се за исплаћени реченог трошка моле, исплатит мога“ (ДА НРС, Совјет 1836, ховске скупштине 1836. Совјет се обратио Казначејству народном „с том препоруком да му оно назначену у квити суму новца, состојећу из 2.553 гроша и 30 пара у чаршиском течениу пошаље, да би они меанције и варошане, кои се за исплаћени реченог трошка моле, исплатит мого“ (ДА НРС, Совјет 1836, II, А. Ф. 3 Но. 14).

(78) ДА НРС, Совјет 1835, Но. 380. А. Ф. 275.

(79) М. Ђ. Милићевић: Прилози за историју од 1810—1827, Споменик СКА, књ. XVII, 18—19.

(80) ДА НРС, Совјет, 1836, II, А. Ф. 3, Но. 14.

(81) ДА НРС, Совјет, 1837, Но. 267.

(82) На пример, старешине као Милета Радојковић, Ђорђе Протић, Вуле Глигоријевић, Милосав Здравковић, Цветко Рајовић и други добили су по 1.155 гроша на име дневница (ДА НРС, ЗМП, Крагујевац, 10 март 1839).

о којима су сачувани спискови трошкова по окрузима. Укупни трошак о Спасовској скупштини 1837 износио је 35.420,14 гроша, од тога износа окрузи су добили одређену суму новца зависно од величине округа (83). Међутим, за фебруарску скупштину у Београду, иако је по броју посланика она била знатно мања од Спасовске скупштине 1837, потрошено је 88.137,20 гроша. Ако упоредимо трошкове по окрузима (84) ове скупштине са Спасовском скупштином 1837, видећемо да су трошкови по окрузима знатно порасли. Ако се има у виду да у трошкове по окрузима нису урачунати трошкови за свештена лица и трошкови за војне команданте, као што је било при обрачуна скупштинских трошкова 1837 када су и свештеници и војни команданти улазили у број депутата по окрузима, па према томе њихови трошкови урачунавати у укупну суму трошка по окрузима, — онда неће бити тешко да констатујемо велико повећање дневница које су посланици добијали (85). Скупштинске трошкове од 1835 учесницима скупштине исплаћивао је Совјет. 1836 неколико лица обраћало се Совјету са захтевом да им се исплате трошкови о Духовској скупштини 1836 (86). 1837 године Окружје Крагујевачко тражило је од Совјета да исплати трошкове о Спасовској скупштини (87). 1839 учесници фебруарске скупштине примили су од Совјета дневнице на име учињеног трошка о скупштини. Совјет је исплатио дневнице учесницима скупштине, што се може видети и по сачуваним признаницама о примљеним дневницама (88).

Др. Љубица Кандић

(83) Ђуприски округ потрошио је „1747,8 гроша; Пожаревачки 5000,32 гроша; Гргусовачки 531,26 гроша; Црноречки 1.081,34 гроша; Крушевачки 1.342,38 гроша; Алексиначки 1.123,20 гроша; Крагујевачки 2.432,20 гроша; Јагодински 2.637,36 гроша; Смедеревски 2.075,16 гроша; Руднички 1.529,6 гроша; Крајински 2.084,8 гроша; Чачански 2.515,36 гроша; Подрињски 1.501,20 гроша; Шабачки 3.505,4 гроша; Ваљевски 1.939,28 гроша; Ужички 1.888,24 гроша; Београдски 2.298,18 гроша; за енглеског конзула и његове служитеље 184 гроша (ДА НРС, Совјет 1837, Но. 267, К Но. 2142 А).

(84) Ђуприски округ 2.375,20; Црноречки 976,20; Чачански 2.128; Гргусовачки 1.645; Јагодински 3.208,20; Алексиначки 1.069; Ужички 3.036,20; Крагујевачки 5.419,20; Руднички 1.247,20; Крушевачки 2.115; Смедеревски 4.575; Крајински 1.828; Пожаревачки 2.941; Шабачки 4.379,20; Ваљевски 4.165,20; и Београдски 5.104 гроша.

(85) На пример, помоћник начелника округа Смедеревског неки Евтимије Угричић добио је на име дневница за ову скупштину 495 гроша, што сигурно не представља малу суму, нарочито када се зна да је ова скупштина трајала свега неколико дана (ДА НРС, ЗМПЦ, Смедерево, 3 август 1839).

(86) ДА НРС, Совјет 1836, II А. Ф. 3 Но. 14.

(87) „Рапортом овим — пишу старешине среза Крагујевачког — почитаемо Високославному Књажеско — Србском Управителному Совету прикључени (овде) списак од учињеног трошка о Спасовској народној скупштини из ког ће Управителни Совет видети моћи колико је из ког окружја на исту скупштину лица присуствовало, колико кои дана седио, и колико су из свију окружја дошавша лица трошка учинила. За кое молећи Високославни Књажеско Србски Управителни Совет да ми означену у списку суму новца послати изволео, како ћу и ја скорије меанцијама раздати моћи“ (ДА НРС, Совјет 1837, Но. 267).

(88) Садржина признанице о примљеном новцу поменутог помоћника начелника Округа Смедеревског гласи: „Квита на четиристотине деведесет и пет гроша чаршијских које сам ја долу потписани од Високославног Књажества Србије Совета у време торжествованија велике скупштине у Београду 13 фебруара текуће године припадајуће ми диурне исправно примио“ (ДА НРС, ЗМПЦ, Смедерево 3 августа 1839).

АНАЛИЗА ПОЈМОВА У ДРУШТВЕНИМ НАУКАМА

Проблем анализе појмова је један од средишних теориских проблема у друштвеним наукама: пошто највећи број најважнијих појмова којима се ове науке служе упућује на извесне сложене појаве које непосредно не можемо ни посматрати ни мерити, неопходно је утврдити како ће ови појмови бити заступљени у емпириском истраживању. Без обзира на то да ли је истраживање претежно теориско или дескриптивно по карактеру, тј. без обзира на то да ли оно има за циљ проверавање унапред постављених хипотеза или просто прикупљање искуствених података, појмовни оквир у коме се истраживање врши мора бити брижљиво припремљен. Јер само ако употребљени појмови имају јасно одређено значење, истраживање може да доведе до неких резултата, а искуствене налазе можемо упоредити с резултатима других истраживања.

У ранијим фазама развоја друштвених наука мало се водило рачуна о томе да ли појмови имају ма какво искуствено значење. Под утицајем претежно спекулативне методолошке оријентације веровало се да је основни и једини задатак научне активности да појмове мање или више чврсто логички повеже у шири теориски систем. Стога је тако мали број старих социолошких појмова које лако можемо довести у везу с искуственим материјалом, а проверавање општих хипотеза у којима се ови појмови јављају немогућно или, у најбољем случају, тешко изводљиво. Проблем анализе појмова избио је у предњи план тек пошто је емпириско истраживање узело маха у друштвеним наукама. Као што је малочас већ истакнуто, до ове промене је дошло због тога што је утврђивање објективних критерија на основу којих се може оценити да ли примена појма у конкретном случају долази или не долази у обзир један од неопходних предуслова сваког истраживања. Али док се раније једнострано и некритички претеривало у настојању да се теориско разматрање ограничи само на утврђивање међусобних односа између појмова, у новије време се врло често претерује у супротном правцу, тако да одређивање искуственог садржаја појмова најчешће није удружено с разматрањем њихове теориске плодности. Велики број емпириски оријентисаних истраживача и данас верује да је за даљи успешан развој друштвених наука неопходно само то да појмови добију одређено искуствено значење, независно до тога да ли је и колико је могућно успоставити чвршће везе између тих појмова и других појмова у ширим теориским оквирима. Стога је листа новоуведених социолошких појмова који су у теориском погледу значајни тако малобројна.

Мада овај рад пре свега иде за тим да покаже како појмове можемо претворити у инструменте за емпириско истраживање, његова идеја водиља је уверење да у појмови нераздвојан саставни део научних теорија. У излагањима која следе у проблем анализе појмова у друштвеним наукама није захваћен у потпуности. Овде је дат само кратак приказ оних ступњева анализе који претходе стварању инструмената за мерење друштвених појава. Завршни корак, тј. претварање појмова у квантитативне индексе, изложен је на другом месту (1). Да би гледиште од кога се овде полази било што

(1) Михаило Ђурић: Теорија и методи друштвених мерења (у штампи).

више истакнуто, први одељак је посвећен разматрању основних логичких и методолошких проблема анализе појмова у теориским наукама уопште. Остала два одељка баве се посебно проблемима друштвених наука.

Појмови и њихова употреба у научном истраживању

Крајњи циљ сваке теориске науке је да открије извесне постојане везе или непроменљиве односе између појава које спадају у област њеног проучавања, као и да хипотезе о тим односима на што једноставнији начин повеже у шири дедуктиван систем (2). Научно сазнање је пре свега систематско сазнање. Несрећен, непотпун и импресионистички опис појединих појава или прост низ издвојених, мање или више неодређених и произвољно здружених хипотетичких исказа о карактеру односа између неке групе појава — оквир у коме се, углавном, креће свакодневно искуство — нема велику научну вредност. У најбољем случају, поменуто „знање“ је за науку од значаја само као сирова грађа или као потстицај. И пошто посматрање појединих појава није никакав циљ за себе, већ средство за откривање општих веза и односа између појава, ступањ зрелости сваке науке може се оценити према томе колико је овој пошло за руком да цео процес прикупљања искуствених података, који обухвата како описивање односних појава тако и њихово класификовање и мерење, доследно подреди одређеним теориским задацима.

Апстрактно-аналитички карактер истраживања. — Околност да се теориске науке не упуштају у проучавање свих могућних појава, већ ограничавају своје поље истраживања на неке од њих, стоји у непосредној вези с тим што се крајњи циљ ових наука састоји у постизању систематског сазнања. Из сложеног сплета непрегледне разноликости и мноштва могућних предмета истраживања ове науке издвајају извесне појаве које су за њих у теориском погледу најважније, а занемарују све остале. Али и у погледу оних појава на које се усредсређују, теориске науке не интересују се за њих у целини, у њиховој конкретној опажајној датости. Оне издвајају неке аспекте који су заједнички извесним групама појава и покушавају да утврде структуру најпостојанијих односа између њих, а занемарују друге аспекте и односе, било због тога што су ови ирелевантни за проблем у питању, било због тога што је њихов утицај на оне који су издвојени и подвргнути проучавању безначајан. Као што је већ унапред јасно, теориске науке никад не би биле у стању да се приближе циљу коме теже, тј. да систематски повежу хипотезе о каузалним односима између појава с подручја које истражују, кад не би прибегавале овој двострукој аналитичкој апстракцији.

Да је издвајање извесних аспеката и односа између искуствених појава из мноштва могућних аспеката и односа неопходан предуслов научне анализе, лако је показати. Ово издвајање је неопходно због тога што је

(2) Уз ово и даље види Morris R. Cohen and Ernest Nagel: *An Introduction to Logic and Scientific Method*, New York, Harcourt, Brace and Co., 1934, pp. 191—196, 391—399; Carl G. Hempel: *Fundamentals of Concept Formation in Empirical Science*, Chicago, University of Chicago Press, 1952, passim; Richard B. Braithwaite: *Scientific Explanation, A Study in the Function of Theory, Probability and Law in Science*, Cambridge, At the University Press, 1953, pp. 1—21, 50—87, 300—303, 342—368.

буквално немогућно описати једну појаву у свој њеној конкретной одређености и јединственој конфигурацији, без обзира на то колико је појава у питању просторно-временски ограничена и колико је напора неко вољан да уложи у том правцу. Свака искуствена појава, чак и она која је најизглед сасвим проста, састављена је, наиме, из бесконачно много појединости, тако да и најбрижљивији опис никад не може да обухвати све. Који ће аспекти и односи између конкретних појава бити издвојени у циљу испитивања, а који занемарени, зависи од природе проблема или, тачније, од претходних теориских интереса онога који посматра.

У том погледу, уосталом, нема никакве битне разлике између теориских и историских наука. Јер и у овим последњим наукама, код којих преовлађује интерес за појединачно, опис је нужно селективан, што значи да писана историја претставља само бледу слику онога што се стварно догодило. Ако би хтео да опише све, историчар никад не би могао да заврши свој посао, а ако би у томе чак и успео, у непрегледној маси појединости било би врло тешко открити основне линије историског развоја.

Међутим, управо због тога што не воде рачуна о свим опажајним особинама конкретних појава, већ само о њиховим појединим аспектима, сегментима или димензијама, научне теорије излажу се приговору да је њихов садржај врло сиромашан. Штавише, ове теорије се каткад оштро супротстављају свакодневном искуству као нешто вештачко, нестварно, фиктивно. Али мада се мора признати да између науке и свакодневног искуства постоје значајне разлике, велика је заблуда ако се мисли да се ове разлике пре свега састоје у томе што на једној страни долази до изражаја апстрактан, а на другој конкретан начин приступања свету искуствених појава. Јер притом се заборавља да и свакодневно искуство (разуме се, ако се ово схвати као знање које је стечено на основу интуиције, животне мудрости или практичне умешности, а не као непосредно чулно опажање) стално оперише с извесним апстракцијама, само што су ове много ближе и разумљивије, али истовремено и далеко мање значајне, одређене и поуздане од оних које стварају поједине науке.

Уствари, сва разлика између науке и свакодневног искуства потиче отуда што је њихов став према теориским претпоставкама помоћу којих се врши издвајање, прикупљање и сређивање искуствених података начелно друкчији: док је у науци, која се руководи методолошким постулатом да сваки корак у процесу истраживања треба да буде јасно и унапред одређен, употреба ових претпоставки свесна, намерна и брижљиво припремљена, њихова употреба у свакодневном искуству је случајна и несвесна. Од какве је стратешке важности ово свесно ограничавање ширине и дубине захвата појединих наука у свет искуствених појава, једва је потребно напоменути: кад теориске претпоставке које служе као основ за избор предмета истраживања не би унапред биле познате, њих би, очигледно, било тешко ослободити се. А то другим речима значи да би, у том нежељеном случају, напредак науке могао бити доведен у питање.

Елементарни појмови и теориске конструкције. — Мада је њен крајњи циљ да постави и систематски повеже хипотезе о односима између искуствених појава, наука се не бави тим појавама непооредно. За обележавање поје-

динних аспеката стварности на које се усредсређује, она се служи појмовима. Појмови претстављају основно средство научне активности; без њих било би немогућно идентификовати искуствене чиниоце чије међусобне односе треба испитати, као што би исто тако било немогућно упоредити резултате до којих се истраживањем дошло. У почетним фазама развоја свака наука преузима речник свакодневног искуства, тако да су многе научне хипотезе најпре изражене помоћу елементарних појмова позајмљених из тог речника. Уколико се, међутим, више развија и достиже виши ступањ зрелости, наука ствара властите појмове који често нимало не личе на оне које употребљавамо у свакодневном искуству (3).

Сви појмови стоје уместо неких појава или, тачније, претстављају оне аспекте стварности који нас интересују. Због тога што имају чисто симболички карактер, појмове треба брижљиво разликовати од појава које помоћу њих намеравамо да обухватимо. У извесном смислу може се рећи да појмови нису ништа друго него скраћено или кондензовано упутство о томе како треба схватити поједине делове стварности. Јер њихов основни задатак је да разврстају појаве с подручја на које се односе у шире или уже целине, односно категорије: свођењем многобројних појава на исти заједнички именитељ, појмови треба да обезбеде прегледност искуственог материјала и да упросте руковање с њим.

Пошто степен апстракције коме у истраживању прибегавамо није увек подједнак, јасно је да између појмова постоје велике разлике. Неки појмови се врло мало удаљују од опажајне конкретности искуствених појава које претстављају. Такви су готово сви елементарни појмови којима се служимо у свакодневном разговору. Али поред њих има појмова чије су везе с искуственим појавама врло далеке. Ове појмове не везујемо за искуствене појаве које је лако посматрати или мерити, већ за логичке односе између других, мање апстрактних појмова; тек преко ових последњих, може се ближе одредити њихово искуствено значење. Сви појмови које наука ствара односе се на искуствене појаве преко других појмова. Стога је за научне појмове уобичајен назив *теориске конструкције* (4).

Зашто наука напушта језик свакодневног искуства и настоји да изгради читаву мрежу апстрактних и сложених појмова, објаснићемо одмах. Из онога што је напред речено произлази да удаљавање науке од свакодневног искуства није случајно. Али стварно објашњење ове тенденције неодложно захтева да се узме у обзир крајњи циљ научне активности. Ако се овај циљ занемари, лако је подлећи погрешном утиску да су научни појмови произвољан и езотеричан превод елементарних појмова, створен у намери да збуни непосвећене. Уствари, научни појмови су неопходан саставни део научних теорија. Пошто наука тежи да постави и систематски повеже хипотезе о односима између искуствених појава, она мора да употреби такве појмове који ће у истраживању најбоље послужити том циљу. Јер ако појмови нису срећно изабрани, тј. ако између њих нема никаквих искуствених односа, онда истраживање мора остати неплодно.

(3) Carl G. Hempel: op. cit., pp. 16—28.

(4) Richard B. Braithwaite: op. cit., pp. 79—85; Carl G. Hempel: op. cit., pp. 29—39.

На први поглед може изгледати неприхватљиво објашњење које се овде даје. Како је могућно претпоставити да је искуствене односе лакше открити између појмова који претстављају логички склоп других појмова, него између појмова који су сасвим близу искуствених појава? Да ли уопште има смисла рећи да наука напушта оквире свакодневног искуства само због тога што помоћу елементарних појмова није у стању да постигне циљ коме тежи?

Али мада привидно неизбежан, овај несклад је лако отклонити. Сви појмови који се непосредно односе на искуствене појаве имају, наима, низ недостатака. Међу тим недостацима, довољно је поменути два најважнија: 1) пошто једнообразност употребе ових појмова није обезбеђена, њихово значење је често сасвим непрецизно; 2) пошто хипотезе које се помоћу тих појмова могу створити имају врло ограничен обим (а често и многе „изузетке“), теориска важност тих појмова је незнатна (5). Постоји само један начин да се ове тешкоће преброде, а тај је: створити нове појмове који ће бити не само прецизнији и поузданији, већ и стратешки значајнији и плоднији од елементарних појмова. Пред таквом алтернативом, науци не остаје ништа друго него да се удаљи од свакодневног искуства. Да би поставила и систематски повезала хипотезе које имају висок степен прецизности, које је лако проверити и чије је поље примене врло широко, наука је неизбежно упућена на то да сама створи нове појмове и да развије своју техничку терминологију. Јер теориски развој науке пре свега зависи од развијености њене појмовне мреже.

Метод дефиниције и метод спецификације значења. — Које аспекте искуствених појава треба издвојити у циљу проучавања и како створити плодне теориске појмове који ће стајати уместо њих, посебно је питање у које се овде нећемо упуштати. Напоменимо само узгред да је врло тешко (ако је уопште могућно) саставити листу формалних упутстава о томе шта истраживач у некој научној области треба да предузме да би дошао до плодних теориских појмова. Стварање ових појмова је саставни део ширег процеса који називамо стварање научних теорија и, као такво, претставља врло сложен стваралачки подухват. Према томе, приручник за стварање научних појмова морао би да садржи ни мање ни више него општи програм за развијање научне теорије, што је, очигледно, једва делимично остварљив задатак.

Много лакше је размотрити начин употребе теориских појмова који су једном већ створени, него сам процес њиховог стварања. Да употреба ових појмова у емпириском истраживању намеће низ проблема које никако не треба потцењивати, речено је већ у самом почетку наших излагања. Зашто је то тако, сасвим је очигледно: уколико је веће растојање између појмова и искуствених појава на које би ти појмови требало да се односе, утолико има више изгледа да ће они бити погрешно схваћени, тј. вероватније је да ће доћи до неспоразума. У циљу предупређења излишних сукоба, неопходно је поклонити посебну пажњу анализи тих појмова. Стога проблем дефиниције или спецификације значења заузима средишно место у свим фазама научне активности.

(5) Carl G. Hempel: *op. cit.*, pp. 20—21.

У чему се састоји метод анализе појмова? Уопште узев, овај метод има два међусобно повезана, али умногом различита аспекта. С једне стране, задатак анализе је да на апстрактан начин назначи општи карактер искуствених појава које потпадају под неки појам. С друге стране, њен задатак је да прецизно опише поједине искуствене операције помоћу којих ће појам бити заступљен у одређеном истраживању. Први тип анализе повезује теориске појмове с другим теориским конструкцијама у појмовној мрежи односне науке. Ово је важно због тога што се на тај начин обезбеђује како систематски значај истраживања тако и упоредљивост постигнутих резултата с резултатима других истраживања у којима су употребљени слични појмови. Помоћу другог типа анализе појмови се претварају у инструменте за мерење или, другим речима, они се доводе у непосредну везу с искуственим појавама. Ово је важно због тога што је истраживање могућно предузети само ако су успостављени видљиви индикатори оне појаве коју појам претставља.

Сходно традиционалном схватању, метод анализе појмова изједначава се с методом дефиниције (6). Кадгод се неки појам уводи у контекст истраживања (било *de novo*, било што се преузима из неког другог контекста), његово значење треба да буде тачно одређено. А то се може постићи само помоћу дефиниције: ова мора да изложи садржај појма, и то на тај начин што ће истаћи његов родни појам и посебна својства, тј. тако што ће односни појам логички идентификовати с неким другим појмовима. Друкчије речено, дефиниција није ништа друго него предлог да се појам који хоћемо да разјаснимо схвати као логички еквивалентан с неким другим појмовима чије је значење већ познато.

Међутим, овде треба нагласити да дефиниција није општи већ посебан облик анализе појмова (7). Велики број појмова, нарочито оних који су у теориском погледу најплоднији, немогућно је ближе одредити помоћу дефиниције. Њихово значење никад није логички производ или пресек значења других појмова, већ се само емпириски подудара с њима у мањем или већем степену. Строге захтеве дефиниције могућно је задовољити само у случају кад је појам који хоћемо да разјаснимо састављен из дихотомних обележја, тј. таквих обележја која одређено подручје јасно деле на две међусобно опречне групе или класе, али не и онда кад појам претставља однос или функцију, тј. кад је састављен из постепених или континуираних обележја. Али и оно што је начелно могућно, није увек остварљиво. Познато је наима, да је и у првом случају класичан облик дефиниције каткад недоступан, јер извесни појмови који имају својство групе или класе нису производ већ логички збир других појмова.

Исцрпно разматрање о преимућствима и недостацима метода дефиниције овде мора изостати. Уз оно што је напред речено, довољно је да истакнемо следеће. Мада претходно излагање јасно показује да значење многих појмова не може бити одређено помоћу дефиниције, ова чињеница не треба

(6) Carl G. Hempel: *op. cit.*, pp. 2—20. Види и Morris R. Cohen and Ernest Nagel: *op. cit.*, pp. 224—241.

(7) Carl G. Hempel: *op. cit.*, p. 32; Richard B. Braithwaite: *op. cit.*, pp. 76—79, 167—168. Тако и Abraham Caplan: „Definition and Specification of Meaning”, у Paul F. Lazarsfeld and Morris Rosenberg (eds.): *The Language of Social Research*, Glencoe Ill., The Free Press, 1955, pp. 527—532.

да нас обесхрабри. То што је теориски најважније појмове немогућно дефинисати не значи да ови морају остати безнадежно празни и неодређени, односно неупотребљиви у научном истраживању. Постоји један други, мање строг облик анализе појмова који се, за разлику од метода дефиниције, може назвати методом спецификације значења (8). У једном од наредних одељака описаћемо детаљније поједине ступњеве овог метода. Засад треба рећи само то да је навођење низа конкретних ситуација (или индикатора) на које се неки појам вероватно може применити битно својство овог метода. Ниједан од наведених индикатора (нити сви заједно) није логички еквивалентан појму, али сваки од њих додаје извесну тежину, тј. претставља мање или више поуздан знак да примена појма у одређеним условима вероватно долази у обзир.

Да метод спецификације значења не може да обезбеди потпуну сагласност између истраживача који употребљавају исте појмове, јасно је већ по себи: разврставање појава с подручја на које се односе појмови чије је значење спецификовано никад није идеално већ увек остаје „нечисто“, што значи непрецизно. Али то је сасвим оправдано и на месту. С обзиром на то да научно истраживање није ништа друго него процес који је у начелу бесконачан, теориски појмови никад не могу бити једном заувек одређени. Они служе као тачке кристализације ширих теориских принципа, и морају се мењати напоредо с тим како истраживање напредује. Штавише, може се рећи да значење ових појмова увек мора остати отворено, јер је само због тога могућно повезати те појмове с новим, још ширим теориским принципима, односно проширити поље њихове примене, било навођењем нових индикатора, било мењањем тежине старих.

Стварање појмова у друштвеним наукама

У друштвеним наукама, а пре свега у социологији, социјалној психологији и антропологији, последњих година је предузет низ значајних покушаја с циљем да се усаврше инструменти за прикупљање искуствених података и да се створи свеобухватан систем међусобно повезаних теориских појмова. Без обзира на то што досад није постигнут потпун успех у том погледу, ови покушаји несумњиво сведоче о томе да је процес сазревања друштвених наука у пуном току и да се у догледној будућности може очекивати све чвршће подређивање емпиријских истраживања у овој области одређеним теориским задацима.

Било како му драго, у друштвеним наукама је већ данас широко распрострањена употреба таквих појмова који не указују на непосредно видљиве односе, већ који служе за разврставање искуствених појава у много дубљој, што значи у теориском погледу значајнијој равни. Уместо простих и лако ухватљивих обележја, створен је низ теориских конструкција које претстављају апстрактне творевине врло високог ступња: насупрот елементарним појмовима који се непосредно односе на искуствене појаве, ови појмови упућују на извесне сложене структуре или латентне чиниоце које непо-

(8) Термин је увео Абрахам Каплан.

средно не можемо ни опазити ни мерити, али о којима можемо закључивати на основу искуствених података.

Однос између латентних чинилаца и видљивих података. — Како је и у којој мери је стари појмовни оквир свакодневног искуства потиснут из друштвених наука, односно како је створена и колико је логички повезана мрежа апстрактних појмова којом се друштвене науке данас служе, овде нећемо испитивати. Да таквих појмова има у изобиљу и да се свакодневно стварају нови, стоји ван сваке сумње. Конкретан начин стварања ових појмова је врло разнолик. Потстицаји у том погледу долазе из најразличитијих извора, било стога што смо заинтересовани да откријемо нешто заједничко у мноштву различитих појава, било тако што помоћу неке теориске конструкције хоћемо да објаснимо извесну искуствену правилност коју смо претходно установили (9). У сваком случају, појмови ове врсте могу бити значајни само ако су њихове шире теориске импликације јасне, јер је задатак тих појмова да укажу на скривене структурне елементе од којих, по претпоставци, зависе видљиви односи.

Разуме се, овај поступак није радикално нов, нити карактеристичан за друштвене науке. У најразвијенијим теориским наукама, у наукама које се баве проучавањем биофизичких појава, степен апстракције је врло висок, тако да између најважнијих појмова који су овде у употреби и искуствених података посредује низ међучланова. Али и у свакодневном искуству ми често прибегавамо сличним претпоставкама. Мада се умногом разликују од живих, лепршавих и сликовитих категорија свакодневног искуства, апстрактне појмовне конструкције савремених друштвених наука имају дубоке корене у том истом искуству (10). Кад кажемо да између одређених појединаца постоји однос пријатељства, да је морал неке друштвене групе висок, или да је поштење једна од најглавнијих врлина, ми настојимо да успоставимо неку везу између многобројних видљивих облика понашања и претпостављених чинилаца (11) у односу на које се људи или организоване друштвене јединице међусобно разликују. Или другим речима: ми, уствари, изводимо закључке о постојању, врсти и интензитету извесних латентних обележја на основу низа конкретних посматрања.

Узмимо, на пример, онај друштвени однос који називамо „пријатељство“. Непосредно, овај однос не можемо запазити. Оно што стварно видимо, састоји се из низа конкретних активности као што су, рецимо, узајамно посећивање, међусобно помагање, заједнички изласци, итд. Број активности

(9) Ближе објашњење о начину стварања квалитативних категорија у друштвеним наукама дају Paul F. Lazarsfeld and Allen H. Barton: „Qualitative Measurement in the Social Sciences: Classification, Typologies, and Indices“, у Daniel Lerner and Harold D. Lasswell (eds.); The Policy Sciences, Stanford, Stanford University Press, 1951, pp. 155—165. Види и Paul F. Lazarsfeld: „Problems in Methodology“, у Robert K. Merton, Leonard Broom and Leonard S. Cottrell, Jr. (eds.): Sociology Today: Problems and Prospects, New York, Basic Books, 1959, pp. 47—67.

(10) Читав низ примера с најразличитијих подручја друштвених наука наводи Paul F. Lazarsfeld: „A Conceptual Introduction to Latent Structure Analysis“, у Paul F. Lazarsfeld (ed.): Mathematical Thinking in the Social Sciences, Glencoe Ill., The Free Press, 1954, pp. 350—354.

(11) То је добро уочио још Max Weber: Wirtschaft und Gesellschaft, Tübingen, J. C. B. Mohr, 1921, S. 13: „Die soziale Beziehung besteht [...] ausschliesslich und lediglich in der Chance, dass ein einem Sinngehalt nach in angebbarer Art aufeinander eingestelltes Handeln stattfindet, stattfindet oder stattfinden wird“.

које одређују природу овог односа је практично непрегледан, али ми се обично задовољавамо тиме што узимамо у обзир само неке. Као што се види, пријатељство је, уствари, једно релативно трајно својство које је апстраховано из мноштва конкретних појава; то је скраћена ознака за читав сплет карактеристичних активности које вероватно наступају под одређеним околностима.

Па ипак, између појмова којима се служимо у научном истраживању и оних из овакодневнoг искуства постоје велике разлике. Пошто је о томе, међутим, било говора раније, овде се нећемо дуже задржавати на примеру оних појмова који се односе на друштвене појаве. За разумевање даљих излагања важно је имати на уму само то да појмови нису сами себи циљ, већ инструменти научне анализе: они треба да послуже као средство за откривање општих веза и односа између појава. Вредност појединих појмова зависи само од тога колико се они могу употребити приликом стварања научних хипотеза и теорија, односно колико су разгранате њихове везе с другим теориским конструкцијама у појмовној мрежи односне науке. Ово је потребно имати на уму због тога што се каткад још увек мисли да научни појмови пре свега морају бити тачно одређени, без обзира на то да ли су и колико су теориски плодни, тј. у систематском погледу значајни.

Али кад су извесни теориски појмови већ створени, разјашњење њиховог садржаја постаје неопходно. Основни предуслов сваког емпириског истраживања је детаљно припремљен план о томе шта треба посматрати, јер без јасно одређених појмова не можемо прикупити искуствене податке који су релевантни за решење оних теориских проблема који нас интересују. Све док се теориско разматрање креће у спекулативној равни, тј. све док прихватање или одбацивање извесних теориских схватања не повлачи за собом никакве разлике које је могућно емпириски проверити, може се говорити о „интеграцији“, „колективној сили“ или „друштвеној кохезији“ без одређене претставе о томе шта ови називи стварно обухватају. Али ако истраживач стварно треба да обави свој посао, тј. ако истраживање треба да омогући систематско прикупљање потребних искуствених података о извесним друштвеним групама код којих поменуто својство може бити различито изражено, мора се унапред знати како се то што хоћемо да нађемо на видљив начин испољава.

Да би уопште могли бити употребљени у емпириском истраживању, појмови се морају претворити у подесне техничке инструменте за прикупљање искуствених података. Један од најранијих покушаја у том правцу учинио је Емил Диркем (*Emile Durkheim*), и овај покушај, вероватно, претставља његов најзначајнији допринос социологији. Мада је Диркемово излагање о овом питању врло грубо и неразвијено, а низ његових конкретних решења у појединостима неприхватљив, ипак треба признати једно: он је сасвим јасно уочио да је неопходно успоставити извесне спољашње елементе који ће стајати уместо неухватљивих „унутрашњих чињеница“, јер ове последње можемо проучавати само помоћу оних првих (12). У извесном сми-

(12) Ово схватање Диркем је изложио у низу својих радова. Види, на пример, *Emile Durkheim: Les Règles de la Méthode sociologique*, Paris, F. Alcan, 1895, pp. 55—58. Уз излагање у тексту види и Robert K. Merton: „The Bearing of Sociological Theory on Empirical Research“ и „The Bearing of Empirical Research on Sociological Theory“, *Social Theory and Social Structure*, Revised and enlarged edition, Glencoe (Ill.). The Free Press, 1937, pp. 85—95, 114—117.

слу могло би се рећи да читав модеран филозофски покрет који је познат под именом *операционизам* или *операционализам* није ништа друго него програмски апсолутизовано излагање основних принципа оног метода анализе појмова који иде за тим да задовољи потребе истраживача за јасним и прецизним упутствима.

Проблем објективности у друштвеним наукама. — Тешкоће с којима се у друштвеним наукама сусрећемо кад неки појам хоћемо да употребимо у емпириском истраживању врло су велике (13). Да ли је нека новинска вест сензационална, да ли је нека друштвена организација постала бирократска, односно да ли се неко друштво налази у стању аномије, врло је тешко тачно одредити. Штавише, ове се тешкоће каткад јављају чак и онда кад је реч о примени елементарних појмова, а не само таквих апстрактних конструкција које су малочас поменуте. И привидно сасвим јасни и прости појмови могу имати низ различитих значења. Неизвесно је, на пример, кад је неко лице запослено или незапослено, мада се на први поглед чини да је то тако једноставно (14). Само ако смо свесни ових тешкоћа можемо разумети зашто у истраживањима у којима су употребљени формално исти појмови често долазимо до врло различитих резултата.

Све до недавна сматрало се да систематско удруживање теориских разматрања с емпириским истраживањем у друштвеним наукама никад не може бити с успехом спроведено и да примена најважнијих појмова овде заувек мора остати ствар субјективне, импресионистичке оцене истраживача. Когод је макар и делимично упознат с историским развојем зна добро да је указивање на ове тешкоће претстављало један од најснажнијих аргумената који су употребљавали поборници гледишта о суштинској разлици између природних и друштвених наука. И мада данас нико више не дели уверење да је јаз између ових двеју великих научних области непремостив, многе сумње нису сасвим отклоњене. Известан број спекулативно оријентисаних социолога старије генерације, као и многи непријатељски расположени посматрачи са стране, с времена на време још увек изражавају неповерење у могућност систематске научне обраде подручја друштвених појава. По мишљењу ових људи, друштвене науке заувек морају остати иза природних наука, јер по свом карактеру оне и не спадају у науку у правом смислу речи већ много више у уметност.

Да у овом схватању делимично има и истине тешко је оспорити. Али упркос томе што природна обдареност и уметнички такт истраживача, доиста, играју знатно важнију улогу у друштвеним него у природним наукама, треба нагласити да је ова разлика ипак само разлика у степену. Заосталост друштвених иза природних наука може се много пре објаснити тиме што су друштвене појаве релативно касно подвргнуте систематском проучавању, него неким посебним својствима њихових предмета. Мада је свима добро познато да се ова временска несразмера нипошто не сме занемарити, многи

(13) Paul F. Lazarsfeld and Allen H. Barton: *op. cit.*, p. 165. Види и Paul F. Lazarsfeld and Morris Rosenberg (eds.): *op. cit.*, p. 16.

(14) Какве се тешкоће јављају приликом употребе категорије „занимање” у емпириском истраживању показује Edward Gross: „The Occupational Variable as a Research Category”, *American Sociological Review*, Vol. 24, No 5 (October 1959), pp. 640—649.

још увек губе из вида то да у низу разноврсних чинилаца који утичу на избор метода истраживања и, према томе, одређују ширину и начин захвата појединих наука у подручје које је предмет њиховог проучавања најважнији и, штавише, одлучну улогу играју извесни чиниоци који су потпуно ваннаучног карактера. А то другим речима значи да заосталост и неразвијеност друштвених наука не стоји у непосредној вези с тим, или бар не само у вези с тим, што је подручје друштвених појава, како замишљају они који нису довољно упознати с настојањима и резултатима друштвених наука у току последње две-три деценије, мање подесно за примену научних метода истраживања него подручје биофизичких појава.

Како је дошло до тога да је систематско научно проучавање друштвених појава тако дуго било занемаривано, који су друштвени и идеолошки чиниоци нарочито ометали развој у том правцу и колики је удео тих чинилаца у сплету многобројних тешкоћа с којима се друштвене науке и данас боре (15) нема потребе да овде у појединостима испитујемо. Уосталом, та питања спадају у социологију а не у методологију друштвених наука. Пошто је, међутим, у нестручним круговима широко распрострањено уверење да су разлике у степену развоја и зрелости између друштвених и природних наука пре свега условљене извесним објективним својствима њихових предмета, тј. тиме што су друштвене појаве битно квалитативне по карактеру и, утолико, врло мало или нимало прилагодљиве научним потребама, неопходно је за тренутак испитати основаност овог уверења. Ово тим пре што и они који се залажу за увођење научних метода истраживања у друштвене науке каткад одлучно стављају под питање како могућност тако и корисност употребе строгих поступака квантитативне и математичке анализе при проучавању друштвених појава.

Упркос томе што се многим чини као да је већ по себи разумљиво да људско понашање никад не може бити ухваћено у мрежу математичких формула, гледиште које иде за тим да заосталост, неразвијеност и несистематски карактер друштвених наука објасни позивањем на особеност предмета њиховог истраживања није у стању да издржи озбиљнију критику. Пре свега, велика је заблуда ако се мисли да у свету искуствених појава постоји оштра подела на две потпуно одвојене области, једну која је битно квалитативне, и другу која је битно квантитативне природе. Колико је ова дихотомија лажна види се како по томе што се сваки квантитативан опис у природним наукама односи на извесна квалитативна обележја, тако и по томе што се и у „најквалитативнијој“ области друштвених наука, у историји, врло често говори о квантитативном аспекту извесних основних квалитативних категорија. Стога с правом можемо рећи да се сва разлика између квалитативне и квантитативне анализе састоји само у разлици између појмовних оруђа или, тачније, у степену одређености појмова који служе као средство за означавање искуствених појава. С обзиром на то да у процесу научног истраживања мерење има чисто аналитичку функцију, тешко је, очигледно, увидети зашто би подручје друштвених појава било више квалитативно, односно мање мерљиво него подручје биофизичких појава.

(15) Неколико занимљивих примедба о друштвено-историском оквирима који условљавају развој друштвених наука даје Theodor Geiger: „Sociology and Democracy“, Acta Sociologica, Vol. I, Fasc. 1 (1956), pp. 10—13.

С друге стране, гледиште које упозорава на немогућност употребе научних метода истраживања у друштвеним наукама полази од погрешне претпоставке да је научни метод искључиво метод строго квантитативних мерења, тј. да је систематско проучавање искуствених појава ограничено на један одређен начин, на мерење помоћу сразмерних скала које имају нулту тачку и једнаке интервале између појединих ступњева. Уствари, у науци постоји неколико различитих типова мерења искуствених појава, међу којима је мерење на малочас поменути начин само најразвијенији и најпрецизнији облик. Чињеница да природне науке стоје знатно испред друштвених наука у погледу броја досад успешно изведених мерења не доказује да је строго квантитативно мерење у друштвеним наукама немогуће, а најмање да се ове науке уопште не служе никаквим научним методом. Мада многобројне тешкоће у вези с мерењем друштвених појава помоћу строго квантитативних инструмената још увек нису на задовољавајући начин отклоњене, у друштвеним наукама је широко распрострањена употреба других, нижих облика мерења. Пошто је већ у уводном делу овог рада речено да проблем друштвених мерења остаје изван оквира наших разматрања, овде треба још једном нагласити да претварање појмова у инструменте за мерење није ништа друго него завршни корак у сложеном процесу теориске анализе. У сваком конкретном случају, аналитички поступак почиње много раније, а од тога колико су претходни кораци анализе успешно обављени умногом зависи адекватност овог последњег.

У следећем одељку описаћемо основне ступњеве анализе појмова у друштвеним наукама који претходе мерењу. Већ из претходних узгредних упућивања лако је закључити да ћемо притом пре свега водити рачуна о искуствима савремене социологије и социјалне психологије, као и то да ћемо настојати да прикажемо не толико техничку страну појединих поступака, колико логичке принципе који стоје иза њих (16). Читаво излагање оснива се на уверењу да сваки даљи корак у процесу анализе појмова претпоставља претходне, што значи да различити поступци квалитативне и квантитативне обраде чине логичко јединство истог научног метода. И пошто претварање појмова у инструменте за мерење друштвених појава претпоставља претходно разјашњење њиховог значења — јер да би се нешто могло мерити мора се знати шта је то што хоћемо да меримо — јасно је да квалитативна анализа појмова заузима истакнуто место у целини научне активности.

Основни ступњеве анализе појмова

Кад хоћемо да одредимо границе у којима неки појам може бити употребљен у контексту научног истраживања, тј. кад хоћемо да пропишемо начин употребе једне схеме за разврставање искуствених појава коју смо претходно створили, у друштвеним наукама најчешће прибегавамо методу

(16) О неким техничким аспектима проблема анализе појмова исцрпно говори Herbert Hyman: *Survey Design and Analysis*, Glencoe (Ill.), The Free Press, 1955, pp. 138—176. Види и Hans L. Zetterberg: *On Theory and Verification in Sociology*, New York, The Tressler Press, 1954, pp. 36—53.

спецификације значење (17). Мада већ приликом избора назива појединих категорија донекле наговештавамо садржај који помоћу њих намеравамо да обухватимо, у највећем броју случајева је неопходно да тачно одредимо услове под којима примена тих категорија долази (или не долази) у обзир. Поменути метод није ништа друго него средство којим се служимо да бисмо тај циљ постигли.

У циљу јасноће, треба нагласити да наш технички термин за метод анализе појмова који ћемо одмах изложити није опште усвојен. Кадгод је реч о вербалном поступку који треба да обезбеди разјашњење значења појединих појмова, у друштвеним наукама се готово редовно употребљава назив *дефиниција*. Притом се мало води рачуна о томе да ли је у процесу анализе значење извесних појмова стварно логички изведено из значења неких других појмова, или је просто ближе одређено на мање тачан начин. У даљем излагању ми ћемо настојати да потпуно избегнемо употребу назива „дефиниција“, без обзира на то што је овај, како се чини, много подеснији и једноставнији од назива *спецификација значења*. Али ово ограничење није безусловно потребно, јер кад је неко разликовање једном јасно уочено, посебан начин употребе техничких термина је сасвим неважан.

Димензије сложених појмова. — Први корак који морамо предузети ако хоћемо да одредимо значење неког појма састоји се у раздвајању његових битних саставних делова. На основу општих теориских разматрања, или брижљивим испитивањем оних појава које су првобитно дале одлучан потстицај за његово стварање, ми покушавамо да извојимо поједине димензије из којих је појам састављен. Овај корак је неопходан због тога што сваки значајнији појам у друштвеним наукама претставља сложен сплет многобројних елемената а не нешто просто и непосредно видљиво. Да би смо, дакле, показали шта неки појам стварно обухвата, остаје нам само једна могућност: да наведемо његове мање апстрактне саставне делове, тј. да опишемо поједине равни у којима се испољава оно што помоћу појма намеравамо да означимо.

У чему се овај поступак састоји лакше је видети из једног примера. Нека се узме, рецимо, појам „интеграције“ (18). Ако хоћемо да објаснимо шта је то што овде имамо на уму, неопходно је да овај појам претходно раставимо на поједине елементе. То ћемо постићи на тај начин што ћемо одвојено описати поједине аспекте интеграције у оквиру неке друштвене групе. Или другим речима: процес анализе треба да изнесе на видело различите области у којима се интеграција може јавити а које се скривају иза општег именитеља. Ево неколико могућних димензија интеграције: 1) ин-

(17) Као што је већ унапред јасно, то никако не значи да је овај метод искључива привилегија друштвених наука; штавише, у свом излагању основних принципа метода спецификације значења Абрахам Каплан употребљава само примере с подручја природних наука. На неке тешкоће Капланове концепције указао је Carl G. Hempel: *op. cit.*, pp. 38—39. Уз излагање даље у тексту види Paul F. Lazarsfeld: „Problems in Methodology“, у Robert K. Merton, Leonard Broom and Leonard S. Cottrell, Jr. (eds.): *Sociology Today — Problems and Prospects*, New York, Basic Books, 1959, pp. 48, 64—65. За ближе упознавање појединих ступења у процесу претварања сложених појмова у инструментне за емпириско истраживање најбољи извор претставља први одељак књиге Paul F. Lazarsfeld and Morris Rosenberg (eds.): *op. cit.*, pp. 15—108.

(18) Види Werner S. Landecker: „Types of Integration and Their Measurement“, у Paul F. Lazarsfeld and Morris Rosenberg (eds.) *op. cit.*, pp. 19—27.

теграција у културној равни, уколико постоји склад између културних норми које важе у некој друштвеној групи; 2) интеграција у нормативној равни, уколико је понашање припадника групе у складу с тим нормама; 3) интеграција у равни комуникације, уколико се припадници групе међусобно лако споразумевају; и 4) интеграција у функционалној равни, уколико припадници групе зависе једни од других, тј. уколико послови које обављају једни служе другима, и обратно.

Као што је лако открити, издвајање појединих димензија из којих је неки појам састављен никад није коначно већ увек остаје провизорно. У току истраживања може се показати да је неки од издвојених аспеката сувишан или неупотребљив, односно да треба узети у обзир неке друге димензије које су првобитно биле занемарене. Али ова околност, као што је раније већ истакнуто, има сасвим одређено значење: она показује само то да се наши теориски интереси могу мењати, а не да је наше настојање да сваки појам раздвојимо на његове саставне елементе као такво проблематично.

Од какве је практичне важности ово разлагање сложених појмова на саставне делове видели смо већ раније. Овде треба додати да је овај корак неопходан због тога што се свако мерење искуствених појава оснива на претпоставци да је појава коју хоћемо да меримо хомогена, тј. једнодимензионална. Разуме се, то не значи да је сложене појаве апсолутно немогућно мерити већ да се сложено мерило, по правилу, јавља као крајњи резултат низа претходних мерења појединих димензија тих појава. Зашто сложене појаве не можемо непосредно мерити добро је познато: ако истовремено меримо различите димензије, врло је вероватно да идентични нумерички резултати неће увек имати исто значење. Недвосмислено тумачење тих резултата је могућно само ако су различите димензије међусобно чврсто повезане, тако да било коју димензију можемо узети као индекс појаве уопште.

Универзум индикатора. — Даљи корак у правцу ближег одређивања значења оних појмова које хоћемо да употребимо у научном истраживању састоји се у навођењу низа посебних својстава или ситуација на које се односе поједине, претходно издвојене димензије тих појмова. Сходно општој употреби, ова својства или ситуације помоћу којих садржај појмова растављамо на још простије елементе називамо *индикаторима*. Сви индикатори морају да задовоље два захтева (19). Пре свега, индикатори морају бити мање апстрактни од оригиналног појма као целине, што значи да морају бити много непосредније везани за искуствене појаве, тако да се њихово присуство или одсуство (у случају дихотомних обележја) или њихов редослед (у случају постепених или континуираних обележја) лакше може запазити. С друге стране, индикатори морају стајати у некој вези како једни с другим, тако и с латентним чиниоцем који појам претставља, јер се само у том случају можемо ослоњити на њих.

Што се тиче првог захтева, јасно је да степен конкретности одабраних индикатора пре свега зависи од наше спремности да у анализи појмова идемо што даље у појединости. У начелу, нема никакве сметње да се процес

(19) Paul F. Lazarsfeld and Allen H. Barton: *op. cit.*, p. 180. Шире о томе Abraham Caplan: *op. cit.*, pp. 529—531.

ростављања сложених појмова на простије елементе продужи у бесконачност: ми увек можемо поновити исти поступак на још конкретнијем нивоу. Идеално би било кад би смо све појмове могли свести на неколико сасвим простих и лако видљивих индикатора, тако да разврставање појава које помоћу оригиналног појма намеравамо да спроведемо постане чисто механичко. Како је, међутим, ова теориска могућност практично недостижна, значење сложених појмова увек остаје мање или више неодређено. И поред свих настојања у том правцу, употреба ових појмова у научном истраживању је делнично произвољна, што значи да различити истраживачи, мада снабдевени истим упутствима, никад неће разврстати односне појаве на потпуно истоветан начин.

У погледу оног другог захтева треба пре свега рећи да између појединих индикатора и латентног чиниоца не постоји однос апсолутне нужности већ само однос вероватноће. А то значи да ниједан индикатор, узет сам за себе, не може да послужи као довољан основ за разврставање искуствених појава, мада сваки од њих може да повећа основаност претпоставке да се појава у питању налази у границама подручја које помоћу појма намеравамо да обухватимо. Тако, на пример, ми не очекујемо да ће поштен човек увек и на сваком месту говорити истину, без обзира на то што је казивање истине индикатор оне врлине коју узимамо као критеријум за разврставање. Али и чињеница да неки појединци говоре истину не обавезује нас на закључак да они спадају у категорију поштених људи већ само додаје извесну тежину претпоставци.

Због тога што индикатори стоје у односу вероватноће према латентном чиниоцу који појам претставља, у процесу анализе морамо навести што је могућно већи број индикатора. Уколико је број индикатора већи, има мање изгледа да ће приликом примене појма на искуствене појаве доћи до значајнијих отступања. Сви индикатори заједно одређују садржај појма. Број могућних индикатора је неограничен, а сви заједно чине шарено мноштво за које је Луис Гутман (*Louis Guttman*) увео назив *универзум индикатора* (20). Пошто везе појединих индикатора са свим осталим индикаторима које појам обухвата нису подједнако чврсте, већ у том погледу постоје велике разлике између њих, често је врло тешко одредити шта стварно спада у универзум а шта се налази ван њега.

Да не би било забуне, додајемо одмах да је каткад неопходно узети у обзир и такве индикаторе који, строго узев, не спадају у универзум, али помоћу којих је могућно предвидети присуство оних околности које су нас потстакле на стварање самог појма (21). Ово се нарочито може догодити онда кад је већ познато да је корелација између тих „спољашњих“ индикатора и чињенице коју хоћемо да објаснимо врло висока. Тако, на пример, може бити спорно да ли су стопе криминала у некој локалној за-

(20) Louis Guttman: „The Problem of Attitude and Opinion Measurement”, у Samuel A. Stouffer, et al.: *Measurement and Prediction*, Princeton, Princeton University Press, 1950, p. 80. додуше, сам Гутман употребљава назив „universe of attributes”, али Лазарсфелд, који је овај израз преимачио у „universe of indicators”, увек упућује на Гутмана.

(21) О разлици између „експресивних” и „предиктивних” индикатора види Paul F. Lazarsfeld: „Problems in Methodology”, у Robert K. Merton, Leonard Broom, and Leonard S. Cottrell, Jr. (eds.): *Sociology Today — Problems and Prospects*, New York, Basic Books, 1959, pp. 49—53.

једници саставни део појма интеграције (односно оне његове димензије коју смо малочас назвали нормативном интеграцијом), или те стопе претстављају само један спољашњи чинилац који можемо предвидети пошто је степен интеграције у конкретном случају већ утврђен. Међутим, овде нема никакве озбиљне тешкоће. Ако је на основу индикатора који стварно претстављају саставни део овог појма тешко или немогућно прикупити релевантне искуствене податке, ништа не стоји на путу да стопе криминала узмемо као меру интеграције. Јер искуство показује да између тих стопа и величине утицаја коју нека заједница врши на своје чланове (а то је управо оно што помоћу појма нормативне интеграције хоћемо да објаснимо) постоји врло постојан однос.

Разуме се, граниче између ових двеју различитих врста индикатора нису оштре: овде је реч о екстремним тачкама у оквиру једног постепеног низа између којих постоје врло благи прелази и мешавине. Стога, је, можда, корисно напоменути да су сви индикатори само мање или више „спољашњи“, односно „унутрашњи“ део неког појма. Али у оквиру поменуте дихотомне поделе, сасвим је очигледно да су индикатори прве врсте много постојанији, док су ови други, будући да се више односе на оне околности које претходе стварању појма, тј. које појам треба да објасни, подложни великим колебањима.

Опште је правило да у процесу анализе сложених појмова морамо издвојити низ простијих елемената, односно размотрити велики број индикатора. Што је њихов број већи, значење наших појмова биће јасније а њихова примена поузданија. Међутим, ово правило подлеже извесним практичним ограничењима. Да се низање индикатора не би продужило у бесконачност, процес анализе морамо негде прекинути. Кад и где тешко је унапред рећи. Извесно је само то да приликом растављања сложених појмова на простије елементе не можемо ићи до краја, ако уопште хоћемо да се упустимо у ма какво истраживање: стварност је много богатија од појмова помоћу којих покушавамо да је претставимо. Уосталом, исцрпна листа свих могућних индикатора је непотребна, јер сложене појмове можемо употребити у емпириском истраживању само ако њихове поједине елементе можемо поново спојити уједно.

С обзиром на практичне потребе истраживања, у процесу анализе појмова никад не идемо за тим да обухватимо цео универзум индикатора већ се увек задржавамо само на неким његовим мање или више ужим сегментима. Ако се слободно послужимо познатим статистичким одредбама, онда однос између универзума (који одређује пун искуствени обим појма) и изабраних индикатора (који стоје уместо појединих елемената сложене појаве коју појам претставља) можемо обележити као однос између основног скупа и узорка (22). Сваки низ изабраних индикатора мора бити репрезентативан у односу на универзум, јер је само у том случају оправдано уопштавати резултате до којих се у истраживању дошло. Да ли је овај предуслов у конкретном истраживању стварно испуњен није лако оценити. Колико је неки истраживач успео да одабере добре индикаторе за појмове које је употребио може бити спорно. У сваком случају, овај избор зависи

(22) Paul F. Lazarsfeld: *op. cit.*, p. 65.

како од његове обдарености, вештине и искуства, тако и од опште теориске спреме којом располаже.

Често се може догодити да различите групе индикатора из истог универзума буду подједнако добре, тј. да њихова употреба у емпириском истраживању доведе до истих или сличних резултата (23). То ће бити случај не само онда кад између појединих индикатора постоје врло постојане везе већ и онда кад ове индикаторе, мада је њихов међусобни однос врло лабав, одвојено укратко с неким трећим, „спољашњим“ чиниоцем. Примера ради, поменимо узгред да као индикаторе друштвеног положаја можемо одвојено употребити занимање, приход, образовање или друштвени углед, јер многобројна истраживања показују да је однос између друштвеног положаја и низа других појава (рецимо, политичких схватања или моралних ставова) у великој мери непроменљив, без обзира на то који је од поменутих индикатора притом употребљен. Али треба водити рачуна о томе да могућност замене индикатора претпоставља релативно хомоген састав појаве на коју се појам односи, што значи да уопштавање искуствених резултата на основу малог броја индикатора налаже велику опрезност. Јер свако истраживање стварно показује само однос између искуствених података за које претпостављамо да су репрезентативни у односу на појмове, што може бити погрешно.

Завршне напомене. — Претходно излагање показује да аналитички поступак о коме је реч има изразито привремен и хипотетички карактер. У различитим контекстима, различите димензије и различити индикатори могу подједнако добро да послуже као мање или више поуздан основ за примену истог појма. Пошто сваки индикатор одређује само једно уже подручје које појам вероватно обухвата, значење појма никад не одговара ни логичком производу ни збиру тих подручја већ само општем облику њихових структурних односа. Управо због тога, тежине појединих индикатора не можемо одредити једном заувек: оне се мењају у зависности од тежине других индикатора. Уколико се у процесу анализе број индикатора повећава, ово повећање утиче на мењање тежине старих индикатора, док тежине ових са своје стране одређују границе могућне тежине нових индикатора.

Кад је неки појам растављен на простије елементе, поставља се питање како ове елементе можемо поново саставити уједно. Ако има више индикатора, а између њих постоје разлике како у погледу правца кретања тако и тежине и поузданости, да ли онда различите елементе можемо спојити у јединствен инструмент за мерење? Да се ово последње на било који начин мора обезбедити јасно је већ по томе што у процесу истраживања индикатори служе само као помоћно средство за систематско разврставање искуствених појава у односу на латентне чиниоце које помоћу појмова идентификујемо.

Однос између индикатора и латентних чинилаца можемо одредити на више начина. Свако мерење, експлицитно или имплицитно, претпоставља неки математички модел који искуствене податке доводи у везу с латентним чиниоцем. Али разматрање логичких и методолошких проблема друштвених мерења излази из оквира овог рада.

Др. Михаило Ђурић

(23) Paul F. Lazarsfeld: *op. cit.*, p. 64.

СУДСКА ПРАКСА

ИМА ЛИ ВОЗАР ПРАВО ДА ЗАХТЕВА ИСПЛАТУ ВОЗАРИНЕ ОД ПРИМАОЦА РОБЕ

1. — Тужилачко предузеће захтевало је да тужено предузеће плати 112.200 динара са каматама на име превозне цене за извршени превоз робе чији је пријем тужено предузеће потврдило на отпремници.

Првостепени суд је одбио захтев тужиоца пошто је утврдио да до превоза робе није дошло по налогу туженика. По становишту првостепеног суда потврда пријема робе од стране примаоца не ствара обавезу плаћања превозне цене.

У својој жалби вишем суду, тужилац је истакао да је у отпремници коју је, приликом пријема робе, потписао прималац, сада туженик, стајала клаузула да купац плаћа превозну цену.

Виши привредни суд НР Србије, решавајући у жалбеном поступку, одбацно је жалбу тужиоца и потврдио је пресуду првостепеног суда. Полазећи од чињенице да је налог за превоз дало друго, а не тужено предузеће, Суд је стао на становиште да налогодавац дугује цену превоза, а да се пријемом робе не заснива обавеза примаоца да плати превозне трошкове, ако та обавеза није изричито преузета. Уз своју одлуку Виши привредни суд дао је следеће образложење:

„Пресудом Сп-1906/59 од 4. XII. 1959 год. укинут је платни налог С—9499/59 од 21. III. 1959 год., којим је туженом наложено да тужиоцу плати 112.200 дин. са каматом на име накнаде за извршени превоз робе од Блажуја до Забрежја и 2.690 дин. на име трошкова мандатног поступка, тужбени захтев је одбијен и тужилац је обавезан да туженоме плати 2.241 дин. на име парничних трошкова. Према образложењу пресуде тужбени захтев за наплату утуженог износа био би основан само у случају да је утврђено да је превозну услугу тужилац извршио по налогу туженог. Тужилац није поднео доказе да му је тужени издао такав налог, а тужени спори да је с тужиоцем био у правном односу, па је првостепени суд узео као неоснован тужбени захтев за наплату превозних трошкова од туженог. Чињеница да је тужени на тужиочевој отпремници потврдио пријем робе је, по налажењу првостепеног суда, без утицаја на одлуку у спору јер се потврдом пријема робе не ствара обавеза туженог на плаћање превозне цене.

„Благовремено поднетом жалбом тужилац побија ову пресуду због погрешно и непотпуно утврђеног чињеничног стања и погрешне примене материјалног права. Поново истиче да је пријем превезене робе тужени потврдио на отпремници, која је садржавала клаузулу да купац плаћа превозну цену, па сматра да је тужени у обавези да плати утужени износ. Тражи да се пресуда преиначи односно укине.

„Испитујући побијану пресуду у смислу одредбе чл. 353 ЗПП Виши привредни суд је нашао да жалба није основана.

„Неспорна је чињеница да је налог за превоз робе по поднетом рачуну бр. 21047 од 29. VI. 1957 год. тужилац добио не од туженог предузећа већ од подузећа „Босанка“ у Блажују и да је, поступајући по овом налогу, тужилац извршио превоз исте робе из Ријеке у Забрежје. На основу ове неспорне чињенице првостепени суд је правилно нашао да је прихватањем назначеног налога од стране тужиоца заснован правни однос између предузећа „Босанка“, као пошиљаоца, и тужиоца, као возара, да из истог односа проистичу права и обавезе само између ових правних лица, па да би тужилац био у праву да награду за обављени превоз тражи од пошиљаоца као саговорача а не од туженог као трећег лица.

„На решење спора је без утицаја то што је туженом предузећу уручена превезена роба јер се самим пријемом робе не заснива обавеза туженог на плаћање превозних трошкова ако он ту обавезу није изрично преузео, што у овом случају није утврђено.

„Како је побијаном пресудом спор правилно решен, а у проведеном поступку нема битних повреда на које суд лази по службеној дужности, ваљало је пресуду потврдити а жалбу одбити.“

(Пресуда Вишег привредног суда НР Србије бр. 1/2 сл. 357/60 од 5 марта 1960.)

У спору који је предмет анализе поставило се правно питање да ли пријем робе и потврда пријема на спроводном листу (отпремници) од стране лица коме је роба упућена (дестинатара) ствара обавезу тог лица да возару плати возарину, ако исту није платио пошиљалац при предаји робе на превоз? Као што смо видели, Виши привредни суд који је одлучивао у овом спору одговорно је на ово питање негативно.

У једном другом спору, који је врло сличан изнетом, друго веће истог Вишег привредног суда, који је донео пресуду чије смо образложење цитирали, заузело је друкчији став у погледу изнетог правног питања. По ставу овог већа у тренутку када купац, односно прималац превезене робе преузме од возара робу и спроводни лист у месту одређења, на њега прелази и обавеза да плати возарину, ако иста није унапред плаћена. Наводимо део образложења пресуде у коме је изражен овај став другог већа истог суда:

„С друге стране облигације се у правном саобраћају не стварају једино уговорима поготову формалним уговорима, па да тужени „нема никакве везе“ односно „никакве пословне везе“ са тужилачким предузећем кад нема таквог уговора. Напротив, и облигациони правни однос, као и било који други правни однос, не заснивају се искључиво на уговорима па и тражбине које настају из тог односа не морају се заснивати искључиво на уговору који би требало да постоји између односних лица, већ могу проистајати из било каквог правног односа заснованог међу њима.

„Код возарског посла, као у конкретном случају, по правилима материјалног права од тренутка када је тужени као купац односно прималац превезене робе у месту одређења преузео робу и спроводни лист од возара, поред прелаза одређених права у вези са овим пријемом на туженога је прешла и обавеза да тужиоцу као возару плати вредност извршене возарске услуге уколико му није била унапред исплаћена. Предајом робе и спроводног листа односно њиховим пријемом од стране туженога у месту одређења између странака је

заснован облигациони правни однос из кога је тужиочева утужена тражбина проистекла, па и да није било налога туженога тужиоцу да изврши предметну возарску услугу."

(Из образложења пресуде Вишег привредног суда НР Србије бр. III/2 Сл. 1892/59—3 од 17 децембра 1959.)

Проблем који се поставља интересантан је не само зато што два већа истог суда дају различита решења, већ и због чињенице да правна правила у појединим подручјима наше земље, услед непостојања јединственог правног подручја пре 1941, нису истоветна.

2. — Наше позитивно право нема прописе који регулишу уговор о превозу уопште. Закон о превозу железницом од 1957 одређује у чл. 82, ст. 2, да се за превозне трошкове за које није означено у товарном листу да ће их платити пошиљалац претпоставља да је овај изјавио да ће их платити прималац. У чл. 84, ст. 3, ово се допуњава правилом да се прималац пријемом товарног листа обавезује да плати железници износе који проистичу из товарног листа. Но, ово су посебна правила за превоз железницом.

Од закона који су до 1941 важили на појединим правним подручјима старе Југославије, већина су садржавали и правила која регулишу питање обавезе примаоца робе да исплати возарину. Према правилу садржаном у § 408 хрватског трговачког закона од 1875 пријемом робе и спроводнице прималац постаје обавезан да исплати возара према спроводници. Исто правило садрже и § 421 босанског трговачког закона од 1883, затим § 406 аустриског трговачког закона од 1863 који је важио у Словенији и Далмацији, као и § 436 немачког трговачког закона од 1897. Изнето правно правило појачавају одредбе § 414 хрватског трговачког закона, односно аналогне одредбе § 437 босанског, § 412 аустриског и § 442 немачког трговачког закона, које возару дају право да и после предаје робе примаоцу, у року од 3 дана, захтева возарину од пошиљалца, наглашавајући да се тиме не дира у право возара према примаоцу. Српски и црногорски трговачки закони нису садржавали правило о овом питању.

У погледу правне природе правила садржаног у наведеним текстовима правна теорија је сагласна (1) да је у питању посебна сопствена законска обавеза примаоца робе која настаје пријемом робе и отпремнице. Прималац дугује према отпремници. Он не ступа у уговор о превозу на место пошиљалца. Пријемом робе и отпремнице од стране примаоца пошиљалац се не ослобађа својих обавеза према возару, већ се ствара непосредна посебна обавеза примаоца на основу које возар може од њега захтевати износ возарине. Ово право треба разликовати од возаревог заложног права и права придржаја на роби (§ 411 хрватског трговачког закона, § 424 босанског, § 440 Handlungsgesetzbuch-a) које престаје предајом робе примаоцу.

Међутим, поставља се питање да ли према схватању правне теорије возар има какво право у погледу возарине према примаоцу робе и када нема

(1) Vrbanić: Trgovački zakon, Zagreb, 1893, с. 387; Stražnjicki: Predavanja iz trgovačkog prava, Zagreb, 1921, II св., с. 163; Staub's: Kommentar, Berlin — Leipzig, 1920, II књ., с. 1445 и сл.; Gierke: Handelsrecht und Schiffahrtsrecht, Berlin, 1955, с. 337; Baumbach—Dude: Handlungsgesetzbuch, München und Berlin, 1956, с. 1009.

посебних правила у законским текстовима, као што је то био случај на подручју апелационих судова у Београду и Подгорици пре априла 1941, као што је то уосталом случај и у француском праву. У овом питању схватања се разилазе.

Према неким схватањима, заступаним у нашој правној науци пре рата, пријемом робе од стране примаоца овај постаје одговоран за возарину и то првенствено, пре пошиљаоца (2). По једном другом (3), пошиљалац и прималац солидарно одговарају за возарину, а прималац и за трошкове који су нужно учињени у току превоза.

Француска правна теорија признаје возару прећутно право залогe на основу чл. 2102, т. 6, *Code civil*-а (4), а по неким схватањима и право придржаја на основу чл. 1612 *Code civil*-а (5), мада није изричито утврђено за овај случај већ за куповину и продају. Ово се образлаже ширим тумачењем приговора о неизвршењу обавезе од стране другог партнера у уговору (*exertio non adimpleti contractus*). Сва схватања се слажу углавном у томе да ово прећутно право залогe (односно право придржаја) на страни возара траје само док возар има робу у свом притежању а да престаје предајом робе примаоцу.

Најзад, интересантно је и схватање које се појавило у италијанској теорији (6) да возар који преда робу примаоцу без наплате возарине, ослањајући се на његову савесност, чини то на свој ризик, али да има право на личну тужбу ако је прималац примио и превозни лист (отпремницу) у коме је била означена цена превоза. Таквим пријемом прималац чини дуг својим (значи у основи овог схватања лежи идеја пријема дуга).

3. — У спорном случају, који је предмет наше анализе, чињенице нису спорне. Мада жалба која је изјављена на пресуду првостепеног суда истиче и приговор погрешно утврђеног чињеничног стања, у другостепеном поступку је утврђено да је првостепени суд тачно утврдио битне чињенице за решење спора. У погледу чињеница да је прималац робе примио робу и да је пријем потврдио на отпремници нема спора. Суштина приговора жалбе је у погледу правног становишта првостепеног суда. Спорна је правна оцена дејства пријема робе и потврђивања истог у односу на обавезу плаћања превозне цене.

Полазећи од постојећих прописа и правних правила која важе на територији НР Србије, или која се могу применити на основу закона о неважности правних прописа, може се рећи да су одлуке првостепеног и другостепеног суда, којима се одбија захтев тужиоца, возара, према примаоцу робе, исправне. Постојећа правила из закона о железницама која дају железници право да возарину захтева и од примаоца када овај прими робу и товарни лист не могу се применити на друмски превоз. Закони који су важили на територији НР Србије до 1941 нису садржавали правило које је утврђи-

(2) Радојичић: Основи трговачког права, Београд, 1926, с. 190.

(3) Госпавић: Трговачко право, Београд, 1938, с. 339.

(4) Thaller—Percerou: Droit commercial, Paris, 1931, с. 750; Lyon—Caen et Renault: Manuel de droit commercial, Paris, 1918, с. 471; Hemard: Les contrats commerciaux, Paris, 1955, с. 224—225.

(5) Bonnetcarrière et Laborde—Lacoste: Précis élémentaire de droit commercial, Paris, 1937, с. 345—346.

(6) Vivante: Droit commercial, Paris, 1912, t. IV, с. 800.

вало обавезу примаоца да плати цену превоза, ако прими робу (и отпремницу). Према томе, пошто је возар предао робу примаоцу, он нема више средстава да принуди примаоца на плаћање возарине (не може да врши придржај). Тачно је схватање суда да потврда пријема робе на отпремници, макар у њој стајала и клаузула да купац плаћа превоз, не може обавезивати примаоца. Таква последица може да настане у случају преузимања дуга коју институцију познаје Српски грађански законик (§ 872). Међутим, у спорном случају нису испуњени услови које захтевају правна правила о преузимању дуга. Да би наступило преузимање дуга нужна је сагласност сва три лица, ранијег дужника, повериоца и новог дужника. Не може се сматрати да потврда пријема робе на отпремници, чак и кад постоји клаузула о плаћању возарине, претставља сагласност дужника. У том смислу треба схватити став другостепеног суда да је било потребно да прималац „изричито“ преузме обавезу плаћања цене.

Такође, не могу се прихватити ни схватања изражена у теорији по којима би у оваквом случају постојала солидарна обавеза купца и продавца, односно пошиљаоца и примаоца. Такво схватање нема основа ни у закону ни у правним правилима која се примењују код нас, нити је пак солидарни однос уговорен међу странкама.

Међутим, мада је решење Суда у спорном случају исправно, с обзиром на место одредења робе и на правна правила која су у том месту важила, поставља се питање да ли је Суд могао и требао да оде даље и да води рачуна не само о правним правилима свог подручја, већ и о правним правилима других подручја? Наиме, као што смо видели, закони који су примењивани на другим територијама наше земље, ван Србије, Црне Горе и Македоније, садржавали су одредбе које дају супротно решење од онога које је као начелно усвојио Суд, у спорном случају. Остављајући по страни чињеницу да у спорном случају није, из приступачног материјала, сасвим јасно да ли је дошло и до предаје отпремнице, а не само до њеног потписивања, поставља се питање да ли су се, под претпоставком пријема и робе и отпремнице од стране примаоца, могла у спорном случају применити правна правила других правних подручја?

Питање је од особите важности за нашу праксу. На њега треба, у начелу, одговорити позитивно. У данашњој фази развоја нашег правног система суд треба свакако да преузме на себе и важну улогу уједначавања разних, често међусобно и супротних, правних правила појединих подручја, бирајући при томе оно које највише одговара нашој пракси (7).

Посматрано са изнетог становишта, тј. да је Суд пошао од оваквог начелног става, нужно би се поставило питање да ли решење које дају правна правила других подручја више одговара пракси од онога које је Суд изабрао држећи се правила затечених на свом подручју? И на ово питање се може одговорити позитивно. Сама чињеница да је обављен превоз чини да је роба добила у вредности, што оправдава решење да и обавеза плаћања превозних трошкова, ако исти нису плаћени унапред, терети онога код кога се роба налази, односно примаоца. Даље, чињеница да је

(7) Константиновић: Стара „правна правила“ и јединство права, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. за октобар—децембар 1937.

уговор о превозу реалан и да током целог превоза возар има робу у свом притежању и да може да врши право придржаја дају места допуни возаревих права и непосредним захтевом према примаоцу робе који је примио робу и отпремницу, што олакшава брзину обављања посла — возар не мора да испитује ко ће платити возарину јер је на овај начин довољно обезбеђен. Најзад, то је решење које наше позитивно право усваја за железнички превоз. Истина, при овоме се нужно поставља и питање да ли се правно правило из наведених параграфа хрватског, босанског и аустријског трговачког закона, по коме прималац који преузме робу и отпремницу дугује цену превоза, ако иста није плаћена, може применити као правно правило пошто је у питању обавеза утврђена законом (такозвана „законска обавеза“), која постоји баш зато што је закон изричито предвиђа. Мада правила из закона који су важили до 1941 немају исту снагу као наши позитивни прописи, и на ово друго постављено питање треба одговорити позитивно. За пример могу да нам послуже такозвана когентна правна правила која наша пракса примењује и без постојања посебних позитивних прописа само на основу закона о неважности правних прописа донетих пре 6 априла 1941 и за време непријатељске окупације до 1946.

Ако се овако приђе проблему који је пред нама, а сматрамо да тако и треба прићи, онда је став другог судског већа истог Вишег привредног суда који је донео решење у спору који анализирамо, изложен у делу образложења пресуде донете у једном сличном спору, који смо навели у претходним излагањима, прихватљивији. По ставу овог другог већа, као што смо изнели, прималац који прими робу и отпремницу дугује возарину која није плаћена. Но, није прихватљиво објашњење које се даје уз овај став, по коме је дошло, самим фактором предаје робе и документа, до „преласка обавезе“ плаћања возарине на примаоца. Обавеза примаоца, као што смо видели, настаје као сопствена, самостална обавеза, што се може закључити и из другог дела цитираног образложења самог судског већа. Прихватајући решење другог већа као боље, треба истовремено указати да је и ово друго веће пропустило да поступи како то захтева поступак. Када је утврдило једно правно правило које нема свој непосредни извор у неком законском тексту, поготову када такво правно правило не постоји на подручју суда који га примењује, веће је било дужно да одговарајућом анализом образложи свој поступак.

Према томе, судско веће Вишег привредног суда НР Србије, које је донело пресуду у спорном случају, правилно је применило правна правила која важе на подручју суда који је одлучивао о спору. Међутим, гледано са становишта ширег интереса постизања јединства правних правила у области грађанског, посебно облигационог, права, требало је да иде и даље и да истовремено цени и правна правила која важе, односно која су затечена у другим подручјима наше земље и да тек онда заузме свој коначан став. То би га можда довело и до става који смо заузели у овој анализи. Но, у сваком случају, остаје неприхватљиво да два судска већа истог суда у истом питању примењују различита правна правила.

ОДНОС КРИВИЧНОГ ДЕЛА ФАЛСИФИКОВАЊА СЛУЖБЕНЕ ИСПРАВЕ СА НЕКИМ БЛИСКИМ КРИВИЧНИМ ДЕЛИМА

Кривични законик у чл. 319 предвиђа да службено лице које у службену исправу, књигу или спис унесе неистините податке или не унесе какав важан податак, или својим потписом односно службеним печатом овери службену исправу, књигу или спис са неистинитом садржином, или које својим потписом односно службеним печатом омогући прављење службене исправе, књиге или списка са неистинитом садржином, чини кривично дело фалсификовања службене исправе, књиге или списка. Ставом 2 истог члана инкриминисана је и употреба од стране службеног лица у вршењу службе неистините службене исправе, књиге или списка, као да су истините. Објект кривичног дела је службена исправа, књига или спис, а извршилац може бити само службено лице. Иако су питања објекта и субјекта овог кривичног дела спорна како у теорији тако и у пракси (1) ми се на њима нећемо задржавати, већ ћемо указати само на однос овог кривичног дела према неким другим делима инкриминисаним Кривичним закоником.

1. — *Фалсификовање из члана 319 и фалсификовање из чл. 306 Кривичног законика.* — У судској пракси било је неколико спорних случајева о томе да ли је у конкретном случају реч о фалсификовању из чл. 306 или из чл. 319. Тако из пресуде Врховног суда НР Хрватске Кж-19/53 од 21 априла 1953 (2) произилази да преиначење, од стране службеника привредног предузећа, рачуна испостављеног истом предузећу у намери да се такво преиначење рачун употреби као прави, не претставља кривично дело фалсификовања службене исправе из чл. 319, већ кривично дело фалсификовања исправе из чл. 306. Врховни суд је стао на становиште да чл. 319 не обухвата све случајеве фалсификовања исправа извршене од стране службеног лица, већ само тзв. интелектуално фалсификовање односно прављење исправе са неистинитом садржином. Да би било у питању фалсификовање службене исправе, књиге или списка, нужно је да је то фалсификовање (и то интелектуално) извршено од стране овлашћеног службеног лица у вршењу његове службене дужности. Међутим, ако је фалсификовање извршено од службеног лица које није било овлашћено на прављење исправе, или ако није извршено у вршењу службене дужности,

(1) Тако док др. Ј. Таховић (Коментар Кривичног законика, Београд, 1957, с. 612) сматра да је службена исправа јавна исправа издата заинтересованим лицима у којој се потврђује каква чињеница, по др. Б. Златарићу (Кривични законик у практичној примени, Загреб, 1958, св. 2, с. 622) појам службене исправе је шири од појма јавне исправе и он поред јавне исправе обухвата и сваку исправу издану у вршењу службе од стране органа друштвеног управљања привредних и друштвених организација, којом се потврђују неке чињенице важне за имовинске односе у погледу друштвене имовине, или чињенице које су важне за остварење извесних права појединца. Према пресуди Врховног суда НР Словеније Кж-816/55 од 20 јануара 1956 (Збирка судских одлука, Београд, 1956, књ. I, св. 1) службена исправа је „производ службеног пословања службеног лица које је према својој служби овлашћено на састављање такве исправе; она је према томе истинита исправа у коју овлашћено службено лице треба да унесе истините податке. Службена исправа је према томе службена у односу на службено лице”. — У погледу појма службеног лица у вези чл. 319 Кривичног законика видети др. Б. Златарић: *оп. cit.*, с. 620 и даље.

(2) „Анали Правног факултета”, бр. 3/54.

онда је реч о кривичном делу фалсификовања из чл. 306 у стицају са кривичним делом злоупотребе службеног положаја или овлашћења из члана 314. Овакав став заузео је и Врховни суд НР Србије у пресуди Кж-389/54 од 20 априла 1954.

Навешћемо још један пример. Окружни суд огласио је кривим и осудио благајника месног народног одбора што је сачинио лажну признаницу на дан предаје своје дужности на суму од 1.800.— динара и неовлашћено потписао друго лице, па да би оправдао ову суму, признаницу је прокњижио кроз дневник касе са намером да се са њом раздужи. Окружни суд је нашао да у радњи оптуженог постоји кривично дело фалсификовања из чл. 306, ст. 1. Међутим, решавајући по жалби јавног тужиоца, Врховни суд НР Србије је својом пресудом Кж-16/53 од 22 априла 1953 (3) пренаочно пресуду првостепеног суда и нашао да је у овом случају реч о кривичном делу из чл. 319, ст. 1, јер је предметна исправа коју је оптужени фалсификовао добила карактер службене исправе, без обзира што је на њој назначено да потиче од приватног лица пошто таква назнака није ни од каквог утицаја на питање да ли се једна исправа има сматрати службеном или не, него је од значаја то да ли је службено лице у вршењу службе саставља или употребљава.

Цитирана пресуда свакако заслужује да се њој посвети посебна пажња, јер се поставља питање да ли једна исправа коју је сачинило службено лице, али не у вршењу своје службене дужности, и на њој потписало приватно лице, добија својство службене исправе тиме што је употребљена од службеног лица у вршењу службене дужности. И друго, да ли је у овом случају реч о лажној исправи или исправи са неистинитом садржином. Већ је раније истакнуто, а и из стилизације чл. 319 произилази, да кривично дело фалсификовања у службеној дужности претставља тзв. интелектуално фалсификовање односно прављење исправе са неистинитом садржином. Члан 319 изричито каже да је потребно да службено лице у службену исправу, књигу или спис унесе неистините податке или не унесе какав важан податак; значи, реч је о правој исправи која потиче од лица које је на њој назначено као издавалац, али је та права исправа неистините садржине јер су у њу унети неистинити подаци или није унет какав важан податак. Ако је реч о исправи која не потиче од лица које је на њој назначено као издавалац, онда је то лажна исправа. Према томе, како је предмет кривичног дела из чл. 319 службена исправа са неистинитом садржином то, по нашем мишљењу, није правилна наведена пресуда Врховног суда Србије да је у конкретном случају реч о кривичном делу из чл. 319 јер је употребљена исправа имала све елементе лажне исправе. С друге стране, употреба лажне исправе од стране службеног лица у вршењу службене дужности није могла дати овој исправи својство службене исправе, јер „службена исправа је производ службеног пословања службеног лица које је према својој служби овлашћено на састављање такве исправе“ (наведена пресуда Врховног суда НР Словеније Кж 816/55 од 20 јануара 1956). У наведеном случају исправа са потписом другог лица није била производ службеног пословања, јер

(3) „Правни живот“, 8/53.

ово лице по својој служби није било овлашћено на састављање такве исправе (откуда онда на њој потпис приватног лица), па према томе сама употреба такве исправе у вршењу службене дужности није јој могла дати својство службене исправе. Потсетимо и на мишљење др. Ј. Таховића да је исправа из чл. 319 јавна исправа, што се свакако не може применити на ову исправу. Према томе, полазећи од тога да у овом случају постоји лажна исправа а не исправа са неистинитом садржином и да таква исправа употребом од стране службеног лица није могла добити својство службене исправе, сматрамо да је била правилна одлука Окружног суда да у овом случају постоји кривично дело из чл. 306. У прилог оваквог схватања изјаснио се и Врховни суд Народне Републике Македоније у пресуди Кж 6/53 као и Врховни суд НР Хрватске у пресуди Кж 2937/56 (4).

2. — Да ли је могућ стицај између кривичних дела предвиђених ставовима 1 и 2 чл. 319 Кривичног законика. — Како закон у чл. 319, ст. 1, није предвидео и намеру употребе неистините службене исправе, у пракси се поставило питање да ли, у случају ако службено лице изврши фалсификовање службене исправе, књиге или списка, па исте и употреби, постоји једно кривично дело или је могућ стицај дела из ст. 1 и 2 истог члана. Наслањајући се на чл. 306, где је намера употребе изричито унета, већина првостепених судова а и неки врховни судови, сматрали су да је могућ стицај између кривичних дела из чл. 319 ст. 1 и 2, са образложењем да из стилизације чл. 319 не произилази и намера употребе. У том смислу карактеристичне су пресуде Врховног суда НР Хрватске Кж-1203/51 од 3 децембра 1951 и Кж-1055/53 од 21 јула 1953 (5). Образложења овог Врховног суда заснивају се на чињеници да чл. 319, ст. 1, не садржи елемент намере да се таква исправа употреби као права и да је кривично дело из чл. 319, ст. 1, извршено и без намере да се фалсификат употреби, из чега произилази да се врши друго кривично дело када се затим фалсификат употреби. Међутим, може се констатовати да је у последњим годинама судска пракса отступила од таквог схватања, сматрајући да поменута одредба прећутно садржи намеру употребе, па да према томе, слично као и у погледу чл. 306, није могућ стицај између прављења неистините службене исправе и њене употребе, ако су обе радње извршене од истог службеног лица и под претпоставком да се таква употреба не појављује као неко друго кривично дело. Тако Врховни суд НР Србије у пресуди Кж 586/53 од 20 априла 1953 (6) сматра да ако једно исто службено лице направи неистиниту службену исправу па исту и употреби не чини два кривична дела, јер је фалсификовање службене исправе конзумирано у употреби те исправе од истог лица. Исти суд заузео је слично становиште и у пресуди Кж 977/54 од 24 јуна 1954, само је овога пута сматрао да у случају прављења и употребе неистините службене исправе постоји само кривично дело из чл. 319, ст. 1, јер када употреба фалсификоване службене исправе претставља радњу извршења посебног кривичног дела, онда ће постојати стицај фалсификовања прављењем неистините службене исправе са тим посебним

(4) Др. Б. Златарић: *op. cit.*, с. 624.

(5) Др. Б. Златарић: *op. cit.*, св. I, с. 184.

(6) „Правни живот“, 8/53.

кривичним делом. И Врховни суд НР Хрватске у пресуди Кж-941/57 од 25 априла 1957 (7) заузео је становиште да службено лице које је у дознаку за исплату материјалне помоћи осигураницима социјалног осигурања унело веће износе од оних које је требало унети, па је исту исправу употребило, учинило само кривично дело из чл. 319, ст. 2, јер кад је реч о истом учиниоцу, прављење фалсификата службене исправе претставља само претходни стадијум за извршење кривичног дела употребе фалсификата из чл. 319, ст. 2. Наведимо још да се и Врховни суд НР Босне и Херцеговине у пресуди Кж 752/56 од 28 новембра 1956 (8) изјаснио у том смислу, сматрајући да у оваквим случајевима постоји само кривично дело из чл. 319, ст. 1, јер јавна исправа по правилу увек служи употреби те се и не прави у друге сврхе, па не би било оправдано у фалсификату и употреби неистините службене исправе, ако је извршено од истог лица, видети два кривична дела.

Правна теорија се, слично као и у случају кривичног дела из чл. 306, изјашњава да у случају фалсификовања службене исправе, књиге или списка и употребе истих од истог службеног лица не постоји стицај кривичног дела, већ је реч само о једном кривичном делу. Мишљења се разилазе само у томе да ли је прављење неистините службене исправе конзумирано употребом исте, или је однос обрнут. Проф. Таховић (9) сматра да употреба исправе са неистинитом садржином од стране лица које ју је фалсификовало не чини самостално кривично дело употребе лажне јавне исправе, јер само прављење такве исправе конзумира у себи и каснију употребу те исправе. Слично мишљење заступа и др. С. Кличек (10), сматрајући да је прављење фалсификата у службеној дужности тако тесно повезано са самом употребом лажне исправе да једно без другог уопште не постоји. Према др. Златарићу (11) прављење фалсификата (чл. 319, ст. 1) јавља се као припремна радња у односу на употребу, ако је фалсификат учињен са намером употребе. Кривично дело из чл. 319, ст. 1, инкриминисано је без обзира на намеру и оно постоји без обзира да ли га је пратила намера употребе или не. Међутим, ако дође до употребе онда дело из става 1 губи своју самосталност и утапа се у дело из става 2 чл. 319 КЗ, па је према томе немогућ стицај између њих.

Нама се чини да питање да ли је дело из чл. 319, ст. 1, конзумирано делом из става 2 истог члана или је обратно, нема већи практични значај, већ је више теориског карактера. То би питање било од значаја само у случају када би прављење неистините службене исправе било забрањено казном која би се разликовала од казне којом се кажњава употреба такве исправе. Међутим, као што је већ изложено, и теорија и пракса стоје на становишту да у оваквим случајевима не може доћи до стицаја, а како међу казнама нема разлике, онда свака шира дискусија о овом питању нема практичну подлогу.

(7) „Наша законитост“, бр. 9—10/57.

(8) Збирка судских одлука, Београд, 1956, књ. I, св. 3.

(9) Др. Ј. Таховић: *op. cit.*, с. 614.

(10) Др. С. Кличек: Да ли је могућ стицај кривичног дела фалсификата службене исправе, „Наша законитост“, бр. 6—7/55.

(11) Др. Б. Златарић: *op. cit.*, с. 184, 185.

3. — Однос између кривичног дела из чл. 319 и кривичног дела из чл. 314 Кривичног законика. — Службена лица су обавезана да обављају своју службену дужност на начин прописан законом и свако обављање те дужности супротно закону може да доведе не само до дисциплинске, већ и до кривичне одговорности. Спроведећи заштиту права грађана и поштовање законитости, Кривични законик у чл. 314, ст. 1, прописује да службено лице које, у намери да себи или другом прибави какву корист или да другом нанесе какву штету, искористи свој службени положај или овлашћење, прекорачи границе свог службеног овлашћења, или не изврши службену дужност, чини кривично дело злоупотребе службеног положаја или овлашћења. Поред овог општег кривичног дела против службене дужности, Кривични законик предвиђа и друга кривична дела против службене дужности која такође садрже елемент злоупотребе службеног положаја или овлашћења, али услед неких специфичности претстављају посебна кривична дела. Значи, свако кривично дело против службене дужности „покривено је“ кривичним делом злоупотребе службеног положаја или овлашћења и налази се према овом кривичном делу у односу посебног према општем. Зато се и поставља питање да ли службено лице које изврши кривично дело фалсификовања из чл. 319 врши у исто време и кривично дело злоупотребе службеног положаја или овлашћења из чл. 314. Већ смо рекли да свако кривично дело против службене дужности садржи елемент злоупотребе службеног положаја или овлашћења, па би се према томе могло узети да су у овом случају остварена бића два кривична дела, у идеалном стицају. Међутим, ми смо напоменули да се остала кривична дела против службене дужности налазе према општем кривичном делу из чл. 314 у односу посебног према општем, а у кривичном праву и праву опште познат је принцип *lex specialis derogat legi generali*, па се према томе узима да нема стицаја између кривичног дела злоупотребе службеног положаја или овлашћења и осталих кривичних дела против службене дужности, под претпоставком да су бића оба кривична дела остварена једном истом радњом. Тако Врховни суд НР Хрватске у пресуди Кж 1192/56 од 23 јула 1956 (12) сматра да је погрешно становиште првостепеног суда када је нашао да у инкриминисаној делатности оптуженог постоји идеални стицај између кривичног дела из чл. 319, ст. 1, и кривичног дела из чл. 314. Кривично дело из чл. 314 претставља општи облик кривичног дела против службене дужности и примењује се само у случају ако не постоје елементи неког посебног кривичног дела против службене дужности. Међутим, ако је немогућ идеални стицај између дела из чл. 319 и чл. 314 (јер је реч о привидном идеалном стицају), могућ је реалан стицај ових дела, ако су њихова бића остварена двома самосталним и издвојеним радњама. Тако, на пример, у радњи службеника једне банке који је неовлашћено примио од банчних дужника извесне отплате и задржао их за себе, па је касније фалсификовао банчине исправе да би ово присвајање прикрио, постоје бића два кривична дела — злоупотреба службеног положаја или овлашћења и фалсификовања службене исправе. Исправно је мишљење Врховног суда

НР Србије у пресуди Кж 718/52 од 28 маја 1952 (13) да у овом случају кривично дело из чл. 319 претставља самостално кривично дело и према томе може бити у стицају са делом из чл. 314, јер би о привидном стицају ових радњи могло бити речи једино ако би фалсификовање исправе било нужно за извршење кривичног дела злоупотребе службеног положаја или овлашћења из чл. 314. Међутим, извршење кривичног дела из чл. 314 није условљено извршењем ове радње, пошто се може извршити и без фалсификата и независно од њега. О сличном питању изјаснио се и Врховни суд НР Србије у пресуди Кж 3215/55 од 15 јуна 1955 (14), нашавши да употреба рачуна са неистинитом садржином од стране службеног лица није обухваћена кривичним делом злоупотребе службеног положаја или овлашћења, већ је реч о два самостална кривична дела извршена у стицају. У образложењу пресуде Врховног суда стоји да употреба рачуна са неистинитом садржином није обухваћена злоупотребом службеног положаја или овлашћења, јер је за ово потребно, поред осталог, да радња извршења једног кривичног дела улази у радњу извршења другог кривичног дела и да чини њен саставни део.

4. — *Фалсификовање службене исправе и кривично дело проневере из чл. 322 Кривичног законика.* — Ретки су случајеви да неко лице врши фалсификовање исправе а да иза тога не стоји нека веза између фалсификата и неке друге делатности која такође може претстављати кривично дело. Тешко је замислити да ће неко службено лице извршити фалсификовање службене исправе само фалсификовања ради. Фалсификовање службене исправе праћено је најчешће неким другим кривичним делом, а како показује судска статистика, у 90% случајева фалсификовања у службеној дужности постоји веза са кривичним делом проневере из чл. 322, при чему се фалсификовање појављује било као средство да се лакше оствари кривично дело проневере, било као средство да се прикрије већ извршено кривично дело проневере. Оваква природа фалсификовања у службеној дужности давала је основа да се у судској пракси заузме становиште да у случају када једно службено лице у намери извршења проневере или после извршене проневере, фалсификује службену исправу, књигу или спис, не постоји стицај између ова два кривична дела, већ да је кривично дело фалсификовања субсидијарно кривичном делу проневере као тежем делу. На овом становишту стајала је и предратна судска пракса. Тако, Касацциони суд у решењу Кре. 586/32 од 9 новембра 1932 (15) сматра да то што је оптужени, да би прикрио трагове своје кривичне радње — утаје, преиначно блокове о наплати такса, не може да сачињава одвојено кривично дело из чл. 397 (фалсификовање службене исправе), јер ова његова радња претставља само један део његове кривичне радње која је била управљена на присвајање утајених сума; фалсификовање је само једна објективна околност у појму дела из чл. 319 (утаја), а никако не чини засебно кривично дело. Касацциони суд је и у пресуди Кре 974/38 од 29

(13) М. Радовановић: О стицају код кривичних дела против службене дужности, „Правни живот“, бр. 8—9/56.

(14) „Правни живот“, бр. 1/56.

(15) Т. Ивановић: Судска пракса од 1932—1939, Београд, 1940

октобра 1938 (16) заузео становиште да у раду општинског деловође, што је на поштанску упутницу ставио општински жиг и неовлашћено потписао лица којима је новац послат, а по пријему новац задржао у своју корист, не постоји стицај између кривичног дела фалсификовања из чл. 397 и чл. 319. Само овога пута, по мишљењу Касационог суда, утаја је конзумирана кривичним делом фалсификовања.

И послератна пракса врховних судова показује различитост ставова у погледу односа између кривичног дела фалсификовања службене исправе и проневере. Тако Врховни суд НР Србије у пресуди Кж 977/54 од 24 јуна 1954 (17) сматра да када употреба фалсификоване исправе претставља радњу извршења посебног кривичног дела, онда употреба претставља радњу извршења тог посебног кривичног дела, а не самостално кривично дело. И Врховни суд НР Босне и Херцеговине у пресуди Кж 992/52 од 29 августа 1952 (18) стао је на становиште да оптужени уношењем лажних података у блокове односно празне купоне није учинио самостално кривично дело из чл. 319, него му је та радња послужила само као средство за теже дело противправног присвајања новца из чл. 322. Врховни суд НР Македоније у пресуди Кж 452/51 и Кж 24/53 (19) такође сматра да кривично дело проневере конзумира кривично дело из чл. 319, ако је умишљај учиниоца управљен на извршење проневере, а фалсификат је само средство да се изврши кривично дело проневере, односно да се прикрију његови трогови. Међутим, много је већи број пресуда врховних судова у којима се, по нашем мишљењу потпуно правилно, узима да постоји стицај између кривичног дела фалсификовања из чл. 319 и кривичног дела проневере из чл. 322, без обзира да ли се фалсификовање јавља као средство да се изврши или прикрије кривично дело проневере. Такав став заузео је Врховни суд НР Србије у пресудама Кж 710/51 од 25 јула 1951; Кж 511/52 од 12 маја 1952; Кж 923/52 од 18 јуна 1952 и Кж 1708/52 од 30 септембра 1952, као и Врховни суд АП Војводине у пресуди Кж 702/53 (20). И Врховни суд НР Хрватске у пресуди Кж 914/57 од 25 априла 1957 (21) сматра да је службено лице, које је у дознаку за исплату материјалне помоћи осигураницима социјалног осигурања уносило веће износе од оних које је требало унети, па је затим разлику новца присвојило, учинило два кривична дела, и то: фалсификовање из чл. 319, ст. 2, у стицају са кривичним делом проневере из чл. 322 Кривичног законика. Слично становиште заузео је Врховни суд НР Словеније у пресуди Кж 438/56 од 21 септембра 1956 (22).

Према томе, општи је закључак да се и поред извесних разлика пракса наших највиших судова креће у правцу признавања постојања стицаја између кривичног дела фалсификовања службене исправе из чл. 319 и проневере из чл. 322, без обзира да ли је фалсификовање служило извршењу или прикривању кривичног дела проневере.

(16) Т. Ивановић: *op. cit.*

(17) Др. Богдан Златарић: *op. cit.*, св. I, с. 162 и 1663.

(18) *Ibidem.*

(19) *Ibidem.*

(20) *Ibidem.*

(21) *Ibidem.*

(22) Збирка судских одлука, Београд, 1956, књ. I, св. III.

5. — *Остала питања у вези са кривичним делом из чл. 319 Кривичног законика.* — Из изложеног произилази да се фалсификовање службене исправе у пракси најчешће налази у вези са кривичним делом проневере или кривичним делом злоупотребе службеног положаја или овлашћења, што наравно не искључује могућност његовог стицаја и са другим кривичним делима. Међутим, ми смо се трудили да укажемо само на оне случајеве који су карактеристични за нашу праксу, не улазећи много у теориске могућности стицаја фалсификовања службене исправе са другим кривичним делима. Зато ћемо указати још само да су у пракси познати и случајеви стицаја између кривичног дела из чл. 319 и кривичног дела подмићивања из чл. 325, ако се фалсификовање службене исправе врши уз захтевање или примање поклона или какве друге користи. Тако је Врховни суд НР Хрватске у пресуди Кж 2284/54 од 24 новембра 1954 (23) нашао да постоји стицај кривичног дела из чл. 319 и дела из чл. 325 у радњи службеника набавног предузећа који је, уз обећање поклона, издао продавцу потврду на већу количину робе него што је стварно било преузето да би му омогућио наплаћивање веће куповне цене од предузећа, него што би одговарало стварно предатој роби. Судска пракса познаје и стицај између кривичног дела из чл. 319 са кривичним делом преваре (чл. 258) ако се неистинита службена исправа употреби у намери да се неко наведе да нешто учини или не учини на штету своју или туђе имовине из чега би употребилац неистините исправе прибавио себи или другом противправну имовинску корист.

И најзад, напоменимо још да је могуће и продужено кривично дело фалсификовања службене исправе у случају када је службено лице у краћем временском размаку учинило више фалсификата који се односе на исто оштећено лице. Тако Врховни суд НР Словеније у пресуди Кж 438/56 од 2 септембра 1956 (24) сматра да у радњи окривљеног, који је у намери прикривања извршене проневере сукцесивно доставио предузећу најмање 10 извештаја у којима је неистинито назначио количину робе, не постоји 10 кривичних дела из чл. 319, ст. 1, у реалном стицају, како је то сматрала јавна тужба, већ једно продужено кривично дело фалсификовања ил чл. 319, ст. 1, у стицају са продуженим кривичним делом проневере. Врховни суд сматра да за појам продуженог кривичног дела није потребан јединствен умишљај, и да су у овом случају били испуњени сви објективни и субјективни моменти за продужено кривично дело, и то: 1) истоврсност појединих чинидби оптуженог, 2) истоврсност нападнутог добра, 3) временска и међусобна повезаност инкриминисаних исправа која се изражава у томе да су све те исправе служиле оптуженом у истом циљу, 4) искоришћавање службеног односа, и 5) све су исправе у тесној вези с једном заједничком последицом. О продуженом кривичном делу фалсификовања службене исправе изјаснио се и Врховни суд НР Србије у пресуди Кж 541/54 од 23 априла 1954, сматрајући да ако службено лице изврши у кратком времену више фалсификата а постоји исти оштећени, онда постоји

(23) Др. Богдан Златарић: *op. cit.*, св. I, с. 161.

(24) Збирка судских одлука, Београд, 1956, књ. I, св. III.

продужено кривичног дела фалсификовања из чл. 319, а не реални стицај дела из истог члана.

Закључак. — Ова кратка излагања свакако не исцрпљују сву проблематику везану за кривично дело из чл. 319, али нам омогућују да се на бази изложене судске праксе и теориских схватања извуку следећи закључци:

1) У разграничењу кривичних дела инкриминисаних члановима 306 и 319 треба увек имати у виду да је фалсификовање из чл. 319 интелектуално фалсификовање чији је предмет службена исправа, тј. права исправа која потиче од лица назначеног на њој као издаваоца. У члану 306 инкриминисано је, међутим, материјално фалсификовање чији је предмет лажна или преиначена исправа.

2) Иако кривично дело из чл. 319 не садржи и намеру употребе неистините службене исправе, списка или књиге, као истините, неправилно је узети да постоји стицај кривичних дела из ст. 1 и 2 овог члана, ако је службено лице употребило неистиниту службену исправу, књигу или спис коју је само сачинило, а том употребом није остварило и биће неког другог кривичног дела. На ово нас упућује и судска пракса из које произилази да је 90% фалсификовања исправе праћено другим кривичним делом, односно да се прављење неистините службене исправе скоро увек врши са намером њене употребе, па се у таквом случају и само фалсификовање службене исправе, књиге или списка појављује као припремна радња за њихову употребу. Приговор да би службено лице требало да одговара посебно за прављење лажне исправе а посебно за њену употребу због тога што законодавац заузима строжији став према лажним исправама службених лица него према фалсификатима приватних лица, отпада кад се има у виду да је та строгост остварена кроз само прописивање казни које су строжије када је реч о кривичним делима извршеним у службеној дужности. Но ипак, чини нам се да би се уношењем намере употребе у појам кривичног дела из чл. 319 отклониле несугласице које се у пракси јављају, без обзира што постоје мишљења да би то било сувишно, пошто се исправе, књиге или списи у другу сврху и не воде. Различита решења која по овом питању заузимају судови, па и врховни, указује да уношење намере употребе у овај законски члан не би било нимало сувишно. Само пак питање да ли је употреба неистините службене исправе конзумирана прављењем исправе или је однос обрнут, нема веће практичне вредности.

3) Немогућ је идеални стицај између фалсификовања из чл. 319 и злоупотребе службеног положаја или овлашћења из чл. 314, јер се прво кривично дело појављује као посебан облик општег кривичног дела против службене дужности из чл. 314, па на основу правила *lex specialis derogat legi generali* постоји само посебан облик одређеног кривичног дела. Међутим, могућ је реалан стицај ова два кривична дела ако су њихова бића остварена двема посебним и самосталним радњама које се међусобно не налазе ни у односу специјалитета ни у односу субсидијеритета. Није могуће применити принцип консумације, као што су то чинили неки судови, јер да би фалсификовање било конзумирано кривичним делом злоупотребе службеног

положаја или овлашћења потребно је да се оно јавља нужним за извршење овог кривичног дела односно да радња фалсификовања улази у биће кривичног дела злоупотребе службеног положаја или овлашћења. Међутим, из законских одредаба о овим кривичним делима сасвим јасно произилази да службено лице, вршећи злоупотребу службеног положаја или овлашћења, не мора нужно да врши и фалсификовање исправе, па ако то учини, онда је оно са две самосталне и издвојене радње извршио два кривична дела која се налазе у правом реалном стицају.

4) Вршећи кривично дело проневере из чл. 322 службено лице најчешће, путем фалсификовања службене исправе, припрема терен за извршење проневере, или подметањем фалсификоване исправе жели да прикрије извршење кривичног дела проневере. Овим радњама службеног лица остварена су бића два самостална кривична дела, па зато треба узети да у оваквим случајевима постоји стицај ова два кривична дела. Неосновани су приговори да се фалсификовање у оваквим случајевима јавља као средство за извршење или прикривање кривичног дела проневере, па да аналогно осталим кривичним делима где се средство извршења може појавити само као околност која утиче на одмеравање казне, треба узети да у овом случају постоји само основно кривично дело. При томе се губи из вида да ако су средством извршења неког кривичног дела или прикривањем тог кривичног дела остварена бића неког другог кривичног дела, она тиме нису нимало изгубила од своје самосталности, иако се у односу на основно кривично дело показују као средство извршења или прикривања, јер једно кривично дело може послужити као средство за извршење или прикривање другог кривичног дела. Тако, на пример, не би се могло узети да постоји само кривично дело убиства из чл. 135 ако неко лице, да би извршило убиство, одузме пушку другог лица, јер су његовом радњом остварена бића два кривична дела, и то из чл. 135 и 256. Исто тако, ако убица у намери прикривања извршеног кривичног дела упали зграду у којој се налази леш убијеног, постоје два кривична дела — кривично дело убиства из чл. 135 у реалном стицају са кривичним делом довођења у опасност живота и имовине опште опасном радњом или средством из чл. 268, ст. 1. Према томе, крајњи је закључак да је у духу нашег Кривичног законика узети да постоји ~~стицај између кривичног дела фалсификовања службене исправе из чл. 319 и проневере из чл. 322, без обзира што се фалсификовање најчешће јавља као средство извршења овог другог кривичног дела~~, пошто је овде реч о два самостална кривична дела са посебним заштитним објектима. Кроз кривично дело фалсификовања законодавац штити безбедност правног саобраћаја, а заштитни објект у случају кривичног дела проневере је имовинска вредност*.

Љубиша Лазаревић

* Рад је предат пре доношења закона о изменама и допунама Кривичног законика. Међутим, те измене и допуне ниоу битно утицале на проблематику о којој се расправља у раду (Примедба Уредништва).

ДРУШТВЕНЕ И ДРУШТВЕНОПОЛИТИЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Drugi plenum Centralnoga komiteta Zveze komunistov Jugoslavije, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1960, 116 s.

Četvrti kongres Saveza komunista Srbije, Četvrti kongres saveza komunista Slovenije, Treći kongres saveza komunista Crne Gore, glavni urednik Ljubica Stanimirović, Beograd, Kultura, 1959, 470 s.

Drugi plenum Centralnog komiteta Saveza komunista Makedonije, Drugi plenum Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, Sednica Predsedništva Saveznog odbora SSRNJ, Sednica Glavnog odbora SSRN Srbije, Beograd, Kultura, 1959, 130 s.

Četvrti kongres Saveza komunista Hrvatske, materijale pripremila Kongresna redakciona komisija, Zagreb, Naprijed, 1959, 633 s.

Drugi plenum Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, Beograd, Kultura, 1960, 60 s.

Treći kongres Saveza komunista Bosne i Hercegovine, Sarajevo 26—28 marta 1959, Sarajevo, centralni komitet SKJ za Bosnu i Hercegovinu, 1959, 580 s.

Други пленум на Централниот комитет на Сојузот на комунистите на Југославија, (18—19 ноември 1959, Белград), Скопје, Култура, 1959, 122 с.

Četvrti kongres Zveze komunistor Slovenije, Ljubljana od 23. do 25. junija 1959, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1959, 256 s.

Dešeti plenum Saveznog odbora Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, glavni urednik Ljubica Stanimirović, Beograd, Kultura, 1959, 76 s.

Izveštaj Saveznog odbora o radu Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije od Četvrtog do Petog kongresa, Beograd, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije, 1960, 86 s.

Petnaesti prošireni plenum Glavnog odbora Socijalističkog saveza radnog naroda Slovenije, Petnaesti plenum Glavnog odbora Socijalističkog saveza radnog naroda Crne Gore, Osmi prošireni plenum Glavnog odbora Socijalističkog saveza radnog naroda Bosne i Hercegovine, glavni urednik Ljubica Stanimirović, Beograd, Kultura, 1959, 122 s.

Sednica Predsedništva Glavnog odbora SSRN Makedonije, Drugi plenum Centralnog komiteta SK Bosne i Hercegovine, Drugi plenum Centralnog komiteta SK Hrvatske, Beograd, Kultura, 1960, 156 s.

Statut Saveza sindikata Jugoslavije, Pravilnik o skupštinama sindikalnih organizacija, Beograd, Centralno veće Saveza sindikata Jugoslavije, 1960, 29 s. (postoji и издање лат.)

Problemi javnih službi i uloga sindikata, Materijal sa II plenuma Centralnog veća Saveza sindikata Jugoslavije, Beograd, Centralno veće Saveza sindikata Jugoslavije, 1959, 56 s.

Prvi kongres sindikata poljoprivrednih, prehranbenih i duvanskih radnika Jugoslavije, Beograd, Centralni odbor Sindikata poljoprivrednih, prehranbenih i duvanskih radnika Jugoslavije, 1959, 118 s.

Drugi kongres Sindikata tekstilnih, kožarskih i gumarskih radnika Jugoslavije, Beograd, 13 oktobra 1959, Beograd, Rad, 1959, 252 s.

Zaključci II plenuma Centralnog odbora Sindikata poljoprivrednih, prehranbenih i duvanskih radnika Jugoslavije, Beograd, Sindikat poljoprivrednih, prehranbenih i duvanskih radnika Jugoslavije, 1959, 8 s.

Peti plenum Centralnog komiteta Narodne omladine Jugoslavije, Treći plenum Centralnog veća Saveza sindikata Jugoslavije, Beograd, Kultura, 1960, 106 s.

Četvrti kongres Saveza društava bibliotekara Jugoslavije, urednik Vladimir Pitović, Beograd, Savez društava bibliotekara Jugoslavije, 1959, 272 s.

ДРУШТВЕНО УПРАВЉАЊЕ, САМОУПРАВЉАЊЕ

Društveno upravljanje i samoupravljanje u Jugoslaviji 1958, predgovor dr. Miloš Macura, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1959, 47 s.

Radnički saveti i upravni odbori privrednih preduzeća 1958, Beograd, Zavod za statistiku NR Srbije, 1959, 61 s.

ЕКОНОМИЈА (ПОЛИТИЧКА), ЕКОНОМИКА, ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА, ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ

Tečaj političke ekonomije, Ekonomska teorija Karla Marksa, Dragoljub Nešić, Peto izdanje, Zagreb, Zadržna štampa, 1959, 340 s.

Politička ekonomija dr. France Cerne, II izdaja, Ljubljana, Uradni list LRS, 1960, 145 s.

Politička ekonomija, Prvi deo (Do imperijalizma), Božidar Petrović, Beograd, Savremena administracija, 1959, 258 s.

Ekonomika FNRJ, I Branimir Marković, Beograd, Viša statistička škola, 1960, 111 s.

Ekonomika u proizvodnji, (izbor materijala iz stranih časopisa), Beograd, Ekonomika preduzeća, 1959, 142 s.

Ekonomika i organizacija preduzeća, dr. Mirko Dautović, Beograd, Savremena administracija, 1960, 224 s.

Ekonomika preduzeća, Sveska 1, dr. Stevan Kukoleča, Zagreb, Informator, 1959, 372 s.

Ekonomski zbornik, IV letnik, odgovorni urednik inž. Ivan Lavrač, Ljubljana, Ekonomska fakulteta univerze, 1959, 236 s.

Nastajanje kapitalizma, Izabrani odlomci iz ekonomske literature, priredio i predgovor napisao dr. Rudolf Bičanić, Zagreb, Školska knjiga, 1959, 158 s.

Državni kapitalizam, Zbornik radova, uvodna reč Janez Stanovnik i Najdan Pašić, Beograd, Kultura, 1959, 220 s.

Politika i metodi privrednog razvoja Jugoslavije (1947—1956), dr. Nikola Čobeljić, Beograd, Nolit, 1959, 378 s.

Savezni društveni plan za 1960 godinu, Beograd, Službeni list ФНРЈ, 1960, 118 s. (постоји и издање латиницом)

Privredno planiranje, Osnovi privrednog planiranja u preduzeću, Radoslav Niketić, Beograd, Savremena administracija, 1960, 272 s.

Uputstvo za sastavljanje proizvodno-finansiskih planova zemljoradničkih zadruga, sastavili ing. Ante Vesanović i Mahmut Karamehmedović, Sarajevo, Zadrugar, 1959, 39 s.

Годишњак на Економскиот факултет во Скопје 1958, Скопје, Економски факултет, 1959, 244 с.

Troškovi i kalkulacija, dr. Zdenko Vajner, Zagreb, Trgovinska komora NRH, 1959, 246 s.

Akcionij programi republičkih zadržnih poslovnih saveza Hrvatske, Zagreb, Zadržna štampa, 1960, 70 s.

Izveštaj Upravnog odbora o radu u razvoju zadržnih organizacija NR Srbije od 1956—1958 god., Beograd, Glavni savez zemljoradničkih zadruga NR Srbije, 1959, 98 s.

Приручник за израду привредног плана земљорадничке задруге за 1960 godinu, Beograd, Glavni savez zemljoradničkih zadruga NR Srbije, 1959, 89 s.

Кооперација у виноградарству, Милосав Илијин, Beograd, Zadržna књига, 1959, 24 с.

Zemljoradnička zadruga kao privredna organizacija, Spasoje Medenica, Beograd, Kultura, 1959, 62 s.

Zbirka propisa o završnim računima privrednih organizacija za 1959, Beograd, Službeni list FNRJ, 1960, 816 s.

Preduzeće i tržište, (izbor materijala iz stranih časopisa), Beograd, Ekonomika preduzeća, 1959, 148 s.

Metode naučne organizacije rada, Organizacija i ekonomika preduzeća, prof. dr. ing. Vukan Dešić, Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Beograd, Naučna knjiga, 1960, 378 s.

Организација, на работата во социјалистичкото претпријатије, Јован Максимовић, Скопје, Култура, 1959, 82 с.

Organizacija knjigovodstva osnovnih sredstava, ing. Miljenko Sarić, Zagreb, Informator, 1959, 140 s.

Problemi rukovođenja u privrednim poduzećima, ing. Alfred Jaeger, Zagreb, Informator, 1959, 143 s.

ИСТОРИЈА (ПРАВНА, ПОЛИТИЧКА, ПРИВРЕДНА, КУЛТУРНА)

Орџа повјест, Од Веџког конгреса до Париске комуне (1815—1870), Rene Lovrenčić, Треће непроменјено изданје, Загреб, Школска књига, 1960, 252 с.

Орџа повјест од Париске комуне до краја Првог свјетског рата (1870—1918), Šarlota Đuranović, V непроменјено изданје, Загреб, Школска књига, 1960, 254 с.

Istorija XX veka — Zbornik radova I, odgovorni urednik dr. Dragoslav Janković, Beograd, Institut društvenih nauka, 1958, 365 s.

Први Балкански рат 1912—1913 (Операције српске војске), Прва књига, одговорни уредник Велимир Терзић, Београд, Историски институт Југословенске народне армије, 1959, 910 с.

Zgodovina narodov Jugoslavije, Druga knjiga, Od začetka XVI stoletja do konca XVIII stoletja, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1959, 1212 s.

Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906—1907, Mirjana Gross, Beograd, Institut društvenih nauka, 1960, 248 s.

Klasne suprotnosti u doba Francuske revolucije, Karl Kaucki, preveo Bogomir Herman, predgovor napisao dr. Vladimir Milanović, Beograd, Kultura, 1959, 92 s.

Stara Grčka, V. V. Struve i dr. D. Kalistov, prevela Nina Kožemjakin, Sarajevo, Veselin Masleša, 1959, 641 s.

Ogist Blanki, Rat, 1870—1871 i Komuna, Maurice Dommanget, prevod Dr. Dragoslava Smiljanića, Beograd, Rad, 1959, 282 s.

Орџа повјест од енглеске револуције до пропасти француског царства, 1640—1815, Mirjana Gross, V неизмјенјено изданје, Загреб, Школска књига, 1960, 140 с.

Топлички устанак, др. Миливоје Перовић, Друго прерађено и допуњено издање, Београд, Војно дело, 1959, 396 с.

Колубарска битка, Милан Раденковић, Београд, Војно дело, 1959, 525 с.

Црна Гора 1484—1916, Павле Вујовић, Џетиње, издање аутора, 1959, 41 с.

Васа Пелагић и Војводина, Документа о Пелагићевим везама са Војводином, Сабрао и предговор написао Јосип Мирнић, Нови Сад, Историски архив, Покрајинског комитета СКС за Војводину, 1959, 291 с.

Бања Лука у прошлости, (период од најстаријих-предисториских времена до почетка Другог светског рата), Вукашин Јеловац, Бања Лука, издао Вељко Јеловац, 1960, 84 с.

Совјек који није постојао, Ewen Montagu, prevela Mira Matušić, II izdanje, Zagreb, Novinarsko izdavačko poduzeće, 1959, 99 s.

Savremeni problemi istoriske nauke dr. Miroslav Đorđević, Beograd, Kultura, 1959, 103 s.

Зборник Константина Јуречка, I, уредник акад. Михаило Динић, Београд, Сопска академија наука, 1959, 564 с.

- Vojna istorija*, Petar Tomac, Beograd, Vojno delo, 1959, 864 s.
- Neolitska naseobina u Danilu Bitinju*, Josip Korošec, Zagreb, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1959, 67 s.
- Pisma Indiri*, Džavarharlal Nehru, preveo i predgovor napisao Josip Kirigin, Beograd, Mlado pokolenje, 1959, 138 s.
- Plava grobnica*, Ivo Košutić, Drugo izdanje, Zagreb, Novinarsko izdavačko poduzeće, 1959, 224 s.
- Gornjaci*, Prilog proučavanju gornočinjenih agrarnih odnosa, Bogdan Stojavljević, Zagreb, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1959, 191 s.
- Jadranski zbornik, III, 1958, Prilozi za povjest Istre, Rijeke i Hrvatskog Primorja*, glavni urednik Vjekoslav Bratulić, Rijeka, Povjesno društvo Hrvatske, 1958, 461 s.
- Ompok, Omladinski kulturno-privredni pokret 1936—1938*, Živan Milisavac, Novi Sad, Progres, 1959, 328 s.
- Bili smo partizani*, priredila Slava Ogrizović, redigirala i komentirala Karsten Milačić, Zagreb, Školska knjiga, 1960, 126 s.
- Kako su se ljudi bez vida borili u Narodnoj revoluciji*, Zagreb, Tiflološki muzej Saveza slijepih Jugoslavije, 1959, 45 s.
- Put Prve istarske brigade „Vladimir Gortan”, Narodnooslobodilačka borba Istre (1941—1945), I knjiga*, Ivan Brozina — Slovan, Pula Kotarski odbor Saveza boraca, 1959, 252 s.
- Hrvatsko Zagorje u Narodno-oslobodilačkoj borbi*, glavni i odgovorni urednik, Vlado Stopar, Zagreb, Epoha, 1959, 470 s.
- Vojvodina u borbi 1941—1945*, Zarko Atanacković, Novi Sad, Forum, 1959, 270 s.
- Dalmacija 1941*, Drago Gizdić, Drugo izdanje, Zagreb, 27 srpanj 1959, 513 s.
- Pregled historije Narodnooslobodilačkog rata i revolucije naroda Jugoslavije*, Tomo Cibelić i Milovan Milostić, Osmo popravljeno i dopunjeno izdanje, Zagreb, Matica Hrvatska, 1959, 256 s.
- Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Tom IV, Knjiga 19, Borbe u Bosni i Hercegovini 1943 god.*, Beograd, Vojni istorijski institut, Jugoslovenske narodne armije, 1959, 576 s.
- Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Tom V, Knjiga 22, Borbe u Hrvatskoj 1943 god.*, Beograd, Vojno istorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1958, 818 s.
- Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Tom V, Knjiga 23, Borbe u Hrvatskoj 1944 god.*, Beograd, Vojni istorijski institut Jugoslovenske narodne Armije, 1958, 788 s.
- Naš oslobodilački rat i Narodna revolucija 1941—1945*, Jovan Marjanović i Pero Morača, Beograd, Prosveta, 1958, 310 s.
- Narodnoosvobodilna vojna in ljudska revolucija u Jugoslaviji 1941—1945*, Jovan Marjanović, Cankarjeva založba, 1959, 130 s.
- Istorija naroda Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Sa osnovima Opšte istorije, I dio (Stari i Srednji vijek)*, Fuad Šlipićević, Šesto izdanje, Sarajevo, Veselin Masleša, 1959, 336 s.
- Letopis Muzeja Narodne osvobodilne LRS u Ljubljani II knjiga*, odgovorni urednik Milan Bevc, Ljubljana, Muzej Narodne osvoboditve LRS, 1958, 304 s.
- Celjski Stari pisiker*, uredil Stane Terčak, Ljubljana, Borec, 1959, 125 s.
- Zeleznice u Srbiji, 1884—1958*, sredió i obradio Jovan Raićević, Beograd, Nedeljne informativne novine, 1959, 106 s.
- Privredni razvitak Crne Gore 1918—1941*, Spasoje Medenica, Titograd, Grafički zavod, 1959, 184 s.
- Evropska kultura Novog vijeka, Nacrt istorije socijalnog i kulturnog razvika*, Alfred Kleinberg, preveo i predgovor napisao Anto Babić, Sarajevo, Veselin Masleša, 1959, 229 s.

Историја Народне библиотеке у Београду, др. Мираш Кићовић, Београд, Народна библиотека, 1960, 258 с.

ИСТОРИЈА КПЈ И СКОЈ-а

Комунистичка партија Југославије (1919—1937), Седмир Ђурђевић, II допуњено издање, Београд, Рад, 1959, 36 с.

Комунистичка партија Југославије у Црној Гори, 1919—1941, Батрић Јовановић, Београд, Војно дело, 1959, 341 с.

I kongres Kомунистичке партије Југославије, Edib Hasanagić, II допуњено издање, Београд, Рад, 1959, 41 с.

Organizacioni razvitak комунистичке партије Југославије (SKJ), Мома Марковић и Иван Лаца, Београд, Кultura, 1960, 114 с.

Комунистичка партија Југославије 1919—1941, Izabrani dokumenti, priredio Edip Hasanagić, Zagreb, Skolska knjiga, 1959, 316 с.

Београдска средњошколска омладина у годинама пред рат, Slobodan Šakota, Београд, Mladost, 1959, 91 с.

Дани комунистичке општине, Иван Вучковић, Ниш, Општински одбор за прославу четрдесетогодишњице Комунистичке партије Југославије, 1959, 48 с.

Zapisi ilegalca, Grga Jankes, Београд, Рад, 1960, 350 с.

Штампа „Радни народ“, „Глас Црне Горе“, Том I, Књига 1, Титогоад, Историски архив Централног комитета Савеза комуниста Црне Горе, 1958, 530 с.

МАРКСИЗАМ-ЛЕЊИНИЗАМ, СОЦИЈАЛИЗАМ

Radnički pokret i socijalizam, Nenad Managić i Blagota Drašković, Rijeka, Pedagoški centar за стручне школе, 1960, 224 с.

Socijalizem in osvoboditev žensk, Izbor besedil iz Марха, Engelsa, Bebla, Lenjina in drugih, Izabrali in uredili Ljuljana Čalovska in Jelena Jančić-Starc, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1960, 206 с.

Žena i porodica u socijalističkom društvu, Zagreb, Glavni odbor socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske, 1959, 95 с.

Комунистичка партија Југославије i žensko pitanje, Bosa Cvetic, Београд, Kultura, 1960, 48 с.

Економичка женог рада i положај жене u друштву, др. Hasan Hadžimerović, Сарајево, Veselin Masleša, 1959, 385 с.

Fridrih Engels, Evgenija Stepanova, превео Branko Vujanac, Београд, Рад, 1959, 222 с.

Октобарска социјалистичка револуција, Боса Пејовић, Треће допуњено издање, Београд, Рад, 1959, 36 с. (постоји и издање латиницом).

Problemi socijalistične politike na vasi, Edvarda Kardelj, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1959, 336 с.

Историска улога и настанак радничке класе и идеја научног социјализма, Стеван Белић-Франић, III допуњено издање, Београд, Рад, 1959, 42 с. (постоји и издање латиницом).

Sabrana dela. Clanci i rasprave (Књига друга), 1944—1946, Boris Kidrič, превео, др. Niko Bergus, 1959, 468 с.

Клара Цеткин, Лујза Дорнеман, превела Вера Стојић, Београд, Народна књига, 1959, 328 с.

ПОЛИТИЧКИ ПОКРЕТИ XX ВЕКА И МЕЂУНАРОДНА ЕКОНОМСКА И ПОЛИТИЧКА ПИТАЊА

Kineska revolucija i stvaranje Nove Kine, Pero Damjanjović, Друго допуњено издање, Београд, Рад, 1959, 52 с.

Narodi Indokine u borbi za nezavisnost, Boško Eremija, Drugo dopunjeno izdanje, Beograd, Rad, 1959, 34 s.

Jugosloveni u Španiji, predgovor Rodoljub Čolaković, Sarajevo, Svjetlost, 1959, 272 s.

Kolonijalno pitanje i međunarodni radnički pokret, Anđelko Veljić, II dopunjeno izdanje, Beograd, Rad, 1959, 40 s.

Борбата за петролејот на Среднијот Исток, Петар Манговски, Скопје, Култура, 1959, 60 с.

Положај жене у савременом свету, Митра Митровић, Београд, Народна књига, 1960, 210 с.

Današnja američka stvarnost, Janez Stanovnik, Ljubljana, Sankarjeva založba, 1959, 114 s.

Синдикални покрет у савременој Француској, Зоонца Прикмајер-Томановић, Треће допуњено издање, Београд, Рад, 1959, 34 с. (постоји и издање латиницом).

ПОЉОПРИВРЕДА

Investicije u poljoprivredi, dr Obren Blagojević, Beograd, Institut za ekonomiku poljoprivrede, 1959, 302 s.

Modernizacija poljoprivredne proizvodnje Jugoslavije, odgovorni urednik Risto Šuplinovski, Skorje, Narodna zadruga, 1950, 180 s.

Програм Фонда за унапређење пољопривреде НР Србије за 1960 годину и услови за коришћење средстава, Београд, Пољопривредно-шумарска комора НРС, 1960, 28 с.

Poljoprivredni priručnik, glavni i odgovorni urednik ing. Budimir Radenković, II popravljeno i dopunjeno izdanje, Beograd, Zadruga knjiga, 1959, 732 s.

Gospodarski priručnik za godinu 1960, Urednik ing. Dragan Hrvojić, Zagreb, Znanje, 1960, 464 s.

Унапређење пољопривреде и сеоска омладина, др Ристо Паријез, Београд, Задружна књига, 1959, 103 с.

Zbornik za kmetijstvo in gozdarstvo, Zvezek No 6, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1959, 68 s.

ПРАВО

Registar pravnih propisa objavljenih u „Službenom listu FNRJ“ 1945—1959, sastavili Mihailo Mihailović i Milan Plazinić, Beograd, Savremena administracija, 1960, 723 s.

Zbirka sudskih odluka, Knjiga treća, Sveska treća, Beograd, Savezni vrhovni sud, 1959, 294 s.

Zbirka sudskih odluka, Knjiga četvrta, Sveska prva, urednik dr Dražen Sesardić, Beograd, Savezni vrhovni sud, 1959, 337 s.

Zbirka sudskih odluka, Knjiga četvrta, Sveska druga, urednik dr Dražen Sesardić, Beograd, Savezni vrhovni sud, 1959, 308 s.

Zbirka članaka o uporednom pravu, Sveska III, Istorija uporednog prava, Metod uporednog prava, Nastava uporednog prava, Beograd, Institut za uporedno pravo, 1959, 116 s.

Грађанин ФНРЈ, припремили Ђорђе Бузгановић, Раша Лазаревић и Велимир Петровић, Београд, Кultura, 1959, 520 с.

Pravo za studente ekonomskog fakulteta, dr Vojislav Petrović, Beograd, Naučna knjiga, 1960, 328 s.

Статут Правног факултета у Београду, Београд, Правни факултет, 1959, 34 с.

Zbornik znanstvenih razprav, XXIX letnik, Ljubljana, Pravna fakulteta Univerze, 1959, 238 s.

Transportno pravo, dr Stojan Cigoj, Ljubljana, Pravna fakulteta Univerze, 1959, 105 s.

Međunarodni ugovori Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Beograd, Službeni list FNRJ, 1959, 44 s.

Međunarodni ugovori Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Beograd, Službeni list FNRJ, 1959, 57 s.

Međunarodni ugovori Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Beograd, Službeni list FNRJ, 1959, 76 s.

Međunarodni ugovori Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Beograd, Službeni list FNRJ, 1959, 62 s.

Ob izidu zakona o iskorišćanju kmetijskih zemljišč, Tine Mastnak, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1960, 32 s.

Jugoslovenska bibliografija vazduhoplovnog prava, I, Bibliografija zakona, uredaba i drugih zakonskih tekstova, II, Bibliografija dela i članaka vazduhoplovnog prava, priredio dr Mihailo Smirnov, Beograd, Institut za međunordnu politiku i privredu, 1959, 129 s.

Грађанско право

Opći deo građanskog prava. Knjiga II, dr Mihailo Vuković, Zagreb, Školska knjiga, 1960, 358 s.

Osnovi imovinskog i porodičnog prava, dr Zivomir Đorđević i dr Vojislav Bakić, Drugo dopunjeno izdanje, Beograd, Savremena administracija, 1959, 420 s.

Nasljedno pravo, dr Alija Silajdžić, Sarajevo, Univerzitet, 1959, 112 s.

Zakoni o autorskom pravu, Sveska III, Nemačka — SSSR i RSFSR — Austrija — Bernska konvencija — Univerzalna konvencija, tekstove preveli Miodrag Janjić, Jakov Radišić i Dragoljub Stojanović, Beograd, Institut za uporedno pravo, 1959, 110 s.

Кривично право

Osnovi Krivičnog prava i Krivičnog postupka, Spasoje Milićević, Drugo dopunjeno izdanje, Beograd, Savremena administracija, 1959, 210 s.

Savezni zakoni SSSR u oblasti krivinog prava i uređenja sudova, preveo Dušan Cotic, predgovor Nikola Srzentić, Beograd, Institut za uporedno pravo, 1959, 85 s.

Кривичен законик (пречиштен текст), Скопје, Народен милиционер, 1959, 99 с.

Криминална политика

O aktuelnih problemi sodstva in boja zoper kriminaliteto v LRS, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1959, 97 s.

Осигурање

Pravilnik za zavarovanje pridelkov proti škodam po toči, Ljubljana, Državni zavarovalni zavod, 1960, 14 s.

Pravilnik za kombinirano zavarovanje motornih kopenskih vozil in Posebni pogoji za zavarovanje voznikov — šoferjev motornih vozil proti regresu Državna zavarovalnega zavoda, Beograd, Državni zavarovalni zavod 1959, 34 s.

Ценки за живљенско зavarovanje, Ljubljana, Državni zavarovalni zavod, 1960, 106 s.

Polica za живљенско zavarovanje, Ljubljana, Državni zavarovalni zavod, 1959, 32 s.

Привредно право

Privredno право FNRJ, dr Ananije Ilić, III izdanje, Sarajevo, Veselin Masleša, 1959, 668 s.

Ugovor o kupovini i prodaji robe prema opštim uzansama za promet robom, dr Vladimir Kapor, Treće prerađeno izdanje, Beograd, Savremena administracija, 1960, 286 s.

Zbirka propisa o privrednim prestupima, sa komentarom Sretena Zivkovića i Svetoljka Zagorca, Beograd, Savremena administracija, 1959, 255 s.

Zakoni o sredstvima privrednih organizacija i o doprinosu budžetima iz ličnog dohotka radnika, sa propisima za njihovo sprovođenje, II izmenjeno i prošireno izdanje, priredio Đorđe Mijić, Beograd, Službeni list FNRJ, 1960, 224, s.

Процесно право

Izvršilni, nepravdni in zemljiškoknjižni postopek, dr Leon Pompe i dr Ciril Kržišnik, Druga pređelana in dopolnjena izdaja, Ljubljana, Državni sekretariat za pravosodno upravo LRS, 1959, 96 s.

О доказу, Витомир Петровић, Ниш, Среска подружница Удружења правника НРС, 1959, 48 с.

Veštačenje telesnih povreda, prof. dr Janez Milčinski, Beograd, Savezni zavod za narodno zdravlje, 1959, 26 s.

Радно право, рад

Radni odnosi u javnoj službi i privrednim organizacijama, dr Vojislav Petrović, Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd, Savremena administracija, 1960, 210 s.

Ostvarenje prava iz radnog odnosa, Milivoj Magerl, Zagreb, Informator, 1959, 103 s.

Žene u radnom odnosu, dr Saša Đuranović-Janda, Zagreb, Naprijed 1960, 330 s.

Колективни уговор о регулсању радних односа између радника и приватних послодаваца, Beograd, Службени гласник НРС, 1960, 38 с.

Zakon o inspekciji rada, Beograd, Službeni list FNRJ, 1960, 34 s.

Priručnik za primenu Zakona o radnim odnosima, Milan Laković, Slavko Bujdić i dr Teofilo Popović, Drugo dopunjeno izdanje, Beograd, Savremena administracija, 1959, 282 s.

Zbornik materijala sa Savetovanja o produktivnosti rada, Beograd, Savez inženjera i tehničara Jugoslavije, 1959, 798 s.

Nagrađivanje po učinku — jedinici proizvoda — u praksi privrednih organizacija, Zagreb, Biro zavod, 1960, 242 s.

Savetovanje o nagrađivanju u privredi, Sednica Upravnog odbora Savezne industrijske komore, Beograd, Kultura, 1960, 120 s.

Praktični zadaci na uvođenju i usavršavanju kompleksnog nagrađivanja po učinku, Preporuka Republičke komisije za pitanja osobnih dohodaka u privredi, Zagreb, Narodne novine, 1960, 14 s.

Tablice za obračun ličnih dohodaka i plata, naknada umesto ličnih dohodaka i plata za vreme bolovanja, doprinosa iz ličnih dohodaka i poreza na prihode od autorskih prava, Rajko Joksimović, Beograd, Savremena administracija, 1960, 666 s.

Pravilnik o utvrđivanju zdravstvene sposobnosti radnika za službu kod preduzeća i ustanova Zajednice Jugoslovenskih železnica sa komentarom i Uputstvo za primenu Pravilnika o utvrđivanju zdravstvene sposobnosti radnika za službu kod preduzeća i ustanova Zajednice JZ, sredili Milutin Milijević i Veljko Rakočević, Beograd, Železnica, 1959, 104 s.

Pravilnik za ocenu invalidnosti, preostale radne sposobnosti i telesnog oštećenja osiguranika, pripremili dr Miloško Dunjić, dr Ljubomir Nedeljković, dr Miroslav Zotović, dr Milan Šimić i Milenko Trifunović, Beograd, Savezni zavod za socijalno osiguranje, 1959, 101 s.

Рат и ратно право

Podzemni rat, Spijuni u ratu i miru, Zagreb, Novinarsko izdavačko poduzeće, 1959, 294 s.

Станбеноправни односи

Zakon o stanbenim odnosima, sa komentarom Svetomira Cene Petkovića, u redakciji Milivoja Kovačevića, Beograd, Savremena administracija, 1960, 340 s.

Zakon o finansiranju stanbene izgradnje, Beograd, Службени лист ФНРЈ, 1959, 116 с. (постоји и издање латиницом).

Zakaj nove stanovanjske pajampine, Tone Klemenčič, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1959, 62 s.

Управно право

Upravno pravo, dr Slavoljub Popović, Drugo izdanje, Beograd, Savremena administracija, 1959, 288 s.

Organizacija i metodi rada javne uprave, I, Organizacija u javnoj upravi, dr Pavle Dimitrijević, Drugo dopunjeno izdanje, Beograd, Savremena administracija, 1959, 326 s.

Komentar Zakona o opštem upravnom postupku, Bogdan Majstorović, Drugo dopunjeno izdanje, Beograd, Nova administracija, 1959, 396 s.

Zakon o društvenom knjigovodstvu, Beograd, Službeni list FNRJ, 1959, 41 s.
Zbirka propisa o javnim službenicima, Drugi deo, priredio Jovan Jovanović, Beograd, Službeni list FNRJ, 1959, 294 s.

Osnovni zakon o prekršajima, priredili Milorad Vučković i Negoslav Ocokoljić, Peto izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd, Nova administracija, 1960, 430 s.

Zbirka odredaba o prekršajima sadržanih u savezним i republičkim propisima, II, Odredbe o prekršajima sadržane u republičkim propisima, u redakciji prof. dr N. Stjepanovića, Beograd, Savremena administracija, 1959, 970 s.

Pravilnik o disciplinski in materijalni odgovornosti delavcev Jugoslovanskih železnica z navodilom in obrazci, Ljubljana, Železničko transportno podjetje, 1959, 55 s.

Pravilnik o disciplinskoj i materijalnoj odgovornosti radnika Jugoslovanskih železnica sa objašnjenjima i Uputstvo za primenu Pravilnika o disciplinskoj i materijalnoj odgovornosti radnika Jugoslovanskih železnica, sastavio Stanislav Nešković, Beograd, Železnice, 1959, 91 s.

Uredba o redu u lukama, Pravilnik za izvršenje Uredbe o redu u lukama, Beograd, Sekretarijat saveznog izvršnog veća za saobraćaj i veze, 1959, 38 s.

Уставно право

Државно уређење и привредни систем ФНРЈ, Светислав Малетић, Друго допуњено издање, Београд, Раднички универзитет „Буро Салај“, 1960, 164 с.

Основи државног и друштвеног уређења и радно право ФНРЈ, Владимир Микић, Београд, Завод за издавање уџбеника НР Србије, 1959, 108 с.

Устав на Народна Република Македонија, Уставен закон од 2. II. 1953 год. со сите изменувања — Уставот 31. XII. 1946 (деловите што не се укинати), второ издание, Скопје, Службен весник на НРМ, 1959, 98 с.

Закон о избору и опозиву одборника народних одбора, приредно др Милан Јовић, предговор Миленко Канџа, Београд, Савремена администрација, 1960, 187 с.

Финансије и финансиско право

Наука о финансијата, Књига I и II, Hamid Filipović, Drugo прерађено и допуњено издање, Сарајево, Veselin Masleša, 1959, 436 с.

Savezni budžet za 1960 godinu, Београд, Savezni државни секретаријат за послове финансија, 1960, 186 с.

Prijedlog budžeta Narodne Republike Hrvatske za 1960 godinu, Zagreb, Izvršno вијеће Сабора, 1959, 201 с.

I, Budžet Narodne Republike Hrvatske, Republički budžet za 1960 godinu, II, Finansijski planovi republičkih fondova koji nemaju posebni organ upravljanja za 1960 godinu, Zagreb, Sabor Narodne Republike Hrvatske, 1960, 208 с.

Закон о буџетима и финансирању самосталних установа, Београд, Службени лист ФНРЈ, 1960, 82 с. (постоји и издање латиницом).

Denar in kredit, dr Jože Pokorn, Ljubljana, Ekonomska fakulteta, 1959, 321 с.

ПСИХОЛОГИЈА

Psihologija, Tomislav Tomeković, Београд, Naučna књига, 1960, 257 с.

Psihologija, Ivan Večerina, Drugo издање, Zagreb, Školska књига, 1959, 173 с.

РАДНИЧКИ ПОКРЕТ У СВЕТУ И КОД НАС

Прва интернационала, Боса Пејовић, III допуњено издање, Београд, Рад, 1959, 38 с. (постоји и издање латиницом).

Друга интернационала, Стеван Белић-Франић, III допуњено издање, Београд, Рад, 1959, 34 с. (постоји и издање латиницом).

Stvaranje Treće internacionale, Stevan Belić-Franić, drugo допуњено издање, Београд, Рад, 1959, 32 с.

Прве стивиске борбе радничке класе, Милосав Мишковић, II допуњено издање, Београд, Рад, 1959, 26 с.

Други светски рат и радничке партије, Stevan Belić-Franić, II допуњено издање, Београд, Рад, 1959, 44 с.

Кратак преглед историје радничког покрета у Далмацији, (1871—1919), Din-ko Foretić, Zadar, Kotarsko sindikalno вијеће, 1959, 22 с.

Уједињење америчких синдиката, Рудолф Блум, Треће допуњено издање, Београд, Рад, 1959, 38 с. (постоји и издање латиницом).

Синдикални покрет у Индији и Бурми, Душан Ловрић, Треће допуњено издање Београд, Рад, 1959, 32 с. (постоји и издање латиницом).

Delavsko gibanje v Indiji, Vojan Rus, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1960, 240 с.

По петиндвасетих летих, Edvard Kardelj, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1959, 58 с.

Међународне синдикалне организације данас, Боса Пејовић, Drugo допуњено издање, Београд, Рад, 1959, 40 с.

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

О социјалној политици Скандинавских земаља, Милутин Томановић, III допуњено издање, Београд, Рад, 1959, 34 с. (постоји издање и латиницом).

Rehabilitacija slijepih pred međunarodnim forumom (Rim, 1959), Zagreb, Socijalna misao, 1960, 64 s.

Уговор о социјалном осигурању свештеника Српске православне цркве, Београд, Српска православна црква, 1960, 19 с.

Godišnji izvještaj Zavoda za socijalno osiguranje NR Hrvatske, za 1958 godinu, Zagreb, Zavod za socijalno osiguranje NR Hrvatske, 1959, 133 s.

Zbirka propisa o ratnim i mirnodopskim vojnim invalidima, pripremio Budimir Vesić, Београд, Секретаријат Савезног извршног већа за социјалну политику и комунално питање, 1959, 153 s.

Najnovije naseljavanje crnogoraca u nekim bačkim selima, dr Milorad Vasović, Novi Sad, Matica Srpska, 1959, 169 s.

O zdravstvenom odgoju u industriji, I deo, dr Olga Maček i dr Boža Marković, Београд, Југословенски црвени крст, 1959, 40 s.

O zdravstvenom odgoju u industriji, II deo, dr Boža Marković, Београд, Југословенски црвени крст, 1959, 96 s.

СОЦИОЛОГИЈА

Uvod u sociologiju, Arman Kivilije, preveo i predgovor napisao, Nerkez Smajilagić, Sarajevo, Veselin Masleša, 1959, 184 s.

Sociologija, Osnove marksističke opšte teorije o društvu, dr Jože Goričar, Drugo izdanje, Београд, Вјесник, 1960, 358 s.

Socijalna filozofija, Božo Milanović, Pazin, Istarsko književno društvo sv. Cirila i Metoda, 1959, 17 s.

Kuda ide ljudski rad, Zorž Fridman, preveo Milivoje Isailović, Београд, Rad, 1959, 412 s.

СТАТИСТИКА

Statistička tehnika, Organizacija i tehnika statističkog istraživanja, II, Ante Novak, Београд, Статистичка школа, 1960, 68 s.

Privredne statistike, Statistika narodnog dohotka i privrednih bilansa, Boško Kitaljević, Београд, Статистичка школа, 1960, 74 s.

Statistički kalendar FNRI 1960, Београд, Савезни завод за статистику, 1960, 256 s.

Статистички годишњак Београда 1959, предговор Ђурица Јојкић, Београд, Завод за статистику НО града Београда, 1959, 277 с.

Popis stanovništva 1953, Knjiga VII, Брачно stanje, предговор Ante Novak, Београд, Савезни завод за статистику, 1959, 377 s.

Popis stanovništva 1953, Knjiga VIII, Narodnost i maternji jezik, предговор Ante Novak, Београд, Савезни завод за статистику, 1959, 395 s.

Uputstvo za izvršenje popisa, Popis zanatskih radnji i zanatskih preduzeća 15 decembar 1959 godine, предговор Ante Novak, Београд, Савезни завод за статистику, 1959, 87 s.

Nomenklatura zanatskih radinosti, Popis zanatskih radnji i zanatskih preduzeća 15 decembra 1959 godine, предговор Ante Novak, Београд, Савезни завод за статистику, 1959, 64 s.

Plate u privredi 1958, предговор Ante Novak, Београд, Савезни завод за статистику, 1959, 95 s.

Plate u privredi u I tromesečju 1959, предговор Ante Novak, Београд, Савезни завод за статистику, 1960, 59 s.

Plate u privredi u II tromesečju 1959, предговор Ante Novak, Београд, Савезни завод за статистику, 1960, 60 s.

Zaposleno osoblje u privrednim organizacijama 30. IX. 1958, предговор Ante Novak, Београд, Савезни завод за статистику, 1959, 115 s.

Uputstva za kriučno-sudsku statistiku, предговор Ante Novak, Београд, Савезни завод за статистику, 1959, 40 s.

Poslovni izveštaj i statistika, 1958, Beograd, Generalna direkcija pošta telefona i telefona, 1959, 120 s.

Stočarstvo i ribarstvo 1958, predgovor dr Miloš Macura, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1959, 43 s.

Ratarstvo, vočarstvo i vinogradarstvo 1958, predgovor dr Miloš Macura, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1959, 98 s.

Ugostiteljstvo i turizam 1958, predgovor dr Miloš Macura, Beograd, Savezni zavod za statistiku 1959, 62 s.

Građevinarstvo u 1958, predgovor Ante Novak, Savezni zavod za statistiku, 1960, 51 s.

Visoke škole 1957/1958, predgovor dr Miloš Macura, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1959, 72 s.

Cene jul—decembar 1958, predgovor Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1960, 80 s.

Površine i prirodi u kotaru Karlovac od godine 1949—1958, ing. Ksenija Dogan, Zagreb, Zavod za statistiku NR Hrvatske, 1959, 24 s.

ТРГОВИНА — УНУТРАШЊА И МЕЂУНАРОДНА

Unutrašnja trgovina 1958, predgovor dr Miloš Macura, Beograd, Savezni zavod za statistiku 1959, 90 s.

Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije, Prvo polugodište, 1959, predgovor Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1959, 152 s.

Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije, januar—septembar 1959, predgovor Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1960, 170 s.

ФИЛОЗОФИЈА, ПРАВНА ФИЛОЗОФИЈА

Povjest filozofije, Božo Milanović, Pazin, Istarsko knjiženo društvo sv. Ćirila i Metoda, 1958, 168 s.

Subjekt — objekt, Ernst Bloch, preveli Stanko Bošnjak i Milan Kangrga, Zagreb, Naprijed, 1959, 410 s.

Parmenid, Platon, prevela dr Ksenija Atanasijević, predgovor dr Veljko Korać, Beograd, Kultura, 1959, 61 s.

Izabrana dela, Antonijo Gramsci, prevela Neda Popović, predgovor Jože i Marija Vilfan, Beograd, Kultura, 1959, 380 s.

Dijalektički materijalizam, (Uvod u osnovna pitanja filozofije marksizma), Ilija Kosanović, Četvrto izdanje, Sarajevo, Veselin Masleša, 1959, 268 s.

Estetika kao nauka o izrazu i opća lingvistika, Teorija i historija, Benedetto Croce, preveo dr Vanko Vitezica, Zagreb, Naprijed, 1960, 462 s.

Mladi Hegel, O odnosima dijalektike i ekonomije, Đerd Lukač, preveo dr Milan Damjanović, Beograd, Kultura, 1959, 626 s.

НАШИ ЧАСОПИСИ

ARHIV ZA PRAVNE I DRUŠTVENE NAUKE, Beograd, br. 1—2, januar—juni 1960. — E. Kardelj: O značaju i ulozi društvenih nauka. — J. Đ.: Radničko samoupravljanje i društvene nauke. — Dr. J. Hrnčević: Principi i značaj Zakona o privrednim prestupima. — Dr. A. Finšgar: Osnovni problemi društvene svojine. — Dr. R. Lukić: Društveni uslovi odumiranja države i prava. — Dr. A. Lazarević: O zloupotrebi prava i njenom pojmu. — Dr. O. Mandić: Anarhizam kao društvena pojava. — Dr. M. Milutinović: Savremena geopolitička shvatanja. — N. Srzentić: Obrazloženje izmena i dopuna Krivičnog zakonika. — B. Poznić: Zakon o iskorišćavanju poljoprivrednog zemljišta. — Dr. Lj. Kandić: Ustav od 1835 godine i njegov značaj za dalji razvitak ustavnosti u Srbiji. — Lj. Dimitrijević: Rad Savezne narodne skupštine. — Dr. M. Sahović: Nova faza u razvoju procedure prihvatanja rezervi na multilateralne konvencije. — Z. Radojković: Svetska konferencija o autorskom pravu. — Prof. M. Lopez-Rey: Delatnost Ujedinjenih nacija na sprečavanju kriminaliteta i na polju postupaња sa izvršiocima krivičnih dela.

BILTEN ZA PITANJA JAVNE UPRAVE I PRIVREDE, Zagreb, br. 1, 1960. — P. Strohal: Izvršenje akata donijetih u upravnom postupku. — Dr. B. A.: Izmjene u budžetskom sistemu. — A. Miličić: Redovni popis (inventarizacija) inventara i potrošnog materijala kod državnih organa i ustanova. — Dr. I. Hörer: Pravni položaj privrednih poduzeća u FNRJ. — S. Timer.: Rad sa skraćeniim radnim vremenom u državnim organima i ustanovama za koje važe propisi Zakona o javnim službenicima.

Br. 2, 1960. — Problemi teritorijalne podjele. — Đ. Rodić: Pravo davanja stanova na korišćenje i pravo davanja u zakup poslovnih prostorija. — P. S.: Sustanarski i podstanarski odnosi po Zakonu o stambenim odnosima. — V. Čiča: Neka zapažanja u vezi s ocjenjivanjem službenika u organima državne uprave u 1958 godini. — Dr. I. H.: Novi sistem finansiranja samostalnih ustanova. — M. Božić: Fond zajedničke potrošnje privrednih organizacija. — Dr. D. K.: Neka zapažanja o zborovima birača na području grada Zagreba.

Br. 3, 1960. — Dr. K. Pašinović: Povodom noveliranja Krivičnog zakonika i Zakonika o krivičnom postupku. — M. Božić: Kad općinski narodni odbor pokriva gubitak privredne organizacije. — Dr. J. Kovačić: Izbori za organe upravljanja u privrednim organizacijama. — Dr. I. Hörer: Pravni položaj privrednih poduzeća u FNRJ. — N. Vučković: Organizacija šumskog gospodarstva. — S. Timer: Staljanje službenika na raspoloženje. — Dr. D. K.: Neka zapažanja o mjesnim odborima na području grada Zagreba.

Br. 4, 1960. — Dr. B. Zoković: Zadaci kadrovske službe u stručnom obrađivanju kadrova. — Dr. P. Strohal: Zakonitost akata organa javne uprave gledana kroz praksu Vijeća za upravne sporove Vrhovnog suda NRH u toku godine 1959. — Dr. S. P.: Neka pitanja u vezi s reorganizacijom upravnom sudovanja. — Dr. Z. Rajaković: Statistički popis poljoprivrednih gospodarstava u godini 1960. — S. Timer: Naknada putnih i drugih troškova javnih službenika. — Dr. I. H.: Propisi o osnivanju samostalnih ustanova. — Đ. Rodić: Upravljanje stambenim i poslovnim zgradama.

Br. 5, 1960. — Dr. K. Pašinović — M. Jakšić: Odluke narodnih odbora o prekršajima. — P. Krijan: Raspored radnog vremena u organima uprave narodnih odbora i poduzimanje potrebnih mjera za poboljšanje rada sa strankama.

— P. S.: *Problem eventualnih izmjena i dopuna Zakona o općem upravnom postupku.* — D. Kocakov: *Utvrđivanje radnih mjesta u aktu o administraciji.*

Br. 6, 1960. — Đ. Rodić: *Propisi općinskih narodnih odbora u stanbenoj oblasti.* — B. Bonefačić: *Osvrt na rad općinskih narodnih odbora u donošenju i izradi pravnih propisa.* — K. Šimat: *Uloga i mjesto organa uprave u radu općinskih narodnih odbora.* — Z. B.: *Savjetovanje i seminar o unapređenju organizacije i metoda rada organa uprave narodnih odbora.* — P. Krijan: *Osnivanje personalnog dosijea za službenike i radnike u javnim službama i privrednim organizacijama.*

GLASNIK ADVOKATSKE KOMORE U AP VOJVODINI, Novi Sad, br. 1, januar 1960. — St. M. Slijeperčević: *Posljedica u krivičnom delu.* — Dr. T. Ispanović: *Pravna priroda zajedničke imovine bračnih drugova.* — A. Marković: *Održaj i uzurpacija zemljišta u društvenoj svojini.*

Br. 2, februar 1960. — St. M. Slijeperčević: *Posljedica u krivičnom delu.* — M. Mitić: *Krivica za razvod braka — jedna strana ovog pitanja.* — K. M. Mesarović: *Pravni karakter ugovora o doživotnom izdržavanju.* — V. Ž. Bogić: *Ovlašćenja i dužnosti službe društvenog knjigovodstva.*

Br. 3 mart 1960. — Dr. Br. Bazala: *Osporavanje oćnstva.* — B. R. Ravanić: *Da li se može voditi parnica pre nego što se u ostavinskom postupku utvrdi ko su naslednici.*

Br. 4, april 1960. — Dr. K. Barat: *Kupoprodaja nekretnina.* — Dr. L. Rašović: *Princip zakonitosti.* — K. M. Mesarović: *Pravni oblici ugovora o doživotnom izdržavanju.* — D. Kitić: *Određivanje nadležnosti u sporovima iz radnih odnosa.* — R. Vasić: *Neka pitanja u vezi sprovođenja Zakona o nacionalizaciji najamnih stanbenih zgrada i građevinskog zemljišta.* — M. Kukuljac: *Obaveze ukinutih političko-teritorijalnih jedinica po osnovu plaćanja zdravstvenih usluga.* — J. Popadić: *Ako roditelj — korisnik dečijeg dodatka, ovaj novac potroši u druge svrhe a ne za izdržavanje dece, — da li čini krivično delo utaje iz čl. 254 st. 1 KZ.*

Br. 5, maj 1960. — Dr. J. Doroški: *Mirovna veća.* — Dr. D. P. Rado-man: *Paternitet vanbračnog deteta.* — M. Mitić: *Etažna svojina.* — B. Ravanić: *Neke napomene o troškovima parničnog postupka.*

Br. 6, jun 1960. — Dr. Br. Petrić: *Izmene i dopune Zakona o krivičnom postupku.* — K. M. Mesarović: *O pobijanju pravne važnosti ugovora o doživotnom izdržavanju.* — D. S. Kitić: *Da li je protiv dozvoljene privremene naredbe, pored protivljenja, dopuštena žalba.* — D. P. Mišić: *Kućni saveti i prekid postupka.* — M. Mitić: *Da li birač koji javno glasa može biti pozvan na krivičnu odgovornost.*

GLASNIK NARODNE BANKE, Beograd, br. 1, 1960. — Đ. Rajilić: *Centralna banka i poslovne banke.* — M. Bogdanović: *Decentralizacija i specijalizacija poljoprivrednog kredita.* — N. P.: *Osnovne karakteristike novog zakona o budžetima.* — Iv. Piperov: *Kratak osvrt na sistem kamatnih stopa.* — S. V. Anđelković: *Novine u Krivičnom zakoniku u odnosu na privredu.* — M. Kronast: *Platni sistem i produktivnost rada u narodnoj banci.*

Br. 2, 1960. — Milosavljević-Ivanović: *Nagrađivanje prema rezultatima rada u bankarskim organizacijama.* — Ing. P. M., S. Ramović, B. Zauhar, B. Filipović i A. Sigoreo: *Problematika društvenog knjigovodstva i evidencije.* — M. Kronast: *Uloga upravnih odbora pri filijalama narodne banke.*

Br. 3, 1960. — U. Bunjevac: *Kratak pregled sistema finansiranja investicija.* — T. Antonijević: *Obrada završnih računa putem „Holleryth“ mašina.* — V. Đekić: *Neka razmatranja o fondu obrtnih sredstava.* — K. Veseli: *Uprošćavanje tehnike po potrošačkim kreditima.* — I. Prekupec: *O poslovima odobravanja regresa.* — R. Filipčić: *O radu organa društvenog upravljanja u filijalama narodne banke.*

Br. 4, 1960. — J. Cirić: Sadržina analiza Narodne banke za potrebe organa komuna. — A. J.: Osnivanje više bankarske škole. — M. Petrović: Metodologija odobranja namenskih kredita industriji i rudarstvu. — Đ. Rajlić i B. Zauhar: Stručno obrazovanje bankarskih službenika. — S. Jovanović: uloga franturnih računa kod obračuna razlike u ceni

GLEDISTA, Beograd, br. 1, 1960. — Dr. A. Stojković: Klasifikacija savremenih nauka. — K. Crvenkovski: Reforma univerziteta i kadrovi. — Dr. B. Blagojević: Savremeno društvo i univerzitet. — F. Sever: Student i reforma univerziteta. — Dr. Z. Damjanović: Organizacija naučnog rada na univerzitetu. — M. Ranković: Zastarevanje umetničke vrednosti. — R. Blum, P. Ralić, dr. B. Pribičević: Perspektive socijalizma u SAD. — D. Zorić: Birokratizam u proleterskim državama.

Br. 2, 1960 — Dr. J. Goričar: O pojmu i klasnoj fizionomiji u savremenom kapitalizmu. — Dr. I. Stanojčić: Umni i fizički rad — sociološka istraživanja. — A. Todorović: Sociološka istraživanja inteligencije. — B. Pavlović: Intelektualni radnici — podela rada — obrazovanje. — M. Janičević: Jedan pogled na karakteristike nastanka i razvitka jugoslovenske inteligencije. — K. Kilibarda: Odnos intelektualne, radničke i seljačke omladine. — Dr. V. Pavičević: Sloboda i odgovornost opredeljenja. — Dr. M. Marković: Kriterijumi socijalističke inteligencije. — Dr. B. Blagojević: Stručnost — ne samo formalna legitimacija. — D. Đurković: Nevolje od pameti. — N. Božić: Penjanje na Olimp (jednog dela) inteligencije. — M. Nikolić: Pokretačka snaga. — L. Perović: Mladi intelektualac u komuni. — M. Mirković: Intelektualci u provinciji. — Dr. Z. Pjanić: Ekonomisti i građanska ekonomija. — T. Petrović: Odakle neke negativne pojave. — F. Sever: Socijalna struktura mlade inteligencije. — V. Trenković: Pojave i problemi. — V. Tomanović: Strukturne promene u regrutovanju inteligencije. — B. Paunović: Uloga i mesto stručne škole u novom sistemu stručnog obrazovanja kadrova. — P. Pavlović: Neki aspekti položaja inteligencije u nekim nerazvijenim zemljama. — M. Pečujlić: Nameštenska inteligencija u savremenom kapitalizmu.

Br. 3, 1960. — Ž. Rakočević: Proizvodni odnosi, privredni sistem i ekonomska politika u prelaznom periodu. — A. Kron: Smisao zakona o prirodnom naukama. — T. Petrović: Savremeni sporovi oko darvinizma. — M. Kovačević: O egzistencijalizmu. — Dr. B. Šešić: Neka savremena shvatanja logike i dijalektike. — C. Miletić: Teme doktorskih disertacija. — D. Đurović: Veća godina. — D. Vučićević: Prihvatanja studenata prve godine. — V. Trenković: O nadrealizmu. — Z. Pešić: Aktuelni problemi marksističke koncepcije društva. — V. Vukmirica: Problem međunarodnog finansiranja i razvoja nerazvijenih zemalja. — Ž. Aleksić: Neke nove metode istraživanja istine u krivičnom postupku.

ЕКОНОМИКА ПРЕДУЗЕЋА, Beograd, br. 1, јануар 1960. — Инг. Р. Никетић: Савезни друштвени план за 1960 год. — Проф. др. К. Васиљевић: Принципи обрачуна по економским јединицама. — Р. Филиповић: Извоз на кредит, извозни ризици и њихово осигурање. — М. Лаудановић: Значај и улога азиско-афричких тржишта. — Инг. Д. Средојевић: Проблеми мерења продуктивности рада у привредним предузећима. — Инг. М. Шарић: Центри за механизацију канцелариског пословања. — С. Ђурековић: Награђивање по учинку рада у унутрашњој трговини. — М. М. Ранковић: Пробна производња у привредним организацијама индустрије и рударства. — М. М. Ранковић: Право радника на учешће у расподели личних доходака изнад тарифних ставова.

Br. 2, фебруар 1960. — Д. Пуђа: Друштвено-политички аспект реализације друштвеног плана за 1960 годину. — Проф. др. К. Васиљевић: Награђивање и стимулирање и обрачуна по економским јединицама. — Г. Остојић: Резултати пословања у измењеним условима. — Др. Б. Новковић: Унутрашња организација већих трговинских радњи. — М. Кронаст: Нека

питања из реорганизације банкарства. — М. Б. Благојевић: Рад и резултати средских пословних савеза у НР Србији. — Р. Хрњичек: Неколико речи о пољопривредним комбинатима. — Б. Орловић: Пријављивање и описивање разлика из пословања са иностранством у светлости нових прописа.

Бр. 3, март 1960. — М. Р. Радовановић: Поводом претстојећих избора за народне одборе срезова и општина у Србији. — Проф. др. К. Васиљевић: Методологија израде плана цена у обрачуњу по економским јединицама. — Ђ. Вујачић—А. Мишковић: Кооперација у машиноградњи Југославије. — М. Лаудановић: Уштеде девиза путем увоза. — Инг. М. Шарпић: Организација, делокруг рада и начин пословања центара за механизацију канцелариског пословања. — Б. Орловић: Исправка грешки у пријавама о увозу и извозу робе. — М. М. Ранковић: Измене Закона о доприносу дохотка, Закона о средствима привредних организација, Закона о доприносу из личног дохода радника и Закона о доприносу за станбену изградњу.

Бр. 4, април 1960. — Проф. др. К. Васиљевић: Организација књиговодства у обрачуњу по економским јединицама. — В. Пејовски: Привредне инвестиције у овој години. — Д. Безбородов: Унутрашња контрола у предузећима. — Б. Жаухар: Унификација банковних образаца. — Д. Драгојевић: Неки организациони и технички моменти код увођења књиговодствених машина. — М. Лаудановић: Уштеде девиза путем увоза. — З. Станковић: Методи стимулирања економских јединица организатора произвођења. — Ж. Вељковић: Метод праћења продуктивности рада. — С. Мајданац: Основни принципи трговине неизвозним металним рудима.

EKONOMIST, Београд, бр. 1, 1960. — Др. Р. Стојановић: *Фактор време и инвестирању*. — С. Поповић: *Обртна средства — Први резултати испитивања зависности величине обртних средстава од обима производње и коефицијента кружења обртних средстава*. — В. Триčković: *Тенденције потрошње хране и свелости савремених изуцавања*. — К. Богоев: *Неки аспекти заједничког тржишта*. — М. Хубени—Лј. Адамовић: *Неке тенденције у светској привреди у 1959 години*. — Инг. Р. Марковић: *Поседовна структура југословенске пољопривреде*. — Н. Драгићевић: *Коришћење аграрних површина ФНРЈ*. — Др. М. Ђирић: *Савремени проблеми инфлације у свету*. — Др. В. Полежина: *Осврт на дискусију и препоруке Свесавезне научно-техничке конференције по питањима утврђивања економске ефикасности (ефективности) капиталних улагања и нове технике у народној привреди СССР*.

Бр. 2, 1960. — Р. Ђковић—Ивандекић: *Општи проблеми међусобног односа урбанизације и економског раста*. — М. Алексић: *Неки проблеми економске координације у унутрашњем саобраћају*. — Д. Стојановић: *Модел са просечним капиталним коефицијентом*. — В. Сефер: *Методолошки проблеми планирања кадрова*. — В. Хорват: *Уз један совјетски модел привредног развоја*. — Н. Драгићевић: *Коришћење аграрних површина ФНРЈ*. — И. Максимовић: *Поводом југословенског издања Добових есеја о економској традицији и савременој теорији*. — Р. Пјанић: *Совјетски економисти о количини новца у промету*. — С. Ранковић: *Рок повраћаја средстава као један од критеријума економске ефикасности инвестиција*. — В. Пилић: *Поводом радова о совјетској привреди—академика С. Г. Струмилина*.

EKONOMSKI PREGLED, Загреб, бр. 1, 1960. — Ј. Зупанов: *Два примера диференцијације ставова у подuzeћима*. — Др. И. Клаузер: *Структура становништва као фактор развоја становништва у ФНРЈ*. — Р. Милећ: *Карактеристике и проблеми обрачуна производње по стварним трошковима и обрачуна производње по економским јединицама*. — Инг. М. Ружић: *О неким пољопривредним аспектима „Заједничког тржишта“*.

Бр. 2—3, 1960. — Др. В. Бакарић: *„Смјелије искористити постојеће могућности и резерве“*. — М. Ђетинић: *Проблеми нашег даљег привредног развоја*. —

L. Ahmetović: Neka aktuelna pitanja daljeg razvitka industrije u NRH. — Dr. Z. Petrinović: Organizacioni problemi daljeg razvitka građevinarstva. — Ing. I. Rihtman: Metalska industrija. — Dr. ing. M. Laćan: Neki problemi kemijske industrije. — V. Lončar: Unapređenje i organizacija proizvodnje drvo-prerađivačke industrije. — Ing. A. Jaeger: Problemi kadrova u našem privrednom razvitku.

Br. 4, 1960. — Dr. I. Vinski: Nacionalno bogatstvo na području Beograda. — D. Vojnić: Neki aspekti problema demografskih investicija. — Dr. J. Gojanović: Osnovni elementi i principi komercijalne politike u industrijskim poduzećima.

Br. 5, 1960. — I. Friščić: Uvjeti privredne ravnoteže i konkretizirana shema reprodukcije. — Dr. J. Gojanović: Problemi skladišne politike u industrijskim poduzećima. — Dr. J. Stahan: Kretanje potrošnje kruha u Jugoslaviji u XX stoljeću. — Dr. Z. Fedorowicz: Finansiranje državnih poduzeća u kapitalističkim zemljama (primjer Francuske).

ZBORNIK PRAVNOG FAKULTETA U ZAGREBU, Zagreb, br. 1, 1960. — M. Ancel: Karakteristična obilježja moderne politike suzbijanja kriminaliteta. — P. Vallindas: Međunarodno privatno pravo kao pravo koje regulira uporednu koegzistenciju raznih pravnih poredaka. — Dr. L. Lang: Politika investiranja u Jugoslaviji. — Dr. S. Stampar: Novi budžetski sistem. — Dr. B. Zlatarić: Rehabilitacija i pravne posljedice osude. — Dr. A. Goldštajn: Marginalije sudskoj praksi — uz Zbirku sudskih odluka.

ИСТОРИСКИ ЗАПИСИ, Титоград, бр. 1, 1960. — Др. Б. Ђурђевић: Нови подаци о најстаријој историји брдских племена. — Б. Радојковић: Политички положај кнежевине Захумске у време владе рашког великог жупана Стевана Немање. — Др. Б. Павићевић: План књаза Данила за регулисање односа са Портом 1856 године. — М. Ђуришић: Улога краља Николе у Првом балканском рату. — Д. Вујовић: Ослобођење Складра 1918 године и стање на црногорско-албанској граници. — П. Шеровић: Дукали и терминације издани од млетачких власти конту Јовану Ђуковићу из Рисна. — Г. Станојевић: Један документ о Цареву Лазу. — Др. Х. Ђурић: Неколико података о Игору Вежићу и његовом раду. — Ђ. Пејовић: — Из преписке В. Божишића о припреми другог издања Општег имовинског законика.

JUGOSLOVENSKA ADVOKATURA, Beograd, br. 1, januar-mart 1960. — D. Trninić: Još jednom o službi pravne pomoći. — M. Aćimović: Krivično delo ubistva izvršeno prekoracanjem granica nužne odbrane i krivično delo ubistva na mah prema našem Krivičnom zakoniku. — Lj. Stojanović: Neka pitanja primene Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta. — S. Popović: Čutanje i odustanak od ugovora. — Dr. V. Radmilović: O neposrednom zahtevu za proglašenje neustavnosti u brazilijanskom pravu. — Dr. Đ. Mirković: Obavezna osiguranja.

Br. 2, april-jun 1960. — D. Trninić: Ponovo o službi pravne pomoći. — D. Dukić: Još jedan prilog diskusiji o profesionalnoj etici advokata. — D. Stojanović: Ugovor o licenci. — Dr. M. Kalodera: Povodom jedne odluke Spoljnotrgovinske arbitraže. — K. Mesarović: Raskid ugovora o doživotnom izdržavanju i pravo na zahtev dospelih davanja. — Dr. K. Kurtš. — Ocena poslovne sposobnosti senilnog lica. — Dr. V. Radmilović: Predah između proglašavanja krivim i izricanja kazne. — Dr. Đ. Mirković: Obavezna osiguranja.

JUGOSLOVENSKA REVIJA ZA MEĐUNARODNO PRAVO, Beograd, br. 1, 1960. — A. Bebler: Atomska energija i međunarodni odnosi. — S. Avramov: Međunarodna kontrola atomske energije. — V. Kolb: Strategija i atomski rat. — V. Kosović: Razmatranja o stavovima prema nuklearnom oru-

žju. — Đ. Krstić: O nekim građanskopravnim pitanjima upotrebe atomske energije. — N. Katičić: Odgovornost za štete od brodova na nuklearni pogon. — M. Sahović: Međunarodna saradnja na korišćenju nuklearne energije u mirosljubive svrhe. — Ž. Jazić: Evropska zajednica za atomsku energiju. — B. Babović: Atomsko oružje i problem razoružanja. — M. Marković: Vršenje opita nuklearnim oružjem i problem odgovornosti. — G. Perazić: Međunarodnopravni vid podele nuklearnog oružanja na strategisko i taktičko nuklearno oružje. — V. Gozze-Gučetić: Organi državne uprave nadležni za atomsku energiju. — R. Rakić: Međudržavne ustanove i nevladine međunarodne organizacije za atomsko istraživanje i atomsku tehniku. — M. Despotović: Zaštita čoveka u proizvodnji i primeni atomske energije u mirosljubive svrhe. — M. Sukijasović: Atomski reaktori u pravu i praksi SAD.

KOMUNA, Beograd, br. 1, januar 1960. — Dr. L. Geršković: Komune u novoj godini. — Dr. M. Dermastia: Novi Zakon o budžetima i finansiranju samostalnih ustanova. — Ž. Lakić: Komunalne zajednice i društveni plan za 1960 godinu. — Ing. M. Tepina: Dalji zadaci u sprovođenju stambene reforme. — M. Jeremić: Nova teritorijalna podela u Srbiji. — S. Bogičević: Centri za socijalno-medicinski rad.

Br. 2, februar 1960. — I. Mirković: Opštine u Crnoj Gori poslije ukidanja srezova. — D. Sobot: Nagrađivanje po učinku u komunalnim organizacijama. — Đ. Miković: Položaj samostalnih ustanova prema novom zakonu o budžetima. Ing. V. Nenađović: Visina stanarine u novopodignutim zgradama. — D. Miljković: Društveni plan opštine — neka pitanja strukture i metodologije.

Br. 3, mart 1960. — L. Šentjurs: Stambene zajednice — dosadašnji razvitak i aktuelni problemi. — R. Raljić: Fondovi za stambenu izgradnju — organizacija rada i nova pravila. — Ž. Lakić: Električna mreža u gradovima — položaj preduzeća za distribuciju. — Dr. P. Kovač i R. Milisavljević: Radno vreme i prijem stranaka u narodnim odborima. — N. Jončić: Ocenjivanje javnih službenika — postojeća iskustva i uočene slabosti. — J. Nikčević: Kadrovi za službe prihoda u narodnim odborima

Br. 4, april 1960. — H. Brkić: Uslužne delatnosti u našem daljem privrednom razvitku. — D. Vuković: Narodni odbori i robni promet. — M. Stanković: Unapređenje rada uprave u narodnim odborima. — Dr. M. Dermastia: Demokratizacija službe osiguranja. — Ing. M. Nastasović: Ekonomski i organizacioni odnosi u distribuciji električne energije. — R. Dumanić: Neke misli o metodima rada Stalne Konferencije.

MEĐUNARODNI PROBLEMI, Beograd, br. 1, 1960. — D. Stojiljković: Savremena kretanja na Aziskom Jugoistoku. — P. A. Pavlović: Spoljno-ekonomski odnosi NR Kine. — Đ. Ninčić: Cetnaesto zasjedanje Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. — V. Glišić: O sistemu u savremenim međunarodnim ekonomskim odnosima. — V. Adamović: Status quo posle štrajka u industriji čelika u SAD. — L. Zdravković: Evolucija alžirskog pitanja. — D. Arsić: Ekonomska pomoć SSSR i Istočnoevropskih zemalja — Jugoistočna Azija. — D. Janča: Pristupanje Austrije Konvenciji o režimu plovidbe Dunavom.

Br. 2, 1960. — N. Blagojević: Društveni razvitak Francuske Zapadne Afrike i Francuske Ekvatorijalne Afrike. — Đ. Lađević: Nove tendencije u međunarodnim finansiranjima. — Dr. J. Patrnogić: Međunarodno pravo i nova ratna tehnika. — D. Arsić: Ekonomsko takmičenje SSSR-a sa Zapadom i produktivnost rada. — R. Blum: Monopoli i antimonopolske snage u SAD. — M. Sukijasović: Narušenje mira u današnjem sistemu kolektivne bezbednosti. — Dr. B. Babović: Pravni aspekti Evropskih zajednica. — J. Robinson: Problem cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda — R. R. Kouri: Godina dana kubanske revolucije. — Dr. Z. Kačmarčik: Zapadnonemačka istoriografija u službi revanšizma. — K. Younger: Velika Britanija i Evropsko jedinstvo.

MEĐUNARODNI TRANSPORT, Beograd, br. 1, januar 1960. — Brodsko tržište u protekloj godini. — N. I.: Tržište brodskog prostora. — B. Jakaša: Kombinirani prijevozi u odnosu na železnički transport. — D. Ilić: Nepravilno upisivanje izjava u tovarni list i naknada štete. — V. Kostić: Novi obrazac međunarodne carinske prijave. — B. J.: Pogled na problem prevoznih tarifa u rečnom transportu. — D. I. P.: Devetnaesto zasjedanje komiteta za unutrašnji transport EEK-a. — T. Kostić: Izgledi za primenu Opšteg sporazuma o ekonomskom regulisanju međunarodnog drumskog transporta. — Novi režim odgovornosti u unutrašnjem vazdušnom saobraćaju u Francuskoj. — J. Radišić: Austriski Savezni zakon o vazduhoplovstvu. — I. Marinković: Antidampinške i kompenzacione dažbine.

Br. 2, februar 1960. — Evropski transport u 1958 godini. — Društveni bilansi i njihov odnos prema spoljnoj trgovini. — M. Iljadica: Tržište brodskog prostora. — M. D.: Neki problemi naše pomorske privrede. — Ing. I. Rubinić: Problem plaćanja po učinku u pomorskim brogarskim preduzećima. — I. K.: Poslije Zakona o ugovorima o iskorištavanju pomorskih brodova. — V. Živković: Promet robe preko morskih luka u 1959 godini. — Proizvodnja nafte i bunkerovanje u 1959 godini. — D. Semberac: O međuvladinoj pomorskoj konsultativnoj organizaciji (IMCO). — D. Stojić: Organizacija i zadaci Međunarodne železničke unije — UIC. — V. Kostić: Prevoz radioaktivnih materija. — B. Sirovatka: Nagrađivanje po jedinici proizvoda. Pripreme IRU-a za Kongres u Dubrovniku. — R. A.: Međunarodna uzajamna pomoć (AMI). — Đ. Krstić: Bitne karakteristike britanskog zakonodavstva o vazdušnom saobraćaju. — S. Čatić: Opšta politika transporta u Evropi.

Br. 3, mart 1960. — Tržište brodskog prostora. — Odgovornost brođara za preuzetu robu. — Klauzula FOB. — Razvoj bunkerovanja u 1959 godini (nastavak). — V. Kolarić: Promene u organizaciji Jugoslovenskih železnica. — D. Ilić: Odgovornost železnice za naknadu štete i sudska praksa. — J. M. P.: Aktivnost Dunavske komisije i njeno XVIII zasjedanje. — Rad i rezultati međunarodnog transporta u 1959 godini. — H. B.: Trans europ express u borbi protiv konkurencije vazduhoplovnih kompanija. — S. C.: Plaćanje po učinku u preduzećima međunarodne špedicije. — Kontrola robe u okviru špediterskih organizacija. — Dr. F. Teodorović: Javno skladište može se osloboditi odgovornosti za štetu nastalu u skladišnom poslovanju ako dokaže da je postupilo kao savestan privrednik.

Br. 4, april 1960. — Ostvarenje prevoza robe u 1959 godini. — Tržište brodskog prostora. — M. Žaja: Kompleksno nagrađivanje po učinku u pomorskim brogarskim poduzećima. — Odgovornost brođara za preuzetu robu na prevoz (nastavak). — Klauzula FOB (nastavak). — S. Mišić: Morski prevoz robe kroz praksu inostranih sudova i arbitraže. — B. Jakša: CIM konvencija i međunarodna konvencija za izjednačenje nekih pravila o teretnici. — Organizacija i zakonsko regulisanje javnog auto saobraćaja u Švedskoj. — H. Benubois: Perspektive vazdušnog saobraćaja helikopterima. — S. P.: Uloga i odgovornost kontrolnih organizacija u francuskom pravu.

Br. 5, maj 1960. — P. Dapčević: Problemi drumskog saobraćaja u Jugoslaviji. — Č. Kapor: VII Kongres Međunarodne unije drumskog saobraćaja (IRU). — P. Schweizer: VII Kongres IRU u Dubrovniku. — F. Droin: Uloga IRU u međunarodnom drumskom saobraćaju. — Dr. Ing. H. Vis: Razvoj međunarodnog autobusnog saobraćaja. — L. Raucamp: Delatnost Sekcije za robni saobraćaj. — Dr. R. Schöber: Delatnost III sekcije IRU. — J. H. Hoffmann: Razvoj i delatnost „Transfrigoroute Europe“. — P. Groenendijk: IRU — reprezentativna međunarodna organizacija drumskog saobraćaja. — M. Iljadica: Jugoslavija u međunarodnom drumskom saobraćaju. — Ing. V. Dragović: Razvoj izgradnje puteva u Jugoslaviji. — Dr. J. Paunović i Ing. S. Simonović: Naši bilateralni sporazumi kojima se reguliše drumski saobraćaj. — T. Kostić: Međunarodni drumski transport u Jugoslaviji. — M. Mijandžić: Automobilska industrija Jugoslavije. — M. Đinić: Udruživanje u drumskom saobraćaju. — M. Popo-

vić: *Ekonomski uslovi razvoja preduzeća drumskog saobraćaja u Jugoslaviji.* — Z. Biro: *Pravni odnosi privrednih preduzeća u Jugoslaviji.* — Ing. Lj. Delović: *Nega i održavanje motornih vozila u Jugoslaviji.* — Ing. J. Simončić: *Hladionična mreža Jugoslavije i potrebe transportovanja hladnih lakokvalitljivih proizvoda.* — A. Pirnat: *Smernice razvoja drumskog hladioničnog transportovanja.*

NARODNA UPRAVA, Sarajevo, br. 1, januar 1960. — Ing. V. Bjelajev: *Ohrabrujući rezultati u proizvodnji žitarica na području NR BiH.* — M. Blažić: *Neka pitanja primjene i usavršavanja novog sistema obračuna i nagrađivanja.* — M. Sulejmanpašić: *Poteškoće na koje nailaze novoobrazovane stambene zajednice.* — Dr. A. Silajdžić: *Zajednički život sa roditeljima i drugim rođnicima predstavlja jedan od čestih uzroka poremećaja u braku koji dovode do razvoda braka.* — K. Irović: *Položaj i uloga arhiva u našem socijalističkom društvu.* — A. Pajkanović: *Neka iskustva u vezi sa organizacijom i radom katastarske službe u srezu Tuzla.* — P. Majstorović: *Funkcija sekretara u preduzeću gledana kroz jednu statističku analizu.* — Dr. B. Loza: *Da li je potrebna pismena punomoć za punovažno zaključivanje ugovora o kupoprodazi nekretnina.* — B. Trklja: *Društveno knjigovodstvo.*

Br. 2—3, februar—mart 1960. — M. Vuković: *Fondovi i finansiranje društvenih potreba.* — A. Đokić: *Karakteristike udaljenja od dužnosti po Zakonu o javnim službenicima.* — A. Počanić: *Sistem disciplinskog sudstva prema Zakonu o javnim službenicima.* — N. Stojkanović: *O nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta.* — V. Kecman: *Primjena propisa o evidenciji i kontroli cijena na malo na području sreza Sarajevo.* — D. Prohić: *Industrijska proizvodnja NR BiH u 1959 godini i dostignuti nivo proizvodnje po perspektivnom planu za period 1956—1961.* — Z. Aleksić: *Mirovna vijeća na području opštine Ugljevik.* — M. Đodić: *Raspravljjanje „prethodnog pitanja“ u upravnom postupku.* — T. Sekerež: *Osvrt na problem kadrova službe i inspekcije rada.* — Dr. B. Loza: *Pravo poverilaca da pobijaju pravne radnje preduzeća nad kojim je otvoren postupak prinudne likvidacije.* — M. Stanković: *Da li su potrebni plaćeni podpredsednici u NO.* — M. Sulejmanpašić: *Pasoška služba.* — N. Ahić: *Pravni položaj, način osnivanja i poslovanja odmarališta.*

Br. 4—5, april—maj 1960. — Dr. S. Lovrenović: *Narodni dohodak i njegova raspodjela u Jugoslaviji.* — Dr. A. Silajdžić: *O retroaktivnoj primjeni Zakona o nasljeđivanju.* — M. Čeček: *Osnovni problemi privrede sreza Sarajevo.* — N. Alagić: *Organizacioni oblici lokalnih organa uprave.* — M. Stanković: *Neka pitanja stručnog obrazovanja službenika narodnih odbora.* — B. Loza: *Osnovan je opšti seminar za građansko pravo na Pravnom fakultetu u Sarajevu.* — D. Mitrović: *Mjesni samodoprinos u praksi.* — L. Grisogono: *Neke povrede načela poštenja i savjesnosti u našoj privredi.* — A. Silčić: *Neka razmatranja o iznalaženju stimulaturnijih formi nagrađivanja službenika narodnih odbora.* — A. Đokić: *Prestanak radnog odnosa radnika — službenika koji je upućen na boravak u određeno mjesto.* — A. Đokić: *Da li je Pravilnikom o ocjenjivanju službenika organa državne uprave derogiran Zakon o javnim službenicima.* — D. Mitrović: *Primjena Zakona o opštem upravnom postupku u praktičnom životu.* — P. Radulović: *O položajnim platama u narodnim odborima.* — B. Leković: *Zakon o grobljima.*

НАРОДНИ ОДБОР, Београд, бр. 1, 1960. — Поводом општих избора за народне одборе. — Из извештаја Одбора за организацију власти НС НРС: *Осврт на развој и проблеме локалних органа власти у новом комуналном уређењу (2).* — Месни одбори и зборови бирача у процесу изградње комуналног система. — В. Ивковић: *О стамбеним заједницама.* — М. Канрга: *Проблеми стамбене изградње, финансирања инвестиција и краткорочног кредитирања.* — В. Ђорђевић: *Питања дојашња примене Закона о општем управном поступку.* — М. Ј.: *Основна обележја Закона о расправљању имовинских односа насталих самовласним заузећем земљишта у друштвеној својини.*

Бр. 3, 1960. — Д. Бјелогрић: Пред израдом друштвених планова срезова и општина за 1960 г. — М. Ребић: Израда буџета срезова и општина за 1960 годину. — К. Јончић: О неким проблемима месних одбора. — С. Јауковић: Стање и проблеми службе катастра земљишта у НР Србији. — М. Павлићевић: Осврт на организацију и метод рада службе НО за представке и притужбе. — М. Ђурбабић: Порез на доходак од зграда (кућарина) и друге новине код опорезивања прихода подложних порезу на доходак. — М. Ј.: Опште карактеристике Закона о здравственом осигурању пољопривредних произвођача.

Бр. 4, 1960. — С. Хашимбеговић: Осврт на двогодишњу примену Закона о јавним службеницима. — М. Драшковић: Нека питања у вези са обзорованем службе правне помоћи при НО. — Б. Поповић: Још једна позитивна оцена развоја комуналних заједница. — Ј. Попадић: Учесће органа старатељства у кривичном поступку према малолетницима. — М. Канрга: Задаци НО у спровођењу прописа о искоришћавању пољопривредног земљишта. — М. Касапић: О признавању навршеног стажа за напредовање у служби. — Ј. Митровић: Правна судбина нетаксиране жалбе у управном поступку. — М. Матић: Да ли проширити делокруг месних канцеларија и којим пословима. — Др. М. Ј.: Нови систем финансирања самосталних установа.

Бр. 5, 1960. — Осврт на развој комуналног система у 1959 години. — Б. Рерих: Сређивање непокретне општенародне имовине — важан непосредни задатак НО. — Д. Ђоковић: О методама руковођења органима управе у НО. — М. Јеличић: Заснивање радног односа са малолетним лицима. — Нека питања у вези са припремама за израду петогодишњих планова срезова. — В. Кљајић: О самовласним заузећима земљишта у друштвеној својини. — М. Касапић: Давање отказа службеницима који су испунили услове за личну пензију. — М. Ј.: Опште карактеристике нашег новог пашњачког режима.

Бр. 6, 1960. — Љ. Јевтић: Искуство трогодишње примене Закона о општем управном поступку. — М. Касапић: Нека запажања кроз управно-судску праксу о примени Закона о општем управном поступку. — М. Богдановић: Задаци народних одбора на даљем развоју пољопривреде у 1960 години. — М. Ј.: Организација, надлежност и овлашћења службе инспекције рада по новим прописима.

NASA ZAKONITOST, Zagreb, br. 1—2, 1960. — Др. В. Златарић: О неким прелазним одредбама Кривичног законика. — М. Singer: Prilog problemu razgraničenja eventualnog umišljaja od svjesnog nehata. — Лј. Lazarević: Falsifikati iz čl. 306 Kривичног законика и њихов однос према другим кривичним делима — М. Грубиша: Решење проблема разликовања и разграничења чинјеничних од правних питања. — Др. З. Смалељ: Тужба о наслједству из Закона о наслједивању. — Др. С. Трива: Основни за језну расправу о судској нагодби. — Др. М. Ханџековић: Клiring и платни споразум.

Бр. 3—6, 1960. — Др. Р. Лугер-Катушић: Управљање пословним удружењима. — Дискусија о проблемима пословног удруживања. — Др. А. Goldštajn: Накнада вануговорне штете. — Дискусија о проблемима накнаде вануговорне штете. — Др. Е. Pallua: Rad Међународног поморског одбора (CMI) и његова Ријеčka конференција. — В. Филиповић: Проблеми одговорности за нуклеарне штете и Ријеčka конференција CMI. — Др. В. Јавнчевић: Управно-рачунски спор. — Др. Н. Тинтић: Problem привременог, повременог, допунског, honorarnог радног односа. — М. Дамашка: Procesne posljedice upotrebe доказа добијених на недоzwолјени начин. — Др. В. Vouk: Pitanje обавезног истражног затвора након изрицања првостепене пресуде. — Др. Ј. Brnčić: Evidencija некретнина. — М. Sukijasović: Organizacija sudstva i razgraničenje надлежности судова у SAD. — Др. В. Krulj: Primedbe на једну пресуду аустријског Vrhовног суда.

NASA STVARNOST, Beograd, br. 1, januar 1960. — S. Han: O produktivnosti rada. — J. Stanovnik: Kritičke napomene o stanju ekonomske nauke u Jugoslaviji. — Dr. R. V. Guzina: Uloga seljaštva u stvaranju srpske buržoaske države. — Dr. V. Jovanović: Neke pojave u kapitalističkom sistemu posmatrane kroz pojam preduzeća. — S. Urošević: Nova područja opština i srezova i izbori za narodne odbore u NR Srbiji. — Đ. Radenković: Kolonijalizam i antikolonijalizam u sadašnjem času. — N. Kern: Zaoštavanje ekonomskih odnosa u Zapadnoj Evropi.

Br. 2, februar 1960. — Dr. N. Pašić: Novi putevi društvenog kretanja na aziskom jugoistoku. — R. Ratković: O predmetu i mestu političkih nauka. — Dr. D. Čalić: Savremena naučna organizacija procesa proizvodnje. — Dr. I. Vinski: Rast nacionalnog dohotka i bogatstva Jugoslavije. — B. Popović: Afirmacija stanbenih zajednica kao jednog od oblika društvenog upravljanja. — Dr. M. Sahović: Ujedinjene nacije u novim uslovima. — Dr. I. Stanojčić: O programu i nekim iskustvima nastave „Osnova nauke o društvu“. — Đ. Radenković: Razmišljanja posle jedne pobune.

Br. 3, mart 1960. — I. Buković: O nekim pitanjima modernizacije i ubrzanja proizvodnje. — R. Teodosić: O suštini promena u osnovnoj školi. — Dr. Z. Pjanić: Dva problema iz teorije privrednih ciklusa. — Dr. M. Novaković i ing. M. Ristić: Svet pred nuklearnom energijom. — B. Marković: Ekonomska struktura stanovništva i problemi zaposlenja i sticanja kvalifikacija kod žena. — M. Avramović: Razoruranje i problemi američke privrede. — N. Kern: Afrika pred privrednim osamostaljenjem. — D. Stojiljković: Na putu sređivanja prilika u Aziji.

Br. 4, april 1960. — V. Tomšić: Jedno merilo napretka demokratije i socijalizma — Diskusija o savremenim društvenim kretanjima u zemljama Jugoistočne Azije. — M. Popović: Nove pojave u razvitku zemalja Jugoistočne Azije i njihovo izučavanje. — V. Rus: Odnos države i samoupravljanja u nerazvijenim zemljama. — B. Vuković: Radnička klasa i savremena društvena kretanja u nekim aziskim zemljama. — Dr. M. V. Popović: Razvoj zaostalih zemalja u svetlu nekih socioloških problema. — Dr. I. Stanojčić: Sociološko ispitivanje slobodnog vremena. — Đ. Julius: Zapad i „vrh“.

Br. 5, maj 1960. — V. Begović: Socijalistički odnosi među ljudima. — D. Mićunović: Rad i njegovo mesto u pedagoškoj praksi. — S. Putinski: Iskustva primene jednog oblika neposredne demokratije. — Dr. B. Šoškić: O nekim pitanjima ekonomske nauke. — J. Stanovnik: Istoriski koreni problema privredne nerazvijenosti. — Lj. Adamović: Nerazvijene zemlje u svetskoj trgovini. — M. Avramović: Jedan pogled na savremenu Ameriku. — Lj. Paligorić: Zbivanje na političkoj sceni Argentine. — M. Hubeni: Tržište poljoprivrednih proizvoda u Evropskoj ekonomskoj zajednici.

Br. 6, jun 1960. — S. Kavčić: Radničko samoupravljanje i podela rada. — R. Petković: Sindikalna podružnica u uslovima radničkog samoupravljanja. — S. Grozdanić: Veće proizvođača u komuni. — Dr. D. Čalić: Naučne organizacije i nužnost daljnjih mera za unapređenje njihovog rada. — Đ. Hrženjak: Praćenje i organizacija izučavanja radničkog samoupravljanja. — Lj. Marković: Poljoprivreda u zemljama Istočne Evrope. — D. Stojiljković: Samo jedan put.

NOVA ADMINISTRACIJA, Beograd, br. 1, januar 1960. — V. Zeko-
vić: Aktuelni zadaci u vezi sa unapređenjem javne uprave. — V. Rakić: Sve slobodnije korišćenje amortizacionih sredstava. — Dr. B. Damjanov: Položaj i uloga mesnih odbora. — T. Tomić: Za smelije i brže uvođenje stimulativnih načina nagrađivanja. — J. Baltić: Primena zakona o javnim službenicima. — Dr. P. Dimitrijević: Upravne škole i pravni fakulteti. — K. Jakić: Sa savetovanja o zadacima i organizaciji kadrovske službe u savezним matičnim upravnim organima. — Ing. M. Todorović: Obračunavanje i tabelarni pregled iznosa naknade za povećanje stanarine. — D. Jovanović: Naknade za prekovremeni rad i dežurstvo i nagrade za rad na vanrednim poslovima zdravstvenih službenika. —

B. Orlović: O rešavanju po žalbama službenika saveznih organa na visinu položajne plate.

Br. 2, februar 1960. — A. Pejović: Preventivne mere protiv požarne zaštite značajan su zadatak narodnih odbora. — Đ. Mijić: Finansiska autonomija privrednih organizacija. — D. Anđelković: Finansiranje zdravstvene zaštite. — A. Jovanović: Političko teritorijalne promene u periodu 1945—1960 godine. — D. Josipović: Sekretari savjeta u narodnim odborima. — T. Tomić: O problemu individualne stimulacije u sistemu nagrađivanja u privredi. — J. Baltić: Primena zakona o javnim službenicima. — M. Filipović: Upis na univerzitet. — S. Sojić: Praktični način plaćanja poštarine za preduzeća i ustanove. — Dr. M. Matejić: Zakon o budžetima i finansiranju samostalnih ustanova. — B. Đinić: Izmene propisa o opštinskim taksama. — A. Davinić: Pravna sredstva u postupku izdavanja uverenja. — M. Jončić: Pitanja iz rada proširene komisije za ocenjivanje. — L. N. N.: Savetovanje o problemima radnog vremena i o tehničkim i poslovnim uslovima rada u javnoj upravi.

Br. 3, mart 1960. — Dr. B. Damjanov: Razvijanje institucionalne uprave. — D. Rolović: Budžet opštine i zbor birača. — T. Tomić: Osvrt na sistem stimulativnog nagrađivanja u jednom preduzeću. — V. Stojanović: Organizacija i zadaci službe inspekcije rada. — B. Đinić: Unutrašnja kontrola primene taksenih propisa kod državnih organa i ustanova. — J. Baltić i B. D.: Primena propisa o korišćenju društvenih sredstava za putničke automobile. — Ž. Jević: Iskustva i neki problemi u vezi sa ocenjivanjem nastavnog i vaspitnog osoblja. — Dr. B. Nikolajević: Viša statistička škola i njena uloga u izgradnji statističkih kadrova. — M. Molerović: O racionalizaciji rada sudija za prekršaje. — Ž. Pevačević: Nova uredba o naknadama putnih i drugih troškova javnih službenika. — Đ. Štrbić: Propisi o nagradama za vanredan rad i naročite uspehe u radu i o naknadama za prekovremeni rad službenika državnih organa i drugih javnih službenika. — A. Davinić: Pravno dejstvo rešenja po čl. 266 Zakona o opštem upravnom postupku.

Br. 4, april 1960. — Razvoj društveno-političkog i privrednog sistema u 1959 godini. — N. Balog: Primeri lokalizma. — V. Stamenović: Savetovanje sekretara narodnih odbora beogradskih i zagrebačkih opština. — T. Tomić: Zapažanja o sprovođenju naprednijih načina nagrađivanja u privrednim organizacijama u Hrvatskoj i Sloveniji. — J. Baltić: Primena propisa o naknadama putnih i drugih troškova javnih službenika. — B. D.: Primena propisa o kancelariskom poslovanju. — V. L.: Ustanovljenje saveta Saveznog zavoda za statistiku. — V. L. i R. S.: Organizaciona šema Savezne uprave. — D. Desput: Neka zapažanja o radu i daljem razvoju Visoke upravne škole u Zagrebu. — M. Molerović: Problemi u vezi sa sprovođenjem postupka za sklapanje braka. — Z. Cerić: Izmene i dopune Uredbe o trgovinskoj delatnosti i trgovinskim preduzećima i radnjama. — M. Jovanović: Pravilnik o stručnim ispitima zdravstvenih službenika. — Dr. B. Poznić: Upravni i građanskosudski postupak u istoj stvari. — V. Nikolić: Stručno obrazovanje službenika za upravne službe u nekim zemljama.

Br. 5, maj 1960. — R. Jeumović: O finansiranju školstva. — Prof. A. Goldštajn: Povodom zakona o privrednim pristupima. — V. Stamenović: Prva iskustva grupa za razmenu iskustava. — S. Vitorović: Uloga privrednih organizacija u standardizaciji. — T. Tomić: Jedan primer sistema nagrađivanja zasnovanog na podeli na ekonomske jedinice. — J. Baltić: Primena zakona o javnim službenicima. — B. D.: Primena propisa o kancelariskom poslovanju. — V. Bulatović: Viša upravna škola za unutrašnje poslove. — M. D. T.: Obračunavanje naknade za povećanje stanarine radnika plaćenih po času zaposlenih u državnim organima i javnim službama. — H. Bačić: Finansiranje naučnih ustanova. — M. Bakračlić: Izmene i dopune zakona o porezu na lični prihod građana. — Z. Cerić: Izmene i dopune Uredbe o kontroli kvaliteta poljoprivrednih proizvoda namenjenih izvozu. — M. Stanković: O potrebi izmene nekih odredaba zakona o javnim službenicima u cilju uprošćenja poslova u oblasti službeničkih odnosa.

NOVA TRGOVINA, Beograd, br. 1, januar 1960. — T. Vujasinović: Trgovinske komore u novoj godini. — D. Vuković: Trgovina i tržište u 1960 godini. — J. Mirković: Ekonomski instrumenti unutrašnje trgovine. — F. Vajnštangl: Režim uvoza robe široke potrošnje. — Ing. I. Fabinc: Dejstvo zapadnoevropskih privrednih integracija na jugoslovensku spoljnu trgovinu. — Dr. S. Ensminger: Pansionsko ugostiteljstvo u turističkoj privredi. — Ing. Z. Mrkušić: Pred postepenim uvođenjem carinskog sistema. — Dr. M. P.: Da li rezultat izjednačenja cena odgovara osnovnim zahtevima privrednog računa. — N. B.: Proizvodnja, potrošnja i cene. — Dr. R. Hercog: Reforma železničkih robnih tarifa. — V. Milenković: Konjunktura u svetskoj privredi u prošloj godini. — Lj. Mijatović: Stimulativno nagrađivanje i dalje najvažniji zadatak. — S. T.: Devizni računi građana. — N. M.: Novi prečišćeni tekst Uredbe o trgovinskoj delatnosti. — A. D.: Pravo na ugovornu kaznu zavisi od toga da li je postupljeno po uzansi broj 248. — P. S.: Posledice propuštanja roka za stavljanje prigovora zbog kvalitativnih i kvantitativnih nedostataka. — Dr. B. N.: Izračunavanje brzine obrta robe. — S. C.: Obavljanje kompenzacionih poslova. — Dr. M. A.: Promene u režimu izvoza za 1960 godinu.

Br. 2, februar 1960. — R. Bajalski: Savremena organizacija maloprodaje. — M. Nešić: Problemi i značaj društvene ishrane. — M. Mazi: Mogućnosti daljeg razvoja odmarališta. — Đ. Ristić: Obrtna sredstva privrednih organizacija unutrašnje trgovine. — B. Nikolajević: Proizvodnja, potrošnja i cene. — M. Nikitović: Povećanje potrošnje skroba i prerađevina. — Ing. A. Drljača: Režim izvoza u ovoj godini. — Dr. Ing. V. Zeremski: Pojam i osnovne karakteristike tržišta. — V. Radojević: Agrarni protekcionizam. — D. R.: Rad sreskih ugostiteljskih komora u Srbiji. — Lj. L.: Neka radna iskustva i slabosti saveta potrošača. — Dr. M. P.: Udruživanje trgovine prehranbenom robom namalo u Svarjcarskoj. — J. Radišić: Pomorsko osiguranje u međunarodnoj trgovini. — Z. C.: Pourede dobrih poslovnih običaja.

Br. 3, mart 1960. — M. Brecelj: Uloga komune u stabilizaciji tržišta. — B. Šefer: Struktura potrošnje stanovništva. — I. Vitorović: Mogućnosti za povećanje razmene sa zemljama Južne Amerike. — Dr. M. Ristić: Pridruženo članstvo FNRJ u GATT-u i njegov praktični značaj. — B. Ljubojević: Proizvodi elektroindustrije za široku potrošnju. — B. N.: Proizvodnja, potrošnja i cene. — L. J.: Usmernavanje spoljne trgovine u ovoj godini. — Dr. S. Popović: Funkcija Službe društvenog knjigovodstva i upravno-računski spor. — Dr. D. Dejanović: Upravne mere u propisima iz oblasti robnog prometa. — Dr. N. K.: Primena Opšte uzanse za promet robom broj 209. — A. D.: Neosnovani raskid kupoprodajnog ugovora o isporuci stoke.

Br. 4, april 1960. — M. Romano: Za bolju snabdevenost poljoprivrednim proizvodima. — J. Garvan: Mesto i uloga trgovinskih i ugostiteljskih komora. — S. Ješić: Udruživanje u poljoprivredi. — A. Marković: Spoljnotrgovinska razmena Jugoslavije u Petgodišnjem planu. — Ing. S. Marić: Proizvodnja i promet voća. — B. N.: Proizvodnja, potrošnja i cene. — A. Jung: Cene pansionskih ugostiteljskih usluga. — L. Jančić: Kompenzacioni i vezani poslovi u porastu. — V. Milenković: Kako će izgledati „Zajedničko tržište“ za poljoprivredu. — Č. Jelenić: Pred Drugi kongres Sindikata trgovinskih, ugostiteljskih i turističkih radnika Jugoslavije. — Lj. Marinković: Nagrađivanje po učinku u ugostiteljskoj privredi. — G. S.: Prodaja robe putem automata. — M. Sarenac: Neki problemi zastupničkih preduzeća. — P. S.: Kapara i ožustanica kao posebne odredbe kupoprodajnog ugovora. — Dr. N. K.: Odgovornost vozara za prevoz robe u drumskom saobraćaju. — A. D.: Odgovornost za štetu iz ugovora o špediciji robe.

Br. 5, maj 1960. — Dr. V. Velebit: Problemi našeg turizma. — D. Avramov: Izvoz voća i povrća pred predstojećom sezonom. — Ing. S. Vitorović: Standardizacija industrijskih proizvoda. — D. Katanić: Proizvodnja i tržište nameštaja. — P. Buzolić: Problemi snabdevanja u turističkim mestima. — Dr. R. Hercog: Stočarska proizvodnja i tržište. — R. Lisičić: Kretanje cena uslužnog zanatstva. —

B. N.: Proizvodnja, potrošnja i cene. — Ing. I. Vitorović: Od bilateralizma ka multilateralizmu. — T. Vujasinović: Pred godišnju skupštinu Saveza trgovinskih komora Jugoslavije. — S. K.: Drugi kongres Sindikata trgovinskih, ugostiteljskih i turističkih radnika Jugoslavije. — I. V.: Klirinška i ugovorna valuta. — F.: Ekonomski sporazumi FNRJ zaključeni u 1959 godini. — Dr. N. K.: Oštetna odgovornost javnih skladišta. — A. D.: Rizik od preuzimanja robe. — D.: Nedozvoljeni pravni poslovi.

ODVJETNIK, Zagreb, br. 1—2, sječanj-veljača 1960. — S. M. Slijepčević: O smrtnoj kazni. — Dr. Z. Majtin: Pravni položaj vlasnika nekretnine, koja je pogrešno obuhvaćena konfiskacijom. — M. Višnjčić: Sudovi i stambena problematika u odnosu na propise Zakona iz stambene oblasti.

Br. 3—4, ožujak—travanj 1960. — Dr. V. Cipčić: — Bragadin: Cesare Beccaria (1737—1794) O smrtnoj kazni. — Dr. V. Vouk: Povrat po noveli krivičnog zakonika. — Dr. B. Bazala: Neki problemi Zakona o stambenim odnosima.

Br. 5—6, svibanj—lipanj 1960. — Dr. B. Bazala: Neki problemi iz Zakona o stambenim odnosima. — E. Vagner: Vlasništvo na dijelovima zgrada. — M. Bašić: Ostvarivanje alimentacionih zahteva u inozemstvu.

ПРАВНА МИСЛ, Скопје, бр. 1—2, јануар—април 1960. — В. Смилевски: Местото на ССРНЈ во механизмот на општественото самоуправање. — Др. И. Пухан: Реорганизација на наставата на правните факултети. — П. Коробар: Локалната управа и проблемот на кадрите во народните одбори. — А. Групе: Некои теоретски практични правни проблеми од областа на станбените односи. — Др. П. Марина: Некои нови аспекти на криминолошките истражувања. — М. Хаџи Пеџов: Мировните совети — општествени органи во областа на правораздавањето. — Љ. К. Миrowsки: Може ли да се откаже служба на јавниот службеник и без согласности на Комисијата за службенички прашања. — Б. Доганџиски: Надлежноста на околските судови и станбените органи по споровите од чл. 195 на Законот за станбените односи. — А. Симитчиев: Законот за здравствено осигурување на земјоделските производители. — П. Л.: Законот за стопанските престапи.

ПРАВНИ ЖИВОТ, Београд, бр. 1—2, јануар—февруар, 1960. — Лј. Лазаревић: Nevoljna krivična dela — aktuelni problem savremenog krivičnog prava. — Др. Д. М. Јевтић: Судски значај алкохолисаних и алкохолмана. — Др. Л. Каделбург: — Д. Аранџевић: Problem brakova i vanbračnih zajednica maloletnika. — Д. Стојановић: Neka razmatranja povodom Zakona o iskorišćavanju poljoprivrednog zemljišta. — Др. М. Лукић — В. Литрићин: Isključivanje očinstva krvno-grupnim faktorima. — Н. Суботић: Forma ugovora o doživotnom izdržavanju.

Br. 3—4, mart—april 1960. — М. Митић: Svojeručni testament. — В. Мihaljovski: O održaju kao originalnom načinu pribavljanja prava svojine. — S. K. Perović: Poveriočevo pravo izbora u slučaju docnje dužnika po Opštim uzansama za promet robom. — Ј. Радишић: Neka pitanja povodom nacrtla zakona o naknadi štete. — В. Вуличевић: O prekidu parničnog postupka. — R. Ђurović: Solidarna odgovornost svlasnika opasne stvari. — М. Курђулија: Poklon učinjen bračnim drugovima od strane bliskih srodnika. — О. Станковић: Interes društvene zajednice kod savесnog građenja na tuđem zemljištu. — М. Матовић: Kada se smatra da je doneto rešenje u upravnom postupku.

ПРАВНИ ЗБОРНИК, Титоград, бр. 1, јануар 1960. — Б. Вујошевић: Комунални систем без срезова и Црној Гори. — И. Мирковић: Реформа финансирана станбене изградње. — В. Брајковић: Основна начела Закона о уговорима о искоришћавању поморских бродова. — М. Радовић: Осврт на

нека питања заштите друштвених фондова. — М. Стојановић: Форма теста неписменог лица. — Р. Бојовић: О измијењеном положају малољетних извршилаца кривичних дјела. — Д. Л.: Одвојена тужба код већ текућег супарничарског спора. — Б. Боровинић: Мјесни одбори у Народној Републици Црној Гори. — П. Крстајић: Од народноослободилачких одбора као борбених органа до комуна. — Др. Ђ. Миловић: Кривично право старог Грбаљског закона. — Ђ. Спасојевић: Поводом једне судске одлуке. — М. Томић: О измјенама Кривичног законика.

Бр. 2, јуни 1960. — В. Вучинић: Осврт на реорганизацију управе народних одбора опћина у Народној Републици Црној Гори. — М. Врачар: Нормативна дјелатност општинских народних одбора. — Б. Вуковић: Диобе бивших племенских, сеоских, братственичких, општинских и државних шума на територији Црне Горе су незаконите и не могу се признати. — М. Шуковић: О застарелости права из члана 144 Закона о наслеђивању. — М. Брајковић: Начело о одговорности бродара као поморског возара у вези Закона о уговорима о искоришћавању поморских бродова. — Др. Н. С. Мартиновић: Синдикати у борби за колективне уговоре између два рата. — В. Бошковић: Служба правне помоћи у народним одборима.

PREGLED, Sarajevo, br. 1—2, januar—februar 1960. — Е. Redžić: Друштвени аспект и значај просвјетног и културног преобразаја Босне и Херцеговине. — Др. А. Fiamengo: Студенти Сарајевског универзитета — односи студената према раду на факултету. — Др. М. Ерић: Новија и савремена буржоаска политичка економија. — Лј. Тодић: Problem идеологије и Kelzenovoj „Cistoј теорији права”. — Diskusija sa savjetovanja sociologija Jugoslavije (učesnici: М. Јаничијевић, Ив. Nedeljković, Др. М. Поповић, Ј. Hrženjak, Др. В. Милић, Др. М. Macura и Др. Р. Суpek). — Р. Мићковић: О односима Марка Миланова с Cetinjskim dvorom. — Др. А. Сућеска: Порijeklo и mjesto ајана у друштвено-политичком систему турске државе. — Д. Pindić: Federacija Rodezije и Njase.

Бр. 3, март 1960. — М. Gavrić: Inflacija у светлости Марксове теорије новца. — М. Babić: Обрачун по економским јединицама и комплексно награђивање према učinku. — Др. ing. О. Pancer: Problem optimalne величине пољопривредног газдинства. — В. Pokorni-Salabov: Uticaj psihičkog zdravlja и mentalnog stanja на продуктивност рада. — Ш. Kulušić: Etničка прошлост становништва Livanjskog polja.

Бр. 4, април 1960. — З. Vidaković: О једном аспектима актуелних промена у друштвеним односима предузећа. — О. Kozomara: Однос радничког савјета и радног колектива — М. Marković: Kriterijum saznanja materijalnih objekata. — Н. Filipović: Potrošački kredit у систему кредитирања. — Р. Domančić: Deficit platne bilance Sjedinjenih Američkih Država — uzroci и posledice. — М. Sukijasović: Nacrt Međunarodne konvencije о одговорности возара бродова на нуклеарни погон.

PRIKAZI IN STUDIJE, Ljubljana, št. 1, januarja 1960. — К. Novak: Umrljivost prebivalstava 1958. — В. Uderman: Ugotovitve ankete о zaposlenih ženskah, decembra 1958. — Др. З. Šifrer: Slušatelji univerze iz prakse 1959/60.

St. 2, februarja 1960. — В. Uderman: Ugotovitve iz ankete о zaposlenih ženskah, decembra 1958 (nadaljevanje). — I. Glonar: Obsojene osebe po prebivališču 1958.

St. 3, marca 1960. — В. Uderman: Ugotovitve iz ankete о zaposlenih ženskah, decembra 1958 (nadaljevanje).

St. 4, aprila 1960. — Ing. А. Vadnal: Volumen kmetijske proizvodnje 1959. — В. Mlinar: Autobusni linijski promet 1959. — М. Zajšek — Virant: Varsvene vzgojne ustanove 1946—1959.

St. 5, maja 1960. — I. Glonar: Nekaj ugotovitev ob poskusnem popisu prebivalstva 31. 3. 1960. I. Korošec: Proizvodnja konzervne industrije 1955—1959. — Др. З. Šifrer: Znanje jezikov po srednjih šolah 1959/60. — М. Jurca: Kineematografija 1959.

Št. 6, junija 1960. — Dr. J. Lavrić: Ob popisu kmetijstva maja 1960. — A. Škraban: Razvoj trgovine na debelo po vojski do 1959.

SOCIJALIZAM, Beograd, br. 1, 1960. — M. Popović: Društveni aspekti naučno-istraživačkog rada. — R. Ratković: Ideologija i nauka o društvu. — M. Turtić: Mesto sindikalnog veća u samoupravnom mehanizmu komune. — Lj. Paligorić: Revolucionarna vrenja u Latinskoj Americi. — S. Lazarević: Sedmi kongres Mađarske socijalističke radničke partije. — D. Vejnović: Afrički oslobodilački pokret u svetlosti Druge sveafričke narodne konferencije.

Br. 2, 1960. — Josip Broz Tito: Izgradnja socijalizma i uloga i zadaci Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije. — J. Stanovnik: Problemi privrednog razvitka nerazvijenih zemalja. — R. Aleksić: Večernje političke škole. — B. Vuković: Tendencije savremenog razvitka Indonezije. — M. Janković: Deveti kongres Komunističke partije Italije. — R. Blum: Američki sindikati i poslednji štrajk u industriji čelika.

Br. 3, 1960. — M. Špiljak: Uz desetogodišnjicu radničkog samoupravljanja. — N. Božinović: Žena u radnom odnosu. — V. Stipetić: Savremena tehnološka revolucija i njene društveno-ekonomske posledice na kapitalističku poljoprivredu. — A. Stojković: Tendencije razvoja današnje sovjetske filozofije.

СОЦИЈАЛНА И ЗДРАВСТВЕНА ПОЛИТИКА, Beograd, br. 1—2, 1960. — M. Planojević: Закон о здравственом осигурању пољопривредних произвођача. — С. Обрадовић: Спровођење инвалидског осигурања. — Др. Ј. Ристић: Проблеми психијатриске службе у НР Србији и програм њеног педогодишњег развика. — Б. Пиха: Социјални аспекти комуналне делатности. — Др. П. Јовановић: Зашто је потребан активан одмор. — П. Манојловић: Грађевински програм за домове за стара и изнемогла одрасла лица. — М. Јеличић: Радни стаж и радни однос и њихов значај за коришћење права из радних односа. — Д. Младеновски: Актуелни проблеми финансирања инвестиција у здравственој служби. — Ј. Боле: Проширење круга овлашћених предузећа за послове социјалног осигурања.

Br. 3—4, 1960. — Г. Остојић: Награђивање по комплексном учинку. — Др. П. Дујановић: Анализа просторних капацитета општинских болница у ФНРЈ. — Е. Степановић: Кретање запослености. — Др. Б. Сировица: Место и улога хигијенских завода као здравствених центара у срезу. — П. Манојловић: Бацке кухиње у НР Србији. — С. Пешић: Право на инвалиднину осигурањика код којих наступи телесно оштећење. — Инж. М. Вукадиновић: Када се сме радити под напоном електричне струје. — Радосављевић — М. Јеличић: Неке појаве из примене Закона о радним односима.

Br. 5—6, 1960. — Б. Крнета: Резолуција Савезне Народне Скупштинe о образовању стручних кадрова. — М. Вељић: Центри за социјални рад као стручна служба комуне. — М. Јеличић: Овлашћења органа Инспекције рада у органима и организацијама које врше јавне службе. — С. Марковић: Прековремени рад и дежурства здравствених службеника. — Др. М. Прелић: Одговорност за лажно сведочење у поступку за остваривање права из социјалног осигурања. — Инж. П. Радовановић: Хигијенско техничке мере при раду с хемским средствима за заштиту биља. — С. Јовић: Пдова ратних војних инвалида и мирнодопских војних инвалида из инвалидског и пензиског осигурања. — Р. Вуковић: Трговина уводи аналитичку процену радних места. — В. Петровић: Основна начела финансирања самосталних установа. — В. Јовчић: Услугне делатности у градовима. — Б. Ђорђевић: Задачи синдикалних организација на унапређењу здравствене заштите.

SOCIJALNA POLITIKA, Beograd, br. 1, januar 1960. — Dr. Z. Zec: Problemi, potrebe i sadašnje mogućnosti rehabilitacije invalida. — Dr. A. Kržišnik: Briga za stare ljude u komunama i stanbenim zajednicama. — M. Rado-

jević: *Dopunski izvori finansiranja stambene izgradnje.* — Dr. J. Štahan: *Kretanje ishrane u Jugoslaviji.* — O. Matić: *Socijalni rad u školama.* — B. Marksimović: *Stručno osposobljavanje i školovanje službenika socijalnog osiguranja.* — R. C.: *Zadaci službe socijalnog osiguranja.*

Br. 2, februar 1960. — V. Stojanović: *Uloga inspekcije rada u sprovođenju propisa o radnim odnosima i zaštiti na radu.* — M. Mazi: *Turizam i odmor radnika i službenika.* — Dr. D. Štambuk: *Zdravstveni i socijalni značaj odmora u toku i van radnog vremena.* — Dr. D. Breznik: *Domaćinstva i porodice zaposlenih žena.* — Dr. J. Buljan: *Održavanje stanbenog fonda i zadaci kućnih saveta.* — Ž. Lakić: *Podstanarski odnosi.* — Dr. D. Perišić: *Rad komisija za molbe i žalbe.* — B. Vesić: *Povećanje invalidskog dodatka.*

Br. 3, mart 1960. — I. Božičević: *Neki problemi društvenih odnosa u radnim kolektivima.* — M. Bubalo-Sijan: *Aktuelni problemi rehabilitacije i zaštite invalidnih i defektnih lica.* — Dr. J. Štahan: *Kretanje satnine i potrošnje kruha u Jugoslaviji.* — D. Arsenijević: *Stručno obrazovanje zaposlenih radnika u Srbiji.* — Dr. P. Jovanović: *Problemi u vezi prava na lečenje od tuberkuloze.* — B. Vesić: *Mogućnosti za sticanje svojstva ratnog invalida po osnovu bolesti.* — V. Dišković: *Sistemi penziskog osiguranja u nekim zemljama Evrope.*

Br. 4, april 1960. — Dr. B. Petrović: *Neki problemi organizacije zdravstvene službe.* — B. Popović: *Podstanarski odnosi i izgradnja stanova za samce.* — Dr. J. Buljan: *Stanbene zajednice na putu dalje afirmacije.* — Dr. M. Prelić: *Obnova postupka i nov postupak u penziskom i invalidskom osiguranju.* — S. J.: *Društveno negativne pojave.*

Br. 5, maj 1960. — V. Stojnić: *Uloga socijalnog radnika u našem društvu.* — B. Babić: *Radničko samoupravljanje i socijalni rad.* — I. Bijelić: *Kadrovi u socijalnim službama i socijalnim delatnostima.* — S. Vukmanović: *Aktivnost organa upravljanja u preduzećima i komunama u rješavanju socijalnih problema.* — L. Šentjarc: *Društveni uslovi socijalnog rada.*

Br. 6, jun 1960. — M. Marković: *Problemi i smernice stručnog obrazovanja kadrova.* — M. Jovičević: *Problemi društvene raspodele u oblasti javnih službi.* — Dr. B. Skaberne: *Krivične mere protiv maloletnika i zadaci ograna starateljstva.* — Lj. Pjanić: *Zdravstvena zaštita i ekonomski razvoj.* — R. Mladenović: *Otsutnost sa posla u Kosovu i Metohiji.* — B. Vesić: *Međunarodni seminar o zapošljavanju invalida.* — S. Radičanin: *Međunarodna organizacija rada i stanbeni problemi radnika.*

SOCIJALNO OSIGURANJE, Zagreb, br. 1, siječanj 1960. — *Neka pitanja iz povrede zdravstvenog osiguranja.*

Br. 2—3, veljača-ožujak 1960. — Dr. P. Koporčić: *Organizacija zdravstvene službe i sigurnosti pri radu u privrednoj organizaciji.* — Dr. J. Budak: *Organizacija i provedba rehabilitacije invalida u Danskoj.* — Dr. A. Franasović: *Prava jugoslovenskih državljana prema francuskim propisima socijalnog osiguranja.* — Dr. V. Sarić: *Rad u organima socijalnog osiguranja i osiguranici.* — I. H.: *Upute za osnivanje i vođenje knjiga uplaćenih doprinosa kod kotarskih zavoda za socijalno osiguranje i njihovih filijala.*

Br. 4, travanj 1960. — O kadrovima službe socijalnog osiguranja u NR Hrvatskoj. — Dr. M. Kraus: *Neki problemi iz rada invalidskih komisija.* — S. Fugošić: *Zaposlijavanje i profesionalna rehabilitacija invalida rada na području Kotarskog zavoda za socijalno osiguranje u Rijeci.*

Br. 5, svibanj 1960. — IV redovno zasjedanje skupštine Zavoda za socijalno osiguranje NR Hrvatske. — Referat Stjepana Jurekovića, pretsjednika Izvršnog odbora.

STATISTIČKA REVIIJA, Beograd, br. 4, decembar 1959. — Dr. M. Macura: *Povodom nacrtu programa i metodologije popisa stanovništva 1961.* — M. Đukić i B. Bedenić: *Efikasnost obrade popisa stanovništva 1953 i njen uticaj na tačnost podataka.* — P. Krasulja i M. Drašković: *Neki problemi u*

statistici cena. — M. Nikolić: Ciljevi i osnovne zamisli kompleksnog godišnjeg izveštaja. — Dr. M. Korenčić: Sedmi sastanak Komisije za zdravstvenu i vitalnu statistiku. — Dr. Z. Kulčar: Seminar metodologije proučavanja zdravstvenog stanja naroda. — M-š.: Problem nastave statistike u ekonomskim srednjim školama. — P. Marković: Međunarodni seminar o poljoprivrednim propisima i anketama.

СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕД, Скопје, бр. 1, јануари-фебруари 1960. — Т. Грујоски: Некои искуства и проблеми во развитокот на кумулалното уредување во НР Македонија. — Н. Кљусев: Рентабилноста на социјалистичката индустрија со осврт на рентабилноста на повоената индустрија во НР Македонија. — А. Милески: Економски предуслови за станбената реформа. — Г. Тасев: За некои општествено-економски и технички фактори во производството на свиларскиот комбинат „Нонча Камшиова“.

UNIVERZITET DANAS, Beograd, Ljubiana, Sarajevo, Skopje, Zagreb, br. 1—2, januar—februar 1960. — B. Težak: Prilozi problematici jugoslovenskih univerziteta. — B. Blagojević: Potrebe naše zajednice u visoko kvalifikovanim kadrovima i mogućnosti Univerziteta u Beogradu za njihovu realizaciju. — E. Čamo: Prva decenija sarajevskog univerziteta. — B. Koneski: Deset godina Univerziteta u Skoplju. — T. Vulović: Organizovanje postdiplomskih studija na jugoslovenskom nivou. — S. Petrović: Postdiplomski kursevi za stručno usavršavanje inženjera poljoprivrede iz proizvodnje. — Z. Pjanić: Povodom Zakona o izmenama i dopunama Zakona o javnim službenicima. — B. Đorđević: Zajedničko savetovanje Izvršnog veća Srbije, Univerzitetskog saveta i Uprave beogradskog univerziteta. — Nastavno-metodski i naučni rad su nerazdvojni. — Internacionalni programi američkih univerziteta.

FINANSIJE, Beograd, br. 1—2, januar-februar 1960. — V. H.—P. K.: Rezultati privrednog razvoja u 1959 godini. — Dr. M. Vučković: Uzroci i posledice inflacije (II). — Dr. V. Kravić: Jugoslovenski predratni inostrani javni dugovi i njihovo regulisanje. — R. Radovanović: Finansiski odnosi između državnih organa u nekim zapadnim federacijama. — N. Ilijić: Uporodni pregled aktivnosti lokalnih (mesnih) zadružnih organizacija 1938 i 1958 godine. — V. Pejovski: Investicije i osnovna sredstva u 1959. godini. — Đ. Rajilić: O nekim načelnim pitanjima organizacije našeg bankarskog sistema.

Br. 3, mart 1960. — K.-H.: Tendencija razvoja tržišta i potrošnje na početku 1960 godine. — S. Turčinović: Budžetska sredstva političkoteritorijalnih jedinica u 1959 godini. — Đ. Todorović: Utvrđivanje potrebnih obrtnih sredstava u privrednim organizacijama. — T. Starčević: Izvršenje investicija iz opšteg investicionog fonda i usmeravanje decentralizovanih sredstava na osnovnu investicionu izgradnju. — Dr. E. Gudac: Oporezivanje privatnih ribara na moru. — M. Stamatović: Kako će kućni saveti raspolagati sa naplaćenom stanarinom i zakupninom. — N. M. Vučić: Specifičnosti razvoja bankarstva u zemljama narodne demokratije Istočne Evrope i Azije.

Br. 4, april 1960. — M. Nedeljković: Društveni nadzor. — M. M.: Ravnoteža budžeta u teoriji i praksi. — M. Đ.: Naplata prihoda od stanovništva u 1959 godini. — T. Starčević: Izvršenje garantovanih investicija u 1959 godini.

Br. 5, maj 1960. — H. K.: Privredna kretanja na početku 1960 godine. — N. Petrov: Osvrt na rad finansiske inspekcije u periodu od 1954—1959 godine. — Dr. B. Stjepanović: Finansiranje prodaje domaće seriske oprame na kredit. — B. S.: Savezni fond za naučni rad. — M. Đurbabić: Prikaz dosadašnjih izmena i dopuna Zakona o porezu na lični prihod građana i Zakona o porezu na prihode od autorskih prava. — M. Šaković: Osvrt na novi Zakon o sudskim taksama. — Z. Fiucek: Najnoviji aspekt problema inflacije i antiinflationističke mere — Monetarna politika Evropske ekonomske zajednice — Ostvarenje međunarodnog udruženja za razvoj — Godišnji izveštaj Evropske investicione banke.

СТРАНИ ЧАСОПИСИ

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE, Praha, Iuridica I, 1960. — B. Rattinger: Zur staatsrechtlichen Bedeutung der Febuarereignisse. — J. Svestka: Die Verantwortung für durch Verkehrsmittel verursachte Schäden in der tschechoslowakischen Rechtsordnung. — K. Litsch: Zur Stellung der höchsten Staatsorgane in der Novemberrevolution 1918.

THE AMERICAN ECONOMIC REVIEW (The Journal of the American Economic Association), Menasha, Vol. L, No. 1, March 1960. — A. F. Burns: Progress Towards Economic Stability. — F. D. Holzman: Inflation — Cost—Push and Demand—Pull. — R. A. Kessel and A. A. Alchian: The Meaning and Validity of the Inflation-Induced Lag of Wages Behind Prices. — R. A. Mundell: The Pure Theory of International Trade. — Th. Sowell: Marx's "Increasing Misery" Doctrine. — A. P. Lerner: On Generalizing the General Theory. — M. Michaely: Relative-Prices and Income-Absorption Approaches to Devaluation. — B. P. Pesek: A Comparison of the Distributional Effects of Inflation and Taxation. — C. S. Bell: Elementary Economics and Depreciation Accounting. — S. N. Whitney: Measuring the Success of the Elementary Course.

No. 2, May 1960. — Објављује реферате и дискусију са 72 годишње скупштине Америчког економског удружења одржане у Вашингтону у децембру 1959. — D. J. Dewey: Changing Standards of Economic Performance. — T. Scitovsky: A Critique of Present and Proposed Standards. — C. Wilcox: From Economic Theory to Public Policy. — G. J. Stigler: The Influence of Events and Policies on Economic Theory. — W. H. Meckling and A. A. Alchian: Incentives in the United States. — G. Grossman: Soviet Growth — Routine, Inertia and Pressure. — S. Rottenberg: Incentives in Underdeveloped Economies. — W. J. Fellner: Rapid Growth as an Objective of Economic Policy. — W. W. Rostow: The Problem of Achieving and Maintaining a High Rate of Economic Growth — A Historian's View. — E. G. Nourse: Some Questions Emerging under Employment Act. — C. D. Long: Prosperity Unemployment and Its Relation to Economic Growth and Inflation. — I. Lubin: Reducing Unemployment in Depressed Areas. — P. A. Samuelson and R. M. Solow: Analytical Aspects of Anti-inflation Policy. — L. G. Reynolds: Wage-Push and All That. — A. W. Marget: Inflation — Some Lessons of Recent Foreign Experience. — H. S. Perloff: Lagging Sectors and Regions of the American Economy. — F. J. Welsh: The Evolving Low-Income Problems in Agriculture. — E. M. Snyder: Low Income in Urban Areas. — R. F. Mikesell: America's Economic Responsibilities as a Great Power. — J. N. Behrman: Promoting Free World Economic Development Through Direct Investment. — P. Meek: The Revival of International Capital Markets. — A. Smithies: The Balanced Budget. — J. S. Bain: Criteria for Undertaking Water-Resource Developments. — L. Grebler: Criteria for Appraising Governmental Housing Programs. — I. H. Siegel: The Role of Scientific Research in Stimulating Economic Progress. — G. S. Becker: Underinvestment in College Education? — D. M. Keezer: The Outlook for Expenditures on Research and Development During the Next Decade. — D. E. Hathaway: Migration from Agriculture — The Historical Record and Its Meaning. — J. C. Maddox: Private and Social Costs of the Movement of People Out of Agriculture. — D. C. Johnson: Policies to Improve the Labor Transfer Process. — W. S. Salant: Employments Effects of United States Import Liberalization. — W. L. Thorp: Trade Barriers and National Security. — J. J. Deutsch: A Canadian Looks at American Trade Policy. — C. S. Shoup: Some Problems in the Incidence of the Corporation Income Tax. — D. Throop Smith: A Program for Federal Tax Reform. — J. C. Nelson: Effects of Public Regulation on Railroad Performance. — A. E. Kahn: Economic Issues in Regulating the Field Price of Natural Gas. — J. Margolis: Sequential Decision Making in the Firm. —

K. J. Cohen: *Simulation of the Firm*. — J. Marschak: *Theory of an Efficient Several-Person Firm*. — Th. M. Whitin: *Managerial Economics and the Firm*. — M. Shubik: *Game Theory as an Approach to the Firm*. — A. Zellner: *Tests of Some Basic Propositions in the Theory of Consumption*. — J. Mincer: *Labour Supply, Family Income, and Consumption*. — R. C. Jones: *Transitory Income and Expenditures on Consumption Categories*. — J. A. Brittain: *Some Neglected Features of Britain's Income Leveling*. — F. Th. Juster: *Prediction and Consumer Buying Intentions*. — E. E. Hagen: *Turning Parameters into Variables in the Theory of Economic Growth*. — W. H. Nicholls: *Research on Agriculture and Economic Development*. — E. S. Mason: *The Role of Government in Economic Development*. — R. S. Eckaus: *The Factor Proportions Problem in Underdeveloped Areas*. — H. B. Chenery: *Interindustry Research in Economic Development*.

No. 3, June 1960. — N. M. Kaplan and R. H. Moorsteen: *An Index of Soviet Industrial Output*. — G. H. Borts: *The Equalization of Returns and Regional Economic Growth*. — J. M. Henderson: *Monetary Reserves and Credit Control*. — M. E. Kreinin: *The "Outer-Seven" and European Integration*. — S. Enke: *Western Development of a Sparsely Populated Country — The Rhodesias*. — J. V. Yance: *A Model of Price Flexibility*. — A. A. Walters: *The Allocation of Joint Costs with Demands as Probability Distributions*.

THE AMERICAN JOURNAL OF COMPARATIVE LAW (Published by the American Association for the Comparative Study of Law), Ann Arbor (Mich.), Vol. IX, No. 1, Winter 1960. — A. H. Robertson: *The European Court of Human Rights*. — H. G. Rupp: *Judicial Review in the Federal Republic of Germany*. — R. Slovenko: *Effects of Suretyship*. — R. R. Dillenbeck: *The Shareholder's Suit in Mexican Law*. — R. S. Schubert: *Compensation under New German Legislation on Expropriation*. — D. A. Wiesner: *Enactment and Suspension of Absolute Divorce in Argentina*. — Sp. N. Vlachos: *Is Damage to Machinery Good in General Average?*

THE AMERICAN JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW (Published by the American Society of International Law), Washington, Vol. 54, No. 1, January 1960. — O. Schachter: *Enforcement of International Judicial and Arbitral Decisions*. — M. S. McDougal, W. T. Burke and I. A. Vlasic: *Maintenance of Public Order at Sea and the Nationality of Ships*. — R. R. Wilson: *Edgar Turlington 1891—1959*. — L. Gross: *The Question of Laos and the Double Veto in the Security Council*. — H. W. Briggs: *Neuchâtel Session of the Institut de Droit International*. — W. H. Reeves: *Act of State Doctrine and the Rule of Law*. — Ph. J. Eder: *Confiscation of Enemy Alien Property Held Unconstitutional by Colombian Supreme Court*. — E. H. Finch: *31st Session of Hague Academy of International Law*.

No. 2, April 1960. — M. Domke: *Indonesian Nationalization Measures before Foreign Courts*. — J. L. Kunz: *Sanctions in International Law*. — R. D. Hayton: *The Antarctic Settlement of 1959*. — O. Schachter: *The Question of Treaty Reservations at the 1959 General Assembly*. — P. B. Potter: *Relative Values of International Relations, Law and Organizations*. — A. V. Freeman: *The Development of International Co-operation in the Peaceful Use of Atomic Energy*. — H. Walker, Jr.: *Convention of Establishment between the United States and France*. — S. Yahuda: *The „Inge Toft" Controversy*.

ANNALES DE LA FACULTÉ DE DROIT DE LIÈGE, cinquième année, No. 1, 1960. — R. Nerson: *Le Droit et la personne humaine*. — J. V. Rijpperda Wierdsma: *Le développement du contentieux administratif aux Pays-Bas*. — J. Chatelain: *Une solution française des problèmes de la décolonisation — la Communauté*. — L. François: *Étude critique du système légal de répartition des dommages résultant des accidents du travail*. — Y. Hannequart et I. Margreuve: *De la prescription de l'action directe en matière d'assurance automobile obligatoire*.

ANNALES UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKLODOWSKA, Lublin, Sectio G: *Ius*, Vol. VI, 1959. — J. Malarczyk: *Dottrina politica del Machiavelli in Russia e nella storiografia russa e sovietica*. — S. Buczkowski: *Die Rolle des Zivilrechtes im sozialistischen Sektor der nationalen Wirtschaft*. — A. Kierek: *Die Entwicklung der Gerbereiindustrie in der Stadt Kasimir a. d. Weichsel in den Jahren 1820—1944*. — J. Szreniawski: *Die Volksratausschüsse im System der Machtorgane der Volksrepublik Polen*. — Z. Sobolewski: *Unzulänglichkeit der sozialen Gefahr als Grundlage der Anwendung vom Artikel 49 der Strafprozessordnung*. — A. Gurnicz: *Ökonomische Gedankenströmungen bei den galizischen Bauern*. — G. L. Seidler: *The Political Doctrine of the Mongols*. — B. Kożochin i J. Malarczyk: *Political Ideas and Legal and Political Institutions*.

ANNALES UNIVERSITATIS SCIENTIARUM BUDAPESTINENSIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATE, Sectio iuridica, Tomus I, 1959. — S. Beck: *Die Anwendung der Rechtsnormen auf regelfremde Tatbestände*. — Я. Бер: *О некоторых основных понятиях государственного права*. — R. Brosz: *Le changements sémantiques du mot „Colonus“ dans les sources du droit romain*. — А. Чизмадиа: *Правовые вопросы взаимоотношений между государством и религиозными организациями во время венгерской революции и освободительной борьбы от 1948-49 г.* — Gy. Eörsi: *Versuch zum Entwurf eines einheitlichen Systems der zivilrechtlichen Verantwortung*. — Gy. Hajdu: *Les États de neutralité permanente*. — M. Kádár: *Strafrechtlicher Schutz der Wirtschaftsordnung*. — K. Mártonffy: *Die neuen Staatsverwaltungsfunktionen und der Staatsdienst*. — Zs. Mévye: *Die Rechtsverhältnisse der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften*. — M. Móra: *Die verfahrensrechtlichen Folgen der Verschiedenheit des materiellen Rechtes bei der Geltendmachung des zivilrechtlichen Anspruches im Strafprozesse*. — L. Névai: *Die Entwicklung der Organisation der Gerichte und Staatsanwaltschaften in Ungarn vom Jahre 1848 bis 1945*. — М. Шарлош: *Отношения права собственности земельных участков венгерских крепостных до 1948 г.* — I. Szabó: *Le projet du Code civil hongrois et l'interprétation des lois*. — E. Theiss: *Statistical Research into the Causes of Criminality*. — T. Vau: *К основным вопросам социалистического законодательства*. — M. Vilaghy: *Das Problem des Besitzschutzes*. — А. Велтор: *Понятие трудового права*.

THE ANNALS OF THE AMERICAN ACADEMY OF POLITICAL AND SOCIAL SCIENCE, Lancaster (Pen.), Vol. 328, March 1960. — Број је посвећен проблемам прептережености судава и заостајања правосудја. — M. D. Green: *The Situation in 1959*. — R. A. Johnson: *Judicial Manpower Problems*. — H. Kalven, Jr.: *The Bar, the Court and the Delay*. — H. Zeisel: *The Jury and Court Delay*. — S. H. Hofstadter: *A Proposed Automobile Accident Compensation Plan*. — Ch. E. Clark: *Practice and Procedure*. — A. P. Murrah: *Pre-Trial Procedure*. — B. Botein: *Impartial Medical Testimony*. — I. R. Kaufman: *Decongestion through Calendar Controls*. — O. Thiel: *Judicial Statistics*. — L. L. Tolman: *Court Administration — Housekeeping for the Judiciary*. — W. E. Alessandroni: *Arbitrators, Auditors, Referees, Pro-Tem Judges*. — M. B. Virtue: *The Two Faces of Janus — Delay in Metropolitan Trial Courts*. — W. M. Trumbull: *State Court Systems*. — H. P. Chandler: *The Problem of Congestion and Delay in the Federal Courts*. — J. R. Dethmers: *Delay in State Appellate Courts of Last Resort*.

Мај 1960. — Број је посвећен теми међународне сарадње на друштвеном благостању. — J. J. Henderson: *The Challenge of World-wide Social Conditions*. — E. Rees: *The Refugee Problem*. — G. F. Davidson: *National Efforts in the Field of Social Development*. — M. Branscombe: *Intergovernmental Channels — Activities in the Social Field*. — Ch. I. Schotland: *Bilateral Channels — Activities in the Social Field*. — L. M. Hoskins: *Voluntary Agencies and Foundations in International Aid*. — A. C. Shaffer: *UNICEF in Central America*. —

W. H. Chinn: Social Development in the United Kingdom African Territories. — *V. D. Carson: Pakistan — Co-operative Ventures in Social Welfare.* — *E. E. Weissmann: Mutual Aid in Low-cost Housing.* — *E. E. Enochs: A Child Nutrition Project in Latin America.* — *E. F. Witte: Developing Professional Leadership for Social Program.* — *J. M. Hoey: Foundations for International Aid.* — *W. M. Kotschnig: Social Development and Foreign Policy.*

THE ANNALS OF THE SCHOOL OF BUSINESS ADMINISTRATION (Kobe University, Japan), No. 3, 1959. — *K. Fukuda: Cost and Efficiency of International Marketing with Special Reference to Imports of Raw Wool into Japan.* — *K. Hax: Die Entwicklung der deutschen Betriebswirtschaftslehre nach dem zweiten Weltkriege.* — *T. Takenaka: The Stabilization of Public Utility Rates.* — *H. Suguro: Seaworthiness of the Ship Insured.* — *K. Mizoguchi: A Study of Cost Concepts.* — *K. Akiyama: On the Rates-Making in the Japanese National Railways.*

L'ANNÉE POLITIQUE ET ÉCONOMIQUE, Paris, 33e année, No. 133, Février 1960. — *B. Lavergne: Le séjour de M. Krouchtchev en France et le problème du désarmement général.* — *La politique intérieure et extérieure du Général de Gaulle depuis son avènement au pouvoir.* — *J. de Noblet: Le Kibboutz — mode de vie en Israël.* — *B. Lavergne: Les manœuvres américaines et allemandes contre le général de Gaulle ou le fisco de la prétendue entente franco-allemande.* — *B. Lavergne: Quelques grands concepts politiques expliqués par l'idée dualiste.* — *V. G. Rada: Rouble contre dollar.*

ARCHIV FÜR CIVILISTISCHE PRAXIS, Tübingen, 158. Band, 4. H., Dezember 1959. — *Himmelschein: Zur Frage der Haftung für fehlerhafte Leistung.* — *Wicher: Zur Frage der Haftung für fehlerhafte Leistung.* — *Isele: Jury Himmelschein 1891—1943.* — *Kempf: Auflösende Bedingung und Rechtsnachfolge.* — *Eiselt: Die Vererbung der Beteiligung an einer OOG.* — *Göppinger: Fragen der Offenbarungseidsverfahrens.* — *Cabanillas: Die neue Rechtslage der Frau in spanischen Recht.*

5./6. H., Juni 1960. — *Bötticher: Zur Ausrichtung der Sanktion, nach dem Schutzzweck der verletzten Privatrechtsnorm.* — *Bydlinksi: Mittäterschaft im Schadensrecht.* — *Steindorff: Abstrakte und konkrete Schadensberechnung.* — *Milcher: Die prozessuale Verwendungsbefugnis.* — *Scheyhing: Zur Geschichte des Persönlichkeitsrechts im 19. Jahrhundert.* — *Lukas: Bericht über die Tagung der Zivilrechtslehrer in Bad Nauheim vom 21. bis 23. Oktober 1959.*

ARCHIV DES OFFENTLICHEN RECHTS, Tübingen, 85. Band, H. 1, Juni 1960. — *O. Kirchheimer: Die Rechtspflege und der Begriff der Gesetzlichkeit in der DDR.* — *A. Kötting: Kommentare zum Grundgesetz. Eine kritische Betrachtung.* — *W. Schaumann: Staatsrechtslehrertagung 1959.*

ARCHIV FÜR RECHTS- UND SOZIALPHILOSOPHIE (Herausgegeben im Auftrag der Internationalen Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie), Neuwied/Rh. und Berlin, Band XLVI, H. 1, 1960. — *L. Rosenmayr: Gesellschaftsbild und Kulturkritik Martin Heideggers.* — *K. Sontheimer: Zur Grundlagenproblematik der deutschen Staatsrechtslehre in der Weimarer Republik.* — *J. Baumann: Zur Diskussion um die Todesstrafe.* — *E. Wolf: M. S. Shellens' Buch über das sittliche Verfahren.* — *R. D. Lumb: Recent developments in legal theory in Australia.* — *H. Maus: Einige Notizen zum Begriff der sozialen Klasse.*

H. 2, 1960. — *R. Mukerjee: Values as Directives of Human Evolution — A Bio-Philosophy of Man.* — *J. Ritter: Zur Grundlegung der praktischen Philosophie bei Aristoteles.* — *F. Schmidt: Über die Struktur der Geschichte.* — *G. Peiser: J. C. Bluntschli et la science politique.* — *E. J. Thul: Die Denkform der Rechtsdogmatik.* — *H. J. Arndt: Theorie des Überflusses.*

ARCHIV DES VÖLKERRECHTS, Tübingen, 8. Band, 2. H., November 1959. — A. Schüle: Methoden der Völkerrechtswissenschaft. — I. von Münch: Grundfragen des Weltraumrechts. — F. Münch: Die Internationale Seerechtskonferenz in Genf 1958. — F. Münch: Tagung der Deutschen Gesellschaft für Völkerrecht 1959 in Frankfurt am Main. — W. Schätzel: VIII Generalversammlung der Association Européenne pour l'Étude du Problème des Réfugiés (AER) 1958 in Baden bei Wien.

3. H., März 1960. — D. Steppuhn: Der Beobachter bei internationalen Gremien. — Ch. Shachor-Landau: The Judgment of the International Court of Justice in the Aerial Incident Case between Israel und Bulgaria. — F. Münch: Tätigkeit der Vereinten Nationen in völkerrechtlichen Fragen. — P. Barandon: Völkerrecht und Diplomatie. — W. Schätzel: Tagung des Institut de Droit international 1959 in Neuchâtel.

THE BRITISH JOURNAL OF SOCIOLOGY (London School of Economics and Political Science), Vol. XI, No. 1, March 1960. — L. von Wiese: What is European Culture? — B. M. Berger: How Long is a Generation? — V. L. Allen: The Re-Organization of Trade Union Congress, 1918—1927. — J. W. Thompson: Genetics, Social Structure, Intelligence and Statistics. — H. C. Selvin and W. O. Hagstrom: Determinants of Support for Civil Liberties.

No. 2, June 1960. — J. H. Smith: Sociology and Management Studies. — E. R. Yeld: Islam and Social Stratification in Northern Nigeria. — E. E. Hoyt: Voluntary Unemployment and Unemployability in Jamaica with Special Reference to the Standard of Living. — W. L. Guttsman: Social Stratification and Political Elite. — E. K. Scheuch and D. Rüschemeyer: Scaling Social Status in Western Germany.

BULLETIN DE DROIT TCHÉCOSLOVAQUE (Publié par Jednota Československých Právniků), Praha, année XVII, No. 3, 1959. — M. Svatošová: La nouvelle législation tchécoslovaque dans le domaine de la culture. — J. Šipal: L'édification coopérative de logements en Tchécoslovaquie. — A. Urbanec: La responsabilité du dommage causé par la violation d'un engagement émanant du contrat de travail. — R. Holub et A. Růžek: La poursuite disciplinaire et sa fonction dans la protection de la propriété socialiste. — K. Malza: Modifications intervenues dans l'assurance-maladie des employés et dans la sécurité sociale en Tchécoslovaquie. — Th. Donner: Le droit international successoral en vigueur dans la République Tchécoslovaque. — Z. Madar: L'organisation du commerce extérieur tchécoslovaque. — У додатку: Loi sur les obligations de réparer le dommage causé par la violation des devoirs incombant à l'employé à titre du contrat de travail (Promulguée et entrée en vigueur le 10 novembre 1958).

CAHIERS INTERNATIONAUX DE SOCIOLOGIE, Paris, Vol. XXVIII, 1960. — R. Bastide: Mythes et utopies. — G. Zeller: La vie aventureuse des classes supérieures en France, sous l'Ancien Régime — brigandage et piraterie. — J. Cazeneuve: La connaissance technique dans l'Égypte ancienne. — W. F. Wertheim: La société et les conflits entre systèmes de valeurs. — P. L. van der Bergh: Apartheid — Une interprétation sociologique de la ségrégation raciale. — A. Touraine: Contribution à la sociologie du mouvement ouvrier. Le syndicalisme de contrôle. — J. Dumazedier: Ambiguïté du loisir et travail industriel. — C. Lefort: Réflexions sociologiques sur Machiavel et Marx — la politique et le réel. — R. Ledrut: Sociologie de la coopération. — J. Larrue: Opinions et attitudes de quelques travailleurs en matière de loisir. — M. I. Pereira de Queiroz: Désorganisation des petites communes brésiliennes.

CALIFORNIA LAW REVIEW (Published by the School of Law of the University of California), Berkeley, Vol. 48, No. 6, March 1960. — W. Scott Barrett and W. S. Ferenz: Peacetime Martial Law in Guam. — A. A. Krage

and J. S. Adler: *Taxation of Individuals With Fluctuating Incomes*. — S. Sato: *Water Resources — Comments Upon the Federal-State Relationship*. — A. O. Armstrong, Jr.: „Municipal Inducements” — *The New Mexico Commercial and Industrial Project Revenue Bond Act*

No. 2, May 1960. — I. M. Heyman: *Federal Remedies for Voteless Negroes*. — W. D. Slawson: *Constitutional and Legislative Considerations in Retroactive Lawmaking*. — D. W. Louisell and H. Williams: *Res Ipsa Loquitur — Its Future in Medical Malpractice Cases*.

THE CAMBRIDGE LAW JOURNAL (The Faculty of Law, University of Cambridge), April 1960. — Justice Salmon: *Crimes of Violence*. — L. Radzinowicz: *Public Order and the Chartist Disturbances*. — D. L. C. Ashton-Cross: „Demonstratio”. — M. J. Prichard: *Nonsuit — A Premature Obituary*.

THE CHINA QUARTERLY, London, No. 2, April—June 1960. — A. L. Hsieh: *Communist China and Nuclear Warfare*. — K. A. Wittfogel: *The Legend of „Maoism”*. — B. Schwartz: *The Legend of the „Legend of „Maoism”*. — H. Seton-Watson: *The Russian and Chinese Revolutions*. — H. F. Schurmann: *Organisation Principles of the Chinese Communists*.

CLEVELAND-MARSHALL LAW REVIEW, Vol. 9, No. 2, May 1960. — J. C. Renswick: *Res Ipsa Loquitur in Hospital and Malpractice Cases*. — Th. Hale, Jr.: *Administrator's View of Doctor-Lawyer-Hospital Relations*. — Th. S. Szasz: *Hospital Refusal to Release Mental Patient*. — M. Oppenheim: *Standard of Care of Medical General Practitioners*. — C. E. Wasmuth: *Anesthesiology and the Law — in the Long View*. — C. E. Hall: *Lawyer Meets Forensic Pathologist*. — J. H. Hudson: *Birth Control Legislation*. — I. N. Perr: *Epilepsy — Post-Traumatic or Not?* — C. H. Hotes: *Tort Actions Between Husband and Wife*. — W. J. Hotes: *Labor Union Tort Liability*. — R. Blattner: *Employer Immunity in Independent-Contractor Torts in Ohio*. — J. E. Martindale: *Third Party Actions Against Co-Employees*. — S. J. Cahn: *New Common Law Dramshop Rule*. — R. R. Semeta: *Journalist's Testimonial Privilege*. — V. A. Toth: *The Clergyman — His Immunities and Liabilities*. — H. L. Oleck: *Foundations Used as Business Devices*. — R. B. Cohen: *Taxation in Stockholders' Forgiveness of Accrued Salaries*. — R. E. Loew: *Needed-Uniform Utility Rate Laws*. — R. Slovenko: *Boredom in Legal Education*.

COLUMBIA LAW REVIEW, New York, Vol. 60, No. 1, January 1960. — Часопис доноси реферате и дискусију са конференције која је одржана на Колумбиском правном факултету у новембру 1959. W. C. Warren: *The Probate*. — R. D. Niles: *Trustee Accountability in the Absence of Breach of Economic Power*. — Ph. C. Jessup: *International Litigation as a Friendly Act*. — J. B. Weinstein: *Proposed Revision of New York Civil Practice*.

No. 2, February 1960. — A. J. Casner: *Estate Planning — Avoidance of Probate*. — R. D. Niles: *Trustee Accountability in the Absence of Breach of Trust*. — R. W. Effland: *In the Tradition — Powell on Real Property*.

No. 3, March 1960. — W. L. Cary: *Reflections upon the American Law Institute Tax Project and the Internal Revenue Code — A Plea for a Moratorium and Reappraisal*. — E. A. Farnsworth: *Insurance Against Check Forgery*. — D. Westfall: *Trust Grantors and Section 674 — Adventures in Income Tax Avoidance*.

II DIRITTO DEL LAVORO, Roma, anno XXXIV, No. 1, Gennaio — Febbraio 1960. — A. Palermo: *Valori umani e psicologia de lavoro*.

No. 2, Marzo—Aprile 1960. — A. Palermo: *Norme transitorie sui minimi di retribuzione*. — L. A. Miglioranzi: *Assunzione obbligatoria di invalidi e mutilati del lavoro*.

ECONOMIA INTERNAZIONALE (Rivista dell'Istituto di Economia Internazionale), Genova, Vol. XIII, No. 1, Febbraio 1960. — A. Bajt: Real Bond Holdings and the Rate of Interest. — Z. Y. Hershlag: The Case of „Unpaid Domestic Service”. — W. J. Van de Woestijne: Note on a Duopoly-Play. — A. Hunter: Concorenza e legislazione antimonopolistica in Gran Bretagna. — S. Okita: Post-War Structure of Japan's Foreign Trade. — G. Parenti: La libera circolazione dei lavoratori nel quadro del Trattato di Roma — Premesse e modi di attuazione.

THE ECONOMIC JOURNAL (The Quarterly Journal of the Royal Economic Society), London, Vol. LXX, No. 277, March 1960. — J. Jewkes: How Much Science? — W. B. Reddaway and A. D. Smith: Progress in British Manufacturing Industries in the Period 1948—1954. — R. G. D. Allen: The Structure of Macro-Economic Models. — H. A. J. Green: Growth Models, Capital and Stability. — J. Bhagwati and H. G. Johnson: Notes on Some Controversies in the Theory of International Trade. — J. Wewelsfelder: The Short-term Effect of the Lowering of Import Duties in Germany. — A. E. Jasay: The Social Choice between Home and Overseas Investment. — Sir Ralph Hawtrey: Production Functions and Land — A New Approach.

No. 278, June 1960. — E. J. Mishan: A Survey of Welfare Economics, 1939—1959. — E. R. Black: The Age of Economic Development. — Sir Roy Harrod: Second Essay in Dynamic Theory. — J. L. Sadie: The Social Anthropology of Economic Underdevelopment. — B. Reading: The Forward Pound 1951—59. — K. K. Kurihara: Real Balances, Expectations and Employment. — A. A. Walters: Marginal Productivity and Probability Distributions of Factor Services. — M. H. Peston: Income Distribution in the Edgeworth Box Diagram. — S. Stykolt and H. C. Eastmann: A Model for the Study of Protected Oligopolies. — M. Howe and G. Mills: The Withdrawal of Railway Services. — T. Balogh: International Reserves and Liquidity.

ECONOMICA (Published by the London School of Economics and Political Science), Vol. XXVII, No. 105, February 1960. — R. G. Lipsey: The Relation between Unemployment and the Role of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1862—1957. — J. R. Gould: The Firm's Demand. — Z. Clark Dickinson: Fred M. Taylor's Views on Socialism. — R. F. G. Alford: A Taxonomic Note on the Multiplier and Income Velocity. — K. Lancaster: Mrs. Robinson's Dynamics.

No. 106, May 1960. — F. Machlup and M. Taber: Bilateral Monopoly, Successive Monopoly, and Vertical Integration. — C. A. Blyth: Towards a More General Theory of Capital. — H. M. Douy: Some Effects of the \$ 1.00 Minimum Wage in the United States. — G. F. Thirlby: Economists' Cost Rules and Equilibrium Theory. — T. W. Hutchison: Methodological Prescriptions in Economics. — D. C. Coleman: The New Age of Technology, 1750—1900.

ECONOMIE CONTEMPORAINE, Paris, 19e année, No. 142, 12 Janvier 1960. — F.-V. Féraud: Faisons le point sur le commerce extérieur de la France. — P. Abelin: Communauté européenne en pays tiers. — P. Turot: La monnaie de la Terre promise. — P. Hamp: Le réarmement moral.

No. 143, 19 Janvier 1960. — L. Weiss: A. Camus ou l'homme désintégré. — G. Morancé: La France devant le Marché commun atlantique. — J. d'Argicé: Le cas suédois. — X. Leurquin: L'avenir du franc lourd. — P.-H. Simonin: Le droit civil au Liechtenstein. — Wagenführ: Productions soviétique et américaine.

No. 145, 2 Février 1960. — F.-V. Féraud: L'économie américaine en 1960. — X. Leurquin: La nécessaire stabilité monétaire. — J. Péliissier: L'agriculture algérienne.

No. 146, 9 Février 1960. — F.-V. Féraud: Problèmes du Marché commun. — L. Weiss: Psychanalyse des musulmans. — P. Turot: Les crédits internationaux. — M. Cottaz: L'Algérie vue de New York. — M. Mignon-Cardet: Nou-

velle structure énergétique européenne. — L. Fournier: *Marché commun — Perspectives financières et économiques.* — M. Lately: *L'Union soviétique et l'Amérique latine.*

No. 147, 16 Février 1960. — F.-V. Féraud: *La Chine dans le Monde.* — E. Hirsch: *Les réalisations et les perspectives d'Euratom.* — G. Morancé: *L'aspect social de l'Europe des Six.* — X. Leurquin: *Echec à la collaboration.*

No. 148, 23 Février 1960. — F.-V. Féraud: *L'Allemagne et ses problèmes sociaux.* — L. Weiss: *Le Maître de la Russie à Paris.* — W. Hallstein: *Les relations économiques européennes.* — G. Morancé: *L'Europe s'organise quand même.* — J. A. Stafford: *Les aciers spéciaux pour l'énergie atomique.* — R. Quantons: *Dix ans de progrès dans l'industrie pétrolière.*

No. 149, 1 Mars 1960. — F.-V. Féraud: *Intéressement du travail ou cogestion?* — X. Leurquin: *La défense du (nouveau) franc.* — G. Benoist: *Coopération agricole et évolution économique.* — G. Morancé: *L'incertitude européenne.* — D. Hammarskjöld: *L'O.N.U. aidera à la transition africaine.*

No. 150, 8 Mars 1960. — F.-V. Féraud: *Révolution ou changement radical.* — L. Weiss: *Lettre du Danemark.* — P. Turot: *L'évolution récente des mouvements des capitaux extérieurs.* — C. Vassart: *Les chemins de fer britanniques.*

No. 151, 15 Mars 1960. — F.-V. Féraud: *La compétition des U.S.A. et de l'U.R.S.S.* — L. Weiss: *A propos du voyage de M. "K".* — G. Morancé: *Divergences de vues franco-allemandes dans le Marché commun.* — L. Ottenat: *Séjour en Algérie.*

No. 152, 22 Mars 1960. — F.-V. Féraud: *L'agriculture et le Marché commun.* — A. Dauphin-Meunier: *L'Eglise catholique au Cambodge.* — X. Leurquin: *De Staline à Khrouchchev.* — G. Morancé: *L'accélération du Marché commun et la stagnation de la C.E.C.A.*

No. 153, 29 Mars 1960. — Поводом смрти познатог француског научника професора André Siegfried-a пишу о њему F.-V. Féraud, L. Weiss, P. Hamp и X. Leurquin.

No. 154, 12 Avril 1960. — F.-V. Féraud: *Le voyage en Utopie.* — G. Vinatrel: *La franc-maçonnerie universelle.* — X. Leurquin: *De l'expérience Pinay à l'expérience Pinay.* — J. d'Argice: *Les problèmes sociaux de la Communauté européenne.* — L. Valensi: *Les "colloques de l'Atlantique".* — S. Jedrychowski: *Le communisme polonais.*

No. 155, 19 Avril 1960. — F.-V. Féraud: *Richesses du Canada.* — A. Dauphin-Meunier: *L'assistance financière aux pays sous-développés.* — R. Noly: *L'expansion économique et la productivité sont-ils des facteurs d'inflation?* — P. Hamp: *Une enquête sur le barrage de Malpasset.* — P. Arrighi: *Pour la création d'une société commerciale de type européen.*

No. 157, 10 Mai 1960. — F.-V. Féraud: *De la peine de mort à Caryl Chessman.* — G. Parenti: *La libre circulation des travailleurs dans le cadre du traité du Rome.*

No. 158, 24 Mai 1960. — F.-V. Féraud: *L'Europe.* — R. Schuman: *Comment la France prit l'initiative d'une politique extérieure nouvelle.* — L. Weiss: *Méditation sur la "Conférence au Sommet".*

No. 160, 28 Juin 1960. — F.-V. Féraud: *L'Aide aux pays sous-développés est-elle un mythe?* — X. Leurquin: *L'économie et la magie des mots.* — R. Noly: *Est-il vrai que l'inflation soit un facteur d'expansion?* — L. Souchon: *Le procès contre l'armée dure depuis Louis XI.* — M. G. de Keravenant: *Le chef d'entreprise et la propriété industrielle.* — F. Robert-Gorsse: *Le placement des capitaux privés.* — J. Elfenbein: *Business Journalism.* — G. Morancé: *Le colloque franco-allemand d'Otzenhausen.* — G. Bellipanni: *L'irrigation dans les pays sous-développés de l'Europe.*

ENCOUNTER, London, Vol. XIV, No. 1, January 1960. — R. Hoggart: *The Uses of Television.* — A. Schlesinger, Jr.: *Varieties of Communist Experience.*

No. 2, February 1960. — H. R. Trevor-Roper: *Three Foreigners and the Philosophy of the English Revolution*. — C. Sigal: *The American G. I. in Britain*.

No. 3, March 1960. — C. A. R. Crosland: *The Future of the Left*. — M. Polanyi: *Beyond Nihilism*. — M. J. Lasky: *A Conversation with George Kennan*.

No. 4, April 1960. — B. Crozier: *The General's Generals (Letter from Paris)*. — R. H. S. Crossman: *The Spectre of Revisionism (A Reply to Crosland)*. — C. Fitz-Gibbon: *Auschwitz and the Camp Commandant*. — K. Allsop: *Black, White and the Blues (Letter from Chicago)*.

No. 5, May 1960. — D. Gabor: *Inventing the Future*. — M. Sayle: *As Far as You Can Go (Confessions of an Australian Alien)*. — F. R. Alleman: *To the Summit, Anxiously (Letter from Berlin)*.

No. 6, June 1960. — R. Aron: *Letter to an English Friend*. — M. Berger: *Cairo Notebook*. — R. L. Walker: *Chairman Mao and the Cult of Personality*. — R. H. S. Crossman: *Weizmann*.

EUROPA-ARCHIV (Halbmonatsschrift der Deutschen Gesellschaft für auswärtige Politik), Frankfurt, Nos. 1—2, Januar 1960. — H. G. Glaser: *Einige Unterschiede im Partei- und Staatsaufbau zwischen der Sowjetunion und der Volksrepublik China*. — H.-J. Seeler: *Politische Integration und Gewaltenteilung*. — N. Welter: *Agrarpolitik in der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft*. — W. Paues: *Skandinavische Ueberlegungen zur "Kleinen Freihandelszone"*.

No. 3, Februar 1960. — M. Woodhouse: *Das Cypernproblem und die Abkommen von 1959*. — H. Golsong: *Minderheitenrechte im Rahmen des Europarats*.

No. 4, 20. Februar 1960. — W. Cornides: *Abrüstungsverhandlungen und Deutschlandfrage seit der Genfer Gipfelkonferenz von 1955*. — C. Balfour: *Die britischen Wahlen von 1959: Gründe und Auswirkungen der Niederlage der Labour Party*.

No. 5, 5. März 1960. — H. J. Tasca: *Die Vereinigten Staaten, Westeuropa und die Entwicklungsländer*. — W. Schütze: *Bilanz und Perspektiven der Französisch-Afrikanischen Gemeinschaft*. — H. Kopf: *Der Europäische Distrikt. Eine Untersuchung zur Frage des Sitzes der europäischen Institutionen*.

No. 6, 20. März 1960. — G. Scheuer: *Materielle Voraussetzungen für eine Wiedervereinigung Deutschlands in der Sicht nichtamtlicher Vorschläge*. — F. W. Mulley: *Eine europäische strategische Abschreckungsmacht. Die Verteidigung Westeuropas unter den Bedingungen des atomaren Gleichgewichts*. — H. Haften-dorn: *Die Spannungen zwischen Indien und der Volksrepublik China. Materialien zum indisch-chinesischen Grenzstreit*.

No. 9, 5. Mai 1960. — J. Vernant: *Hauptfaktoren der internationalen Politik in der nächsten Dekade*. — W. Cornides und W. Bödiger: *Die Suche nach Teillösungen für die Abrüstungsprobleme 1958/59*. — C. Gasteyger: *Die Sowjetunion und Deutschland vor der Gipfelkonferenz von 1960*.

No. 10, 20. Mai 1960. — R. M. Slade: *Der Belgische Kongo vor der Unabhängigkeit*. — R. J. Guiton: *Die afrikanischen Gewerkschaften*. — W. Schütze: *Frankreichs Politik in Algerien und die Januar-Rebellion*.

No. 11, 5. Juni 1960. — W. W. Rostow: *Die sowjetische Herausforderung und die Vereinigten Staaten von Amerika*. — L. Köllner: *Die Auslandshilfe der Vereinigten Staaten*. — P. Giniewski: *Israels Eingliederung in den Mittleren Osten*.

No. 12, 20. Juni 1960. — J. Hanessian, Jr.: *Der Antarktis Vertrag vom Dezember 1959*. — H. Schleicher: *Jugoslawien zwischen Planwirtschaft und Selbstverwaltung*. — H. Slapnicka: *Die Organisation der Industrie in der Tschechoslowakei*.

FINANZARCHIV, Tübingen, Band 20, H. 1, 1959. — H. Jecht: *Der Problembereich "Besteuerung und Wirtschaftspolitik" in der deutschen finanzwissenschaftlichen Literatur*. — G. Schmolders: *"Unmerkliche" Steuern*. — H. Haller: *Bemerkungen zur progressiven Besteuerung und zur steuerlichen Leistungsfähigkeit*.

— H. Timm: *Ein vernachlässigtes Problem finanzpolitischer Sparförderung.* — L. Wolkersdorf: *Zur Frage der Vermögensbildung in breiten Schichten.* — R. Stucken: *Unterschiede bei der Rücklagen- und Schuldenpolitik des Staates und der Gemeinden.* — K. Hax: *Unternehmenserhaltung und Gewinnbesteuerung.* — F. Klein: *Grundgesetz und Steuerreformen.* — W. Hübschmann: *Die Mitarbeit von Wirtschaftsorganisationen im Rahmen des deutschen Steuerwesens.* — C. Boettcher: *Zur Problematik der Besteuerung des Gewinns einerseits und der Ausschüttungen bzw. Entnahmen andererseits.* — O. Bühler: *Über einige Prinzipien des internationalen Steuerrechts.* — G. Gast: *Finanzpolitische Probleme des Gemeinsamen Marktes.*

H. 2, 1960. — G. Hedtkamp: *Das Steuersystem im Dienste der sowjetischen Staats- und Wirtschaftsordnung.* — R. Sprung: *Die Bestimmungen über die Beseitigung von Verzerrungen des Wettbewerbs im Vertrag über die EWG.* — E. Alexander-Katz: *Öffentliche Subventionen und Zuwendungen.* — J. Fettel: *Die Finanzierung öffentlicher Einrichtungen über Gebühren.* — J. van Houtte: *Le Financement Cyclique du Budget en Belgique.* — F. Rompe und H. Hoppe: *Die Entwicklung des Bundeshaushalts in den Rechnungsjahren 1957 und 1958 mit Vorschau auf die Jahre 1959 und 1960.* — H. Haller: *Internationaler Überblick über Finanz- und Steuersysteme.* — H. Geyer: *Probleme der fiskalischen Einkommensredistribution.*

FOREIGN AFFAIRS (Published quarterly by Council on Foreign Relations), New York, Vol. 38, No. 2, January 1960. — G. F. Kenann: *Peaceful Coexistence — A Western View.* — A. E. Stevenson: *Putting First Things First.* — Sir Leslie Munro: *Can the United Nations Enforce Peace?* — H. M. Wriston: *The Special Envoy.* — H. F. Armstrong: *Thoughts Along the China Border — Will Neutrality Be Enough?* — W. Leontief: *The Decline and Rise of Soviet Economic Science.* — Ch. F. Gallagher: *Toward a Settlement in Algeria.* — S. P. Huntigton: *Strategic Planning and the Political Process.* — H. Feis: *The Secret That Traveled to Potsdam.* — R. A. Scalapino: *Japanese Socialism in Crisis.*

No. 3, April 1960. — Dean Rusk: *The President.* — N. A. Rockefeller: *Purpose and Policy.* — L. Schapiro: *Has Russia Changed?* — W. Gomulka: *The Policy of the Polish People's Republic.* — R. B. Anderson: *The Balance of Payments Problem.* — R. N. Gardner: *Strategy for the Dollar.* — H. M. Jackson: *Organizing for Survival.* — F. J. Dyson: *The Future Development of Nuclear Weapons.* — V. S. Yemelyanov: *Atomic Energy for Peace — The U.S.S.R. and International Coöperation.* — Ch. Bowles: *The "China Problem" Reconsidered.* — R. Jenkins: *British Labor Divided.* — F. Tannenbaum: *The Political Dilemma in Latin America.*

INDIA QUARTERLY (Published by the Indian Council of World Affairs), New Delhi, Vol. XV, No. 4, October—December 1959. — J. Meynaud: *Constitution and Politics of the Fifth French Republic.* — H. F. Bangsberg: *U. S. Foreign Assistance Programme.* — P. W. Fox: *Politics and Parties in Canada.* — S. B. Mookherji: *Indians in Mauritius (1842—1870).* — S. Mookerjee: *India and the Common Market.*

INTERNATIONAL AFFAIRS (Issued under the auspices of the Royal Institute of International Affairs), London, Vol. 36, No. 1, January 1960. — A. Nutting: *Disarmament, Europe, and Security.* — I. I. Morris: *Japanese Foreign Policy and Neutralism.* — N. Barbour: *Impressions of the United Arab Republic.* — C. C. Harris: *Tanganyika Today — The Background.* — J. Nyerere: *Tanganyika Today — The Nationalist View.* — R. H. Fitzgibbon: *Dictatorship and Democracy in Latin America.* — G. Kirk: *The Syrian Crisis of 1957 — Fact and Fiction.* — F. Honig: *Progress in the Codification of International Law.*

No. 2, April 1960. — G. Hägglöf: *A Test of Neutrality — Sweden in the Second World War.* — S. Touré: *The Republic of Guinea.* — G. Goodwin: *The Expanding United Nations. I. — Voting Patterns.* — Sir Edgar Whitehead: *Southern Rhodesia.* — L. Kraft: *The French Sahara and Its Mineral Wealth.* — F. Behnam: *The Commonwealth Economy in Southeast Asia.*

THE INTERNATIONAL AND COMPARATIVE LAW QUARTERLY, London, Vol. 9. Part 1, January, 1960. — G. H. L. Fridman: *Choice of Law Governing the Testamentary Exercise of Powers of Appointment over Movables.* — G. H. Jones: *Conflicts of Jurisdiction in the United Kingdom.* — D. E. Murray: *Sale in Market Overt.* — D. Lasok: *A Legal Concept of Marriage and Divorce (A Comparative Study in Polish and Western Family Law).* — A. P. Rubin: *The Sino-Indian Border Disputes.*

Part 2, April 1960. — J. K. Grodecki: *State Economic Arbitration in Poland.* — G. G. Morgan: *The "Proposal" of the Soviet Procurator.* — E. L.: *River Boundaries — Legal Aspects of the Shatt-al-Arab Frontier.* — E. Schwelb: *Charter Review and Charter Amendment — Developments in 1958 and 1959.* — E. Lauterpacht: *The Contemporary Practice of the United Kingdom in the Field of International Law — Survey and Comment.* — S. Tucker: *The Legitimacy Act, 1959 — Putative Marriages Resurrected?* — P. O'Higgins: *The Irish Maritime Jurisdiction Act, 1959.* — K. R. Simmonds: *Implied Waiver of Immunity — Permissible Counterclaims against a Sovereign Plaintiff.*

JAHRBÜCHER FÜR NATIONALÖKONOMIE UND STATISTIK, Stuttgart, Band 172, H. 1, Februar 1960. — A. E. Ott: *Ein statisches Modell der Preisbildung im Einzelhandel.* — K. Borchardt: *Preisbildung und Konkurrenz im Einzelhandel unter besonderer Berücksichtigung der Probleme der Mehrproduktunternehmung.* — W. Feld: *Neue Schriften zur italienischen Agrarpolitik.*

H. 2, April 1960. — F. A. Lutz: *Die Nachfrage nach Geld.* — J. van Klaveren: *John Law und die Aristokratie während der Regentschaft.* — A. E. Ott: *Zum Problem des technischen Fortschritts.*

H. 3, Juni 1960. — W. P. Egie: *Wirtschaftsstabilisierung und Wirtschaftsfreiheit.* — H. Lampert: *Die Preisführerschaft, Versuch einer umfassenden Darstellung.* — S. Klatt: *Wachstumstheoretische Beziehungen in der Akkumulationstheorie von Karl Marx.*

THE JOURNAL OF CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY AND POLICE SCIENCE (Northwestern University School of Law), Baltimore, Vol. 50, No. 5, January—February 1960. — S. R. Hathaway, E. D. Monachesi and L. A. Youngs: *Delinquency Rates and Personality.* — M. R. Haskell and H. Ashley Weeks: *Role Training as Preparation for Release from a Correctional Institution.* — L. G. Schultz: *Interviewing the Sex Offender's Victim.* — M. M. Miller: *Psychodrama in the Treatment Program of a Juvenile Court.* — R. M. Coe: *Relationships of Scores and Education to Adjustment.* — O. W. Ritchie: *Thoughts upon an Impact Study of an Industrial School for Male Delinquents.* — M. J. Beemsterboer: *The Juvenile Court — Benevolence in Star Chamber.* — G. E. Mitrner: *Recent Developments in the Metropolitan Law Enforcement.* — S. S. Kind: *Useful Application of the Agar Double-Diffusion Technique in the Precipitating Test.* — P. J. Girard: *Burglary Trends and Protection.* — D. A. Woifor and W. J. Lee: *Application of Magnetic Principles to the Restoration of Serial Numbers.*

No. 6, March—April 1960. — C. Kanun and E. D. Monachesi: *Delinquency and the Validating Scales of the Minnesota Multiphasic Personality Inventory.* — R. W. England, Jr.: *A Theory of Middle Class Juvenile Delinquency.* — J. M. Canals: *Classicism, Positivism and Social Defense.* — F. T. Rafferty: *Men in State Prison.* — L. M. Dubin: *The Informer's Privilege versus the Constitution.* — M. E. Pearl: *Applicability of the Bill of Rights to a Court-Martial*

Proceeding. — E. S. Silver: *Law Enforcement and "Wire Tapping"*. — D. A. Black: *Forgery Above a Genuine Signature*. — A. P. Chess: *Civilian Employees in a Police Department*. — E. M. Rudwick: *Police Work and the Negro*. — R. A. Myren: *A Crisis in Police Management*.

Vol. 51, No. 1, May—June 1960. — K. Schwerin: *Historical Note on the Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*. — F. J. Remington: *Criminal Justice Research*. — H. Silving: *Psychoanalysis and the Criminal Law*. — M. Lopez-Rey: *Juvenile Delinquency, Maladjustment and Maturity*. — R. H. Beattie: *Criminal Statistics in the United States — 1960*. — V. E. Grimm: *Principals, Accessories and the Continuing Crime*. — G. A. Cohon: *Uniform Act to Secure the Attendance of Out of State Witnesses in Criminal Cases*. — W. Fong, M. Flohr and G. W. Roche: *Identification of Parking and Turn Signal Lenses*.

JOURNAL DU DROIT INTERNATIONAL, Paris, 87e année, No. 1, Janvier—Mars 1960. — P. Vellas: *L'organisation internationale de métrologie légale*. — A. Cocatre-Zilgen: *Transports internationaux et droit international public*. — A. Tomasi: *La Convention franco-allemande d'établissement du 27 octobre 1956*.

No. 2, Avril—Juin 1960. — R. Pinto: *Les pavillons de complaisance*. — R. Goy: *L'affaire des pêcheries islandaises*.

THE JOURNAL OF POLITICAL ECONOMY (Published by the University of Chicago), Vol. LXVII, No. 5, October 1959. — G. C. Archibald: *Utility, Rick, and Linearity*. — A. Kahan: *Changes in Labor Inputs in Soviet Agriculture*. — H. Wolozin: *Inflation and the Price Mechanism*. — M. J. Bailey: *Formal Criteria for Investment Decisions*. — S. Kannappan: *The Tata Steel Strike — Some Dilemmas of Industrial Relations in a Developing Economy*. — W. Fellner: *Relative Permanent Income — Elaboration and Synthesis*. — A. P. Lerner: *Consumption-Loan Interest and Money*. — P. A. Samuelson: *Reply*.

No. 6, December 1959. — R. C. James: *Labor Mobility, Unemployment, and Economic Change — An Indian Case*. — R. C. Blitz: *Maintenance Costs and Economic Development*. — G. Tullock: *Problems of Majority Voting*. — D. Carson: *Bank Earnings and the Competition for Savings Deposits*. — M. Shinohara: *The Structure of Saving and the Consumption Function in Postwar Japan*. — A. L. Harris: *J. S. Mill on Monopoly and Socialism*. — L. Grebler, D. M. Blank, and L. Winnick: *Once More — Capital Formation in Residential Real Estate*. — M. G. Reid: *Reply*.

Vol. LXVIII, No. 1, February 1960. — J. L. Stein: *A Method of Identifying Disturbances Which Produce Changes in Money National Income*. — J. W. Fredrickson: *The Economic Recovery of Finland since World War II*. — N. W. Taylor: *French Canadians as Industrial Entrepreneurs*. — L. B. Yeager: *"Methodenstreit" over Demand Curves*. — M. C. Kemp: *The Mill-Bastable Infant-Industry Dogma*. — Z. Griliches: *Are Farmers Irrational?* — W. H. Meckling: *An Exact Consumption-Loan Model of Interest*. — P. A. Samuelson: *Infinity, Unanimity, and Singularity*.

No. 2, April 1960. — R. H. Timberlake, Jr.: *The Specie Circular and Distribution of the Surplus*. — L. M. Schur: *The Second Bank of the United States and the Inflation after the War of 1812*. — W. H. Nicholls: *Industrial — Urban Development and Agricultural Adjustments, Tennessee Valley and Piedmont, 1939—54*. — V. A. Mund: *Identical Bid Prices*. — D. W. Johnson: *Wage Escalators and Inflation in Denmark, 1945—55*. — J. E. Moes: *The Economics of Slavery in the Ante Bellum South*.

THE JOURNAL OF POLITICS (Published quarterly by the Southern Political Science Association), Gainesville (Fl.), Vol. 22, No. 1, February 1960. — R. Emerson: *Nationalism and Political Development*. — J. LaPalombara: *The*

Utility and Limitations of Interest Group Theory in Non-American Field Situations. — Ch. D. Farris: *Selected Attitudes on Foreign Affairs as Correlates of Authoritarianism and Political Anomie.* — C. W. Cassinelli: *Totalitarianism, Ideology, and Propaganda.* — J. A. Robinson and W. H. Standing: *Some Correlates of Voter Participation — The Case of Indiana.* — G. Dietze: *The Federal Republic of Germany — An Evaluation After Ten Years.*

No. 2, May 1960. — R. K. Gooch: *Reflections on the Constitution of the Fifth French Republic.* — J. C. Wahlke et al.: *American State Legislators' Role Orientations Toward Pressure Groups.* — E. S. Redford: *A Case Analysis of Congressional Activity — Civil Aviation, 1957-58.* — H. V. Jaffa: *The Case Against Political Theory.* — J. W. Prothro and Ch. M. Grigg: *Fundamental Principles of Democracy — Bases of Agreement and Disagreement.* — W. W. Crane, Jr.: *Do Representatives Represent?* — H. G. Skilling: *Soviet and Communist Politics — A Comparative Approach.* — J. R. Soukup: *Labor and Politics in Japan — A Study of Interest-Group Attitudes and Activities.*

JURISTENZEITUNG, Tübingen, 15. Jg., No. 1, 1. Januar 1960. — Bader: *Die deutsche Justiz im Selbstzeugnis.* — Boehmer: *Die elterliche Gesamtvertretung bei der Adoption eines minderjährigen Kindes.* — Baumann: *Implizierete Rechtswidrigkeit bei Tatbestandsfassungen.* — Jauernig: *Zum "Prozessvergleich zugunsten eines Dritten".* — De Clerck: *Zur Beweislast in Kriegsdienstverweigerungsfällen.*

No. 2, 15. Januar 1960. — Erman: *Zu den Rechten des Stückkäufers aus Mängeln der Sache.* — Fischinger: *Bundesrechtsanwaltsordnung.* — Von Weber: *Die Rechtsnatur der Entziehung der Fahrerlaubnis.*

No. 3, 5. Februar 1960. — Schäfer: *Endlich eine bundeseinheitliche Verwaltungsgerichtsordnung!* — Menzel: *Wiedereinführung des Dr. habil.?* — Göppinger: *Probleme der gesetzlichen Vertretung des ehelichen Kindes, insbesondere im Falle des § 1629 II S. 1 Halbs. 2 BGB.*

No. 4, 19. Februar 1960. — Hesse: *Normfragen einer verfassungsmässigen Normierung des Ausnahmezustandes.* — Lorenz: *Die Einbeziehung Dritter in vertragliche Schuldverhältnisse — Grenzen zwischen vertraglicher und deliktischer Haftung.* — Neumann-Duesberg: *Bildberichterstattung über absolute und relative Personen der Zeitgeschichte.* — Schabinger v. Schwingen: *Über die Möglichkeiten logistischer Methodik bei der Rechtsfindung.*

No. 7, 1. April 1960. — Golsong: *Der Europäische Gerichtshof für Menschenrechte.* — Marcic: *Die bedingte Natur des positiven Rechts. Ein Deutungsversuch der Rechtslehre Adolf Julius Merkl.* — Lüke: *Zum Streitgegenstand im arbeitsgerichtlichen Kündigungsschutzprozess.* — Coing: *Zur Lehre vom teilweisen Erbverzicht.* — Petersen: *Zum Verhältnis von Gesellschaftsvertrag und Erbrecht bei der Nachfolge von Erben in eine Personengesellschaft.*

No. 8, 15. April 1960. — Drobnig: *Der Vertrag in einer plangelenkten Staatswirtschaft.* — Bötticher: *Das Grundurteil gemäss § 304 ZPO mit Höchstgrenze. Seine Bedeutung im Betrags-, im Rechtsmittel- und im Wiederaufnahmeverfahren.* — Kern: *Das Ende der Friedensgerichte.* — Seibert: *Festnahmerecht und Bürgerfreiheit in den USA.*

No. 9, 6. Mai 1960. — Wüst: *Gesetzesentgleisungen bei der Preisbindung von Grundstücken.* — Wagner: *Die Rechtsstellung der Richter in der DDR nach Erlass des Richterwahlgesetzes.* — Lörcher: *Studium am Bologna Center der John Hopkins University.*

No. 10, 20. Mai 1960. — Erman: *Lücken im materiellrechtlichen und prozessualen Schutz von Rechten.* — Von Münch: *Staatliche Wirtschaftshilfe und Subsidiaritätsprinzip.* — Clauss: *Zum Begriff der Unklarheit.* — Kersting: *Grenzen der Landesgerichtbarkeit im Unterbringungsverfahren.*

Nos. 11/12, 10. Juni 1960. — Spanner: *Zur Neuordnung der Patentgerichtsbarkeit.* — Betermann: *Zivilgerichtlich verfolgbare Schadensersatzansprüche bei unberechtigter Verwaltungsvollstreckung?* — Württenberger: *Kriminologie und Aus-*

legung des § 183 StGB. — Brintzinger: Zur Anerkennung von Scheidungen englischer Ehen durch deutsche Gerichte in England. — Horn: Der Ersatzpflichtige im zivilrechtlichen Notstand.

KÖLNER ZEITSCHRIFT FÜR SOZIOLOGIE UND SOZIALPSYCHOLOGIE (Das Forschungsinstitut für Sozial- und Verwaltungswissenschaften in Köln), 12. Jg., H. 1, 1960. — H. P. Bahrdt, H. Krauch und H. Rittel: Die wissenschaftliche Arbeit in Gruppen. — H. Proesler: Zur Genesis wissenssoziologischen Problemstellung. — G. W. Remmling: Zur Soziologie der Macht. — W. Kellner: Unternehmer und Arbeitsmoral. — H. Moore und G. Kleining: Das soziale Selbstbild der Gesellschaftschichten in Deutschland. — R. Dahrendorf: Drei Soziologien — Zu Helmut Schelskys Ortsbestimmung der deutschen Soziologie.

H. 2, 1960. — S. N. Eisenstadt: Soziale Entwicklung und politische Stabilität in nicht-westlichen Gesellschaften. — A. Silbermann: Zur sozialkulturellen Situation der jüdischen Gemeinden in Deutschland. — P. L. Berger und R. Lieban: Kulturelle Wertstruktur und Bestattungspraktiken in den Vereinigten Staaten. — H. Daheim: Die Vorstellungen der Mittelstand. — S. Rokkan und P. Torsvik: Der Wähler, der Leser und die Parteipresse.

KYKLOS (Internationales Zeitschrift für Sozialwissenschaften), Basel, Vol. XIII, Fasc. 1, 1960. — H. Albert: Nationalökonomie als Soziologie. Zur sozialwissenschaftlichen Integrationsproblematik. — R. M. Stern: A Century of Food Exports. — W. Fischer: The German Zollverein. — W. Stark: The Conservative Tradition in the Sociology of Knowledge. — C. L. Hollerman: What Does "Dependence" Mean in International Trade? — W. Fellner: Professor Baumol's New Approach to the Theory of the Firm.

Fasc. 2, 1960. — J. H. G. Pierson: An International Economic Code — A Suggestion. — K. W. Kapp: Economic Development, National Planning and Public Administration. — W. P. Hogan: Farm Income Stabilisation — Comments from the New Zealand Experience. — J. H. G. Olivera: Cyclical Economic Growth under Collectivism. — A. Nove: Some Observations on Prof. Olivera's Article. — H. Dickson: Logical Aspects of Identities in Mathematics and in Economics. — G. Ranis: Some Case Studies of Economic Development and Holselitz's General Theoretical Schema.

Fasc. 3, 1960. — F. K. Mann: Institutionalism and American Economic Theory — A Case of Interpenetration. — L. Baudin: La Yougoslavie et le communisme. — G. Schmolders: The Liquidity Theory of Money. — B. F. Holselitz: Urbanization in India. — C. Zeleznik: Some Reflections on Change. — F. Zweig: Analysis of Class Consciousness. — J. H. G. Olivera: Cyclical Growth under Collectivism — A Note on Mr. Nove's Observations. — S. Weintraub: Oligopoly and Game Theory.

THE LAW QUARTERLY REVIEW, London, Vol. 76, January 1960. — The Migration of the Common Law (1. Introduction, by the Lord Chancellor, 2. What is the Common Law, by A. L. Goodhart, 3. The United States of America, by M. DeWolfe Howe, 4. Australia, by Sir John Latham, 5. India, by V. Bose, 6. Israël, by N. Bentwich, 7. The Republic of Ireland, by F. Moran, 8. Canada, by G. V. V. Nicholls). — J. C. Smith: The Guilty Mind in the Criminal Law. — D. W. Elliott: The Power of Trustees to Enforce Covenants in Favour of Volunteers. — I. D. Campbell: Contracts with Companies.

DER NEUE BUND (Zeitschrift für Freiheit und Gemeinschaft), Zürich, 26. Jg., No. 1, I Quartal 1960. — H. Schneeberger: Ein Weißer kämpft für die Schwarzen. — T. Huddleston: Sophiatown. — Africa Bureau: Führende Politiker im Schwarzen Afrika — E. Steinemann: Neuere Literatur über Afrika. — L. Lejeune: Schweizerische Politik. — F. Bondy: Nazi, Juden und Bonn. — M. Weber: Die Weltwirtschaft im Jahre 1959. — M. Saran: Sozialistische Bewegung.

No. 2, II Quartal 1960. — E. Steinemann: Die Aufgabe des Westens gegenüber dem Kommunismus. — W. Abendroth: Eine erste Kritik. — F. Bondy: Zwischen Cuba und Guinea. — M. Saran: Sozialistische Bewegung.

DIE NEUE GESELLSCHAFT, Bielefeld, 7. Jg., H. 1, Januar/Februar 1960. — K. Schütz: Parteien in der Demokratie. — J. O. Krag: Altes oder neues Denken? — B. Kautsky: Zur Programmatik des Sozialismus in der Gegenwart. — C. Landauer: Das Wirtschaftsziel des Sozialismus. — H. D. Wendland: Sozialethische Grundprobleme in einem Parteiprogramm. — C. Staff: Das Geschichtliche im Recht. — W. Hoegner: Die Programme der SPD seit Eisenach.

H. 2, März/April 1960. — E. Schütte: Demokratie und politische Bildung. — U. Beer: Jugend in Gemeinschaft und Gesellschaft. — L. Knorr: Zur Situation der Jugendverbände. — W. Edelstein: Gesellschaftsstruktur, Begabtauslese und Schulreform. — J. J. Voogd: Der Sozialismus im Spiegel unserer Zeit. — H. Lademacher: Marxismus, Geschichte und Sozialdemokratie. — H. Wagner: Karl Marx und das Totalitäre. — O. E. Schüddekopf: Die deutsch-jugoslawischen Beziehungen von 1918 bis 1939.

H. 3, Mai/Juni 1960. — E. Bahr: Deutsche Politik in Afrika. — F. Heer: Die Deutschen, der Nationalsozialismus und die Gegenwart. — F. Bauer: Die "ungesühte Nazijustiz". — H. Rodenstein: Die pädagogische Bewältigung der Vergangenheit. — E. Weniger: Soldatische Tradition in der Demokratie. — W. Eichler: Der 1. Mai und der 17. Juni. — J. Fijalkowski: Was bleibt von Marx? — E. Richert: Zur Frage der Konsolidierung des Regimes in der DDR.

ÖSTERREICHISCHE JURISTEN-ZEITUNG, Wien, 15. Jg., No. 1, Jänner 1960. — G. Mader: Schranken der Landeskompetenz in Angelegenheiten des Elektrizitätswesens. — H. Eni: Eine rechtsvergleichende Betrachtung des Adoptionsrechtes. — G. Plöchl: Die Zugehörigkeit von Forderungen zum Deutschen Eigentum.

No. 2, 29. Jänner 1960. — P. Heiterer-Schaller: Dr. Guido Strobele in memoriam. — A. Troller: Der Benutzungszwang im Patentrecht.

No. 3, 12. Februar 1960. — K. G. Stefanopoulos: Die rechtliche Stellung der ausserehelichen Kinder in Griechenland. — K. Piska jun.: Zur Frage der obligatorischen Verwahrungs- und Untersuchungshaft im Strafverfahren in Jugendsachen.

No. 4, 26. Februar 1960. — H. Patzelt: Die Geschichte des schwedischen Rechtes. — W. Zauhar: Eigentum und Wohnungsmiete. — G. Nurscher: Gerichtliche Strafbarkeit der Trunkenheit am Steuer.

No. 5, 11. März 1960. — V. Pigler: Neuerungen im Arbeitsrecht. — J. Schneider: Die Praxis bei der Pfändung und Überweisung von Rentenbezügen nach dem ASVG. — G. Raynoschek: Die Abgrenzung und Bewertung des kaufmännischen Betriebsvermögens nach dem EStG. und KStG. — R. Christian und Th. Lorenz: Die Expertenkonferenz von Den Haag zur Vorbereitung der Revision des Haager Musterabkommens. Internationales Musterrecht in nationaler Sicht.

No. 6, 25. März 1960. — K. Fürböck: Die Entwicklung des Sozialversicherungsrechtes im Jahre 1959. — C. Stöizle: Die Änderungen und Ergänzungen der Konkurs- und der Ausgleichsordnung durch des Bundesgesetz vom 18. November 1959. — G. Reissig: Zuständigkeits- und Verfahrensprobleme im neuen Unterhaltsschutzgesetz.

No. 7, 8. April 1960. — F. Ermacora, H. Klecatsky, K. Ringhofer und H. Weiler: Die Rechtsprechung des Verfassungsgerichtshofes im Jahre 1957. — K. G. Stefanopoulos: Die Erbnunwürdigkeit nach griechischem Recht. — F. W. Kremzow: Über die Behandlung der in der Hauptverhandlung begangenen Straftaten.

No. 8, 22. April 1960. — J. Korn: Willkür im Ornat einer Verfassungsbestimmung.

No. 9, 6. Mai 1960. — G. Reissig: Die Strafbestimmungen des Unterhaltsschutzgesetzes.

No. 10, 20. Mai 1960. — *W. Haller: Die Entscheidungsbefugnis der Agrarbehörden ausserhalb agrarischer Operationen.* — *W. Reishofer: "Bewährungshilfe" im Ausland und in Österreich.*

No. 11, 3. Juni 1960. — *E. C. Hellbling: Die Menschenrechte und Grundfreiheiten.* — *J. Piegler: Der Anspruch auf Kinderbeihilfe.* — *E. Foregger: Die Problematik der ausdehnenden Interpretation in einigen praktisch bedeutsamen Fällen des Strafgesetzes.*

No. 12, 17. Juni 1960. — *A. Bueckling: Gebietshoheit über Himmelskörper.* — *E. Kolb: Bundeshilfe nach Katastrophen.*

ÖSTERREICHISCHE ZEITSCHRIFT FÜR ÖFFENTLICHES RECHT, Wien, Band X, H. 2, 1960. — *H. W. Fasching: Die Aufgaben der internationalen und übernationalen Gerichtsbarkeit.* — *W. Leisner: Die Verfassungsgesetzgebung in der italienischen staatsrechtlichen Tradition — ein Beitrag zur Lehre von der "starrten" Verfassung.* — *J. Wróblewski: The Relativity of Juridical Concepts.* — *S. Lessona: Verwaltungsrechtswissenschaft und Verwaltungslehre.*

OSAKA UNIVERSITY LAW REVIEW, Toyonaka, No. 8, 1960. — *K. Osakadani: Outline of Legal Construction of the Japanese Securities Investment Trust Act.* — *N. Obuchi: United Nations and War.* — *T. Nakano: Japanese Corporate Reorganization.*

THE POLITICAL QUARTERLY, London, Vol. 31, No. 1, January—March 1960. — Editorial: *Britain's Policy of Defence.* — *T. E. M. McKitterick: What are British Interests?* — *H. Thomas: Disarmament — Dream or Reality?* — *R. Gould-Adams: Conventional Forces and British Defence Policy.* — *A. Buchan: Britain and the Nuclear Deterrent.* — *D. Healey: Interdependence.* — *A. C. L. Day: The Economics of Defence.* — *M. Howard: Central Defence Organisation in Great Britain, 1959.* — *Institute for Strategic Studies: The Military Strength of the U.S.S.R. and the NATO Powers.*

No. 2, April—June 1960. — Editorial: *The Eden Memoirs.* — *S. K. Ruck: A Policy of Old Age.* — *O. R. McGregor: The Stability of the Family in the Welfare State.* — *X.: Reforming Company Law.* — *M. D. Irish: Public Opinion and American Foreign Policy — The Quemoy Crisis of 1958.* — *N. Jucker: The Italian State and the South.* — *J. Singh: Communism in Kerala.*

POLITICAL SCIENCE (Department of Political Science and School of Public Administration — Victoria University of Wellington), Vol. 12, No. 1, March 1960. — *R. H. Brookes: Electing Wellington's City Council.* — *J. H. Robb: The Role of Voluntary Welfare Organisation.* — *D. G. Herron: The Franchise and New Zealand Politics, 1853-8.* — *E. Bohan: The 1879 General Elections in Canterbury.* — *J. F. Milburn: Socialism and Social Reform in Nineteenth-Century New Zealand.* — *A. Mitchell: Fluoridation in Dunedin — A Study of Pressure Groups and Public Opinion.*

POLITICAL SCIENCE QUARTERLY (Edited for the Academy of Political Science by the Faculty of Political Science of Columbia University), New York, Vol. LXXV, No. 1, March 1960. — *H. R. G. Greaves: Political Theory Today.* — *Ph. C. Chapman: The New Conservatism — Cultural Criticism v. Political Philosophy.* — *R. W. Opdahl: Soviet Agriculture since 1953.* — *M. Howard: Civil-Military Relations in Great Britain and the United States, 1945—1958.* — *J. P. C. Carey and A. C. Carey: Oil and Economic Development in Iran.* — *Sh. B. Clough: Philanthropy and the Welfare State in Europe.* — *K. J. Newman: The Dyarchic Pattern of Government and Pakistan's Problems.* — *In Memoriam: Vladimir Gregorievitch Simkhovitch, Ragnar Nurkse, Ernest Jackh.*

No. 2, June 1960. — F. Tannenbaum: *On Political Stability*. — C. H. Golembe: *The Deposit Insurance Legislation of 1933 — An Examination of Its Antecedents and Its Purposes*. — S. J. Zyzniewski: *Economic Perspectives in Eastern Europe*. — H. P. Krosby: *The Communist Power Bid in Finland in 1948*. — W. G. Carleton: *Centralization and the Open Society*. — In Memoriam: Samuel McCune Lindsay.

IL POLITICO (Rivista di Scienze politiche edita a cura dell'Istituto di Scienze Politiche dell'Università degli Studi di Pavia), anno XXV, No. 1, Marzo 1960. — C. E. Ferri: *Realtà economica e formule legislative nelle leggi antimopolio*. — J. Meynaud: *Le calcul rationnel dans la décision politique*. — B. Leoni: *Un bilancio lamentevole — il sottosviluppo della scienza politica in Italia*. — J. V. van Sickle: *The European Common Market and the Experience of U.S.A.* — A. A. Shenfield: *The Theory of Social Balance*. — G. Reisman: *The Monetary Theory of the Trade Cycle. A New Version*. — E. S. Wengert: *The Character of Public Administration*. — M. Maldonado—Denis: *Ortega y Gasset on Liberalism*. — A. Benedetti: *Pensiero cristiano e teoria sociale*.

No. 2, Giugno 1960. — J. M. Buchanan: *Economic Policy, Free Institutions and Democratic Process*. — A. Kemp: *Atomic Energy in a Free Society*. — R. Kelf—Cohen: *Nationalisation in Great Britain*. — B. Leoni: *Una critica delle nazionalizzazioni*. — V. A. Rapport & L. W. Moss: *The University and the Community*. — M. F. Stoppino: *L'Europa non cade dal cielo*. — N. Balabkins: *A Soviet Version on Contemporary "Bourgeois" Political Economy*. — G. Gadda Conti: *Prospettive per la sociologia industriale*. — J. C. Rees: *Political Science in America*. — A. Mozzillo: *Problemi demografici e Mezzogiorno*. — K. L. Herczeg: *European-American Cooperation in Development Aid*. — G. Koether: *The Great Farm Problem in USA*. — C. E. Ferri: *Le facoltà di scienze politiche e l'industria*.

POLITIQUE ÉTRANGÈRE (Publiée par le Centre d'Études de Politique Étrangère), Paris, 25e année, No. 2, 1960. — M. Talbi: *L' Islam et le monde moderne*. — R. Hoffherr: *L'avènement du Congo belge à l'indépendance*. — A. Armengaud: *Les Européens contre l'Europe?* — P. Martin: *Les institutions politiques de Singapour et de la Malaisie*. — L'activité du Centre: Réunion franco-allemande de Bad Godesberg.

No. 3, 1960. — XXX: *Coexistence, sécurité, désarmement*. — E. Aroneanu: *Le désarmement et la prévention d'une attaque par surprise*. — P. E. Schramm: *Les relations germano-polonaises*. — M. Halff: *Déséquilibre dans les mesures d'accélération du traité de Rome* — XXX: *L'expansion du commerce extérieur et la politique de la République Fédérale*. — P. Giniewski: *L'Iran et ses voisins*.

PREUVES, Paris, dixième année, No. 107, Janvier 1960. — G. Vedel: *Haute et basse politique dans la Constitution de 1958*. — F. Bondy: *La Sicile, nouveau Texas?* — G. Mersu: *La crise de la démocratie chrétienne (Le labyrinthe politique italien)*.

No. 108, Février 1960. — G. Kennan: *Civilisation russe et civilisation américaine (Entretien avec M. J. Lasky)*. — P. Sarde: *Les Afriques noires*. — J. Blot: *L'Ethiopie hors du temps*. — K. Harpprecht: *L'antisémitisme en Allemagne*. — L. Mercier: *Le congrès de la C.I.S.L. — l'Internationale amarrée à l'Europe*. — A. Patri: *La philosophie de l'histoire dans le monde contemporain*.

No. 109, Mars 1960. — R. Aron: *Un seul homme, un homme seul*. — M. Sperber: *Mort d'un contemporain*. — D. de Rougemont: *Sur la détente et les intellectuels*. — F. Fontaine: *L'année métaphysique*. — L. Mercier: *La IIe Conférence des peuples africains (Lettre de Tunis)*.

No. 110, Avril 1960. — Чланци су посвећени A. Camus-у. — J. Bloch-Michel: *Albert Camus et la nostalgie de l'innocence*. — S. de Madariaga: *Un des nôtres*. — Cz. Milosz: *L'interlocuteur fraternel*. — N. Chiaromonte: *La résistance*

à l'Histoire. — M. Feraoun: *Le dernier message*. — G. Tillion: *Devant le malheur algérien*. — R. Quilliot: *Un monde ambigu*. — P. H. Simon: *La querelle scolaire*. — M. Corpierre: *Tendances totalitaires au Ghana*.

No. 111, Mai 1960. — R. Aron: *La pente*. — G. F. Kennan: *De la co-existence pacifique*. — R. Massip: *L'Europe a dix ans*. — B. Souvarine: *Khrouchtcheviana*.

No. 112, Juin 1960. — G. Tillion: *Démocratie et colonialisme*. — I. La France en miettes. — G. Vedel: *De l'arbitrage à la mystique*. — A. Philip: *Contre le poujadisme scolaire*. — T. Meray: *Tibor Déry*. — A. Blanchet: *Les nationalismes africains frustrés d'une révolution?* — O. Obry: *Brasilia, capitale artificielle*. — A. Thiery: *Le marché commun va-t-il brûler les étapes?*

PUBLIC FINANCE — FINANCES PUBLIQUES, *The Hague*, Vol. XV, No. 1, 1960. — J. W. McGuire: *The Inflationary Impact of Traditional Anti-Inflationary Monetary Policies*. — J. Guérin: *Excise Taxation and Quality of Product*. — R. v. Gersdorff: *La formation de capitaux par des mesures fiscales dans l'Empire Portugais*. — D. Dosser: *Linear Programming and Public Finance*. — O. Hauan: *The Norwegian System of Taxation 1958*. — R. Bannink: *The Incidence of Taxes and Premiums for Social Insurance on Family Budgets*.

QUADERNI DI SOCIOLOGIA, Torino, No. 35, Inverno 1960. — F. Ferrarotti: *Osservazioni intorno alla vita sociale della regione sarda (1956)*. — L. Potestà: *Nuovi orientamenti nella teoria sociologica — lo studio del "gruppo umano"*.

No. 36, Primavera 1960. — F. Ferrarotti: *Commemorazione di Adriano Olivetti*. — F. Gross: *La ricerca di valori universali*. — E. Bartocci: *Istituti aziendali e sindacato in Italia*. — G. Evangelisti: *La sociologia nell'università italiana*.

THE QUARTERLY JOURNAL OF ECONOMICS (Published by Harvard University, Cambridge, Mas.), Vol. LXXIV, No. 1, February 1960. — J. W. Angell: *Uncertainty, Likelihoods and Investment Decisions*. — S. A. Ozga: *Imperfect Markets Through Lack of Knowledge*. — K. Miyazawa: *Foreign Trade Multiplier, Input-Output Analysis and the Consumption Function*. — R. E. Baldwin: *The Effect of Tariffs on International and Domestic Prices*. — C. E. Ferguson: *On Theories of Acceleration and Growth*. — R. C. James: *The Casual Labor Problem in Indian Manufacturing*. — H. M. Oliver, Jr.: *German Neoliberalism*.

No. 2, May 1960. — F. D. Holzman: *Soviet Inflationary Pressures, 1928 — 1957 — Causes and Cures*. — A. Smithies: *Productivity, Real Wages, and Economic Growth*. — F. H. Hahn: *The Stability of Growth Equilibrium*. — R. A. Mundell: *The Monetary Dynamics of International Adjustment under Fixed and Flexible Exchange Rates*. — D. R. Hodgman: *Credit Risk and Credit Rationing*. — G. S. Tolley and V. S. Hastings: *Optimal Water Allocation — The North Platte River*. — H. M. Levinson: *Pattern Bargaining — A Case Study of the Automobile Workers*. — R. Clower: *Keynes and the Classics — A Dynamical Perspective*.

THE REVIEW OF ECONOMIC STUDIES (Journal of the Economic Study Society), Cambridge, Vol. XXVII, No. 73, February 1960. — P. Newman: *Complete Ordering and Revealed Preference*. — L. L. Pasinetti: *A Mathematical Formulation of the Ricardian System*. — B. Thalberg: *The Market for Investment Goods. An Analysis where Time of Delivery Enters Explicitly*. — H. Atsumi: *Mr. Kaldor's Theory of Income Distribution*. — J. Tobin: *Towards a General Kaldorian Theory of Distribution*. — N. Kaldor: *A Rejoinder to Mr. Atsumi and Professor Tobin*. — H. Myint: *The Demand Approach to Economic Development*. — R. D. Theocharis: *On the Stability of the Cournot Solution on the Oligopoly Problem*. — H. J. Jaksch: *A Regular Input-Output Model with Decreasing Marginal Returns*.

THE REVIEW OF POLITICS (Published Quarterly by the University of Notre Dame, Indiana), Vol. 22, No. 1, January 1960. — A. R. Caponigri: Don Luigi Sturzo, 1872—1959. — O. W. Perlmutter: Acheson vs. Congress. — A. Rüstow: The Remnants of Western Imperialism — A German View. — L. J. McCaffrey: Isaak Butt and the Home Rule Movement — A Study in Conservative Nationalism. — L. W. Martin: Necessity and Principle — Woodrow Wilson's Views. — R. N. Rosecrance: The Radical Tradition in Australia.

No. 2, April 1960. — H. Kohn: Out of Catastrophe — Germany 1945—1960. — A. S. Nanes and R. Efron: The European Community and the United States — Evolving Relations. — M. A. Fitzsimons: Midlothian — The Triumph and Frustration of the British Liberal Party. — Y. R. Simon: Common Good and Common Action. — F. C. Barghoorn: America in 1959 — as Seen from Moscow. — P. Lyon: Neutrality and the Emergence of the Concept of Neutrality.

REVISTA DE CIENCIAS JURIDICAS Y SOCIALES (Universidad Nacional del Litoral), Santa Fe, año XXI, Nos. 98 a 99, 1959. — Homenaje a Dalmacio Vélez Sarsfield y Eduardo Acevedo. — F. M. Ferrer: La Emancipación Civil y Mercantil y sus autores. — C. Alberto Acevedo: Antecedentes del Código de Comercio. — A. A. Palacios: Democracia social y liberalismo económico. — S. Fassi: La Familia. — M. L. Yadarola: El documento en los títulos de créditos. — J. A. Noble: La Revolución de 1874. — H. E. Gatti: El contrato de trabajo entre conyuges. — E. Krotoschin: Ensayo sobre la persona como concepto de valor en el derecho privado actual. — A. D. Molinario: El artículo 1666 del Código de Comercio de 1862. — E. Vaz Ferreira: La legitimación adoptiva en el Uruguay. — R. O. Fontanarrosa: Las acciones de las sociedades anónimas en el sistema de los títulos-valores. — A. H. Guaglianone: Revocación del testamento por ulterior matrimonio del disponente. — E. P. Guastavino: El sistema de indemnizaciones o recompensas de la sociedad conyugal. — G. H. Brebbia: El transporte benevolente. — F. M. Ferrer: La adopción antes y después del Código Civil de Vélez Sarsfield. — L. Munoz: La comercialización de la fianza. — F. J. Gschwind: Vélez Sarsfield en su obra más trascendente. — F. A. Caminos: V. Sarsfield colonizador. — J. Mosset Iturráspe: El contrato por adhesión. — L. M. Jaureguiberry: La quiebra como procedimiento. — E. Saux Acosta: Vélez y Freitas. — A. J. Molinas (hijo): Naturaleza Jurídica de la Hipoteca. — D. Sabatí Lichtschein: La cuestión de la soberanía estatal y del dominio privado en la Antártida.

REVISTA DA FACULDADE DE DIREITO (Universidade de São Paulo), Vol. LIV, Fasc. I, 1959. — Em Homenagem ao Professor Ernesto de Moraes Leme em seu Jubileu de Prata do Magisterio. — M. Rotondi: La bourse de valeurs en Italie et ses organes. — C. J. Varangot: Liberté versus commerce. — W. Ferreira: Le droit cambial brésilien et la loi uniforme de Genève. — J. C. de Ataliba Nogueira: Les Nations Unies et la définition d'agression. — J. P. Antunes: La production industrielle et ses inhibitions. — O. B. Filho: Nature juridique des bourses de valeurs dans le droit brésilien. — F. H. Mendes de Almeida: Les droits d'obéissance et de secret du fonctionnaire. — E. de Moraes Leme: Vingt cinq années après. — A. Ferreira Cesarino Júnior: D'un pays de l'avenir vers le pays du présent. — M. Reale: La production dans l'idéologie contemporaine. — M. L. Gonçalves: Contribution pour l'étude du droit comparé du travail germano-brésilien — partie relative aux accidents du travail. — A. Ferreira Cesarino Júnior: L'enseignement du droit (La réforme de l'enseignement).

Fasc. II, 1959. — Em Comemoração ao Centenário de Nascimento de Pedro Augusto Carneiro Lessa. — M. Reale: Pedro Lessa et la philosophie positive à São Paulo. — O. de Andrade Gil: Commemoration du centenaire de Pedro Lessa. — R. Nogueira: Pedro Lessa et son influence sur l'évolution constitutionnelle du Brésil. — W. Ferreira: L'art d'être avocat. — B. de Sousa Arruda: Le droit international et les progrès techniques. — M. Reale: La philosophie et

le philosophe au seuil de l'ère interplanétaire. — G. Telles Júnior: Une constitution réaliste pour le Brésil. — A. A. de Castro Correia: La philosophie du droit pénal dans „Les Confessions” de Saint Augustin. — B. de Sousa Arruda: La classe inaugurale de droit international public. — L. E. de Bueno Vidigal: La procédure civile et la réforme de la constitution. — M. A. Santos: Contre le procès autoritaire. — B. de Sousa Arruda: Académie brésilienne de sciences politiques.

REVISTA MEXICANA DE SOCIOLOGIA (Publicacion del Instituto de Investigaciones Sociales de la Universidad Nacional de Mexico), Vol. XXI, No. 3, Sept.—Dic. 1959. — L. Mendieta y Núñez: Breve Ensayo en Elogio y Homenaje a Emile Durkheim. — Inedito de Emile Durkheim: La Democracia. — A. Cuvillier: Bibliografía de las Obras de E. Durkheim. — R. Mac-Lean y Estenos: Importancia de E. Durkheim en la Historia de la Sociología. — R. Lenor: E. Durkheim y el Ambiente Social de su Epoca. — L. R. Siches: Balance Sobre Durkheim. — E. Sicard: Breve Ensayo Sobre los Marcos Sociales de la Obra de E. Durkheim. — G. Davy: Para el Centenario del Nacimiento de E. Durkheim. — L. P. Ferreira: Síntesis de la Contribución de E. Durkheim a la Sociología. — A. Cuvillier: E. Durkheim y su Concepción de la Sociología. — A. Birou: Religión e Ideal en el Pensamiento de Durkheim. — R. N. Bellah: Durkheim y la Historia. — H. Alpert: E. Durkheim — Una Perspectiva y una Apreciación de su Obra. — B. P. Dohrenwend: Egoísmo, Altruismo, Anomía y Fatalismo — Un Análisis Conceptual de los Tipos Durkheimianos. — O. U. Villegas: Repaso de la Metodología Durkheimiana a Través de su Aplicación al Estudio del Suicidio. — R. Lenoir: Las Prestaciones en la Obra de Marçal Mauss. — M. Mauss: Prestaciones Totales y Potlatch. — F. C. Nencleres: Cinco Motivos de la Vocación por la Sociología.

Vol. XXII, No. 1, Enero-Abril 1960. — L. Mendieta y Núñez: La propiedad de la Tierra Como Instrumento de Reconstrucción de la Organización Social de Nuestro Tiempo. — R. Mac-Lean y Estenos: Status Socio-Cultural de los Indios de México. — E. Feder: Feudalismo y Desarrollo Agrícola — El Papel del Crédito Controlado en la Agricultura Chilena. — E. de Moraes Filho: Algunas Consecuencias de la Industrialización Sobre la Estructura y la Dinámica de la Empresa. — F. Valdés Delius: Psico-Sociología del Rumor. — H. Solís Quiroga: La Delincuencia Como Hecho Social. — A. Cabrejos de Mac-Lean: Evolución de las Reacciones Sociales Frente al Crimen y Modernas Posibilidades de Creación de un Servicio Social Criminológico. — E. Greenwood: El Trabajo Social Durante los Últimos Años en los Estados Unidos de América. — O. Uribe Villegas: Consideraciones Preliminares Para un Esbozo de Programa de Estadística Aplicada a la Política. — R. Benítez Zenteno: Relaciones Demográficas Fundamentales de la Población de la República Mexicana en el Año 1950. — M. L. Rodríguez Sala: La Regionalización de México. — G. Alomar Esteve: Ensayo de Glosario en Español de Términos de Sociología Aplicada al Planeamiento Ecológico.

REVUE CRITIQUE DE DROIT INTERNATIONAL PRIVE, Paris, Vol. XLIX, No. 1, Janvier—Mars 1960. — Ch. N. Fragistas: Arbitrage étranger et arbitrage international en droit privé. — M. Weser: Les conflits de juridictions dans le cadre du Marché commun.

REVUE DE DROIT INTERNATIONAL, Genève, 38e année, No. 1, Janvier—Mars 1960. — J. Graven: Le nouveau Droit pénal international. — V. Pella: L'établissement d'une Cour Criminelle Internationale. — E. Aroneanu: Des dix Commandements — Déclaration universelle des Droits de l'homme. — B. T. Halajczuk: Les conventions multilatérales entre l'universalité et l'intégrité. — M. P. Tromaselli: La Suisse et l'Association de Libre Echange.

No. 2, Avril—Juin 1960. — E. Aroneanu: Aux Nations Unies — Convention ou Déclaration sur le Droit d'asile? — J. H. N. Erster: Coexistence pacifique et objectifs de la politique étrangère américaine.

REVUE DU DROIT PUBLIC ET DE LA SCIENCE POLITIQUE EN FRANCE ET A L'ETRANGER, Paris, 66e année, No. 1, Janvier—Février 1960. — J. Robert: *Considérations sur un texte oublié: la loi-cadre algérienne*. — A. Cocatre-Zilgien: *La garantie des emprunts publics contre la dépréciation monétaire en France*. — F. Reymond: *Le domaine public mobilier*. — G. Tixier: *Une exception aux lois anti-trust: les "Fair Trade Acts" (États-Unis)*. — P. Barattier: *La procédure de "Contempt of Court" (Grande-Bretagne)*. — *Chronique constitutionnelle française par M. Waline, J. Georgel, M. Aubry et S. Dreyfus*.

No. 2, Mars—Avril 1960. — G. Vlachos: *Les Décrets législatifs et la loi formelle en droit constitutionnel hellénique*. — G. Berlia: *La convocation d'une session extraordinaire du Parlement et la nature du régime*.

No. 3, Mai—Juin 1960. — L. Siorat: *Les sujétions imposées aux citoyens par la défense nationale*. — Ch. Cadoux: *Les droits fondamentaux de l'individu dans la Constitution indienne et l'interprétation judiciaire*. — A. Demichel: *De l'incompatibilité entre les fonctions de ministre et le mandat parlementaire (en France)*. — L. Hamon et J. Cotteret: *Vie et Droit parlementaires (Rôle de la commission mixte paritaire; Problème des pleins pouvoirs; Bilan législatif de la première session de 1959)*.

REVUE D'ÉCONOMIE POLITIQUE, Paris, 70e année, No. 1, Janvier—Février 1960. — A. Mey: *Le circuit économique et sa relation avec la théorie de la valeur et du calcul rationnel de l'économie industrielle*. — A. Cotta: *Le déclin de la domination économique d'une nation*. — J. Monteil: *Le gaspillage dans l'entreprise*. — G. Leduc: *Léon Walras — quelques mots à propos d'un cinquantenaire*. — A. Piettre: *L'avenir de l'enseignement économique*. — V. Pareto: *Deux lettres à Pantaleoni*. — L. A. Maverick: *Production et facteurs de la production*.

No. 2, Mars—Avril 1960. — F. Houillier: *Un maître de l'économie rurale — Pierre Fromont*. — J. St. Pesmazoglu: *Problèmes de développement économique en Grèce*. — J. Mehling: *Politique monétaire canadienne et reprise en main de la conjoncture*. — M. Leduc: *Le mécanisme du multiplicateur chez les mercantilistes de langue française au XVIIIe siècle*. — J. L. Guglielmi et P. Carrère: *Chronique de conjoncture*. — J. Houssiaux: *Renouveau de l'expérimentation en science économique — la simulation par les jeux d'entreprise*.

No. 3, Mai—Juin 1960. — J. Marchal: *Les modèles macroéconomiques de la répartition du revenu national de K. E. Boulding*. — M. Falise: *L'analyse de la répartition du revenu national de N. Kaldor*. — L. Nevaud et L. Solari: *Note sur une étude de Mrs Joan Robinson à propos de la théorie de la répartition*. — H. J. Jaksch: *Quelques modèles macroéconomiques de la répartition du revenu national, contributions allemandes 1930—1960*. — J. Marchal: *Note complémentaire sur le modèle de répartition du revenu national proposé par Nicholas Kaldor*. — G.-H. Bousquet: *Quelques gloses en marge des théories de l'épargne, de l'intérêt et des investissements*.

REVUE FRANÇAISE DE DROIT AÉRIEN, Paris, 14e année, No. 1, Janvier—Mars 1960. — W. Guldemann: *La méthode de travail du Comité Juridique de l'O.A.C.I.* — N. P. Boulos: *Transport aérien international. Responsabilité des transporteurs successifs de marchandises*.

No. 2, Avril—Juin 1960. — M. de Jouglart: *Les Infractions commises à bord des aéronefs dans la doctrine internationale*.

REVUE FRANÇAISE DE SCIENCE POLITIQUE, Paris, Vol. X, No. 1, Mars 1960. — R. Girardet: *Pouvoir civil et pouvoir militaire dans la France contemporaine*. — A. Mabileau: *La personnalisation du Pouvoir dans les gouvernements démocratiques*. — L. Frey: *La démocratie objectivement définie*. — G. Castellan: *Aspects de la politique des nationalités dans la Fédération socialiste*

yougoslave. — Ch. Morazé: *La politique du général de Gaulle d'après le tome III de ses Mémoires.* — P. Duclos: *Le paradoxe du "political scientist".* — G. Burdeau: *Structures économiques et structures politiques.* — M. Flory: *La renaissance politique du monde musulman.* — R. Ruffieux: *La Suisse contemporaine — état des travaux.*

No. 2, Juin 1960. — J.-L. Costa: *Nécessités, conditions et limites d'un pouvoir judiciaire en France.* — J.-B. Duroselle: *La stratégie des conflits internationaux.* — J. Viet: *La notion de rôle en politique.* — J. Cadart: *Les élections générales du 8 octobre 1959 en Grande-Bretagne et la crise du Parti Travailleiste.* — V. Silvera: *Le régime constitutionnel de la Tunisie — la Constitution du 1er juin 1959.* — R. Girardet: *Problèmes militaires contemporains — état des travaux.* — P. Hassner: *Aventures du marxisme anti-dogmatique.*

REVUE FRANÇAISE DE SOCIOLOGIE (Publiée par les soins du Centre d'Études Sociologiques), Paris, Vol. I, No. 1, Janvier—Mars 1960. — G. Davy: *Émile Durkheim.* — M. Dogan: *Le vote ouvrier en Europe occidentale.* — V. Isambert—Jamati: *Adaptation au travail et niveau de qualification des femmes salariées.* — R. Lambert: *Coopération et compétition dans les petits groupes.* — J.-R. Treanton: *Le concept de „carrière“.* — J. Dofny et H. Jamous: *L'orientation de la sociologie au Congrès de Stresa.*

No. 2, Avril—Juin 1960. — R. Barthes: *„Le bleu est à la mode cette année“.* *Unités signifiantes dans le vêtement de mode.* — P. Fouilhé: *L'évaluation subjective des prix. Aspects méthodologiques.* — I. Berger: *Hommes et femmes dans une même profession — Instituteurs et Institutrices (Premiers résultats d'une enquête dans départements de la Seine)* — H. Lefèbre: *Les nouveaux ensembles urbains (Un cas concret: Lacq—Mourenx et les problèmes urbains de la nouvelle classe ouvrière).*

REVUE GÉNÉRALE DE DROIT INTERNATIONAL PUBLIC, Paris, 64e année, No. 1, Janvier—Mars 1960. — Ts. Kotani: *Le Japon et le droit international.* — A. Demichel: *L'évolution de la protection des minorités depuis 1945.* — Cl.-H. Vignes: *Observations sur la nouvelle déclaration française d'acceptation de la juridiction obligatoire de la Cour internationale de justice.* — In memoriam: *Max Huber (1874—1960).*

REVUE HISTORIQUE DE DROIT FRANÇAIS ET ÉTRANGER, Paris, 38e année, No. 1, Janvier—Mars 1960. — J. Gilissen: *Puissance paternelle et majorité émancipatrice dans l'ancien droit de la Belgique et du Nord de la France.* — C. Spinosi: *Une institution fiscale d'avenir — du centième denier au droit d'enregistrement.* — P. Bierzanek: *Sur les origines du droit de la guerre et de la paix.* — B. A. Pocquet du Haut-Jussé: *L'enquête de pays a-t-elle existé en Bretagne?* — Nécrologie: *Noël Didier.*

No. 2, Avril—Juin 1960. — L. Ménager: *„Naulum“ et „receptum salvam fore“ — contribution à l'étude de la responsabilité contractuelle dans les transports maritimes en droit romain.* — H. Jaeger: *Justinien et l'„episcopalis audientia“.* — J. Villain: *Le recouvrement de la capitation extraordinaire de 1722.* — J. Reinach: *L'action intentée à fin d'estimation.* — Nécrologie: *Georges Boyer.*

REVUE DE L'INSTITUT DE SOCIOLOGIE (Institut de Sociologie Solvay — Université Libre de Bruxelles), No. 2, 1960. — R. Olbrechts: *Aspects récents du mouvement de la population en Belgique.* — M. J. Ulmer: *Puissance et théorie économiques.* — E. Buysens: *Langage et pensée.* — P. Gourou: *A propos de démographie africaine.* — R. Amy: *Une tendance — le budget familial au service de l'administration de la justice.* — J. Hrženjak: *Le fonctionnement du système communal dans la République populaire fédérale de Yougoslavie.* — Z. Frank-Ossipoff: *Quelques données sur le réseau de distribution en U.R.S.S.* — M. Engleborghs-Bertels: *Rémunération et logement des travailleurs dans les communes populaires chinoises.*

REVUE INTERNATIONALE DE CRIMINOLOGIE ET DE POLICE TECHNIQUE (Organe officiel du Centre International d'Études Criminologiques), Genève, Vol. XIV, No. 2, Avril—Juin 1960. — J. Graeven: Le tatouage et son importance en criminologie. — J.-M. Guth: A propos du crime d'un "arracheur de coeur" malgache. — R. B. Koechlin: Les foyers "Feux verts" de Genève. — R. Lechat: Réflexions au sujet du polygraphe. — J.-M. Chaumeil: Limites et possibilités de la science dans l'enquête criminelle. — J. Mathyer: Expertise des signatures.

REVUE INTERNATIONALE DE DROIT COMPARE (Continuation du "Bulletin de la Société de Législation comparée"), Paris, douzième année, No. 1, Janvier—Mars 1960. — J. Bärmann: Les communautés européennes et le rapprochement des droits. — R. Monaco: Comparaison et rapprochement des législations dans le Marché commun européen. — F. Dumon: La formation de la règle de droit dans les communautés européennes. — A. Tunc: L'élaboration de conditions générales de vente sous les auspices de la Commission Economique pour l'Europe. — A. Colomer: La tutelle des mineurs en droit musulman algérien (loi du 11 juillet 1957). — Nécrologie: Tullio Ascarelli.

No. 2, Avril—Juin 1960. — O. Kahn-Freund: Quelques réflexions sur le règlement des conflits collectifs du travail au point de vue du droit comparé. — K. N. Neumayer: Les droits sans sujet. — D. Simons: L'équité et l'administration publique au Pays-Bas. — J. Joźłowski: Les principes de la procédure civile polonaise. — J.-D. Bredin: Table ronde sur „Les problèmes de l'organisation judiciaire en Pologne”.

REVUE INTERNATIONALE DE POLICE CRIMINELLE (Publication officielle de l'Organisation Internationale de Police Criminelle — INTERPOL), Paris, quatorzième année, No. 134, Janvier 1960. — F. Brink: Parapsychologie et investigation criminelle. — A. Frias Hernandez: Trafiquants de drogues heroïques. — M. Tulalamba: Relations de la police thaïlandaise avec les polices étrangères. — R. Dolegeal et P. F. Ceccaldi: Support mixte de balles et douilles pour microscope-comparateur.

No. 135, Février 1960. — Извештај о генералној скупштини ИНТЕРПОЛ-а одржаној у Паризу децембра 1959.

No. 136, Mars 1960. — R. Berger: L'action de la police dans la prévention et le traitement de la délinquance juvénile. — R. Deb: Malfaiteur international ou interétatique. — A. Hatano: Ce que révèlent les lieux du crime.

No. 137, Avril 1960. — X.: La première conférence du Sud-Est asiatique sur les stupéfiants. — J. Nepote: L'évolution de la criminalité en France. — H. K. L. Gandotra: Le prevenu peut-il se soustraire au relevé des empreintes? — J. Saitonay: L'éducation routière et la police. — A. Mertens: La graphologie en justice.

No. 138, Mai 1960. — Ch. Siragusa: INTERPOL et la répression du crime. — K. Simpson: Strangulation — meurtre ou suicide? — J. David: Hong Kong, ses trafiquants et sa police. — J. W. Kallenborn: La contrefaçon de coupons de dividendes neerlandais.

No. 139, Juin—Juillet 1960. — X.: La police féminine en Italie. — X.: La vallée sans retour. — B. B. Mishra: Postscriptum à l'affaire de Pakur. — O. Schroeder: Le sang et la preuve médico-légale. — A. Hattinger: Un chien policier.

REVUE INTERNATIONALE DE LA PROPRIÉTÉ INDUSTRIELLE ET ARTISTIQUE (Organe de l'Union des fabricants pour la protection internationale de la propriété industrielle et la répression de la contrefaçon), Paris, 68e année, Numéro special, 1960. — Yves Saint-Gal: Protection et défense des marques de fabrique et concurrence déloyale.

Nos. 40—41, 1960. — Y. Saint-Gal: Répression de la concurrence déloyale dans le cadre du Marché commun.

REVUE INTERNATIONALE DES SCIENCES ADMINISTRATIVES

(Publiée par l'Institut international des Sciences administratives à Bruxelles), Vol. XXVI, No. 1, 1960. — A. Bertrand & M. Long: L'enseignement supérieur des sciences administratives en France. — O. Haussleiter: Les aspects sociologiques des sciences administratives aux Etats-Unis et en Grande-Bretagne. — C. Tacito: L'excès de pouvoir au Brésil. — E. Iserzon: Administration publique, Droit administratif, Droit de l'économie. — G. Roehrsen: Le logement populaire dans la législation italienne. — A. L. Adu: Problèmes gouvernementaux des jeunes Etats africains. — H. J. van Mook: La formation à l'étranger d'étudiants en administration publique provenant de pays en cours de développement.

No. 2, 1960. — F. Meyers: L'évolution de l'administration, depuis la guerre, dans les pays de l'Union de l'Europe occidentale (UEO). — P. Meyer: Le développement de l'administration publique dans les pays scandinaves depuis 1945. — Z. Rybicki: Problèmes de l'évolution des organes administratifs dans les Etats socialistes après la Deuxième Guerre mondiale. — E. P. Laberge: Le développement de l'administration publique en Amérique centrale depuis la Seconde Guerre mondiale.

REVUE JURIDIQUE ET ECONOMIQUE DU SUD-OUEST (Annales

de la Faculté de Droit et des Sciences économiques de l'Université de Bordeaux), série juridique, 11e année, Nos. 1—2, 1960. — J. Treillard: Les caractères de l'instruction préparatoire en procédure pénale. — L. Ségur: Responsabilité et utilisation de l'énergie nucléaire. — A. Vandenbosche: A propos de la "distancia loci" de la lettre de change en Flandre maritime au dix-huitième siècle. — A. Mabileau: Colloque sur le civisme.

Série économique, 9e année, No. 1, 1960. — Institut d'économie régionale du Sud-Ouest: Les zones d'attraction commerciale de la Charente. — A. Coucharrrière: Une enquête sur le délaissement de la profession de gemmeur. — Y. Laulan: Les marchés agricoles dans le Marché commun. — M.-D. Hiriart: Le marché du thon dans les îles Britanniques.

No. 2, 1960. — L. Papy: Le milieu naturel des Landes et l'ancienne occupation du sol. — J. Guinaudeau: Sols forestiers et essences forestières dans la région des Landes de Gascogne. — P. Lallemand: La durée de révolution du pin maritime. — P. Legendre: La gemme. — P. Lallemand: Les bois à pâte. — Ph. Ladevèze: Les bois de mine et les bois de sciage. — D. Dorlanne: La nouvelle Union corporative des résineux. — J.-C. Bussy: Quelques aspects de l'aménagement forestier landais. — Centre d'expansion „Bordeaux-Sud-Ouest": Le maïs dans le Sud-Ouest.

REVUE DE SCIENCE FINANCIÈRE, Paris, 52e année, No. 1, Janvier—

Mars 1960. — H. Laufenburger: L'impossible "Réforme fiscale". — A. Titta: Récente évolution de l'épargne et des investissements en Italie. — J. Wolff: L'inégalité d'influence des devises. L'influence par l'emploi. — M. Rudloff: Schacht, financier. — P. Biacabe: Réflexions sur "l'aspect XIXe siècle" de la politique économique et financière de la Ve République. — L. Rives: Report déficitaire. Amortissements différés ou du détournement de la comptabilité par le fisc.

No. 2, Avril—Juin 1960. — Th. Keller: L'imposition des personnes morales en Suisse — Phénomènes et problèmes. — R. La Garrigue: Le plan Carli et le problème des détournements de trafic dans une Zone de Libre-Echange. — J. Monteil: Remarques sur les emprunts publics indexés. — D.-G. Lavroff: Le Trésorier-payeur général. — L. Reboud: Influence des fiscalités sur les mouvements de capitaux dans le cadre du Marché commun.

REVUE TRIMESTRIELLE DE DROIT CIVIL, Paris, 59e année, No.

1, Janvier—Mars 1960. — G. Durry: Les jugements dits "mixtes". — R. They: Le concubinage en France.

No. 2, Avril—Juin 1960. — C.-I. Foulon-Piganiol: Le mariage "simulé".

REVUE TRIMESTRIELLE DE DROIT COMMERCIAL, Paris, 13e année, No. 1, Janvier—Mars 1960. — M. Vasseur: Le problème des sociétés entre époux après l'ordonnance du 19 décembre 1958. — R. de la Haye: Le registre du commerce dans les pays du Marché commun. — A. Tubiana: Réflexions sur une incidence fiscale de l'indexation. — E. Brochier: Le XIIIe Congrès de l'Association internationale de droit fiscal et financier (Madrid, octobre 1959).

No. 2, Avril—Juin 1960. — A. Cocatre—Zilgien: L'usager du service public industriel ou commercial en droit français. — K. Rodhe: La surveillance des sociétés par actions dans le droit suédois. — S. Epshtein: De l'action introduite contre la banque par l'ordonnateur qui n'a pas rejeté les documents.

RIVISTA INTERNAZIONALE DI FILOSOFIA DEL DIRITTO, Milano, anno XXXVII, fasc. I—II, Gennaio—Aprile 1960. — У овом броју објављени су радови који су били припремљени за Четврти национални конгрес за филозофију права који је одржан у Павији од 10 до 13 октобра 1959. На конгресу су расправљане две теме: о правној норми и о јавном и приватном праву. Чланци о првој теми су: A. M. Abate: La consuetudine norma giuridica nella Chiesa. — G. Auriti: La norma giuridica come oggetto della scienza del diritto. — L. Bagolini: Norma negoziale e paradigma normativo. — A. Baratta: Normalità e giuridicità. — L. Bellofiore: Costume, norma giuridica e norma morale. — G. Bellussi: I destinatari della norma positiva. — N. Bobbio: Due variazioni sul tema dell'imperativismo. — L. Caboara: La politicità della norma giuridica e il problema della giustizia. — G. Campanini: Ragione e volontà nella norma giuridica. — S. Caramella: Sulla logica della sentenza giuridica. — W. C. Sforza: Norma giuridica e struttura giuridica. — G. Chicca: Rilievi sul processo formativo della norma giuridica in seno alla consociazione quirite. — A. Cremona: La norma giuridica nella Filosofia morale e nella dottrina politica dei Sofisti. — E. de Mas: L'origine della norma e della sanzione giuridica nel pensiero di Francesco Bacone. — V. Ferola: La critica del Croce al concetto di coazione. Significato e limiti. — N. Irti: Norma giuridica e processo civile. — B. Leoni: Oscurità ed incongruenze nella dottrina kelseniana del diritto. — F. Mercadante: Norma giuridica e iniziativa politica. — N. Nava: La norma giuridica e la crisi del diritto. — G. Nirchio: Il diritto vivente. — A. Paglietti: La giuridicità come limite del potere. — D. Pasini: Norma giuridica e realtà sociale. — G. Perticone: La norma giuridica. — R. Pizzorni: Limiti e compiti del diritto positivo secondo S. Tommaso. — V. Prestipino: Norma e libertà. — G. Quadri: Giustizia e sicurezza. — U. Redano: Etica, società, norma giuridica. — R. A. Roggerone: Sulla bilateralità della norma giuridica. — A. Salemi: Norma giuridica e progresso sociale. — G. Tarello: Norma e giuridificazione nella Logica di Dewey. — I. Tebaldeschi: Validità ed efficacia della norma giuridica. — A. Tozzi: La norma giuridica e il concetto di diritto. — G. Zizak: La norma giuridica. — Другој теми посвећени су радови: M. T. Antonelli: Politica e concetto di autonomia. — M. A. Cattaneo: Richiamo a istituti di diritto privato per la risoluzione del problema dell'origine dello Stato. — U. Cerroni: Sulla storicità dell' distinzione tra diritto privato e diritto pubblico. — N. Ciusa: Il concetto di Stato di diritto nel personalismo giuridico. — G. de Crescenzo: Diritto pubblico e diritto privato nel pensiero di Guido Calogero. — G. Lumia: Diritto pubblico e diritto privato nel pensiero di Kant.

Fasc. III, Maggio—Giugno 1960. — G. Del Vecchio: Verso un diritto mondiale. — L. Bagolini: La comunicazione sociale nel contrasto delle visioni del mondo. — V. Frosini: Libertarismo antico e liberalismo moderno. — V. Neppi: Causalità giuridica e rappresentanza. — S. Castignone: La dottrina della giustizia in David Hume. — G. Del Vecchio: Sull' Etica di Albert Schweitzer. — D. Scoleri: Finito e infinito in Schelling. — Fr. Conci: Sul concetto di sovranità.

RIVISTA INTERNAZIONALE DI SCIENZE SOCIALI (Pubblicata a cura della Università del Sacro Cuore), Milano, Vol. XXXI, Fasc. I, Gennaio—

Febbraio 1960. — F. Vito: *La tutela della concorrenza e il controllo del monopolio nell' economia italiana.* — S. Lombardini: *La legge antimonopolistica nel quadro di una politica di sviluppo economico.* — F. Feroldi: *Caratteristiche dell' economia italiana e regole di concorrenza nel quadro della C. E. E.* — G. Mazzocchi: *La disciplina antimonopolistica alla luce della teoria economica.* — L. Frey: *Osservazioni sulle politiche antimonopolistiche nei vari Paesi.* — G. Mazzocchi: *Alcuni recenti studi sulla struttura e gli effetti delle leggi antimonopolistiche.* — O. Caravello: *Concorrenza e monopolio — a proposito di un simposio internazionale.* — L. Frey: *In merito ad alcune indagini sulle politiche antimonopolistiche.*

SCHWEIZERISCHE ZEITSCHRIFT FÜR STRAFRECHT — REVUE PÉNALE SUISSE, Bern, 75. Jg., H. 1, 1960. — H. Schröder: *Die Not als Rechtfertigungs- und Entschuldigungsgrund im deutschen und schweizerischen Strafrecht.* — F. Meyer: *Les dispositions pénales de la loi fédérale sur la circulation routière.* — E. Gay: *Les accidents de la circulation au service militaire.* — E. Martin: *Die Kriminaltechnik bei Urkundendelikten.* — L. H. Burckhardt: *Probleme des Urkundenstrafrechts im Lichte der Rechtsprechung.*

H. 2, 1960. — In memoriam: *Philipp Thormann.* — J. Craven: *Les problèmes d'application des dispositions légales au "meurtre par passion" en droit suisse.* — A. Schatzmann: *Ausdehnung des Jugendstrafrechts auf 18- bis 20jährige nach dem Entwurf für die Teilrevision des schweizerischen Strafgesetzbuches.* — C. Haffter: *Die Behandlung der Delinquenten im Alter von 18—20 Jahren.* — F. Clerc: *Nouvelles lois cantonales.* — H. Dubs: *Anrechnung der Untersuchungshaft auf die Strafe. Über die Rechtsprechung des Bundesgerichtes zu Art. 69 Str GB.* — F. Clerc: *Du "transfert pénitentiaire" (art. 93, al. 2 CP).*

SCHWEIZERISCHE ZEITSCHRIFT FÜR VOLKSWIRTSCHAFT UND STATISTIK — REVUE SUISSE D'ÉCONOMIE POLITIQUE ET DE STATISTIQUE, Bern, 96. Jg., No. 1, März 1960. — A. Schwarz: *Zur Geschichte des "Elektronischen Gehirns".* — J. Niehans und R. Bitterli: *Der schweizerische Kreditmarkt und das Gesetz von Angebot und Nachfrage.* — R. Henn: *Die Behandlung betrieblicher Störungen und Stauungen durch Übergangswahrscheinlichkeiten.* — H. Stuber: *Über die Regelung des Schlachtviehmarktes.* — A. Bernet: *Soziale Bestrebungen schweizerischer Arbeitgeber im 19. Jahrhundert.* — J. Neuhaus: *Grenzen und Möglichkeiten eines Vergleichs der Aktiengesellschaftsträger einiger europäischer Länder.* — R. Ferber: *Durchschnitt und Streuung als Komponenten der repräsentativen Betriebsgrösse.*

No. 2, Juni 1960. — A. Stobbe: *Kurzfristige und langfristige Bestimmungsgründe der Einkommensverteilung.* — A. Nicols: *Economic Efficiency and the Regulation of Competition.* — J. Valarché: *L'organisation sociale rurale du Valais et son évolution.* — A. Miller: *Das Bevölkerungsproblem in der unterentwickelten Ländern.* — H. Würigler: *Die obersten Zielsetzungen der Wirtschaftspolitik.* — P. Bernholz: *Volkswirtschaftliche Saldenmechanik.*

SOVIET SURVEY (A Quarterly Review of Cultural Trends), London, No. 32, April—June 1960. — Број је посвећен проучавању ревизионизма и уводу се даје краatak преглед развоја тог покрета. Затим се објављују следећи чланци: Ch. Gneuss: *Eduard Bernstein.* — D. Bell: *In Search of Marxist Humanism (The Debate on Alienation).* — G. Galli: *The Choice for the Italian Left — Reform or Revolution.* — J. Duvingaud: *Neo-Marxism in France — G. L. Arnold: New Reasoners in Britain (In Search of a Synthesis).* — L. A. Coser: *USA — Radicals at Bay.* — E. Seidensticker: *Divisions in Japanese Socialism.* — H. Schurer: *The Permanent Revolution (Metamorphosis of an Idea).* — Document: *Polemics in Poland — The Party and the Truth.* — J. Rühle: *Ernst Bloch, Philosopher of Hope.* — S. Baron: *George Plekhanov (Between Marx and Lenin).* — R. C. North: *M. N. Roy — The Revolution in Asia.* — Comintern Reminiscences (Interview with an Ex-Insider).

SWISS REVIEW OF WORLD AFFAIRS (A Monthly Publication of the "Neue Zürcher Zeitung"), Vol. IX, No. 10, January 1960. — W. Bretscher: New Government in Berne. — E. F. Aschinger: The Swiss Way to European Integration. — H. E. Tütsch: Morocco. — H. E. Tütsch: Tunisia. — S. Wolff: Economic Reform in Spain. — V. Meier: A Journey Through Western Poland.

No. 11, February 1960. — S. de Madariaga: Khrushchev's Year. — F. Luchsinger: The Forgotten Third Reich. — H. E. Tütsch: Oil in Libya. — M. Beer: The Changing United Nations.

No. 12, March 1960. — U. Schwarz: Disarmament Talks Resumed. — H. E. Tütsch: Algeria. — H. Heymann: Japan's Economic Problems. — F. Watnig: Austria — Politics After the People's Party Congress. — E. Bieri: Modern Liberalism. — A. Schaefer: Swiss Banking Secrecy — Fact and Fiction.

Vol. X, No. 1, April 1960. — W. Bretscher: Switzerland and European Integration. — E. F. Aschinger: Some American Errors in the Question of European Integration. — R. Ottinger: European Integration in Agriculture. — K. I. Trüb: Fishing and Farming in Japan. — R. P. Hafter: The End of Belgium's Colonial Rule. — P. S. Andrews: Can Switzerland Show the Way?

No. 2, May 1960. — S. de Madariaga: The World His Stage. — E. Bertolasi: Government and Business in Italy. — E. Mettler: From a Trip Through East Africa. — E. Mettler: The Union of South Africa in Crisis.

No. 3, June 1960. — Editorial: The Failure in Paris. — H. Zimmermann: West Berlin's Economy. — F. Luchsinger: Bonn and Europe. — E. F. Aschinger: Where the Wise Man Blunder, or the "Reform" of the OEEC. — E. Geilinder: Italy's Political Crisis. — S. Schädler: General Franco and Don Juan. — U. Schwarz: A Visit to Thailand. — U. Schwarz: The Status of SEATO. — E. Kux: Peking and Moscow at Ideological Odds.

TEMPO PRESENTE, Roma, Vol. V, No. 1, Gennaio 1960. — N. Chiaromonte: Albert Camus. — M. Buber: La via della comunità. — E. Zolla: Come rance l'antisemitismo. — M. J. Lasky: Sulla tedescofobia degli Inglesi (Lettera da Londra).

No. 2—3, Febbraio-Marzo 1960. — M. J. Lasky: Civiltà russa e civiltà americana (Intervista con George Kennan). — P. Ignotus: Prigioniero politico.

No. 4, Aprile 1960. — I. Silone: Democrazia cifrata. — K. A. Jelensky: Avanguardia e rivoluzione.

No. 5, Maggio 1960. — A. Caffi: Magia, mistica e mito. — G. di Santillana: Galileo e i moderni. — V. R. Haya de la Torre: Difficoltà della democrazia nell'America latina.

No. 6, Giugno 1960. — G. Calogero: Ricordo di Carlo Antoni. — M. Polanyi: Al dilà del nihilismo. — R. Caillois: Il complesso di Medusa.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO LAW REVIEW, Vol. 27, No. 1, Autumn 1959. — B. Currie: The Silver Oar and All That — A Study of the Romero Case. — D. W. M. Waters: Rights of Entry in Administrative Officers. — R. Steffen: The Prima Facie Case in Non-Jury Trials.

WELTWIRTSCHAFTLICHES ARCHIV (Zeitschrift des Instituts für Weltwirtschaft an der Universität Kiel), Band 84, H. 1, 1960. — E. Schneider: Erik Lindahl in memoriam (1891—1960). — H. Brems: Welfare and Variable Product Quality. — G. Clayton: Some Notes on Devaluation and Prices. — M. J. Beckmann: Lineares Programmieren und neoklassische Theorie. — H. Ohm: Angewandte Preistheorie und Grenzkostenpreisprinzip bei unvollkommener Integration. — F. Meissner: American Discount Houses — A Revolution in Low Cost Mass Retailing. — K. Möbius: Problematik und Aussagewert der internationalen Weltmarkt-Preisindizes. — F. Voigt: Moderne Verkehrstheorie und Verkehrspolitik.

H. 2, 1960. — F. Baade: *Wilhelm Gülich in memoriam (1895—1960)*. — W. Wetzel: *Oskar Anderson in memoriam*. — R. B. Heflebower: *The Firm in Oligopoly Analysis*. — E. Heuss: *Das Oligopol, ein determinierter Markt*. — B. Leibert: *Beitrag zum Problem der Energieprognose*. — J. Okuniewski: *Faktoren der Intensivierung und Produktivitätssteigerung in der Landwirtschaft Dänemarks und der Bundesrepublik Deutschland nach dem Zweiten Weltkrieg*. — E. von Böventer: *Die Integration der Weltwirtschaft*. — G. Wurzbacher: *Typenkritische Betrachtungen zu Alfred von Martins Soziologie*.

THE YALE LAW JOURNAL, New Haven, Vol. 69, No. 3, January 1960. — J. Reid: *Understanding the New Hampshire Doctrine of Criminal Insanity*. — Ch. L. Black, Jr.: *The Lawfulness of the Segregation Decisions*.

No. 4, March 1960. — J. Goldstein: *Police Discretion Not To Invoke the Criminal Process — Low-Visibility Decisions in the Administration of Justice*. — A. A. Ehrenzweig: *Guest Statutes in the Conflict of Laws—Towards a Theory of Enterprise Liability Under „Foreseeable and Insurable Laws“*.

No. 6, May 1960. — L. J. Hector: *Problems of the CAB and the Independent Regulatory Commissions*. — E. W. Kintner: *The Current Ordeal of the Administrative Process — In Reply to Mr. Hector*. — A. A. Ehrenzweig: *Vicarious Liability in the Conflict of Laws*.

ZEITSCHRIFT FÜR AUSLÄNDISCHES UND INTERNATIONALES PRIVATRECHT (Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht), Tübingen, 24. Jg., H. 4, 1959. — H. Stoll: *Kollisionsrechtliche Fragen beim Kommissionsgeschäft unter Berücksichtigung des internationalen Börsenrechts*. — J. G. Helm: *Das Brüsseler Abkommen von 1957 über die Beschränkung der Reederhaftung und das deutsche Recht*. — J. D. M. Derrett: *The Role of Roman Law and Continental Laws in India*. — E. Pritsch: *Das Schweizerische Zivilgesetzbuch in der türkischen Praxis*. — B. Corinth: *Das Erbrecht der Volksrepublik China*. — S. Cigoj: *Die Zivilrechtsprechung der ordentlichen Gerichte Jugoslawiens (1953—1958)*. — B. Mentha: *Schweizerische Gesetzgebung auf dem Gebiete des Patentrechts (1949—1958)*.

ZEITSCHRIFT FÜR SCHWEIZERISCHES RECHT — REVUE DE DROIT SUISSE — RIVISTA DI DIRITTO SVIZZERO, Basel, Neue Folge, Band 79, H. 1, 1960. — W. Kägi: *Professor Max Huber (1874—1960)*. — J. F. Aubert: *La constitution française du 4 octobre 1958*. — W. A. Hecht: *Der standardisierte Vertrag als rechtsdogmatisches und rechtspolitisches Problem*. — E. Koenig: *Rechtsirrtum?*

H. 2, 1960. — Број је посвећен петогодишњици Универзитета у Базелу. — H.-R. Hagemann: *Aus dem Basler Rechtsleben in der Frühzeit der Universität*. — A. Staehelin: *Pierre Loriot und seine Ideen von der Einführung des göttlichen Rechts*. — G. Kisch: *Johann Samuel Stryk und die Basler Juristische Fakultät*. — F.-E. Klein: *A propos de la revendication mobilière en ancien droit bâlois*. — F. Schweikert: *Lehrfreiheit und Autonomie der Universität Basel*. — M. Gutzwiller: *Juristische Glossen zu einem theologischen Werk*.

ZEITSCHRIFT FÜR STAATSSOZIOLOGIE, Freiburg/Breisgau, 7. Jg., No. 1, 1960. — M. T. Vaerting: *Der Strukturwandel des Politikers*. — M. T. Vaerting: *Politik der jungen Männer*.

No. 2, 1960. — M. T. Vaerting: *Der Primat des Militärischen in der Politik*.

ZEITSCHRIFT FÜR ZIVILPROZESS, Köln—Berlin, 73. Band, H. 1/2, April 1960. — W. Niese: *Beurkundung als Rechtspflegeakt*. — H. Brox: *Die Bindung des Richters an Entscheidungen anderer Gerichte*. — H. Göppinger: *Die Parteienanhörung und die Parteiennehmung in Ehesachen, zugleich eine Betrachtung über die Praxis des Eheprozesses*. — Bull: *Prozesspraxis ohne Leistung*.

НОВИ СТАТУТ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ. — У оквиру низа мера које предузима колектив Правног факултета са циљем да спроведе у живот Препоруку Савезне народне скупштине о побољшању и унапређењу рада Универзитета, израђен је и нови статут. Одлуком Извршног већа Народне скупштине Народне Републике Србије, од 16 маја 1959. о чему је факултет био извештен 25 септембра 1959, нови статут је потврђен и тиме ступио на снагу. Према чл. 136 статута његове одредбе важе почев од 1 октобра 1958. Нови статут уноси значајне промене у области наставе. Уведен је нови наставни план и обавезне практичне вежбе. Учињене су неке измене и у режиму студија.

1. — Основна карактеристика новог наставног плана Правног факултета, који је уведен од школске 1958/59 године, огледа се у увођењу извесног усмеравања почев од треће године студија. Прве две године студија имају по пет предмета — прва година: увод у правне науке, основи социологије, лично и породично право, основи римског права и историја државе и права; друга година: уставно право, грађанско право — I део (општи део, стварно и наследно право), кривично право, основи политичке економије, основи кривичног поступка. Наведени предмети обавезни су за све студенте. У трећој години четири предмета су такође обавезна за све студенте: грађанско право — II део (облигационо право), управно право, финансије и финансиско право и економска политика; док их у четвртој има пет: привредно право, радно право, међународно приватно право, међународно јавно право и основи грађанског поступка.

Поред ових предмета сваки студент је дужан да се почев од треће године определи за једну од група предмета и да из ње положи још три предмета у трећој години и два у четвртој години. Групе и предмети по годинама су следеће: прва група — правосудна — на трећој години: кривични поступак и криминалистика, судска медицина са судском психопатологијом, као обавезни предмети и социјална патологија (V семестар) и статистички метод (V семестар); на четвртој години: грађански поступак (VIII семестар) као обавезни предмет а привредноправни послови, саобраћајно право, поморско право и право осигурања — као изборни предмети;

друга група — политичка — на трећој години: комунални систем и комунална политика, јавна управа, као обавезни предмети, а социјална политика (V семестар) и статистички метод (V семестар) као изборни предмети; на четвртој години: теорија државе као обавезан предмет а савремени социјалистички систем, историја политичких и правних уставна Југославије, историја политичких теорија и упоредно уставно право као изборни предмети;

трећа група — економско-правна — на трећој години: економика предузећа, међународни економски односи (V семестар), статистички метод (V семестар) — као обавезни, док изборних предмета нема; на четвртој години: привредноправни послови као обавезни предмет а теорија привредног развика, саобраћајно право, поморско право, право осигурања, привредна историја и историја економских доктрина као изборни предмети;

четврта група — међународна — на трећој години: међународни односи, савремени социјалистички систем, међународни економски односи (V семестар), као обавезни предмети — изборних предмета нема; на четвртој години: међународне организације као обавезни предмет, а међународно привредно право, привредноправни послови, саобраћајно право и поморско право као изборни предмети;

пета група — социјална — на трећој години: социјална политика (V семестар), комунални систем и комунална политика, статистички метод (V семестар) — као обавезни предмети; на четвртој години: социјална политика рада као обавезни предмет а социјална породице, социјална насеља, социјална психологија и социјална патологија као изборни предмети.

Из изложеног наставног плана види се да он садржи укупно 19 предмета који су заједнички за све студенте и још пет других предмета за које се студенти слободно опредељују.

Постојање поменутих 19 предмета који су обавезни за све студенте права а који су унети у нови наставни план сагласно одлуци IV интер-факултетске конференције од 1952, довољно обезбеђује заједнички лик југословенског правника који ће моћи да ради у свим службама за које се тражи правничка спрема. Помоћу наставе осталих пет предмета сваке поједине изборне групе намера је да се постигне и извесно усмеравање односно потпуније и квалитетније припремање студената за одређене струке и службе. Очекује се да ће овакво усмеравање студената изазвати њихово веће интересовање за рад на факултету. Увођење усмеравања ће такође повољно утицати и на даљи развој наше правне науке и наставе јер ће омогућити да се већи број дисциплина посебно и дубље проучавају.

2. — Поред измена у наставном плану, Београдски правни факултет извршио је још једну измену која се огледа у преношењу акцента наставе са предавања на вежбе.

Тенденција пребацивања средишта наставе са предавања на вежбе узела је маха последњих година у многим земљама. У неким од њих, као Француској на пример, предавања су, иако обавезна врло корисна, добила другоразредни значај, Вежбе су постале главније тако да изостанак са две или више вежби лишава студента могућности да се пријави за испит.

Усвајајући корисне стране обавезних вежби, Правни факултет у Београду увео је те вежбе сматрајући пре свега да оне омогућују много интензивнији додир наставника и студената, да претстављају значајну помоћ студентима у проучавању појединих питања, да дисциплинују студенте да од почетка школске године почну систематски да обрађују градиво и др. Организовање вежби на Правном факултету у Београду сукобљава се са многим и крупним тешкоћама, од којих је најзначајнија велики број студената и недовољан број наставника, као и недостатак просторија. Стога су обавезне вежбе могле да се уведу школске 1958/59 године само за прву годину студија, а ове године и за прву и за другу, годину са тежњом да следећих година обавезним вежбама буду обухваћени и студенти треће и четврте године.

Вежбе се обављају са групама студената чији број не прелази седамдесет, и то два часа недељно из два предмета — на првој години по избору студента а на другој из грађанског и кривичног права. Систем рада на вежбама зависи од природе предмета али, говорећи уопште, састоји се из: тумачења текстова, анализе судских случајева, упознавања са правним изворима, читања и дискутовања студентских семинарских радова, пружања објашњења и помоћи у савлађивању испитне материје, решавању конструисаних задатака, консултацијама и сл. Руководилац вежбе, најчешће асистент, брижљиво евидентира рад сваког студента, прати његов развој и крајем године доставља испитивачу писмену информацију о његовом раду, залагању и показаном успеху. Испитивач узима у обзир ову информацију приликом испитивања и оцењивања. Обавеза похађања вежби санкционисана је тако што студент који не похађа уредно вежбе не може оверити семестар (чл. 52 статута).

Упркос многим тешкоћама, систем обавезних вежби, који су сви вредни студенти свесрдно прихватили, дао је већ у школској 1958/59 години добре резултате, па се стога у овој години предузимају мере да се обавезним вежбама обухвате, што пре, и студенти треће и четврте године.

3. — У области режима студија нови статут пре свега уводи правило „година за годину“, тј. студент који не положи све испите из године у коју је уписан закључно са испитним роком у октобру не може уписати наредну годину (чл. 62). Поред три редовна испитна рока: јунски, септембарски и јануарски, уведен је и допунски испитни рок у октобру. У томе испитном року може студент полагасти само поправни испит из једног предмета у случају ако је положио све остале испите из године у коју је уписан. Осим тога, апсолвенти, поред наведених рокова, имају и слободне рокове у децембру и априлу. Напуштен је систем групних истипа тако да се испити из свих предмета полажу појединачно.

ТРЕЋИ ИНТЕРКАТЕДАРСКИ САСТАНАК КАТЕДАРА КРИВИЧНОГ ПРАВА. — У Сарајеву је у времену од 10 до 12 маја т. г. одржан интеркатедарски састанак катедара кривичног права правних факултета у земљи. Ово је трећи састанак те врсте који су организовале катедре кривичног права. Ранија два састанка одржана су 1956 у Загребу и 1957 у Бегуњама (НР Словенија). На овом састанку узели су учешћа претставници катедара кривичног права правних факултета у Београду, Загребу, Љубљани, Сарајеву, Скопљу и Новом Саду.

На дневном реду овога састанка као прва тачка налазило се питање наставних планова и програма предмета катедре кривичног права на појединим факултетима. Уводну реч по овом питању дао је Сулејман Ресуловић, асистент Правног факултета у Сарајеву. У дискусији је изнето стање наставних планова, програма и начина извођења наставе предмета катедре кривичног права на појединим факултетима а затим је ово питање дискутовано с обзиром на скору реорганизацију наставе на правним факултетима.

Питање сарадње факултетских криминолошких института било је друго питање које је на овом скупу разматрано. Уводну реч је дала др. Катја Водопивец, научни сарадник Института за криминологију Правног факултета у Љубљани. У дискусији је изнето стање на криминолошким институтима при правним факултетима и указано на потребу интензивније сарадње и координације рада између криминолошких института.

Као трећа и четврта тачка дневног реда овог међукатедарског састанка били су реферат др. Владимира Бајера, редовног професора Правног факултета у Загребу, „Претпоставка окривљеникове невиности у југославенском кривичном поступку“, и реферат Мирослава Ђорђевића, асистента Правног факултета у Београду, „О неким проблемима одговорности правних лица за привредне преступе“. Читање ових реферата било је праћено дискусијом о проблемима.

М. Ђ

ПОСЕТА ПРОФ. ЈОАН РОБИНСОН ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ У БЕОГРАДУ. — На позив Института за међународну политику и привреду боравила је средином марта месеца о.г. у Београду Џоан Робинсон, професор политичке економије универзитета у Кембриџу. Приликом свог боравка проф. Робинсон је одржала три предавања из области теорије цена. Познати економиста и ван граница своје земље, проф. Џ. Робинсон показује нарочито интересовање за питања привреде социјализма. Она је и допутовала у Југославију са циљем да непосредно упозна привредни систем једне социјалистичке земље који се разликује од оног у СССР. За време боравка у Београду проф. Робинсон је посетила Правни факултет, где је у њену част организован састанак чланова Катедре за економске науке. На овоме састанку расправљано је о функционисању привредног механизма Југославије, као и о неким питањима наставе политичке економије на Универзитету у Кембриџу и Правном факултету у Београду.

ПРЕДАВАЊЕ ПРОФ. З. КОСЗМАРСУК-А НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ У БЕОГРАДУ. — У оквиру размене универзитетских наставника југословенских и пољских универзитета, боравио је крајем марта 1960 у Београду Zdzistaw Koszmarcuk, професор историје државе и права Правног факултета у Познању. Приликом свога борава у Београду проф. Koszmarcuk је у Општем семинару историје државе и права Правног факултета у Београду, одржао предавање о „Постанку ранофеудалне пољске државе и њене најстарије престонице“. Предавању проф. Koszmarcuk-а, после кога је вођена дискусија, присуствовао је, поред наставника и студената Правног факултета у Београду, и изванредан број историчара из Београда. Чланови Катедре за историју државе и права искористили су боравак проф. Koszmarcuk-а да са њим размене искуства о питањима наставе правне историје на правним факултетима у Познању и Београду.

ПРЕДАВАЊЕ ПРОФ. ЖАНА МЕЈНОА НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ У БЕОГРАДУ. — Средином априла месеца 1960 године, боравио је у Београду Жан Мејно, професор факултета за правне и економске науке у Лозани и Паризу. Поред предавања, која је том приликом одржао у другим установама, професор Мејно је одржао и предавање на нашем факултету са темом: „Технократија и политика“. Поред наставника нашег Факултета и чланова Социолошког друштва, предавању је присуствовао и већи број друштвених радника.

ПРЕДАВАЊЕ ПРОФ. МОРИСА ДИВЕРЖЕА НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ У БЕОГРАДУ. — Морис Диверже, професор факултета за правне и економске науке у Паризу, био је маја т. г. у посети Југославији као гост Савеза удружења правника. Том приликом одржао је на Правном факултету у Београду предавање са темом: „О политичкој и уставној ситуацији у Француској“. Изврстан познавалац ових питања професор Диверже, побудио је велико интересовање својим занимљивим предавањем. После предавања професор Диверже је одговарао на постављена питања.

ГОДИШЊА СКУПШТИНА СОЦИОЛОШКОГ ДРУШТВА НР СРБИЈЕ. — У Београду је 16 и 17 маја 1960 одржана VI редовна годишња скупштина Социолошког друштва НР Србије. Рад скупштине развијао се по секцијама: за општу теорију, за методолошке технике, за проблеме социологије рада и за социјалну патологију.

У првој секцији, за општу теорију, саопштења су поднели: Чедомир Новковић (Привреда, заједница и појединац, мерење њиховог односа), др Војин Милић (Проблеми глобалног проучавања друштва), Александар Тодоровић (Марксистичка социологија и њен даљи развој), др Радомир Лукић (Проблем динамичког проучавања друштвених појава).

О проблемима методолошке технике поднета су четири саопштења: Мирослав Печујлић (Карактеристичне црте социолошког истраживања класа), др Михаило Ђурић (Проблеми мерења — скалирања), др Михаило Поповић (Тетника изучавања јавног мњења — искуства из рада неких института за изучавање јавног мњења), др Цветко Костић (Значај судске праксе за социолошка истраживања).

У секцији за социологију рада поднета су саопштења Крсте Килибарде (о истраживању проблема критеријума људске природе човека) и Милоша Илића (о предиспозитиваима структуре и мобилности радничке класе Југославије — испитивања Института друштвених наука у Београду).

Секција за социјалну патологију имала је четири саопштења: др Михаило Ђурић (Појмови — теориски оквир друштвене дезорганизације), Ив Недељковић (Адаптација васпитно запуштене деце одрасле без родитеља у домовима), Петар Козић (Неки аспекти криминалне социологије с обзиром на узрочност криминала малолетника), Манојло Бројић (Општи осврт

на неке егзогене факторе преступништва малолетника и на неке отворене проблеме у вези с тим).

Саопштења која су поднели чланови појединих секција изазвала су врло живу и интересантну дискусију. Питања математичког третирања односа заједнице, привреде и појединца, усклађивање рада информативних служби и јединствености информација са потребама глобалног истраживања друштва, затим односа статике и динамике у проучавању друштвених појава и проблем прецизнијег одређивања појма промене — била су у центру пажње чланова Друштва. Ништа мањи интерес није био ни за питања методолошке технике, социологије рада и социјалне патологије. Дискусија се нарочито водила око питања дефинисања појма мерења, ефикасности појединих техника истраживања, о проблему стварне и формалне истине у судској пракси и односа социолога према том питању, дефинисања појма радничке класе у Југославији, проблема непотпуне породице као узрока деликвенције малолетника и др.

Саопштења која су поднета као резултати емпириских истраживања (саопштења К. Килибарде, М. Броћића, И. Недељковића) претстављала су врло интересантан материјал који захтева даљу обраду али који је и у облику у коме је приказан привукао пажњу неким својим покушајима решења извесних питања. С друге стране, ова саопштења, ови покушаји групе младих социолога који су се оријентисали првенствено на емпирска истраживања, показали су, што је у дискусији нарочито истакнуто, потребу превазилажења дескрипције у емпириском истраживању и већег оријентисања ка теориској интерпретацији података.

Високи квалитет и број поднетих саопштења, као и интересовање чланова Друштва за питања која су разматрана, указала су на оправданост организовања оваквих научних скупова социолога, али и на извештан недостатак интереса за овакве скупове у ширим круговима људи који се баве социологијом.

Другог дана рада Скупштине поднет је извештај Управе о активности Друштва у периоду 1959—1960. Активност Друштва састојала се, пре свега, у одржавању стручних састанака и организовању предавања. У току протекле године на стручним састанцима чланови Друштва поднели су саопштења у којима се расправљало или о извесним теориским питањима или су изношени резултати истраживања код нас. Осим тога, одржан је и извештан број састанака на којима су чланови Друштва информисани о стању социологије у другим земљама. Поднета су следећа саопштења: 1. др. Руди Супек: Мотивација и еволуција ставова код омладине (према искуствима истраживања на Аутопуту), 2. Јелена Шпадијер: Социјално-психолошке карактеристике једне групе алкохоличара, 3. Манојло Глушчевић: Печалбарство у Средачкој Жули (антрополошко и социолошко истраживање), 4. Манојло Броћић: Претходни резултати испитивања љубавног живота наше омладине, 5. Дискусија о књизи проф. др Радомира Лукића *Основни социологије*, 6. Упознавање чланова Друштва са радом IV међународног социолошког конгреса, 7. др. Михаило Поповић: Стање социологије и социолошких истраживања у Француској, 8. Божидар Милић: Однос између социјално-економског стања и исхране у Санџаку, 9. И. Сандерс: О неким проблемима примењених социолошких истраживања, (предавање организовано у сарадњи са Етнолошким институтом САН), 10. др. Влада Рашкович: Преглед стања савремене британске социологије, 11. Милосав Јанићијевић: Преглед стања савремене полске социологије, 12. Мирослав Печулић: Промене у класној структури савременог капиталистичког друштва, 13. др. Михаило Ђурић: Друштвени извори девијантног понашања, 14. др. Љубомир Живковић: Неки проблеми социологије уметности, 15. др. Милан Дамњановић: Социологија уметности и социологизам.

Друштво је такође одржало свечану седницу на којој је наш истакнути социолог и један од пионира југословенске социологије села проф. Сретен

Вукосављевић изабран за доживотног почасног претседника Социолошког друштва. На седници је о животу и научном раду проф. Сретена Вукосављевића говорио проф. др. Радомир Лукић.

У погледу сарадње са другим научним институцијама које се баве друштвеним наукама остварена је сарадња са Социолошким одељењем Института друштвених наука. Чланови Социолошког друштва учествовали су на саветовању о организацији социолошких истраживања, одржаном маја 1959, а осим тога, редовно су присуствовали предавањима које је организовало Социолошко одељење Института. Међутим, сарадња са другим сродним научним друштвима, као и друштвеним органима који се баве проблемима научног и наставног рада на подручју друштвених наука, није била остварена у већој мери. Мада би једна таква тешња сарадња са Удружењем психолога, Етнолошким друштвом и Друштвом економиста била врло корисна. Због тога друштво није било у могућности да пружи већу помоћ приликом доношења одлука о разним научним проблемима из области социологије, као што су стварање перспективног плана социолошких истраживања, наставних програма на високим школама и учествовање у припреми уџбеника социологије.

У оквиру активности Друштва нарочито је било значајно учествовање неколико његових чланова на Четвртом међународног социолошког конгресу у Стрзи и Милану. На конгресу је, у секцији која је расправљала о теми „Социологија у свом социјалном контексту“ реферат у име наше земље поднео проф. др. Радомир Лукић. Осим тога, на саветовању које је организовало Југословенско удружење за филозофију и социологију у Сарајеву (новембра 1959) учествовали су чланови Друштва. Реферат о методолошким проблемима поднео је др. Руди Супек, а др. Радомир Лукић учествовао је са корефератом „О значају теорије средњег обима у марксистичкој социологији“.

У циљу популаризације социологије, Социолошко друштво је организовало циклус предавања на Коларчевом универзитету. Дванаест предавања о проблемима савремене социологије била су: 1. др. Вељко Кораћ — Социологија и наша друштвена стварност, 2. др. Цветко Костић — Друштвени прогрес и наука, 3. др. Милош Маџура — Положај и проблеми запослене жене у Југославији, 4. др. Михаило Ђурић — Социолошко проучавање друштвене патологије, 5. др. Војин Милић — Самоубиства у Југославији, 6. др. Милан Милутиновић — О чиниоцима који доводе до криминала, 7. др. Руди Супек — Друштвени значај омладинских радних акција, 8. др. Михајло Поповић — Социјалне последице техничког прогреса у неразвијеним земљама, 9. др. Радомир Лукић — Научно објашњење у друштвеним наукама, 10. др. Влада Рашковић — Облици учешћа радника у управљању производњом и промена класних односа, 11. др. Илија Станојчић — Социолошко проучавање проблема слободног времена, 12. Илија Косановић — Савремени социолошки погледи на рат. Интересовање за ова предавања било је врло велико.

Поред тога чланови Друштва држали су предавања из области социологије на радничким и народним универзитетима у унутрашњости.

У току дискусије о раду Друштва у протеклој години истакнут је, пре свега, допринос Друштва популарисању социологије, као и потреба за већим материјалним средствима да би Друштво и даље могло успешно обављати свој рад. На скупштини је предложено и стварање научног органа Друштва, с обзиром да Друштво располаже већим бројем научних радова и да је у стању да формира редакцију од својих чланова. Поред тога расправљано је о многим организационим питањима, о превођењу и штампању методолошке и друге литературе и др.

На крају рада скупштине дата је разрешница старој управи и изабрана нова управа са претседником др. Владом Рашковићем.

ТРЕЋА СЕСИЈА МЕЂУНАРОДНОГ ФАКУЛТЕТА ЗА УПОРЕДНО ПРАВО У ЛУКСЕМБУРГУ. — Међународни факултет за упоредно право у Луксембургу одржао је од 3 августа до 12 септембра 1959 своју летњу сесију за 1959. Ова сесија трећа је по реду од оснивања овог Факултета у оквиру Међународног универзитета упоредних наука у Луксембургу.

Међународни факултет упоредних наука основан је у Луксембургу априла 1957 под називом Међународни центар за универзитетске студије при Претседништву Министарског савета Великог Војводства Луксембурга. Касније, Генерална скупштина овог Центра променила је назив ове међународне институције и усвојила као дефинитивни назив Међународни универзитет упоредних наука. Задатак је овога Универзитета да организује последипломске студије из разних наука на основи њиховог упоредног проучавања. Универзитет има међународан карактер како по програму својих студија, тако и по националном саставу својих професора и слушаца.

Међународни факултет за упоредно право је први од факултета који је почео са радом у оквиру овог Међународног универзитета. Он је основан августа 1958, када је одржана и прва сесија предавања на њему. Своје редовне сесије, чије је трајање пет до шест недеља, Факултет одржава два пута годишње — упролеће и улето.

Факултет је окупио преко стотину професора из двадесетпет земаља, углавном из редова универзитетских професора разних земаља и других истакнутих правника. Од југословенских правника на листи професора налазе се др. Борислав Благојевић, ректор Београдског универзитета и др. Богдан Златарић, професор Правног факултета у Загребу. Др. Б. Благојевић је истовремено и члан Савета овог Факултета. Међу слушаоцима Факултета заступљени су правници из око педесет земаља.

Студије на овом Факултету трају три семестра. После сваког семестра слушаоци полажу испит и добијају диплому, тј. по положеном испиту на крају првог семестра студија — диплому упоредног права, по положеном испиту после другог семестра — вишу диплому упоредног права, а по завршеном трећем семестру, уз одбрану тезе — диплому доктора упоредног права.

Програм студија на овом Факултету утврђује се за сваку сесију, при чему се води рачуна да слушаоци у току три сесије односно три семестра студија савладају један заокружени програм из упоредног права. За сваки семестар програмом се предвиђа одређени број обавезних и изванредних број опционих курсева, које слушаоци тога семестра похађају. У току летње сесије за 1959 први пут су одржавана предавања на сва три семестра студија, с обзиром да је ово трећа по реду сесија од оснивања Факултета и да су досад уписане три генерације слушалаца.

Предавања на првом семестру била су у оквиру четири обавезна и седам опционих курсева. Слушаоци су обавезни да прате све обавезне курсеве и два опциона курса по своме избору, које полажу на крају семестра. Обавезни курсеве обухватали су: систем *common law*-а, систем романских права, систем социјалистичких права и увод у упоредно међународно приватно право. Опциони курсеве односили су се на упоредно приватно право, увод у упоредно уставно право, европске заједнице, историју упоредног права, канонско право, муслиманско право и право Средњег Истока.

Слушаоци другог семестра били су подељени у две секције: за јавно и за приватно право. Секција јавног права имала је за ове обавезне курсеве: извршна власт, јавно предузеће, неспорни административни поступак и административни уговори, а секција приватног права: брак, грађачка одговорност, наслеђивање и трговинска друштва. Опциони курсеве за обе секције били су заједнички и односили су се на уводе у права појединих земаља

(Енглеске, САД, Аустрије, Немачке, Белгије, Француске, Италије, Луксембурга, Холандије, Шпаније и Швајцарске), и на теме: совјетско право упоређено са западним правима, о европским заједницама. Слушаоци су били обавезни да изаберу два опциона курса с тим што су као опционе курсеве могли да узму и неки од обавезних курсева трећег семестра.

Слушаоци трећег семестра такође су били подељени на две секције: за јавно и за приватно право, од којих је прва слушала курс о злоупотреби власти, а друга о процењивању штете у области грађанске одговорности, с тим што је сваки слушалац био обавезан да слуша још два курса, по своме избору, од обавезних курсева одговарајуће секције другог семестра, као и два опциона курса изабрана међу опционим курсевима другог или трећег семестра. Разумљиво је да су слушаоци имали право да прате и остале опционе курсеве за које нису оптирала, уколико је то временски било могуће.

Мирослав Ђ. Ђорђевић

ЧЕТВРТА СЕСИЈА МЕЂУНАРОДНОГ ФАКУЛТЕТА ЗА УПОРЕДНО ПРАВО У ЛУКСЕМБУРГУ. — Међународни факултет за упоредно право у Луксембургу одржао је у времену од 21 марта до 30 априла ове године своју пролећну сесију за 1960, четврту по реду од оснивања овог Факултета.

Ово је трећа година рада овога Факултета који је као први факултет основан у оквиру Међународног универзитета упоредних наука, са задатком да организује последипломске студије међународног карактера у области упоредног права.

Национални састав професора и слушалаца овог Факултета у пуној мери потврђује његов међународни карактер. На листи професора овог Факултета налази се преко стотину професора из око тридесет земаља, док су међу слушаоцима заступљени правници из око педесет земаља. У току ове сесије у извођењу наставе учествовало је 57 професора окупљених из преко двадесет земаља из редова универзитетских наставника и других истакнутих правника. Број слушалаца износио је на првом семестру 77, на другом 38 а на трећем 14.

У току ове сесије, као и у току ранијих, настава је извођена посебно за сваки семестар студија. Предавања на првом семестру текла су у оквиру четири обавезна и седам опционих курсева. Обавезни курсеви били су: „Систем *Common Law*“, „Систем романских права“, „Систем социјалистичких права са уводом у совјетско право“ и „Увод у упоредно међународно приватно право“, а опциони: „Увод у упоредно уставно право“, „Европске институције“, „Системи средњевековног права“, „Савремени развој правних мисли“, „Развој права у XIX и XX веку“. Увод у канонско право“ и „Права Средњег Истока“.

Настава на другом семестру била је подељена на две секције: секције за јавно право и секције за приватно право. У секцији јавног права обавезни курсевни су били: „Законодавна власт“, „Објављивање закона“, „Административно правосуђе“, „Административни уговори“ и „Појам законитости“, а опциони: „Политичке партије“, „Међународни функционери“, „Проблеми структуре модерне демократије у уставном праву“ и „Уставно право Индије и земаља Јужне Азије“. Секција приватног права имала је ове обавезне курсеве: „Уговори“, „Грађанска одговорност“, „Наслеђивање“, „Брачни имовински режими“ и „Друштва“, и опционе: „Осигурања“, „Ортаклук“, „Продаја покретних добара“ и „Унификација приватног права“. Поред тога постојали су и опциони курсевни, заједнички за обе секције, који су се односили на „Суд правде европских заједница“ и на увод у права Француске, Немачке, Белгије, Холандије, Луксембурга и Италије.

На трећем семестру студија настава за обе секције извођена је у оквиру пет заједничких курсева са следећим темама: „Улога судије и странака у поступку“, „Развод брака“, „Уредбодавна власт“, „Закони против трговца“ и „Приватна осигурања“.

М. Ђорђевић

УНИВЕРЗИТЕТСКИ ЦЕНТАР ЗА ВИСОКЕ ЕВРОПСКЕ СТУДИЈЕ У СТРАСБУРУ. — Настављајући своју раније започету праксу, Универзитетски центар за високе европске студије у Страсбуру одржао је у школској 1959/60 години свој редовни осмомесечни курс који је окупио 20 редовних и 8 спољних, тзв. слободних слушалаца из разних земаља. Међу слушаоцима најбројнији су били Италијани и Југословени. Од осталих нација учествовали су претставници: Велике Британије, Ирске, САД, Грчке, Шпаније, Турске и Либана. Исто тако, слушаоце је одликовала и разноврсност професија и стручности. Највише слушалаца било је из редова правника, економиста и историчара. Сви редовни слушаоци били су стипендисти Универзитета у Страсбуру.

Основни задатак курса био је изучавање европских проблема, тј. изучавање најразличитијих проблема Европе са разних аспеката. У извођењу обимног програма овога курса учествовало је 34 предавача, међу којима позната имена професора Универзитета у Страсбуру, Паризу, Риму, Кембриџу, Милану, Атини, Брислу, Фрибургу и др., као и научни радници и стручњаци установа: *Conseil de l'Europe, Communauté économique européenne, Communauté européenne du charbon et de l'acier, Centre européen de la culture, Bureau international des droits intellectuels* и сл.

Програм рада био је обиман и многостран. У њему су нашли места многи проблеми праксе и теорије. Неки од ових проблема постављени су и разматрани у три основна сектора: политичком и институционалном, економско-социјалном и културном.

Основу излагања у политичком и институционалном сектору чиниле су теме: Европски савет, структура европских заједница, криза супранационалности у европским заједницама, институционални проблеми европске организације, Европска декларација права човека, унутрашње и међународно право. Поред овог основног курса специјалан курс обухватио је актуелна питања и регионалне проблеме: јавно мишљење Европе, проблеми избеглица у Европи, Сједињене Америчке Државе и Европа, Немачка и међународна политика, проблеми и решења социјалистичке Југославије и европска интеграција и Грчка.

Други, тзв. економски сектор обухватио је такође велики број проблема. Неки од њих су били само постављени, без претензија да добију своја коначна решења, док су се други бавили анализом конкретних питања. Међу темама које је Центар унео у свој овогодишњи програм рада ваља истаћи теме: проблеми радничког образовања у Европи, природни извори Европе, демографски потенцијал Европе, динамизам произвођача и европска економска делатност, проблем енергије и транспорта на заједничком тржишту, заједничко тржиште и екстрактивна индустрија, основни организациони принципи трију заједница, теорија економског развоја и регионални аспект, економска улога европских институција и награђивање у пољопривреди.

Посебну групу питања претстављају теме везане за културни сектор. Остарен програм предавања из овог сектора односио се углавном на теме из области европске историје (Европа Каролинга, хуманизам и реформа од Петрарке до Лутера, племство и буржоазија од XVI до XVIII века), као и теме које претстављају допринос у истраживању једне политичке етике за нову Европу (Европа и јеврејство, перспективе протестантизма о политичкој етици Европе, католичке традиције и природно право од Св. Томе Аквинског до папе Пије XII). Осим ових тема одржана су и следећа

предавања: Европа и нације, политичка филозофија у Европи до XVII века, *Madame de Staël* и европски космополитизам и др. — Док се рад у претходна два сектора програма обавио скоро у потпуности по предвиђеном плану, у овом сектору више предавања није остварено.

Са оваквим програмом Центар је добио обележје научне установе последипломских студија која припада категорији неспецијализоване институције ограничене углавном на Европу, како по изучаваној тематици, тако и према пореклу предавача и слушалаца.

Иако је програм предвиђао поделу предавања на три отсека, слушаоци су били обавезни да присуствују предавањима, практичним радовима и дискусијама на свим одсецима, пошто је курс био замишљен као јединствена целина. Поменута подела је служила само као општа оријентација и као помоћ у избору области за писмени рад, који је сваки слушалац био обавезан да преда и одбрани на крају курса.

Избор проблема и предавача је одговорио задатку који је Центар поставио, наиме: формирање једне основе за научно истраживање проблема данашње Европе и припрема кадрова за специјалне функције у раду установа као што су *Conseil de l'Europe*, *Communauté économique européenne*, *Communauté européenne du charbon et de l'acier*, *Communauté européenne de l'énergie atomique*, *Banque européenne d'investissement*, *Fonds social européen* и сл.

Слушаоци су били јединствени у повољној оцени садржаја већине предавања, а нарочито по тематици: актуелна питања и регионални проблеми за које се може рећи да су били на завидној висини и претстављали корисну размену мишљења и искустава предавача и слушалаца.

Оно што у оквиру овакве белешке треба нарочито истаћи јесте посебан интерес Центра за проблеме економског, политичког и институционалног развоја Југославије. Поменути програм предавања посветио је велику пажњу проблемима Југославије. То сведоче, пре свега, излагања професора Кастелана (*Castellan*) са Филозофског факултета у Поатјеу и професора Давида (*David*) са Правног факултета у Паризу, који су дали објективну и документовану оцену данашњег стања друштвено-привредних проблема у нашој земљи, као и посебни реферати југословенских слушалаца о стању и развоју индустрије и пољопривреде у Југославији, за које су и предавачи и слушаоци показали изузетно интересовање.

Метод и облици рада курса били су углавном засновани на искуствима и пракси рада универзитета у Француској. Озбиљан недостатак на том подручју било је одсуство писаних предавања — скрипата, што је слушаоцима отежавало праћење, понекад врло сажете и необично комплексне материје, а у већини случајева лишавало их добрих анализа актуелних проблема Европе, а што је било прилично тешко надокнадити белешкама. Ову празнину су донекле попуњавала радна документа која су често садржавала разграђена становишта појединаца или институција о проблемима који су били предмет разматрања и дискусија на курсу. Посебну допуну у овом погледу чиниле су богато снабдевене библиотеке Европског савета, Универзитетска библиотека, као и библиотеке појединих факултета и института.

На завршетку курса Центар је организовао једну веома успелу научну екскурзију у Лорену и посету угљеном басену у Мерлбаху. У тој посети слушаоцима Центра пружена је прилика да се упознају са процесом производње високо калоричног угља и даљом прерадом његових производа, као и механизацијом производног поступка.

У објективној оцени успеха овогодишњег курса за високе европске студије у Страсбуру посебно ваља истаћи напоре Комитета директора и Секретаријата Центра у решавању организационих питања. Овим напорима треба приписати успехе у успостављању веома корисних додира слушалаца са професорима и стручњацима ангажованим у раду Центра, што је омогућавало лакше извршавање обавеза, као и бављење питањима из области уже специјализације сваког од слушалаца.

КУРС О ПРОБЛЕМУ ЛИЧНОСТИ НА ИНСТИТУТУ ЗА ПРАВНЕ СТУДИЈЕ У НИЦИ. — И ове године, у Центру за више студије политичких наука на Институту за правне студије у Ници наставило се са одржавањем специјализованих међународних курсева из политичких наука. Шести по реду курс, одржан у времену од 16 јула до 7 августа 1959, био је посвећен проблему личности.

Семинару је присуствовало око 50 слушалаца (правника, филозофа и теолога). За предаваче било је обезбеђено 20 познатих професора, како из Француске тако и из других земаља. Они су у својим излагањима заступали најразличитија гледишта о проблему на дневном реду. Може се подвући врло висок ниво предавања на семинару, а с друге стране, велика заинтересованост којом је курс праћен.

Није могуће овом приликом сажето изнети велики број мишљења о овом врло сложеном питању која су за три недеље изложена (курс ће бити *in extenso* објављен). Проблем личности се поставља различито, мање или више оригинално у свакој земљи понаособ. Личност као сложен појам може се различито тумачити и применити у разним питањима друштвених односа. Није реч само о идеологији, нити пак о идеалу. Личност је у основи правна категорија. Она је уствари признавање двоструке ненадлежности: ненадлежности државе у материји религије и филозофије (у Француској још 1905 законом је црква одвојена од државе). С друге стране, у ненадлежности цркве у вршењу јавних функција: управљање јавним службама припада искључиво властима одређеним од државе. Међутим, овај појам тумачен је од неких професора много шире. Тако по њима, „личност је кључни појам на граници политичке филозофије, теорије сазнања, морала и теологије“. Посебно место у предавањима било је посвећено питању личности и извођењу наставе, субвенционирању државних и приватних школа од стране државе, политичким партијама и религиозним снагама, итд.

Нарочито треба истаћи предавања Ж. Ривера (J. Riveo), професора Правног факултета у Паризу, о политичкој идеологији у регулисању права односно појму личности у административносудској пракси; А. Бајеа (A. Bayet), професора на Сорбони, о слободи мисли и личности; Ж. Дебера (G. Debaugre), професора у Лилу, о личности и јавној настави; А. Ориуа (A. Houriau), професора у Паризу, о демократији и религиозним снагама; Ж. Дипија (J. Driou), професора на Институту у Ници, о личности у међународним декларацијама о правима човека, итд.

Поред слушалаца из Француске, семинару су присуствовали и претставници из Италије, Немачке, Пољске, Белгије, Финске, Аргентине, Шпаније, Југославије, итд.

На завршетку семинара, проф Тротаба (Trotabas), директор Института за правне студије у Ници, дао је изванредан резиме целог тока семинара.

Ст. Ђорђевић

ОДБРАНЕ ДОКТОРСКИХ ДИСЕРТАЦИЈА НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ. — Душан Миланковић, саветник Државног секретаријата за иностране послове, одбранио је 26 фебруара 1960 своју докторску дисертацију „Организација међународног ваздушног саобраћаја“.

Ратибор Кашанин, референт Окружног привредног суда у Београду, одбранио је 8 марта 1960 своју докторску дисертацију „Српско-бугарски односи од 1903—1914 године“.

Борислав Грађански, судија Окружног суда у Сомбору, одбранио је 27 маја 1960 своју докторску дисертацију „Утицај кривичне пресуде на грађанску парницу“.

Радмило Лоренц, адвокат у Београду, одбранио је 29 јуна 1960 своју докторску дисертацију „Право задржања (*ius retentionis*)“.